

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AUGUSTENBORGERNE

Slægt - Slotte - Skæbne

Fra Als og Sundeved

BIND 58

AUGUSTENBORGERNE

Slægt - Slotte - Skæbne

H. P. CLAUSEN
JØRGEN PAULSEN

HISTORISK SAMFUND FOR ALS OG SUNDEVED
1980

Redaktion:

Harald Roesdahl

Jørgen Slettebo

Billedredaktion: Jørgen Paulsen

Bogen er sat med Baskerville

og trykt hos Th. Laursens Bogtrykkeri A-S, Tønder

ISBN 87-87153-041

Indholdsfortegnelse:

Forord	7	Byggeri i tiden ca. 1800-48	156
Indledning	8	Gråsten slot	161
<i>Jørgen Paulsen:</i>		<i>Jørgen Paulsen:</i>	
<i>Familie og miljø</i>		<i>Gods og jord</i>	
Slægtens oprindelse	11	De augustenburgske godsbesiddelser	171
De augustenburgske hertuger	16	Godserne på Als	173
Hertug Ernst Günther	19	Godserne på Sundevedsiden	187
Hertug Frederik Wilhelm	32	<i>H. P. Clausen:</i>	
Hertug Christian August I	36	<i>Den augustenburgske politik og dens forlis</i>	
Hertug Frederik Christian I	44	Arvefølgespørgsmålet	197
Hertug Frederik Christian II	59	Frederik Christian II	203
Hertuginde Louise Augusta	80	Holstens indlemmelse	225
Hertug Christian August II	86	Det svenske tronfølgervalg	231
Hertug Frederik	128	Arven til fremtiden	241
Hertug Ernst Günther II	130	Christian August II	246
<i>Jørgen Paulsen:</i>		Sprogsag - liberal kontakt	267
<i>Slotte og palæer</i>		Vilkårene skærpes	287
De augustenburgske slotte og palæer	133	Prinsen af Nør	299
Ernst Günthers palæ	135	Nederlaget	305
Det første Augustenborg slot	138	Slutspil	319
Det nye Augustenborg slot	141	<i>Kilder og litteratur</i>	
Palæet i Augustenborg	150	<i>333</i>	
Augustenborg flække	154		

Forord

Historisk Samfund for Als og Sundeved dækker et område, hvis historie, foruden at være lokalhistorie, ofte har været afgørende for både hele Sønderjyllands og hele Danmarks historie.

Foreningens årbogsrække »Fra Als og Sundeved«, der almindeligvis omhandler lokale forhold, har bragt enkelte skrifter, der rækker ud over hjemstavnhistorien. Det gælder især Jørgen Steen Jensen »Hertug Hans den Yngre« 1971, og Henrik Fangel og Jørgen Slettebo »Adel og hertuger på Als og Sundeved« 1979.

Dybt indgribende i vor egns og vort lands historie har imidlertid været de begivenheder, der har udspillet sig om Augustenborg og augustenborgerne, begivenheder, der beskrives i enhver historiebog, men om hvilke der ejendommeligt nok, hverken på dansk eller andet sprog, har foreligget en dyberegående samlet bearbejdelse.

Dette har Historisk Samfund for Als og Sundeved følt som en betydelig mangel indenfor dansk historieskrivning og foreningen har ønsket at tage denne opgave op.

Foreningen har derfor henvendt sig til de to historikere, professor H. P. Clausen, Institut for statskundskab ved Aarhus universitet, og Jørgen Paulsen, tidligere direktør for Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg slot, der begge foruden et betydeligt alsidigt historisk forfatterskab tilbagevendende har beskæftiget sig med forhold netop omkring Augustenborg og augustenborgerne. Derved er søgt en belysning af emnet lokalt og landshistorisk, kulturelt og politisk, familiært og dynastisk og set med

såvel samtidens som nutidens øjne.

Denne store opgave har Historisk Samfund for Als og Sundeved ikke haft økonomisk mulighed for at løse alene.

Tilskud dertil har foreningen først og fremmest fået fra Fabrikant Mads Clausens fond og Statens humanistiske forskningsråd.

Yderligere har Carlsbergs mindelegat for brygger J.C. Jacobsen og Carlsbergfondet ydet tilskud og endelig har Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse straks ved arbejdets påbegyndelse ydet et beløb til afholdelse af udgifter ved forfatternes forarbejde.

For disse tilskud bringes Historisk Samfund for Als og Sundeveds hjerteligste tak.

Det er samfundets håb, at bogen vil udfylde et længe følt savn i dansk historisk litteratur.

*For Historisk Samfund
for Als og Sundeved*

Harald Roesdahl

Jørgen Slettebo

Indledning

Denne bog er et bestillingsarbejdet, idet initiativet til den er taget af Historisk Samfund for Als og Sundeved. Samtidig er den for begge forfatters vedkommende resultatet af mange års beskæftigelse med de augustenburgske hertuger og deres historie.

Da Jørgen Paulsen 1935 blev ansat ved Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, var man der netop i færd med at gennemgå og ordne de store samlede augustenburgske erhvervelser, som det omkring 1930 var lykkedes museet at hjemføre fra hertugfamiliens slot Primkenau i Schlesien. Ved deltagelsen i dette arbejde gjorde det indtryk på ham, at de mange værdifulde genstande i denne samling - malerier, møbler og sølvsager - for langt størstepartens vedkommende var dansk kulturgods, udført af danske kunstnere og håndværkere og pegende hen på augustenburgernes nære tilknytning til det danske samfund gennem to århundreder. Han blev da optaget af denne sønderjyske hertugslægts skæbne og har aldrig siden helt sluppet arbejdet med at uddybe baggrunden for dens liv og virksomhed på Als og i Sundeved.

På lignende måde beskæftigede H.P. Clausen sig allerede i studietiden med Christian August II's politiske virksomhed i de urolige år mellem 1830 og 1848. Senere har han udvidet disse studier ved arbejde med arvefølgespørgsmålets politiske perspektiver, med dansk udenrigspolitik i Christian VIII's tid, hvor helstatspolitikens problemer for alvor blev vanskelige, og med Christian Augusts skolepolitik.

Augustenburgernes skæbne i deres egen hjemstavn blev bitter. Dertil har de næsten til denne dag måttet bære ikke blot det danske folks foragt, men også tyskernes ligegyldighed, fordi de forfulgte mål, som udviklingen viste sig at være løbet totalt fra både på dansk og på tysk side.

Vi har ikke med bogen stilet mod at give den augustenburgske familie oprejsning eller bortforklare de faktorer, der gjorde deres politik umulig. Tværtimod vil det af bogen fremgå, at augustenborgerne i betydeligt omfang selv bærer ansvaret for, at de måtte forlade deres hjemstavn.

Hensigten med bogen har først og fremmest været at vise, hvad det var for folk, der byggede og levede i de smukke slotte Augustenborg og Gråsten, og som greb ind både i Sønderjyllands og i hele landets historie. De var i en lang periode et element i den sønderjyske hverdag, og det må være af interesse at kende dem og deres baggrund. Hvad deres politiske virke angår, er hovedvægten lagt på den del, der udfoldedes enten på eller fra Augustenborg og Gråsten. Årene efter 1848 behandles mere oversigtsmæssigt.

For ikke at tynde fremstillingen er et videnskabeligt noteapparat udeladt. Den kyndige læser vil dog nok kunne se, at der bag en række af afsnittene ligger selvstændige arkivstudier og indgående detailstudier. Litteratur- og kildefortegnelsen bag i bogen vil give fingerpeg herom.

Vi takker Historisk Samfund for Als og Sundeved, fordi man betroede os denne opgave.

Yderligere takker vi de mange, der i arkiver, biblioteker og museer eller på anden måde har bistået os med materiale og hjælp til opgavens løsning. Det gælder ikke mindst Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, hvorfra størstedelen af bogens billedmateriale stammer. Langt de fleste af de her gengivne malerier og

kunstgenstande, der oprindeligt har befundet sig enten på Augustenborg eller Gråsten slotte, findes nu på Frederiksborg. Hvor dette ikke er tilfældet, er det udtrykkeligt anført i billedteksten.

Jørgen Paulsen

H.P. Clausen

Jørgen Paulsen

Familie og miljø

Slægtens oprindelse

Den nu uddøde augustenborgske hertuginie var en gren af det slesvig-holsten-sønderborgske fyrstehus. Dens opståen dateres i almindelighed til året 1651, da stamfaderen Ernst Günther blev gift med sin kusine, prinsesse Auguste af Lyksborg. Linien tog navn efter slottet Augustenborg, der efter alt at dømme dog først blev bygget en halv snes år senere, - i første halvdel af 1660'erne.

Den første augustenborgske hertug, Ernst Günther, var sønnesøn af Hans den yngre, grundlæggeren af det lille sønderborgske fyrstendømme. Trods ihærdige anstrengelser var det aldrig lykkedes for hertug Hans at opnå fuld ligestilling med de ældre hertuginier, den kongelige og den gottorpske, men hans fyrstelige rettigheder forblev dog ubestridte og ikke uden betydning. I kraft af dem var han og hans undersåtter uafhængige af de almindelige danske myndigheder, bl.a. Tyske Kancelli og Rentekammeret. Han kunne selv give love, udskrive skatter, - ja, endog slå mønt. Hans eneste overordnede var lensherren, kongen, som i særlige

tilfælde kunne gribe ind over for ham.

Ved sit testamente af 1621 havde Hans den yngre bestemt, at hans i forvejen beskedne fyrstendømme efter hans død skulle deles i 5 mini-hertugdømmer mellem hans 6 overlevende sønner, således at den ene af disse, Frederik, måtte nøjes med et årligt pengedeputat, indtil en af hans brødre afgik ved døden uden arvinger. På denne måde oprettedes i 1622 ved hertug Hans' død 5 primære linier af det sønderborgske hus, nemlig:

1. *Ærø*, som arvedes af den ældste søn, Christian, men kun bestod indtil dennes død i 1633, hvorefter besiddelserne ved lodtrækning deltes mellem de 4 følgende linier.
2. *Sønderborg*, som tilfaldt den næstældste og på det tidspunkt eneste gifte af sønnerne, Alexander. Efter arvegang over hans ældste søn og sønnesøn blev dette hus i 1667 erklæret konkurs og alle dets besiddelser inddraget under kronen.
3. *Nordborg*, som gik til den tredie af sønnerne, Hans Adolf. Han døde allerede i 1624 uden

arvinger, hvorefter broderen Frederik - i henhold til testamentets bestemmelse - fulgte efter. Nordborg fik samme skæbne som Sønderborg, idet det gik konkurs i 1669 og derefter ligeledes blev inddraget. Som følge af et forlig i 1671 mellem kongen og den nedennævnte plønske linie blev det imidlertid genoprettet som hertugdømme i 1676 for endelig i 1729 - efter en ny aftale med kongen om hertugdømmet Pløns fremtid - atter at komme under kronen.

4. *Lyksborg*, som arvedes af den femte af sønnerne, Philip. Dette hus gik derefter i arv i lige linie fra far til ældste søn gennem de 4 efterfølgende slægtled indtil 1779, da linien uddøde på mandssiden, og husets besiddelser overtoges af kongen efter forudgående aftaler om godtgørelse til de tilbageværende arveberettigede linier.
5. *Plön*, der omfattede samtlige besiddelser, som det sønderborgske fyrstendømme havde i Holsten, gik i arv til den yngste af sønnerne, Joachim Ernst. Denne linie, der i tiden 1676-1729 tillige havde Nordborg under sig, uddøde på mandssiden i 1761, hvorefter dens besiddelser blev inddraget under den kongelige del af Holsten efter forudgående forhandlinger om erstatning til de tilbageværende arveberettigede huse.

De her nævnte 5 primære linier efter hertug Hans den yngre bevarede alle, så længe de bestod, fyrstelig status, d.v.s. de samme rettigheder som stamfaderen havde haft, uanset deres langt mindre hertugdømmer.

I det efterfølgende slægtled forgrenede det sønderborgske hus sig yderligere gennem sønner af hertug Alexander, hvis ældste søn, Hans Chri-

stian - efter at enkehertuginde i 6 år havde hensiddet i uskiftet bo - overtog hertugdømmet i 1633, da moderen og hendes voksne sønner enedes om fremtidig at lade førstefødselsretten [jus primogenituræ] være gældende arvegang i huset. Tre af brødrene drog derefter til Tyskland for at skaffe sig et bedre udkomme end de mente at kunne opnå i hjemlandet. De to gik over til katolicismen og fortabte derved arveretten. Den ene af »udvandrerne«, August Philip, blev stamfar til linien Beck, som omkring år 1800 gennem en efterkommer, Frederik Carl Ludvig, atter knyttede tråden til sit hjemland, hvor hans søn Vilhelm - efter giftermål med prinsesse Louise af Hessen, søster til Frederik VI's dronning - i 1825 af kongen fik foræret det da ledigblevne Lyksborg slot og den dertil knyttede hertugtittel, hvorved han blev grundlægger af den såkaldte yngre lyksborgske linie.

Den tredje ældste af Alexanders sønner, Ernst Günther, valgte som den eneste af hele kullet i ung alder at knytte sin skæbne til Danmark og dets konge. Han blev grundlægger af den augustenburgske linie.

De to sekundære linier af det sønderborgske hus - den augustenburgske og den yngre lyksborgske [oprindeligt beck'ske] - opnåede aldrig samme status som de ovenfor omtalte primære, idet de ikke fik len med fyrstelige rettigheder.

Men ved skæbnens gunst skulle det netop blive disse to linier, der viste sig at være de mest levedygtige. Augustenborgerne uddøde i 1931. Lyksborgerne, der med Christian IX og hans efterkommere kom til at indskrive deres navn ikke blot i Danmarks, men også i Europas historie, blomstrer fortsat med en talrig efterslægt, i spidsen for hvilken står dronning Margrethe II af Danmark og kong Olav af Norge.

Hertug Hans den yngre var yngste søn af Christian III og dronning Dorothea. Da moderen som enkedronning kort før 1570 indrettede det fine evangelisk-lutherske fyrstekapel på Sønderborg slot, blev dette udstyret med to store malede fremstillinger af kongeparrets stamtræ med portrætter af deres aner. På det her gengiune udsnit af kongens anetafle ses Christian III forneden til højre. Fra ham går en gren hen til faderen Frederik I og derfra videre op mod bedsteforældrene Christian I og hans dronning.

Ernst Günther 1609-89 ~ 1651 Augusta f. prinsesse af Lyksborg 1633-1701

Frederik 1652-92 ~ca. 1670	Sophie Amalie 1654-55	Philip Ernst 1655-77	Sophie Auguste f. og d. 1657	Louise Charlotte 1658-1740 ~1685 Fred. Ludv. af Beck	
			Christian August 1696-1754 ~1720 Frederikke Louise grevinde Danneskiold-Samsøe 1699-1744		
Frederik Christian I 1721-94 ~1762 Charlotte Amalie Vilhemine af Plön 1744-70			Æmil August 1722-86	Sophie Charlotte 1725-52	
	Louise 1763-64	Louise Christine Caroline 1764-1815		Frederik Christian II 1765-1814 ~1786 prinsesse Louise Augusta 1771-1843	
		Caroline Amalie 1796-1881 ~1815 Chr. (VIII) Fr.		Christian Carl Fr. August 1798-1869 ~1820 Louise Sophie Danneskiold-Samsøe 1796-1867	
Alexander 1821-23	Louise Augusta 1824-72	Caroline Amalie 1826-1901	Vilhelmine 1828-29	Frederik 1829-80 ~1856 Adelheid af Hohenlohe Langenburg 1835-1900	
Frederik 1857-58	Auguste Viktoria 1858-1921 ~1881 kejser Wilhelm II	Caroline Mathilde 1860-1932 ~Fr. Ferdinand af Lyksborg d. 1934	Gerhard f. og d. 1862	Ernst Günther 1863-1921 ~1898 Dorothea af Sachsen-Coburg 1881-1967	Louise Sophie 1866-1952 ~1889 Fr. Leopold af Preussen d. 1931

Stamtable

Ernestine Justine 1659-62	Ernst August 1660-1731 ~ 1695	Dorothea Louise 1663-1721 abbedisse i Itzehoe	Frederik Vilhelm 1668-1714 ~ 1694 Sophie Amalie f. Ahlefeldt 1675-1741
---------------------------------	-------------------------------------	---	--

Charlotte Marie
1697-1760
~ 1726 Philip Ernst
af Lyksborg d. 1729

Louise Sophie
1699-1765

Christiane Ulrikke 1727-94	Sophie Magdalene 1731-99	Charlotte Amalie 1732-34	Charlotte Amalie 1736-1815
-------------------------------	-----------------------------	-----------------------------	-------------------------------

Frederik Carl Emil 1767-1841 ~ 1801 Sophie f. Scheel 1776-1836	Christian August 1768-1810 kronprins af Sverige	Sophie Amalie f. og d. 1769	Carl Vilhelm 1770-71
---	---	--------------------------------	-------------------------

Frederik Emil August prins af Nør
1800-1865
¹ ~ 1829 Henriette Danneskiold Samsøe 1806-58
² 1864 Marie Esther Lee 1837-1914

Christian Carl August 1831-1917 ~ 1866 Helene Augusta Victorie 1846-1923	Henriette 1833-1917 ~ 1872 Fr. v. Esmarch d. 1908
---	--

Christian Victor 1867-1900	Albert 1869-1931	Helene Victorie 1870-1948	Marie Louise 1872-1956 ~ 1891 Aribert af Anhalt skilt 1900	Frederik f. og d. 1876
----------------------------------	---------------------	------------------------------	--	------------------------------

De augustenborgske hertuger

Kort oversigt

Gennem de 280 år - fra den augustenborgske hertugfamilies opståen i 1651 indtil dens uddøen på mandssiden i 1931 - fulgte 8 slægtled efter hinanden med 9 hertuger, heraf de første 8 i lige linie fra far til søn, - ja, med en enkelt undtagelse fra far til ældste søn.

1. slægtled

Ernst Günther I, 1609-89, hertug 1651, søn af hertug Alexander af Sønderborg. Opkaldt efter en oldefar på fædrene og en bedstefar på mødrene side. Ritmester i den danske hær under Torstensson-krigen 1643-45. Amtmand med titel af guvernør over øen Als 1675. Ridder af elefantordenen [= blå ridder] s.å.

Gift 1651 med sin kusine, prinsesse Auguste af Lyksborg, 1633-1701, datter af hertug Philip. Nær veninde af Frederik III's dronning Sophie Amalie.

2. slægtled

Frederik Vilhelm, 1668-1714, hertug 1692, foregåendes yngste søn. Opkaldt efter »den store kurfyrste« Frederik Wilhelm af Brandenburg, som kort forinden hans dåb havde ægtet moderens søster, prinsesse Dorothea af Lyksborg. Domprovst i Hamborg 1676. Officer i den danske hær og i forskellige ekspeditionskorps i udlandet, generalmajor 1706. Ridder af dannebrogordenen [= hvid ridder] 1676. Amtmand og guvernør over Als 1692-95.

Hertug Hans den yngre, 1545-1622, Christian III's yngste søn. Maleri af ukendt kunstner fra tiden omkring 1610-20. Fik ved overenskomst med broderen Frederik II i 1564 overladt en trediepart af den kongelige del af hertugdømmerne og dertil i 1582 andel i arven efter farbroderen Hans d.æ. I hertugdømmet Slesvig omfattede Hans den yngres besiddelser derefter Als og Sundeved, Ærø og et par mindre områder omkring Lyksborg i den nordlige del af Angel. Begge hertugdømmerne var da delt mellem tre hertuger, nemlig kongen, dennes farbror Adolf på Gottorp og Hans d.y., som dog aldrig opnåede at blive ligestillet med de to andre »regerende« hertuger, men nok som disse at blive forlenet med sine besiddelser af henholdsvis den danske konge for Slesvigs og den tyske kejser for Holstens vedkommende.

Gift 1694 med komtesse Sophie Amalie Ahlefeldt, 1675-1741, datter af storkansler, kgl. statholder i hertugdømmerne, grev Frederik Ahlefeldt til Søgård, Gråsten, Langeland m.m.

3. slægtled

Christian August I, 1696-1754, hertug 1714, foregåendes ældste søn. Opkaldt efter Christian V og farmoderen hertuginde Auguste. Officer i den danske hær, general 1748. Amtmand og guvernør over Als 1732-54. Blå ridder 1721.

Gift 1720 med grevinde Frederikke Louise Danneskiold-Samsøe, 1699-1744, datter af greve Christian Gyldenløve til Samsøe, som var søn af Christian V og Sophie Amalie Moth, og Charlotte Amalie Danneskiold-Laurvig, som var datter af Frederik III's søn, Ulrik Frederik Gyldenløve.

4. slægtled

Frederik Christian I, 1721-94, hertug 1754, foregåendes ældste søn. Opkaldt efter kong Frederik IV og kronprins Christian [VI]. Officer i den danske hær, general 1763. Blå ridder 1749. Gift 1762 med prinsesse Charlotte Amalie Vilhelmine af Plön, 1744-70, datter af hertug Frederik Carl.

5. slægtled

Frederik Christian II, 1765-1814, hertug 1794, foregåendes ældste søn. Opkaldt efter kong Frederik V og kronprins Christian [VII]. Medlem af gehejmestatsrådet 1786, patron for universitetet 1788-1805, medlem af talrige kommissioner vedrørende undervisningsvæsenet, en kom-

mission til oprettelse af et naturvidenskabeligt museum, bestyrelsen for Botanisk Have og overtilsynet med Det kgl. Bibliotek. Blå ridder 1786.

Gift 1786 med prinsesse Louise Augusta af Danmark og Norge, 1771-1843, datter af dronning Caroline Mathilde og gehejmekabinetsskretær J. F. Struensee, men officielt anerkendt som Christian VII's datter.

6. slægtled

Christian Carl Frederik August, 1798-1869, hertug 1814, foregåendes ældste søn. Officer i den danske hær, generalmajor 1824. Blå ridder 1815-48.

Gift 1820 med komtesse Louise Sophie Danneskiold-Samsøe, 1796-1867, datter af greve Christian Conrad Sophus Danneskiold-Samsøe til Gisselfeld.

7. slægtled

Frederik Christian August, 1829-80, hertug 1863 under det påtagne navn »Frederik VIII«, foregåendes ældste søn. Opkaldt efter kong Frederik VI. Oberstløjtnant à la suite i den danske hær 1846, officer i oprørshæren 1848-50, i den preussiske hær 1854-65, generalmajor i den bayerske hær 1870-71.

Gift 1856 med prinsesse Adelheid af Hohenlohe-Langenburg, 1835-1900, datter af fyrst Ernst.

8. slægtled, 1

Ernst Günther II, 1863-1921, hertug 1880, foregåendes ældste søn. Opkaldt efter familiens

stamfar. Æresoberst i den preussiske hær, generalmajor à la suite.

Gift 1898 med prinsesse Dorothea af Sachsen-Coburg og Gotha, 1881-1967, datter af prins Philip.

8. slægtled, 2

Albert, 1869-1931, hertug 1921, næstældste søn af foregåendes farbror, prins Christian. Opkaldt efter sin morfar, prins Albert af Sachsen-Coburg, der var gift med dronning Victoria af Storbritannien. Bosat i England. Ugift.

Foranstående oversigt med angivelser af navneopkald, embedsstillinger, ordenstildelinger og ægtefæller vidner om augustenburgernes nære tilknytning til Danmark i hele perioden fra 1651 indtil 1848.

Samtlige hertuger i denne periode havde nære forbindelser med kongehuset og blev stærkt begunstiget af kongerne, indtil arveretsstridigheder og nationale modsætninger skilte parterne.

Af de 6 hertuger i det omhandlede tidsrum opnåede de 5 - sammen med 4 af deres brødre - militære poster af høj rang inden for den danske hær. En af hertugerne blev medlem af gehejmestatsrådet og øvede en tid indflydelse som en slags kulturminister i Danmark. 5 hertuger fik tildelt rigets højeste orden - elefantordenen, medens 1 måtte nøjes med dannebrogordenens storkors.

Hvad ægteskaber angår, blev en af hertugerne gift med en prinsesse af kongehuset, medens to ægtede slægtninge inden for det sønderborgske hus, prinsesser af henholdsvis den lyksborgske og den plönske linie. Med nøjagtig 100 års

mellemrum blev to gift ind i den, hvad angår rang, fornemste af enevældetidens adelige slægter, Danneskiold'erne, der nedstammede fra Christian V. Endelig blev en gift med en datter af den indflydelsesrige storkansler og kgl. statholder i hertugdømmerne, grev Frederik Ahlefeldt.

Med al ønskelig tydelighed fremgår endvidere af oversigten, hvad augustenburgernes brud med Danmark i 1848 kom til at betyde for familien. Som landflygtige og landsforviste meldte de sig til tjeneste som officerer, først i oprørshæren under Treårskrigen, senere under preussiske, østrigske og bayerske faner.

Hertug Ernst Günther I, 1609-89

Barndom og ungdom

Den augustenborgske hertugfamilies stamfar Ernst Günther blev født den 14. oktober 1609 på herregården Beck ved Minden i Westfalen, som hans far, hertug Alexander, havde erhvervet i forbindelse med sit giftermål i 1604 med Dorothea, født grevinde af Schwarzburg-Sondershausen. Her voksede familien sig efterhånden stor, idet moderen i årene indtil 1620 fødte ikke færre end 11 børn, af hvilke dog 4 døde som små eller spæde. Ernst Günther var den tredje ældste i flokken.

Da Alexander ved arvedelingen efter Hans den yngre i 1622 havde fået hovedlodden med Sønderborg slot, flyttede familien til Sønderborg. Ernst Günther var da 13 år gammel. Trods arven var familiens økonomi fra begyndelsen et ømt punkt. Når faderen havde fået Sønderborg, skyldtes det, at han på det tidspunkt var den eneste af Hans den yngres sønner, som var gift. Kun ved ham og hans gemalinde kunne Sønderborg slot bevares som fyrstelig residens og samtidig forblive et hjemsted for familiens uforsørgede medlemmer. I virkeligheden var det en tung lod, der medførte mange forpligtelser, bl.a. opretholdelse af et talrigt hofpersonale og vedligeholdelse af et stort bygningskompleks. Intet under, at det lille hertugdømme hurtigt blev belastet med stor gæld.

Forældrene måtte samtidig tænke på deres mange børns - 6 sønner og 1 datter's - fremtid. For unge fyrstesønner, som ikke arvede en hovedlod, var der i det 17. århundredes 1. halvdel nærmest kun to veje. Enten at gå i krig, hvad

der var rige muligheder for, eller at få tildelt et eller andet indtægtgivende gejstligt embede. På det sidste punkt var de største og fleste chancer inden for den katolske kirke, hvilket forklarer de mange tilfælde af overgang til katolicismen, som i denne periode fandt sted i lutherske fyrstehuse, også det sønderborgske. Det ser da også ud til, at Ernst Günthers forældre ikke har villet udelukke en sådan mulighed, for af bevarede akter fremgår, at Ernst Günther i 1626 sammen med sin ældste bror blev optaget i gejstlig stand og fik tonsur af abbed Balthasar i byen Stade ved Elben, senere hovedstaden i fyrstebispedømmet Bremen-Verden, - også kendt fordi Christian IV ofte opholdt sig der under sin deltagelse i Trediveårskrigen.

Da Ernst Günther var 18 år, døde hans far, og som følge af krigsforholdene, hvorunder Sønderborg og øen Als holdtes besat af Wallensteins tropper fra november 1627 indtil juni 1629, blev moderen siddende i uskiftet bo. Alt formede sig anderledes end forudset af faderen, der i sit testamente havde bestemt, at alene hans ældste søn skulle arve besiddelserne, medens dennes søskende måtte nøjes med årlige pengedeputater; så længe husets gæld ikke var afbetalt, måtte arvingen ikke gifte sig og de årlige deputater ikke udbetales. Hvad Ernst Günther i dette tidsrum har foretaget sig, og hvorledes han i det hele taget har klaret sig, vides der intet om.

Endelig i 1633 var familien nået så vidt, at der kunne træffes en ordning. Ved et arveforlig mellem enkehertuginde Dorothea og hendes voksne sønner enedes man om at fastslå førstefødselsretten som grundprincip for den aktuelle og alle fremtidige arvedelinger inden for familien. Hertug Hans Christian overtog følgelig lenet med alle dets besiddelser, men måtte sam-

Formentlig hertug Alexander, 1573-1627, Ernst Günthers far. Maleri af ukendt kunstner fra tiden 1625-30. Billedet er hidtil blevet kaldt Ernst Günther, hvilket imidlertid ikke synes at harmonere med den afbildedes alder, der vil passe bedre på faderen, som ved sin død var 54 år, medens hans tredieældste søn Ernst Günther da kun var 18.

tidig forpligte sig til årlig at udbetale til moderen 2.000, til hver af brødrene 1.000 og til søsteren 600 rdl. Endvidere skulle moderen og søsteren med et hofpersonale på 24 fortsat have gratis underhold på Sønderborg slot, og den sidstnævnte i tilfælde af giftermål en rimelig

medgift og et standsmæssigt udstyr. På overenskomstens tidspunkt blev husets gæld opgjort til 127.880 rdl., hvoraf den årlige renteydelse androg 6.430.

Det tidligere venskabelige forhold mellem hertugfamilien og lensherren, den nære slægting Christian IV, der under Trediveårskrigen havde været hårdt belastet som følge af enkehertuginde underhåndsftaler med fjenden, blev nu genoprettet, og kongen stadfæstede det indgåede arveforlig.

Som udtryk for den kongelige velvilje må det ses, at det sønderborgske hus blev indbudt til den udvalgte prins Christians bryllup i 1634 med den kursachsiske prinsesse Magdalene Sibylle. Sammen med sine brødre hertug Hans Christian og Alexander Henrik var Ernst Günther med ved de strålende fester og optog i forbindelse med dette såkaldte »store bilager«. Kongen gjorde ved den lejlighed særlig stads af sine sønderborgske slægtninge. »Herrerne af Sønderborgs folk« fik således logi »i de største, bekvemmeligste og nærmest slottet beliggende huse«. Deres følge omfattede 6 herremænd med beridere, 6 edelknaber, 3 kammertjenere, 3 lakajer, 1 skrædder, 1 furer, 3 sadelknægte, 5 stald drenge, 6 herremands drenge og 3 kuske. Antallet af medfølgende ride- og køreheste androg ialt 41. Under selve vielsen var de tre sønderborgske hertuger blandt de fire, der udvalgte til det betroede hverv af bære den himmel, der holdtes over brudeparret.

Kort efter hjemkomsten fra de store festligheder i hovedstaden holdt hertug Hans Christian selv bryllup med Anna af Delmenhorst, datter af grev Anton II af Oldenburg, og året efter måtte han punge ud med medgift og udstyr til søsteren Sophie Kathrine, der da blev gift

med den 52-årige grev Anthon Günther af Oldenborg og Delmenhorst. Økonomien i Sønderborg blev derved mere og mere anstrengt, så det er ikke underligt, at tre af hertugens brødre valgte at søge lykken i det sydlige udland.

Af en eller anden grund foretrak Ernst Günther imidlertid at blive i Sønderborg og at knytte sin skæbne til hjemlandet. I ungdomsårene har han dog, som skikken bød, sikkert været på rejser i udlandet og opholdt sig ved fremmede små hoffer.

Under Torstensson-krigen i 1643-45 gjorde han imidlertid tjeneste i spidsen for en afdeling hvervede ryttere på Sjælland og Lolland-Falster under den udvalgte prins Christian, der residerede på Nykøbing slot. Da der i 1644 var tale om at forfremme Ernst Günther til chef for det danske rytteri i Skåne, satte Christian IV sig imod denne plan og gav ved samme lejlighed på sin bramfri måde en rammende karakteristik af sin unge slægtning. Den findes i et brev fra kongen til Corfitz Ulfeldt, skrevet den 26. maj om bord på orlogsskibet Trefoldigheden, som lå uden for Flekkerø i Norge. Det hedder heri: »-- Den hertug af Sønderborg, du skriver om, har jeg [for] længe siden præsenteret et kompagni til hest at hverve. Men at give ham kommandoen over det danske rytteri i Skåne det sker ikke, thi han er en ignorant af krigen og ved bedre at sætte sit hår i orden end en eskadron ryttere. - - Hertugen må vel gå per grados, som andre har gjort det før ham og begynde med charge som ritmester, hvortil I derhjemme skal være ham behjælpelig. - -« At Ernst Günthers tjeneste i krigen alligevel blev påskønnet, fremgår af, at han efter krigsafslutningen blev belønnet med et særligt gratiale på 500 rdl.

Christian IV, 1577-1648, konge fra 1588. Malet omkring 1640 af Karel van Mander. En gentagelse af dette portræt har fra gammel tid været i augustenborgsk eje og hænger nu på Sandbjerg.

Bryllup på København slot

I 1634-35 havde Christian IV fået sin næstældste søn Frederik anbragt som fyrstbiskop i Bremen og Verden i Nordtyskland. Efter at prinsen som følge af den ugunstige udvikling af krigsforholdene var blevet forjaget fra dette embede, udnævnte faderen ham til sin statholder i hertugdømmerne med residens på Flensborghus. Her boede prinseparret i årene op til tronskiftet i 1648.

Flensborg ligger ikke langt hverken fra Lyks-

Hertuginde Augustes smykeskrin fra 1651. Sortlakeret kasse med dobbeltlåg, prydet på siderne og enderne med malede landskaber i fyldingsfelter, indrammet af forgyldte lister. På låget forældrenes, hertug Philip af Lyksborg og hertuginde Sophie Hedeveg's våbner. På det underste lågs indvendige side tre malede felter med i midten en allegorisk fremstilling af ægteskabets glæder og ved siderne en mand i heroisk kostume med hyrdestav og en kvinde i hyrdedragt. Skrinet har hørt til Augustes brudeudstyr.

borg eller Sønderborg. Hvad var derfor mere naturligt, end at statholderen og hans unge ægtefælle Sophie Amalie, for hvem tiden i den beskedne, omend ret livlige handelsstad, nok kunne falde lidt lang, søgte adspredelse ved omgang og selskab med deres slægtninge i de små sønderborgske fyrstehuse. Navnlig Sophie Amalie fandt meget behag i forbindelse med de 5 nogenlunde jævnaldrende prinsesser på Lyksborg, som derfor ofte blev inviteret til festlige samvær på Flensborghus, hvor også Ernst Günther fra Sønderborg var en hyppig gæst. Til trods for sine næsten 40 år var denne endnu ugift. Nu blev han imidlertid forelsket i sin kun 15 år gamle kusine, prinsesse Auguste fra Lyksborg, en af farbroderens døtre. Det endte med troløvelse og med visse forberedelser til bryllup, som køb af gods og opførelse af et palæ i Sønderborg [se s. 135 ff.].

I mellemtiden var Christian IV afgang ved døden og i 1648 afløst af Frederik III som konge af Danmark og Norge. Dronning Sophie Amalies gode veninde på Lyksborg nærmede sig 18 års alderen. Kongen og dronningen besluttede da, at de ville holde hendes og Ernst Günthers bryllup på Københavns slot, hvor vielsen og bryllupsfesten derefter fejredes den 15. juni 1651. Det blev en både højtidelig og festlig begivenhed. Brudgommens forældre var forlængst døde og borte, men brudens - hertug Philip og hertuginde Sophie Hedvig - var til stede og blev hædret på særlig måde derved, at vielsestalen, da den blev trykt og udgivet et par måneder senere, blev tilegnet dem og brudeparret i fællesskab.

Alt foregik på tysk, der var talesprog både i kongefamilien og de to hertugfamilier. Hofprædikant Johannes Braemer talte ud fra Mat-

Ernst Günther I, 1609-89, og hertuginde Auguste, 1633-1701. Portrætter fra 1652, kopieret i 1653-54 af en iøvrigt ukendt maler ved navn Andreas Kjeldsen sammen med en serie portrætter af konger og dronninger, der hænger i Malmø rådhus. Ernst Günther er afbildet som rytterofficer, med latinsk påskrift, der i oversættelse lyder: Ernst Günther, arving til Norge, hertug af Slesvig og Holsten, samt årstallet 1652. Hertuginde Auguste i festdragt, med vifte i den ene hånd og den anden hvilende på ryggen af en sort skødehund, der sidder på et bord. Påskrift: Auguste, født og gift hertuginde af Slesvig og Holsten, samt årstal.

thæusevangeliets kapitel 19, vers 5 ff. over emnet »Ehe-Lob oder Preis des Ehestandes« i samtidens barokke, svulstige udlægning.

Ved den efterfølgende muntre bryllupsfest blev der bl.a. opført en opera-ballet med titlen

»Verlohrne Zeit und Arbeit« [Spild af tid og arbejde], som ligeledes blev publiceret. Gennem 18 satiriske optrin, med emner fra dagliglivet og fra klassisk-mytologisk litteratur, skildres heri forskellige eksempler på tidsspilde, udformet i

senrenæssancens dramatiske stil og med ledsagende musik, - altsammen temmeligt naivt, men såre tidstypisk, som det vil fremgå af følgende eksempler på optrin:

En kvaksalver vil gøre to gamle kvinder unge og glatte.

To gamle kvinder vil vaske en neger hvid.

Fire dværge forsøger at slå en kæmpe ihjel.

Fire alkymister anstrenger sig for at lave guld, men ud af diglen kommer en nar.

To kæmper bærer bjerge sammen for at storme himlen.

En mediciner, en apoteker og en barber forsøger at gøre guld drikkeligt.

Minerva vil tage bindet fra Cupidos øjne, men hindres af Venus i at gøre det.

Oprigtighed og sandhed vil jage smiger og ugunst i ulykke.

En kristen, en jøde og en tyrk forsøger at blive enige om alt.

Bacchus, Silenus og to medicinere strides om vindrikkeri, - Bacchus vinder og besynges.

Balletten munder ud i et slutningsvers, henvendt til brudeparret:

»Ihr hochgeliebtes Paar, die Zeit die hier verbracht

Durch dieses Spielen ist, muß noch bey dieser Nacht

Durch Euch erstattet seyn, damit man spüre frey,

Wie die verlohrene Zeit, nicht ganz verlohren sey.

Gott gebe Glück dazu, und segne diese Zeit,

Wo Gottes Segen ist, da weicht Verlust und Leyd.«

Hverdag og fest

Det nygifte par flyttede efter brylluppet ind i det palæ, som Ernst Günther havde bygget på Perlegade i Sønderborg. Det var hverken i udstrækning eller indretning noget fyrsteligt slot, men dog en i forhold til omgivelserne ganske standsmæssig bolig. Gennem godt et halv snes år synes dette hjem at have været rammen om livet for den hurtigt voksende familie. Hertuginde Auguste fødte i den tid 3 sønner og 5 døtre, hvoraf 3 af de sidstnævnte døde som små.

Familiens eksistens var i begyndelsen baseret på dels det pengedeputat, Ernst Günther hvert år fik - eller nok rettere skulle have - fra sin bror (fra 1653 brorsøn), hertugen på Sønderborg slot, dels indtægterne fra det ham tilhørende gods Gudsgave på Ærø. Nogen større medgift fik han næppe fra Lyksborg, eftersom hertuginde Augustes 4 søstre alle blev gift omtrent samtidig. Et par måneder efter brylluppet købte hertugen imidlertid på gunstige vilkår af Frederik III noget bøndergods ude på Als, hvilket var med til at rette situationen op og - hvad vigtigere var - lægge grunden til augustenborgernes efterhånden ret udstrakte jordbesiddelser på øens sydlige del.

Dertil kom, at den nyerhvervede jord havde en landskabelig meget smuk beliggenhed ud mod den fjord, der fra farvandet mellem Als og Sundeved strakte sig langt ind i øens midte. Det kunne næsten ikke undgå at anspore til opførelsen på dette sted af et slot og en mere tidssvarende og værdig bolig for hertugfamilien. [se s. 138].

Det intime venskabsforhold mellem kongehuset og den augustenborgske hertugfamilie opretholdtes gennem 1650' og 1660'erne. Hertu-

Flensborghus. En særlig ærefuld, men samtidig præker opgave blev pålagt hertugen i forbindelse med det berømte kongemøde mellem den svenske Karl X Gustav og det danske kongepar på Frederiksborg i dagene 3.-5. marts 1658. Sammenkomsten fandt sted kun en lille uges tid efter den for Danmark så forsmædelige fred i Roskilde. Frederik III betroede ved den lejlighed Ernst Günther at drage til Ringsted, hvor svenskekongen opholdt sig, for at indbyde og afhente majestæten. I en kongelig karrøse kørtes til Hammersholt lige uden for Hillerød, hvor Frederik III i egen person mødte op og ledsagede sin gæst det sidste stykke vej til slottet. Man kan ikke helt frigøre sig fra at forbinde dette arrangement med den kendsgerning, at Ernst Günther før krigsudbruddet havde vist den svenske gesandt i København Magnus Durrell »en særdeles gunst« og været - som det hedder i et brev af 17. maj 1656 fra gesandten til Karl X Gustav - »meget inclineret til den svenske tjeneste«. I Pufendorfs store værk om Karl X Gustavs bedrifter findes 3 kobberstik med fremstillinger fra dette besøg, nemlig af henholdsvis ankomsten til Hammersholt og afskeden fra Jægerbakken, samt af festtaflet på slottet. På alle billederne indtager hertugen, på det sidste også hertuginde, en fremtrædende plads.

Trods de nære personlige bånd mellem kongen og hertugen er der imidlertid intet, der tyder på, at Ernst Günther har spillet nogen politisk rolle, - heller ikke under de anspændte forhold ved indførelsen af enevælden. Efter 1660 synes samvær mellem kongefamilie og hertugfamilie at være blevet mere sjældne. For begge parter blev der vel i disse år meget andet at tage vare på. Hertugparrets store børneflokk var i opvækst, og først og fremmest gjaldt det nu

opførelsen af Augustenborg slot, som blev opkaldt efter hertuginde og gav navn til hertuginde.

Den sønderborgske konkurs

En sag, som optog Ernst Günther meget i sidste halvdel af 1660'erne, var opløsningen af det fædrene sønderborgske fyrstelen. Hertugen var selv med til at fremkalde krisen, idet han på egne og sine brøders vegne klagede til kongen over udeblivelsen af de årlige pengedeputater, som brodersønnen Christian Adolf var pligtig at betale dem. Hvorvidt han derved har haft i tankerne muligvis selv at kunne blive fyrstens efterfølger, kan næppe udredes. Men det står klart, at Ernst Günther, da sagen stod på, over for Frederik III fremsatte tilbud om at overtage lenet med alle dets forpligtelser, hvilket kongen imidlertid uden vaklen afviste. Hertugen af Sønderborg blev 1667 erklæret konkurs med det resultat, at samtlige hans besiddelser blev inddraget under kronen, samtidig med at det fyrstelige residensslot i Sønderborg trods hertug Christian Adolfs stærke protest blev taget i besiddelse på kongens vegne af den kongelige statholder i hertugdømmerne, Frederik Ahlefeldt. Endnu et par år verserede problemerne, idet Ernst Günther fik sin svoger, den indflydelsesrige kurfyrst Frederik Wilhelm af Brandenburg, til at intervenere over for kongen, - dog uden held. At Frederik III og hans rådgivere ikke ville give efter, må dog næppe betragtes som udslag af nogen uvenlig indstilling over for hertugen. Et andet standpunkt ville med sikkerhed have fremkaldt megen splid mellem alle Alexandersønnerne og deres efterkommere, som i forvejen var indbyrdes meget uenige. Den fal-

Christian V, 1646-99, konge fra 1670. Malet af Abraham Wuchters. Dette billede blev i 1675 sammen med portrætter af dronningen og kronprins Frederik sendt som gave fra kongen til hertugparret på Augustenborg.

lerede unge hertug drog til Lauenborg, hvor han blev gift og grundlagde husets såkaldte Franzhagen-linie, der uddøde med hans sønnesøn i 1709.

Som følge af konkursen åbnede der sig muligheder for, at Ernst Günther kunne udvide sine besiddelser på Als ved købet i 1667-68 af hovedgården Rumohrsgård, en af de tidligere sønderborgske gårde, mod til gengæld at afhænde Gudsgave på Ærø til et medlem af den gottorpske hertugfamilie [se s. 171]. Kort før Frederik III's død fik han endvidere patronatsret til Ketting kirke, hvorunder de augustenborgske besiddelser og slottet oprindelig hørte.

Efter kongeskiftet 1670

Under hele Christian V's regeringstid kunne augustenborgerne glæde sig ved fortsat kongelig bevågenhed. I et nytårsbrev 1671 til den nye konge var Ernst Günther så frimodig at bede om at måtte få 7 bønder i nytårsgave. Dette ønske fik han ganske vist ikke opfyldt prompte, men nogle år senere gav det resultat, idet han fik tilskødet den ved Augustenborg nærmest beliggende landsby Bro, hvortil i 1681 yderligere kom landsbyen Gundestrup [se s. 174].

Endnu vigtigere var det imidlertid, at kongen som en slags erstatning for det sønderborgske len ved et amtmandsskifte i 1675 udnævnte hertugen til amtmand med titel af guvernør over øen Als. Det gav ikke blot renommé, men også en årsløn på 2.000 rdl. samt kontor og bolig på Sønderborg slot. Selv om han fortsat kun var hertug af navn og uden lensrettigheder, måtte det for undersåtterne næsten tage sig ud, som havde han afløst sin brodersøn. I den efterfølgende tid blev augustenborgerne da også ofte tituleret som hertuger af Sønderborg. Dertil kom, at Christian V benådede ham med rigets højeste orden, elefantordenen. Ved særlige lejligheder kunne Ernst Günther herefter optræde med denne ordens insignier - en lille elfbens-elfant, hængende i et bredt blåt skulderbånd, en dyrebar brystkæde og en purpurfarvet kåbe med påsyet, sølvglinsende bryststjerne.

Venskabet mellem enkedronning Sophie Amalie og hertuginde Auguste vedblev ligeledes at bestå lige til enkedronningens død i 1685. At den i Blåtårn indespærrede, ulykkelige kongedatter Leonora Christina nærrede næsten det samme had til hertuginde Auguste som til Sophie Amalie, forstår man, når man læser skil-

Frederik I, 1471-1533, konge fra 1523. Maleri fra 1539 - altså efter kongens død - udført af den første rigtige hofkunstner i Danmark, Jacob Binck, formentlig efter et ældre forlæg. Dette billede af Ernst Günthers tipoldefar er det ældste kunstværk fra samlingen på Augustenborg.

dringen i hendes »Jammers Minde« af et besøg, som Auguste i 1670 sammen med den nye dronning Charlotte Amalie og et par andre fornemme damer aflagde i hendes fængsel. Leonora Christina kunne ved den lejlighed ikke dy sig for at komme med en spids hentydning til en episode i hertugindeus ungdomsår, da Hannibal Sehested efter sigende skulle have gjort kur til hende under pinlige omstændigheder. Om sandheden af denne affære kan ikke siges andet, end at den daværende spanske gesandt Rebolledo i sine erindringer beretter, at Frederik III

i april 1651 blev så forbitret på Hannibal Sehested, at det blev forbudt denne at betræde slottet; anledningen hertil var af mere privat natur, idet den galante adelsmand alt for stærkt havde kurtiseret Auguste, som var trolovet med Ernst Günther.

Enkedronningen havde af og til sine venner fra Augustenborg som gæster på sit nye slot Sophie Amalienborg i København, ligesom hun lejlighedsvis gengældte med besøg på Augustenborg. For eksempel i 1674, da anledningen var den særlige at søge etableret et ægteskab mellem den alt formående rigskansler Peder Griffenfeld og hertugparrets 16-årige datter, prinsesse Sophie Charlotte. Hertugen var på forhånd imod et sådant parti, og han må have åndet lettet op, da Griffenfeld i sidste øjeblik forsmåede den udkærne. Under de forhandlinger, der gik for sig i denne anledning, lykkedes det for både hertugen og hertugindeus at opnå nogle økonomiske fordele, bl.a. i forbindelse med købet af landsbyen Bro samt ved bekræftelse af et større brændedeputat. Men sagens udfald kunne alligevel tolkes som ydmygende for familien. Efter sagnet skal den have været anledning til den sammensværgelse, som hertugen af Austenborg, hertugen af Plön og storkansler Frederik Ahlefeldt indgik, og som i 1676 foranledigede Griffenfelds fald. I tre århundreder har man i Augustenborg slotspark fremvist »edsegene«, under hvilke de sammensvorne i sin tid holdt deres hemmelige møder.

Det endendørs miljø på Augustenborg slot i Ernst Günther og hertuginde Augustes tid vides der ikke meget om. At der i stuerne og på gangene allerede dengang hang en del malerier - navnlig familieportrætter - kan man slutte ud fra fortegnelser fra midten af det 19. århundre-

de og fra bevarede billeder, som altid har været i augustenborgernes eje. En del af disse stammer formentlig fra Sønderborg slot. Dette kan således gælde de nu på Frederiksborg beroende portrætter af Frederik I - en fortrinlig kopi eller gentagelse, tilskrevet maleren Jacob Binck og dateret 1539 -, af Christian III og dennes dronning Dorothea, samt flere af hertug Hans den yngre, bl.a. et lille dobbeltportræt, hvor han står ved siden af sin første gemalinde Elisabeth af Braunschweig, og et af hans anden ægtefælle Agnes af Anhalt. Et malet hoftestykke af Christian IV i Karel van Manders type kan ligeledes være fra samme tid. Det hænger nu på Sandbjerg, hvortil det blev købt kort efter Frederiksborgmuseets samlede augustenborgske erhvervelser i 1929-30. Endelig var der naturlig-

Bord-ur fra omkring 1600. Det har fra gammel tid været i augustenborgsk eje. Den rigt graverede, runde messingkasse er prydet med Christian IV's kronede monogram. Uret er mærket med bogstaverne HK og en kirsebærgren, henbende på urmageren Hans Kirsch, der arbejdede for både Christian IV og dennes mor, enkedronning Sophie.

vis portrætter af både hertugen og hertuginde selv, malet på forskellige tidspunkter af deres liv. Også de er repræsenteret på Frederiksborg.

Som udtryk for den nære forbindelse mellem kongehus og hertughus blev der efter datids skik udvekslet familieportrætter. Augustenborg blev på denne måde i Ernst Günthers tid beriget med malerier af Frederik III og dronning Sophie Amalie, Christian V og dronning Charlotte Amalie, samt kronprins Frederik [IV]. De fleste af disse er nu kun kendt gennem arkivaliske oplysninger, men et af dem, nemlig Abraham Wuchters' fine portræt af Christian V, ses nu på Frederiksborg.

Af inventarlistor fra daværende kongelige slotte som Frederiksborg og Sophie Amalienborg fremgår, at der begge disse steder omkring 1680 fandtes malerier af Ernst Günther og hertuginde Auguste - det sidstnævnte sted flest af hertuginde.

De fortegnelser over malerier, pasteller, tegninger m.v., der blev udarbejdet i forbindelse med overenskomsten mellem den danske stat og hertugen i 1852, nævner et par billeder fra 1600-årenes midte, hvis skæbne nu er ukendt. Det gælder således et stort maleri af en astronom, angivet som værende Tyge Brahe og signeret Matthiessen 1649. Kunstneren må sandsynligvis være den Broder Matthiessen fra Husum, der i begyndelsen af 1650'erne var tilknyttet Frederik III's hof på Flensborghus som hofmaler. Endvidere et »konservationsstykke«, dateret 1659 og signeret med et monogram, som man tilskrev »den berømte natmaler Petersen« [!]. Imidlertid er den signatur, som hushovmester Speersneider i 1852 med stor omhu har aftegnet ved dette billede, den bekendte Wolfgang Heimbachs, og sammenholder man signa-

turen med oplysningen om natmaleren, kan der slet ikke herske tvivl om, at det drejer sig om et værk af den døvstumme maler fra Oldenburg, der nærrede en særlig forkærlighed for skildringer af spillet mellem kunstigt lys og mørke omgivelser. Heimbach virkede ved Frederik III's hof i København i tiden 1653-62.

Ernst Günther døde på Augustenborg den 18. januar 1689 i en alder af 79 år. På grund af endnu uafklarede forhold vedrørende arvegangen, som det voldte hertugen vanskeligheder at træffe bestemmelse om i levende live, fik hertuginde Auguste kongelig tilladelse til at blive siddende i uskiftet bo med ret til alene at træffe afgørelse om arvefølgen. Dette skete først i 1692, efter at ægteparrets ældste søn var faldet i udenlandsk krigstjeneste, og da hun ved sit testamente gjorde den yngste af sønnerne, Frederik Vilhelm, til arving af samtlige augustenburgske besiddelser, hvorved hun - for eneste gang i familiens historie - fraveg det i 1633 fastslåede førstefødselsretsprincip.

Som enkehertuginde var Auguste vel aflagt. Ud over sit livgeding Rumohrsgård havde hun efter hertugens død fået tillagt en særlig pension af den kongelige kasse på ikke mindre end 4.000 rdl. årlig. Hun afgik ved døden den 28. maj 1701 i en alder af næsten 68 år.

Både Ernst Günther og hertuginde Auguste blev bisat i gravkapellet på Sønderborg slot.

De arveløse sønner

Ernst Günther efterlod sig ved sin død 3 sønner og 2 døtre. Begge døtrene var på det tidspunkt vel forsørgtet. Den ældste, prinsesse Louise Charlotte, som i sin tid skulle have været gift med Griffenfeld, havde i 1685 ægtet sin fætter Frederik Ludvig af huset Beck. Ved den lejlighed havde kongehuset igen vist hertugfamilien sin særlige gunst ved at bidrage dels med brudeudstyr, dels med betalingen af de store omkostninger ved brudens lange rejse til Berlin, som jo skulle foregå standsmæssigt. Enkedronning Sophie Amalie havde for sin del skænket prinsessen et stort pengebeløb i bryllupsgave.

Den anden datter, Dorothea Louise, var i 1686 blevet antaget som abbedisse i det adelige kloster i Itzehoe i Holsten, hvor hun havde et vel sikret underhold lige til sin død i 1721.

Med de to ældste sønner havde forældrene haft så store kvaler, at det fik indflydelse på arvegangen. Den ældste, *Frederik*, var i 1689 en mand i moden alder på 36 år. I sin ungdom havde han tilbragt længere tid ved Frederik III's hof, hvor han var blevet opdraget sammen med den jævnaldrende kongesøn prins Jørgen, hvem han også havde ledsaget på hans store udenlandsrejse. Senere var han gået militærvejen, først som ritmester i kurbrandenburgsk tjeneste, derefter som oberst i den danske hær. Men som 18-årig havde han imod forældrenes viden og vilje giftet sig uden for sin stand med en barberdatter fra Kiel, hvilket blev skæbnesvangert for ham. I henhold til Christian V's løfte i sin tid ved oprettelsen af guvernørstillingen tiltrådte Frederik dog dette embede, men godserne ville moderen ikke overlade ham. Med bittert sind over denne tilsidesættelse drog søn-

nen i udenlandsk krigstjeneste og faldt den 3. august 1692 i slaget ved Enghien i Brabant under den Pfalziske Arvefølgekrig.

Moderen har nok følt denne udgang som en lettelse; i hvert fald skrev hun kort efter testamente og fik kgl. bekræftelse på, at den yngste søn Frederik Vilhelm skulle arve de augustenburgske godser. Dette måtte naturligvis føre til stridigheder med den mellemste af sønnerne, *Ernst August*, 1660-1731. Han var i sine unge dage gået over til katolicismen og havde fået et embede som domherre ved ærkestiftet Köln. Som konvertit udelukkede forældrene ham med fuld ret som arving. Efter sin ældre brors død gik han i brandenburgsk militærtjeneste, afsvør katolicismen og antog i 1695 atter sin barnetro. Forinden havde han giftet sig med den katolske baronesse Marie Therese von Velbrück, datter af kurfyrstens staldmester. Da han derefter var vendt tilbage til sit hjemland og gjorde arvekrav gældende, måtte han sande, at hans myndige mor var ubøjelig. Til sin død holdt hun fast ved den engang trufne beslutning trods Ernst Augusts nok så gode fortalere, bl.a. enkedronning Charlotte Amalie. Sønnen måtte stille sig tilfreds med overtagelsen af guvernørembedet, boligen på Sønderborg slot og det pengedeputat på 500 rdl. som testamentarisk var tillagt ham.

Ernst August synes at have været en stridig natur. Som amtmand og guvernør kom han ofte i modsætning til Sønderborg bys magistrat. Da kong Frederik IV engang i en sådan kompetencestrid tog magistratens parti, ansøgte Ernst August om tilladelse til at måtte sælge sit embede. Kort forinden var han draget til Hamborg for at gøre krav gældende på det domprovstembede, som var blevet ledigt ved hans yngste bror Frederik Vilhelms død i 1714. Dog også det

glippede. I 1716 fik han bevilget afsked som amtmand og guvernør, uden at der nævnes noget om salg. Han døde den 11. maj 1731. Hans ægtefælle Marie Therese var i den tid, hun boede på Sønderborg slot, meget gavmild over for jesuitermenigheden i Frederiksstad. Fra 1697 indtil hendes død i 1712 kom der tre gange om året jesuiter derfra til Sønderborg for at læse messe for hende. Til gengæld efterlod hun et større legat til jesuiterkirken i Frederiksstad. Marie Therese blev bisat i slotskapellet på Sønderborg slot, hvor hendes kiste dog ikke længere kan påvises. Hvor ægtefællen døde og ligger begravet vides ikke.

Hertug Frederik Vilhelm, 1668-1714

Da Frederik Vilhelm blev født den 18. november 1668 som det yngste af Ernst Günther og Auguste's børn og det eneste, der kom til verden på Augustenborg, var faderen 59 år gammel. Allerede som 8-årig blev den lille dreng udnævnt til domprovst i Hamborg efter den bekendte gottorpske kansler Kielmannseggs død. Den slags embeder var ofte led i politiske handlinger. Når den lille prins blev den udvalgte i dette tilfælde, var det en følge af de forhandlinger, der 1674-75 foregik om et eventuelt giftermål mellem Griffenfeld og hans søster. Det vigtigste var naturligvis det økonomiske afkast, et sådant embede gav. Frederik Vilhelm fik samme år dannebrogordenen under valgproget: Aut mors aut vita decora [Enten døden eller et ærefuldt liv].

Som sin far og sine to brødre gik Frederik Vilhelm som ung militærvejen, 1688 blev han kaptajn i garden til fods, senere drog han som oberst til Irland og Flandern, afgik efter freden i Rijswick med pension og endte sin karriere som generalmajor. Ind imellem alt dette havde han i årene 1692-95 bestridt embedet som amtmand og guvernør, der derefter blev overladt til broderen Ernst August uden iøvrigt at afbøde en livslang bitter strid mellem de to brødre, der sad på henholdsvis Sønderborg og Augustenborg slot.

I 1694 var Frederik Vilhelm ved et bryllup, der blev fejret i Hamborg, blevet gift med komtesse Sophie Amalie Ahlefeldt, datter af den navnkundige storkansler og statholder Frederik Ahlefeldt til Søgård, Gråsten m.m. Bortset fra at den nye hertuginde ikke var af fyrstelig her-

Hertug Frederik Vilhelm, 1668-1714. Maleri fra ca. 1710 af ukendt kunstner. Billedet benævntes tidligere fejlagtigt Frederik IV. Blandt de mange dannebrogssiddere omkring 1710 var kun een af fyrstelig herkomst, nemlig Frederik Vilhelm, og da hermelinskappen kendetegner den her afbildede som fyrste, må portrættet forestille ham.

komst, måtte hun alligevel betragtes som et særdeles godt parti. Hendes medgift androg 30.000 rdl., til gengæld for hvilken hun fik løfte om indtægten af Rumohrsgård, 800 rdl. årlig, og bolig på Sønderborg slot, hvis hun overlevede ægtefællen. Set fra et augustenburgsk syns-

punkt var partiet tillige tillokkende derved, at man derigennem fik kontakt med toppen af rigets adel. Hertuginde Sophie Amalie overlevede sin ægtefælle i 26 år. Hun synes at have været en både fysisk stærk og meget myndig dame, der forstod at styre både hofholdning og gods på Augustenborg i de år, da hendes eneste søn og arving, der var umyndig ved faderens død, gennemgik officersuddannelse i København. Det var i disse år, at det økonomisk gik stærkt tilbage for broderen på Gråsten, hvilket berørte Augustenborg i den forstand, at hertuginde ved det ene lån efter det andet forsøgte at hjælpe.

Alt dette anføres her for at understrege betydningen af Frederik Vilhelms ægteskab med Sophie Amalie, hvorved der blev sluttet særlig og langvarig kontakt mellem de tre nabogodser Augustenborg-Gråsten-Sandbjerg samt mellem augustenborgerne og de fra kongehuset nedstammende to grene af navnet Gyldenløve og deres efterslægt, henholdsvis Danneskiold-Laurvig og Danneskiold-Samsøe med Frederik III og Christian V som stamfædre.

Ægteparret fik i årene mellem 1695 og 1700 3 børn, en søn og to døtre. Hertugen synes at have været en ret svagelig natur, der havde svært ved at gøre sig gældende. Den korte periode, der blev forundt ham som hertug, var præget af vanskeligheder, navnlig efter udbruddet af den Store Nordiske Krig. Ja, så skralt stod det til på Augustenborg, at hertugen for at undgå at måtte udrede kostpenge lod alle sine folk - »fra de største til de mindste« - bespise på slottet.

Kun 45 år gammel døde han og blev som sine forældre bisat i gravkapellet på Sønderborg slot.

Enkehertuginde Sophie Amalie overlevede sin ægtefælle i 26 år. Hun synes at have været en både fysisk stærk og meget myndig dame, der forstod at styre både hofholdning og gods på Augustenborg i de år, da hendes eneste søn og arving, der var umyndig ved faderens død, gennemgik officersuddannelse i København. Det var i disse år, at det økonomisk gik stærkt tilbage for broderen på Gråsten, hvilket berørte Augustenborg i den forstand, at hertuginde ved det ene lån efter det andet forsøgte at hjælpe.

Storkanslerinden

Hertuginde Sophie Amalies gamle mor, storkanslerinde Marie Elisabeth Ahlefeldt flyttede, da konkursen på Gråsten nærmede sig, over til datteren på Augustenborg, hvor hun fik bolig og underhold med sin lille tjenerstab, bestående af 3 kammerjomfruer, 2 lakajer og 2 vaskepiger. Hun skal have været »en gudfrygtig kvinde, nådig mod alle mennesker og særlig gavmild over for de fattige«. En af de hyppigste gæster hos hende var sjælesørgeren, provst Nicolai Thomsen fra Sønderborg, der også beredte hende til døden, som indtraf den 13. april 1724. Hun blev derved udfriet fra at opleve tvangsauktionen over sønnens godser.

Når krybben er tom, bides hestene, hedder det som bekendt. Således gik det også efter hendes bortgang, idet der opstod strid om storkanslerindens efterladenskaber mellem hendes to døtre på den ene og hendes søns umyndige børn på den anden side. Formynder for de sidste var deres morbror, overstaldmester, greve Ferdi-

nand Anton Danneskiold-Laurvig. Under disse forhold sørgede hertuginde Sophie Amalie på Augustenborg for, at moderens bo blev registreret fra ende til anden. Der blev optaget en bediget fortegnelse over alt, hvad hun ejede af jordisk gods, såsom klenodier, juveler og perler, sølvtøj, porcelæn, kobber- og messingtøj, tekstiler af alle slags, linned, sengetøj, beklædningsstykker, håndarbejder, vægtæpper og hvad nævnes kan. Hertil naturligvis også alle hendes møbler og andre inventargenstande. Endvidere hendes bogsamling, der blev opført efter formater. Blandt bøger i folio nævnes Weimar-bibelen og Johan Arends Huspostil, i kvart Scriveres Tanke-Sprog, Löschers Huspostil samt forskellige prædikensamlinger, religiøse stridsskrifter og salmebøger; i oktav D. Meyers Frühe Stunden, Marburg-sangbogen, Halle-sangbogen og forskellige bønnebøger, samt endelig i duodecim Metzgers Den sande Kristendoms Art, Lassenii Himmel-Fryd og Helvedes Kval, Kriegsmanns Sande Udødelighed, Schmalckens bønnebøger. Af andre værker nævnes de franske udgaver La Mort des Justes, L'Homme de Cour, Les Tableaux de Penitence, Homers Odysse, Senecas L'Esprit og Le Mespris du Monde.

I bo-opgørelsen registreres indholdet af hver af hendes stuer for sig; man får så at sige derved lejlighed til at vandre fra det ene rum til det andet i hendes lille bolig på det gamle Augustenborg slot. I *Forgemakket* var væggene beklædt med malede tapeter. Møblementet bestod af 6 nye og 6 gamle engelske stole, 2 lænestole, 2 borde med stenplader, 1 gammelt lakeret bord, 2 gueridoner og 1 spejl i forgyldt ramme. Her hang portrætter af afdøde hertug Frederik Vilhelm, hertuginde Sophie Amalie, »den nuværende hertug« [Christian August I], den høj-

salige grev Ahlefeldt og hans grevinde, prinsesse Charlotte Louise, og »den unge komtesse af Gråsten« [Frederikke Louise]. *Gobelinkammeret* var beklædt med et gammelt vævet tapet i 6 stykker, som den afdøde grevinde havde købt af sin afdøde søn [grev Carl Ahlefeldt] for 8 år siden for en pris af 600 rdl. Blandt de mange møbler i dette rum nævnes her 2 store spejle i gennembrudte, forgyldte rammer, 4 forgyldte væglamper af træ, 1 firkantet thebord med skiferplade og forgyldt fod, 1 trekantet, rødt og guldlakeret l'hombrebord, 6 stole, 2 lænestole og 2 taburetter. På væggen hang et portræt af hertugen i forgyldt ramme; på kamingesimsen var anbragt en række porcelænsgenstande, og så fandtes her den ovenfor nævnte bogsamling. *Det røde gemak* var boligens fornemste. På væggene var der 17 baner røde silketapeter og 15 baner med korsstingsbroderi, som angaves at have hængt her i 21 år. Også gardiner og dørportierer var røde. Møblementet var gennemgående rødt lakeret, såsom 2 spejle, borde med tilhørende 4 gueridoner. 6 stole havde betræk som silketapeterne, medens 2 lænestole havde grønt betræk. Endelig stod her en kakkelovnsskærm med korsstingsbroderi og forgyldt ramme og fod. Portrætterne forestillede den højsalige grev Ahlefeldt [storkansleren], flankeret af de to herrer grever til Gråsten [sønnerne Frederik og Carl]. På kaminen var der 4 afsatser med porcelænsgenstande og over dørene hylder, ligeledes med porcelæn. I et skuffemøbel gemtes et theservice og en rig samling af porcelæn til udstillingsbrug. Endvidere hang her 16 indrammede billeder bag glas. I *Sovekammeret* var der blå og gule damaskes tapeter, blå dørforhæng og røde vinduesgardiner; de førstnævnte kaldes gamle og ubrugelige. Her stod 2 lange gamle

Enkehertuginde Sophie Amalie, 1675-1741, født komtesse Ahlefeldt, gift 1694 med Frederik Vilhelm. Det sorte nakkeslør angiver, at den afbildede er enke. Maleri fra ca. 1720 af ukendt kunstner.

stole. På væggen hang et lille spejl i læderbe-
trukket ramme. Iøvrigt bestod møblementet af
1 brunt lakeret contoir, 1 lille skrivebord, 1 lille
rejsechatol og 2 små rejseapoteker. *Kammer-
jomfruens værelse* var spartansk udstyret med 4
stole og et thebord. Endelig nævnes, at der i
Kirkestolen stod 3 lænestole og 4 taburetter, der
altså har været storkanslerindens ejendom.

Hovedindtrykket af denne gennemgang er et
fornemt udstyret hjem, eller rettere resterne af
et sådant, da adskillige ting og stoffer anføres
som slidte eller gamle. Trods sit fine inventar og

righoldige personlige udstyr efterlod storkans-
lerinde Marie Elisabeth sig en gæld på mellem
3.000 og 4.000 rdl.

Foruden moderen måtte hertuginde Sophie
Amalie tage sig af sine to døtre. Den ældste,
Charlotte Marie, var ganske vist i 1726 blevet
gift med sin slægtning, den aldrende hertug
Philip Ernst af Lyksborg i dennes tredje ægte-
skab. Da Philip Ernst 3 år senere døde, flyttede
den 32-årige enke tilbage til sit barndomshjem
Augustenborg, hvor hun blev boende lige til sin
død i 1760, - de første år sammen med den
yngste af sine steddøtre Sophie Dorothea, der
døde på Augustenborg i 1736. Den anden dat-
ter, Louise Sophie, forblev ugift livet igennem
og boede al sin tid på slottet, højt estimeret af
det følgende slægtled som den gode, elskelige
tante.

Fra hertuginde Sophie Amalies tid er bevaret
et par fine sølvgenstande med hendes mono-
gram, bl.a. en sølvkande og et par lysestager, de
sidstnævnte udført af Åbenrå-sølvmeden Carl
Christian Hoffmeister. Hun tilførte tillige ved
arv de ahlefeldt'ske portrætmalerier, som stor-
kanslerinden havde efterladt sig og siden forblev
på Augustenborg.

Sophie Amalie døde juleaftensdag 1741 og
blev som ægtefællen bisat i gravkapellet på Søn-
derborg slot. I sit testamente havde hun afsat
midler til udførelsen af en ny altertavle i Ket-
ting kirke.

Hertug Christian August I, 1696-1754

Christian August var eneste søn i Frederik Vilhelm og hertuginde Sophie Amalies ægteskab, født den 4. august 1696. Ved faderens død i 1714 var han som 18-årig endnu ikke myndig. Efter traditionen i familien påbegyndte han i tidlig alder en militær karriere, der efterhånden førte ham gennem alle graderne, oberstløjtnant i oberst v. Eickstedts hvervede infanteriregiment 1716, generalmajor og chef for Dronningens Livregiment 1742, generalløjtnant 1743 og general 1748.

Under sit ophold i hovedstaden mødte den unge hertug sin tilkommende, grevinde Frederikke Louise Danneskiold-Samsøe, datter af da afdøde greve Christian Gyldenløve og hustru grevinde Charlotte Danneskiold-Laurvig, der begge var af kongelig herkomst, idet moderen var sønnedatter af Frederik III og faderen søn af Christian V. En søster til Charlotte D-L var gift med grev Carl Ahlefeldt på Gråsten og således svigerinde til hertugens mor, enkehertuginde Sophie Amalie. Frederikke Louise var meget velstående - god for 3 tønder guld, blev der sagt - og dertil i besiddelse af et kosteligt udstyr.

Af flere grunde måtte moderen være meget opsat på at få dette giftermål etableret. Hun vidste på det tidspunkt meget vel, hvordan det stod til med broderens forhold, og hun var også klar over, at Frederikke Louise sammen med sine to brødre Christian og Frederik, ligesom hun selv, havde store pengesummer i klemme,

hvis det værste - en konkurs - skulle indtræffe på Gråsten.

Den 16. juli 1720 blev ægtepagten mellem de to unge underskrevet, og fem dage senere fejredes brylluppet på Kalundborg slot, en af Carl Ahlefeldts mange besiddelser. Brudens medgift androg lige ved 200.000 rdl., så det var i sandhed en guldfugl, hertugen bragte med hjem til Augustenborg.

Da kong Frederik IV efter det gottorpske nederlag i den Store Nordiske Krig i september 1721 kunne lade sig hylde som eneste suveræne herre i hertugdømmet Slesvig og i den forbindelse krævede edsaflæggelse af sine undersåtter, var den augustenburgske hertug blandt dem, der aflagde eden og deltog i hyldningen på Gottorp slot. Han blev på selve højtidens dag udnævnt til elefantridder under valgsproget: *Virtus post fata superstes* [Dyden lever videre efter døden].

Den store tvangsauktion i 1725

Hvad der var forudset ved ægteskabets indgåelse allerede i 1720, nemlig Carl Ahlefeldts konkurs, blev en realitet kort efter hans død i 1722. Blandt de talløse kreditorer gjorde enkehertuginde på Augustenborg krav gældende på et tilgodehavende, der var blevet stående siden halvbroderen Frederik Ahlefeldts død i 1708, stort 20.000 rdl., hvortil kom 4.000 i forbindelse med augustenburgernes køb i 1703 af Avnbølgaard i Sundeved, samt 2.000 for panteobligationer, udstedt i årene 1713 og 1714.

Hertuginde Frederikke Louise krævede sammen med sine brødre tilbagebetaling af 20.000 rdl. af deres fæster, grevinde Christiane Gyldenløves medgift efter hendes død på Gråsten 1689.

Sammen med sin ægtefælle Christian August havde hertuginde endvidere efter giftermålet overtaget en fordring på oprindelig 19.000 rdl. fra Carl Ahlefeldts svoger, Ferdinand Anton Danneskiold-Laurvig, - nu nedskrevet til 15.000 -, som de i fællesskab krævede udlagt af konkursboet. Til alle gældsposterne krævedes en rente på 5% fra stiftelsestidspunktet.

Kort sagt havde den augustenborgske og danneskiold'ske familie tilsammen ca. 60.000 rdl. og et meget stort rentebeløb til gode. Hvis denne kapital skulle reddes, måtte det ske i form af gods køb på tvangsauktionen.

Denne blev berammet til at finde sted på Gottorp slot i dagene 5.-6. september 1725. Her købte da Christian August for sin ægtefælles penge det adelige gods Gråsten med slot og hovedgårdene Fiskbæk, Kiding og Årup, hvortil et par år senere kom Kelstrup i Holbøl sogn. Storkansleren Frederik Ahlefeldts værdifulde bibliotek på 2.150 bind, samt alle på Gråsten slot beroende møbler og det kostbare orangeri købtes særskilt for 10.000 rdl. For at skaffe de fornødne likvide midler solgte hertuginde Frederikke Louise et par af sine hidtidige godsbesiddelser i Holsten, nemlig Rixdorf og sin andel af Schönweide.

Alt taget i betragtning var det et ualmindelig godt køb. Prisen androg ialt 122.500 rdl., hvilket var langt under den anslåede værdi. Ved tvangsauktionen blev alt i alt værdier til 490.000 rdl. skamsolgt for 253.000. Som det næsten altid går i sådanne tilfælde, var det de små kreditorer, der blev sorteper. I byen Sønderborg og på øen Als må denne tvangsauktion have voldt sorg og bekymring i mange hjem, hvis familier i god tro havde lånt greven på Gråsten penge af opsparede midler. Blandt dis-

Hertug Christian August I, 1696-1754. Malet 1724 af J. S. Wahl. Billedet blev i 1922 skænket til Frederiksborgmuseet af lensbaron F. M. Rosenørn-Lehn til Oreby. Det hidrører fra den gråstenske ejendom Kiding, som givereisens farbror havde købt i 1862.

se kan nævnes amtsforvalter Samlands enke, provst Johan Poulsen, rådmændene Böhme, Kaadt og Nissen, alle i Sønderborg, endvidere forpagter Brekling på Sønderborg Ladegård, pastor Brandt i Havnbjerg og gartner Jansens enke på Østerholm.

Den store spæder

Det traditionelt gode forhold mellem kongehus og hertughus fortsattes gennem hele Christian

Augusts tid. Hertugparret var velset ved Christian VI og dronning Sophie Magdalenes pragtelkende hof, og ved forskellige lejligheder gav den kongelige gunst sig særdeles kontante udslag. Dette begyndte allerede kort efter tronskiftet i 1730, da hertugen fik overdraget Gammelgård - det største gods på Als - for livstid. Da amtmand v. Platen i Sønderborg to år senere afgik ved døden, fik Christian August bestalling som amtmand og nu atter som før med titel af guvernør over Als. Det vigtigste ved disse gunstbevisninger var de økonomiske fordele, de medførte. Guvernørstillingen var særdeles vel aflønnet, og med sikkerhed i Gammelgård kunne der lånes mange penge. Det varede da heller ikke længe, førend hertugen og hertuginde følte sig fristet af disse muligheder.

Begge var glade for pragt og luksus og trivedes ved festlige arrangementer med glade mennesker omkring sig. Jagterne blev der gjort meget ud af, især efter at kongen i 1740 havde overladt hertugen jagtretten på hele øen Als. Foruden Augustenborg havde de ved købet af Gråsten fået endnu et slot, som i pragt og indre udstyr langt overgik bindingsværksbygningen på Als. Der var bare den hage ved det, at det var dyrt at bebo og bekosteligt at holde vedlige, efter som forfaldet allerede på købstidspunktet var begyndt at sætte ind. Derfor gik det sådan, at Gråsten mere og mere blev et sekundært sted, hvor man tog ophold på bestemte tider af året for kortere perioder, især om sommeren og i jagttiden om efteråret, hvor de rige muligheder for at nyde herlighederne ved jagt og fiskeri virkede særlig tiltrækkende. Mundtlige beretninger fra senere tid skildrer, hvorledes der levedes over evne på slottene. Hver dag blev der holdt taffel med indtil 13-14 retter mad. Hofpersona-

Hertuginde Frederikke Louise, 1699-1744, født grevinde Danneskiold-Samsøe, gift 1720 med Christian August I. Malet i 1720'erne af J. S. Wahl. Til forveksling ligner dette billede et af den samme kunstners dronningeportrætter, men den afbildede var som datter af Christian Gyldenløve da også af kongelig byrd.

let voksede med de øgede krav, og hofholdningen blev mere og mere udgiftskrævende.

Familien var samtidig i vækst. Hertugparret fik i tiden 1721-36 først 2 sønner og derefter 4 døtre.

Imidlertid var 1730' og 1740'erne ikke særlig gunstige for godsdrift. Gang på gang hærgede den ulykkelige kvægst, der gjorde slemme indhug i - ja, i visse tilfælde udryddede de store gårdes besætninger. Intet under, at hertugens gæld øgedes mere end godt var. Heller ikke her-

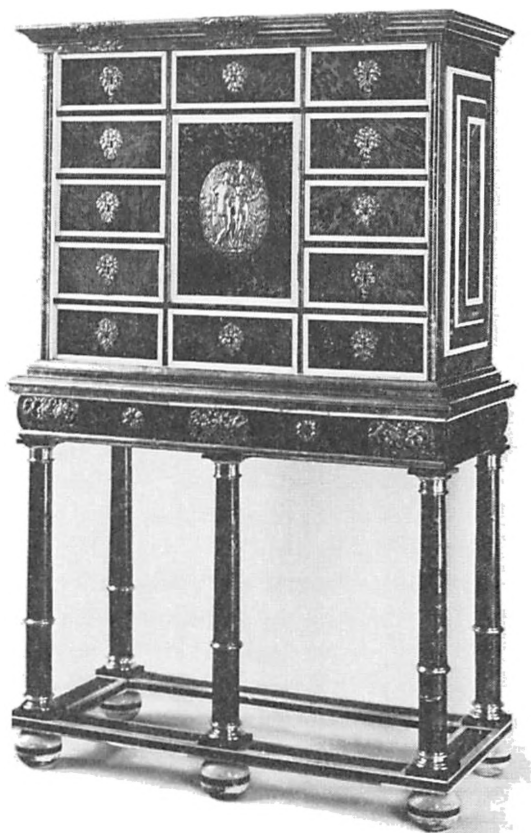
Grev Christian Gyldenløve, 1674-1703, søn af Christian V og Sophie Amalie Moth, hertuginde Frederikke Louises far. Maleri af den franske hofmaler H. Rigaud, antagelig udført i Paris 1693, da den afbildede var i Paris sammen med sin halvbror, den senere kong Frederik IV, som ved den lejlighed overrakte ham elefantordenen.

om tier den mundtlige tradition, som måske nok er overdreven. Således fortælles, at den hertugelige godsinspektør Juul gav sin herre det gode råd, når han tog til Kieler omslag, hvor de årlige pengetransaktioner fandt sted, og hvor det gjaldt om med alle midler at styrke kreditten, da at medbringe en stor kuffert, fyldt med marksten i bunden - for tyngdens skyld -, men med et godt lag sølvdalere over dem, og så vise den frem ved passende lejligheder.

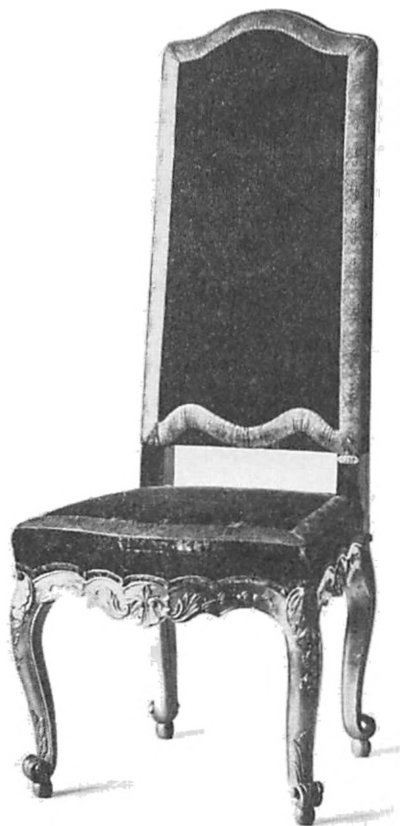
Et kosteligt udstyr

Ved Frederikke Louises ægteskab med Christian August blev det augustenburgske hertughus beriget med et usædvanlig prægtigt brudeudstyr - møbler, malerier, sølvsager og andre inventargenstande af høj kunstnerisk kvalitet. Det drejede sig blandt andet om arvegods fra hertugindens farmor, »grevinden af Samsø« Sophie Amalie Moth, der var afgået ved døden året før brylluppet i Kalundborg. Endvidere om ting, som havde været i hendes far, grev Christian Gyldenløves eje. Blandt malerierne var således den berømte franske hofmaler H. Rigauds prangende portrætter af Christian og Ulrik Christian Gyldenløve, udført i Paris under deres store udenlandsrejser i 1690'erne. En stor læderbetrukket rejsekiste med Christian Gyldenløves spejlmonogram, dannet af naglehoveder, på låget har sandsynligvis da gjort turen med. Af sølvgenstandene er der særlig grund til at fremhæve et par meget fine toiletskrin, rigt dekoreret med fremstillinger i drevet arbejde af figurer og blomsterranker. De er efter stemplerne udført i tiden 1688-92 af datidens dygtigste københavnske sølvsmede Johan Kohlmann og Isak Dubois, og sandsynligvis af Christian V skænket til Sophie Amalie Moth. Endvidere et imponerende sølvkaminsæt, bestående af en stor skjoldformet skærm med monogram CGL [Chr. Gyldenløve] i drevet arbejde og et par dertil hørende høje, balusterformede gueridoner. Med til det danneskiold'ske udstyr hører sandsynligvis også et prægtigt kabinet, helt beklædt med skildpadde og kantet med elfenbenslister samt sølvgesimser. På skabets midterlæge var der en oval sølvplade med dreven fremstilling af Diana og en nymfe og bag denne et lille pragtinteriør

Pragtkabinet med skuffer og skab, fineret med skildpadde, med lister og fødder af elfenben samt gesimser, beslag og nøgleskille af sølv. På skabslågen en oval sølvplade med dreven fremstilling af Diana og en nymfe.

Højrygget stol fra omkring 1720. Hørende til et sæt på 6 forgyldte stole af denne senbarokke type. Svungne ben og sarg med udskårne ornamenter. Betræk af rødt fløjl, kantet med bred påsyet sølvagraman på sæde og ryg.

Kaminskærm af drevet sølv med Christian Gyldenløves spejlmønogram. Udført i København af Hendrich Reinecke, stemplet 1704.

Sølv-toiletskrin med drevene figurfremstillinger af på siderne vandguder og -gudinder, på låget Adonis' dødsscene. Antagelig skænket af Christian V til hans maitresse Sophie Amalie Molh og efter hendes død i 1719 arvet af hendes sønndatter Frederikke Louise, som da stod for at skulle ægte den augustenborgske hertug. Skrinet er udført i København af guldsmed Johan Kohlmann 1688.

med en elfenbensfigur på en forhøjning. Endelig kan nævnes et interessant taffelur, på hvis skive findes en malet fremstilling af en Hercules-fontæne, og hvori timetallene er skåret ud, således at man - når der stilles et lys bag uret - selv i mørke kan se, hvad klokken er.

Ved andre anskaffelser, dels i forbindelse med brylluppet, dels senere, synes hertugen og hertuginde at have holdt den høje standard. Da de omkring midten af 1720'erne lod sig portrættere, skete det ved hoffets foretrukne maler J. S. Wahl. I årenes løb udvidedes også sølvsamlingen på Augustenborg og Gråsten med tallerkener, kander, lysestager m.m., deraf følgende stykker forsynet med hertugens ingraverede monogram: 24 tallerkener, 2 runde fade, 130 knive og 30 gafler, 72 skeer, 2 potageskeer, 124 dessertknive, 130 theskeer, 40 saltskeer og 6 sauceskeer.

Alle de her nævnte billeder og genstande samt en mindre del af sølvservicet findes nu - efter de store erhvervelser fra det opløste augustenburgske bo omkring 1930 - på Frederiksborg, hvorfra enkelte kom til Gisselfeld. I sin tid synes meget at have hørt til på Gråsten slot, som hertuginde Frederikke Louise, for hvis penge de gråstenske besiddelser var købt, følte en særlig forkærlighed for, hvilket blandt andet gav sig udslag i, at hun yndede at blive kaldt »frue til Gråsten«.

På Gråsten findes en på forunderlig vis fra hendes tid endnu bevaret serie vægtapeter, bestående af 12 stykker 286 cm lange og 34 cm brede baner af hørstof, broderet med gros point og petit point i uld og silke. På gul bund ses fremstillinger af søjler, omvundet med blomsterranker i mange farver. For foden af søjlerne er der skjolde med på det ene hertugparrets

navnetræk CA og FL, samt årstallet 1728, og på de øvrige enkeltmotiverne fra hertugerne af Slesvig og Holstens og det grevelige Dannekiold-Samsøe'ske våben.

Gråsten fideikommis

Frederikke Louises omsorg for Gråsten gav sig sluttelig udtryk i, at hun kort før sin død ved testamentariske bestemmelser sørgede for oprettelse af de gråstenske besiddelser med dertil hørende »mobilier« og »moventier« som fideikommis inden for familien. Det vigtigste ledemotiv til denne disposition anfører hertuginde selv som værende sikringen af børnenes fremtid. Den ældste søn indsattes som eneste arving, med forpligtelser over for sine søskende og sin faster. Broderen Æmil August skulle årlig have 700 rdl., de 4 søstre hver 150 samt fri bolig, kost, klædning, håndpenge og tjenerhold indtil deres eventuelle giftermål. Fasteren Louise Sophie skulle have 400 rdl. årlig. Med hensyn til arvegangen blev det fastsat, at i tilfælde af at augustenborgerne uddøde på mandssiden, skulle det gråstenske fideikommis hjemfalde til hertuginde Louise Sophie, Dannekiold-Samsøe'erne.

Da dette testamente blev skrevet, var hertugparrets fire døtre henholdsvis 19, 17, 14 og 8 år. Frederikke Louise gjorde sig på det tidspunkt næppe tanker om, at ingen af dem nogensinde skulle indgå ægteskab, men som ugifte komme til at belaste fideikommisset lige til 1815, da den sidste af dem døde.

Christian Augusts sidste leveår

Også efter hertuginde Frederikke Louises død

i december 1744 nød hendes gældbundne ægtefælle godt af kongehusets velvilje og støtte. I maj 1746 fik han endnu engang udvidet sine alsiske godsbesiddelser for livstid, idet kongen skænkede ham Sønderborg Ladegård og Rønhave. Da Christian VI i august s.å. var afgået ved døden og hans bære stillet på castrum doloris til beskuelse for undersåtterne, blev det fornemste af regalierne, nemlig kongekronen, båret af hertug Christian August »af Sønderborg«.

Den nye konge, Frederik V, aflagde i juni 1750 et besøg på Als, hvor han med et anseligt følge besøgte Nordborg slot og derefter besøgte hertugfamilien på Augustenborg. Efter hofmaleren C. G. Pilos portræt fra denne tid at dømme må majestæten have mødt en ualmindelig fedladen Christian August, der åbenbart ikke havde skyet nogen af livets materielle goder.

At hertugen imidlertid endnu var i fuld vigør, viste han under de forhandlinger, som han i 1752 gav sig i lag med for at sikre sin slægt en god fremtid. Modparten var hertugen af Plön, Frederik Carl, som i sit ægteskab med Christine Ermegård, født Reventlow, havde fået 4 døtre, men ingen sønner og således var uden mandlige arvinger, hvorfor hans besiddelser ved hans død stod i fare for at blive inddraget af kongen. Augustenborgerens plan gik ud på at forhindre dette ved at få etableret et ægteskab mellem hans ældste søn, Frederik Christian, og det plönske hertugpars ældste datter. Ved en sådan alliance mellem de to linier af det sønderbogske hus håbede Christian August at kunne få det maget således, at hans linie arvede det plönske hertugdømme. Forhandlingerne, der foregik i København, fik imidlertid et negativt resultat, takket være udenrigsministeren J. H. E. Bernstorff, der allerede på det tidspunkt tilstræbte en

politik, som ville tjene både riget og kongen bedst, nemlig en ordning af såvel det plönske som det lyksborgske successionsspørgsmål med sigte på inddragelse under kronen, imod erstatning i form af penge eller gods til de tilbageværende arveberettigede linier.

En sådan politik tiltalte Frederik Carl af Plön mest, idet han anså det for vigtigere at opnå personlige fordele for sig og sin familie end at kere sig for meget om arvespørgsmålet. I denne omgang kom der derfor hverken noget fornuftsægteskab eller nogen økonomisk fordel for augustenborgerne ud af forhandlingerne.

Christian August I døde den 20. januar 1754 og blev som sine forfædre bisat i gravkapellet på Sønderborg slot ved siden af sin ægtefælle.

Hertug Frederik Christian I, 1721-94

Frederik Christian, der var født den 6. april 1721, gik som ung efter den i familien hævdvundne skik ind i militæret. 1739 blev han kaptajn i Dronningens Livregiment, 1742 forfremmet til oberstløjtnant og derefter fra 1744 chef for det af ham selv købte Slesvigske hvervede Infanteriregiment. Et regiment bestod da af 12 kompagnier med 90 mand i hvert, opdelt i 2 batailloner. Den danske hærs samlede styrke var på ialt ca. 70.000 mand.

I sin soldatertid havde prinsen nær kontakt med sin mors familie, især med morbroderen Frederik Danneskiold-Samsøe, der havde en høj position både som embedsmand i centraladministrationen og som admiral i flåden. På den gamle danneskiold'ske familiebesiddelse Gissel-feld hænger endnu i vore dage det tidligste portrætmaleri af den unge augustenburgske prins. Det er malet af den svensk-fødte kunstner C. G. Pilo i 1749. Pilo var kort efter sin ankomst til Danmark blevet ansat som tegnelærer for landkadetterne og fik i denne stilling god lejlighed til at få indpas i officerskredse.

Under opholdet i København blev Frederik Christian naturligvis også introduceret ved hoffet. I 1749 blev han af Frederik V udnævnt til elefantridder og tog som valgsprog: *Conscia mens recti, famae mendacia ridet* [Når man er sig bevidst at have gjort det rigtige, kan man le af løgnagtige rygter].

Ung hertug i ugift stand

Ved faderens død var Frederik Christian, sine godt 32 år til trods, endnu ugift. Faderens forsøg i 1752 på at få et ægteskab i stand med en prinsesse af Plön var, som omtalt, glippet - forøvrigt ikke uden prinsens egen skyld. Han skal ved den lejlighed have optrådt uklogt ved alt for tydeligt at give til kende, at det, han var ude efter, var hertugdømmet og pengene mere end prinsessen. Dette var ikke gået af glemme i den plönske familie.

Frederik Christians overtagelse af hertugværdigheden fik en af tidens mådelige lejlighedsdigtere og største hofsnogetil at udsende et yderst svulstigt, men tillige meget tidstypisk hyldningsdigt, hvori hentydes til hertugens ugifte stand. Det er tituleret »En allerunderdanigst Lykønskning til Hertug Friderich Christian, Hertug til Slesvig-Holsten-Sønderborg, Ridder af Elefanten, ved Hans Høyfyrstelige Regierings-Tiltrædelse. I allerdybeste Underdanighed nedlagt af Hans Wilhelm Kaalund.«--

Det lyder som følger:

Udbred Din Fyrste-Sæd
(Gud selv kun en Fyrstinde
Dig føre til, hvorhos
Du daglig Fryd kan finde)
Vær Sønderborg en Soel,
Dit Fyrstendom et Skjold,
Og Gud Han være Dig,
Dit Slot og Land en Vold.

Den store samler

Den arv, faderen havde efterladt til sin søn, var nærmest at ligne ved et fallitbo. Men efter en spredning kommer som bekendt en samler, og så-

Frederik Christian I, 1721-94. Som prins. Malet 1750 af Peder Als, der var elev af den svenskfødte hofmaler C. G. Pilo. Et flot og dristigt billede af den unge officer med elefantordenens brystkæde og med bryststjernen malet på panteskins kappen.

dan blev det i dette tilfælde. Den nye hertug tog straks fat på en sanering af forholdene, og han udfoldede sig snart som en virkelig dygtig administrator. Med stor energi og konsekvens gennemførte han en stram økonomi i både godsdriften og hofholdningen, og samtidig forstod

han at øve en utrolig vedholdende pression over for konge og regering i pengesager. Et par måneder efter sin tiltræden fik han, således som faderen havde haft det, overdraget Gammelgård for livstid - derimod ikke Sønderborg Ladegård og Rønhave.

På J. H. E. Bernstorffs foranledning blev der i 1756 optaget nye forhandlinger om det plönske hertugdømmes fremtidige skæbne. Udenrigsministeren ønskede som led i helstatspolitikken at få de tilbageværende hertugelige besiddelser i Holsten - de gottorpske såvel som de plönske - ind under kronen. For at opnå dette skulle der tilbydes erstatning i penge eller jordegods til de tilbageværende arveberettigede linier, herunder de sønderborgske huse Lyksborg og Plön som primære samt Augustenborg og Beck som sekundære linier. Denne gang nåede man så vidt med hensyn til augustenborgerne, at Frederik Christian afgav løfte om at ville afstå fra sine arverettigheder til såvel Plön i Holsten som Lyksborg i Slesvig mod til gengæld at få overdraget Gammelgård og Gundestrup som ejendom med adelige rettigheder og som arvelige i husets mandslinie. Fra kongens side blev der yderligere givet tilsagn om store erstatninger i form af alsisk jordegods, når de to linier uddøde.

I de følgende år fik hertugen gang på gang beviser på kongelig velvilje, således 1757 efter Gråsten slots brand, da der blev ydet ham rundhåndet støtte til en begrænset genopførelse.

Det må ligeledes betragtes som en særlig kongelig gestus, at hofmaleren Pilo i 1760 fik ordre til at sende et legemsstort portræt af Frederik V i generalsuniform som gave til »den regerende hertug af Sønderborg« [!], som det er anført i malerens regnskabsbog, hvor prisen for billedet er sat til 100 rdl. To år senere blev det kronprinsens tur til at sende sit helfigursportræt af samme maler som gave til Augustenborg. Begge disse bemærkelsesværdigt gode malerier findes endnu bevaret i god stand og med deres originale rokokorammer på Frederiksborg.

Kortvarig ægtestand

Efter at den ældste prinsesse af Plön, som Frederik Christian i 1752 gerne ville have været gift med for pengenes skyld, i 1757 var afgået ved døden, vakttes hos hertugen forhåbninger om ægteskab med en anden af de plönske prinsesser, denne gang den ganske unge Charlotte Amalie Vilhelmine, som var født 1744 og altså 23 år yngre end han. Inden for hendes familie var stemningen dog fortsat lidet positiv, hvilket fremgår af en pro-memoria, som hendes far, hertug Frederik Carl, lod udarbejde i 1760. Heri henvises udtrykkeligt til de dårlige erfaringer, man havde fra forhandlingerne i 1752. Det siges lige ud, at Frederik Christian dengang havde pralet vidt og bredt med, at der kun kunne blive tale om ægteskab under forudsætning af, at han sammen med prinsessen fik en klækkelig medgift. Nu vidste man i Plön godt, at augustenborgeren havde overtaget en kæmpegæld efter sin far, at hans årlige indtægter kun beløb sig til sådan noget som 24.000 rdl., samt at hans godsrigdom var temmelig begrænset, så meget mere som en del af besiddelserne var behæftet med tilbagefaldsret for kongen.

I dokumentet peges der på den store aldersforskel - hertugen 39, prinsessen 16 år -, endvidere på det forhold, at de to slet ikke kendte hinanden, eftersom de kun havde været sammen et par enkelte gange og det ganske overfladisk. Frederik Carl anfører, at han som far må tænke på sin datters ægteskabelige lykke, der først og fremmest afhænger af gemytternes overensstemmelse. Sand kærlighed må i sådanne forhold prioriteres højere end alt andet.

Men dertil kommer naturligvis ønsket om en standsmæssig etablering under så gode for

Prins Emil August, 1722-86, officer i den danske hær. 1747-64 chef for Sjællandske hvervede Infanteriregiment, 1755 generalmajor, 1760 generallojtnant. Afgik 1764 fra aktiv tjeneste. Malet af Peder Als 1753.

mueomstændigheder som muligt. Det vil ikke være rigtigt, hvis medgiften bliver benyttet til afbetaling af gæld; den bør tværtimod bruges til at berige og forsøde tilværelsen for ægteparret. Standsmæssigt - hedder det - må i dette tilfælde hertugen og prinsessen nok anses som ligeværdige, men hvad formue angår, er forholdene for de to vidt forskellige. De tre plönske prinsesser kunne forudses at ville blive meget formuende gennem arv - ja, i hele Tyskland var der kun få i samme heldige situation som dem. Derfor ville et ægteskab på mere lige vilkår - ind i et vel etableret fyrstehus i det tyske rige - være at

foretrække. Faderens konklusion går ud på, at prinsessens mor og bedstemor samt andre nære slægtninge må tages med på råd, samt at han selv gerne vil have tid til fortsatte, upartiske overvejelser. Den plönske hertug vil da heller ikke skjule, at han har andre betænkeligheder end de her fremførte, herunder også at forholdet mellem fædrene - d.v.s. ham selv og afdøde hertug Christian August - i sin tid ikke havde været for godt.

Det var et held for Frederik Christian, at hertug Frederik Carl af Plön i oktober 1761 afgik ved døden, for både prinsessens mor, hertuginde Christine Ermegård, og hendes gamle farmor, Dorothea Christine, født von Aichelberg og stammende fra Nordborg, så med større sympati på ægteskabsforbindelsen. De vidste tillige, at augustenborgeren nu ifølge aftalerne med kongen ville få udvidet sine godsbesiddelser på Als i betydelig grad.

Ægteskabet mellem hertug Frederik Christian og prinsesse Charlotte Amalie Vilhelmine kunne derfor nu realiseres, og brylluppet blev bestemt til at skulle foregå på den svagelige bedstemors residens, slottet Reinfeld, den 26. maj 1762. På denne dato blev der forud for vielsen og festen underskrevet en ægtepagt om en betydelig formue som medgift og et rigt udstyr i tilgift. Begge dele blev yderligere øget ved bedstemoderens død en månedstid efter brylluppet.

Trods den store aldersforskel synes ægtefællerne at have nydt et smukt og harmonisk samliv i de 8 år, det kom til at vare. Den unge hertuginde var en livsglad pige, men af sart helbred, som havde svært ved at tåle de tunge byrder, der fulgte med de så godt som årlige barnefødsler. Det blev til ialt 7 børn, af hvilke det første og de to sidste døde som små. De levedyg-

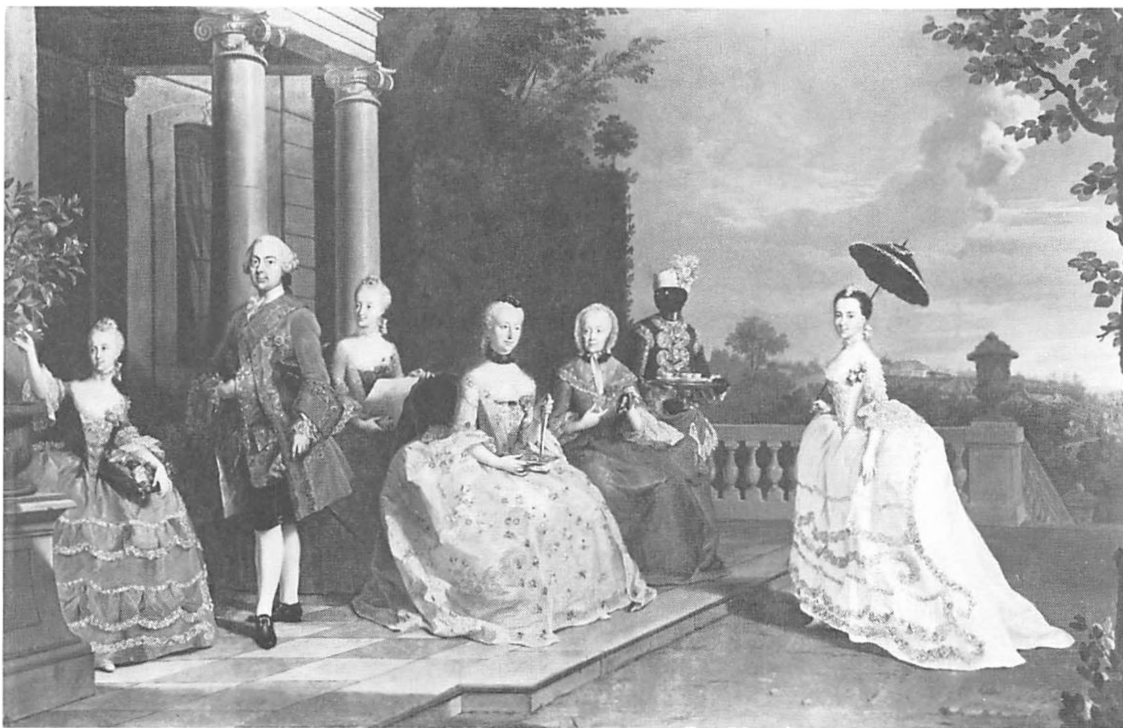
Hertuginde Charlotte Amalie Vilhelmine, 1744-70, født prinsesse af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Plön, gift 1762 med Frederik Christian I. Kopi af et maleri, udført af den italienske fødte maler Stephan Torelli, der omkring 1760 - under den preussiske Syvårskrig - rejste fra Dresden og i nogle år derefter virkede i Holsten og hansestaden Lübeck.

tige var datteren Louise Christine Caroline, født 1764, og sønnerne Frederik Christian, født 1765, Frederik Carl Emil, født 1767, og Christian August, født 1768. I familien på Augustenborg, der foruden hertugen og dennes bror prins Æmil samt 3 søstre Christiane Ulrikke, Sophie Magdalene og Charlotte Amalie omfattede fasteren Sophie Louise, nåede hertuginde at blive meget afholdt.

At økonomien for den augustenburgske hertug var blevet stabiliseret, dels ved hertuginde

medgift, dels ved den store udvidelse af godsbesiddelserne på Als, som den endelige overenskomst med kongen i 1764 i forbindelse med arveafkaldet på Plön og Lyksborg havde medført [se s. 178], gav sig efterhånden til kende på mange måder. Charlotte Amalie Vilhelmine kom selv kun til at opleve lidt af de forandringer og forbedringer, der blev gennemført ved hjælp af hendes midler. Hun fik således kun set begyndelsen til det storslåede nye slotsanlæg på Augustenborg [se s. 141] inden sin tidlige død i oktober 1770.

I en slags forudtænkelse af, hvad følgen kunne blive af de mange barnefødsler, besluttede hertuginde i 1769 - kun 25 år gammel - at skrive testamente. Ved ægtepagten i 1762 var det blevet bestemt, at hertugen, så længe han levede, skulle nyde frugterne af hendes betydelige formue og have fri rådighed over alle de møbler og genstande, mærket med hendes initialer CAW, der med hende var kommet til Augustenborg og Gråsten. Ved testamentet blev det nu fastlagt, at efter ægtefællens død skulle denne ret overgå til den ældste søn. Hertuginde formue på 80.000 rdl. skulle deles i tre lige store dele på 22.000 til hver af sønnerne og en del på 14.000 til datteren Louise. Hvad der var derudover af hendes samlede formue på 81.300 rdl. ønskede hertuginde givet til hendes personlige tjenerskab, hoffrøken v. Schinkel, to kammerjomfruer, garderobepigen og hendes lakaj, »den gamle Maibom«. Alle de nævnte fik endvidere tillagt faste årlige understøttelser så længe de levede, nogle desuden mindegaver og dele af hendes garderobe. Alt sit porcelæn testamenterede hun til svogeren prins Æmil, svigerinderne blev betænkt med ure af guld og agat, medens den ældste søn Frederik Christian skulle arve en del af hendes

Den plümske hertugfamilie på en haveterrasse ved sommerslottet Traventhal. Maleri af den hessiske kunstner J. H. Tischbein 1759. Dette store, farveskønne rokokobillede fik Charlotte Amalie Vilhelmine med sig, da hun 1762 blev hertuginde af Augustenborg. Det blev anbragt på Gråsten slot sammen med en række fine møbler og andre genstande fra hendes udstyr. Prinsessen sidder yderst til venstre, og mod højre følger derefter faderen hertug Frederik Carl, søsteren Frederikke Sophie Charlotte, moderen hertuginde Christine Ermegård, Jødt Reventlow, bedstemoderen Dorothea Christine, født Aichelberg og søsteren Louise Albertine. Imellem de to sidstnævnte frembærer en morian i festligt livré en bakke med kaffekopper.

juveler og brillanter, et sølvtoilette og efter faderens død tillige alle hendes malerier, møbler og genstande; den næstældste Emil en guldtabatière, samt en dåse med moderens portræt, og den yngste søn Christian August alt hendes sølvtøj med undtagelse af toiletgarniturerne. Endelig skulle datteren Louise have juveler, nips, klæder, negligéer, kniplinger og bøger.

Sluttelig beder hun om, at hertugen vil ordne hendes bisættelse uden stads og uden at der gi-

ves hende kniplinger med i graven.

Det gik som forud anet. Halvandet år senere døde hertuginde i barselseng. Slottets hofprædikant Jessen karakteriserede i sin ligprædiken ved bisættelsen den 26-årige Charlotte Amalie Vilhelmine som en sand kristen, et eksempel for alle ved sit forhold til ægtemanden og børnene, lige såvel som til undersåtterne i sin stilling som fyrstinde.

Sammen med ligprædikenen publiceredes et

par af hendes breve, deriblandt et til hendes gemal, hvori hun giver råd med hensyn til børnenes opdragelse. Navnlig den allerede da svagelige datters forhold bekymrer hende. Hun beder om, at prinsesse Louise ikke overlades alene til en lærerinde i fransk, men at man vil finde en person af stand, der kan omgås hende med mildhed og forståelse. Ved for stor streng-
hed vil hun let kunne fordærves. »Skænk hende en del af den sarthed, hvormed du har behandlet mig«, trygler hun. I særdeleshed beder hun om, at de tre svigerinder - Ulrikke, Fichen og Manane, som deres kaldenavne i familien lød - vil overføre det venskab, de har vist hende, til datteren.

Hoflivet i Frederik Christian I's tid

Hoflivet på Augustenborg slot var i begyndelsen af den nye hertugs tid præget af påholdende sparsommelighed, der svarede godt til den gamle - efterhånden noget forfaldne - bindingsværksbygning, hvor der må have været trangt med plads til den ret store og stadig voksende familie med det nødvendige tjenerskab, for ikke at tale om inventaret, der altid har en tendens til vokseværk. Til de oprindelige sønderborgsk-augustenborgske billeder og genstande var jo efterhånden kommet udstyr med nye hertugin-
der gennem flere generationer, og det både omfattende og værdifulde malerier og ting: fra Ahlefeldter, Danneskiølder og nu sidst med prinsessen af Plön. En hel del havde fået plads på det i 1758-59 genopførte Gråsten, men hertugen følte det stadig påtrængende at få bygget et nyt og større Augustenborg slot. Efter sit giftermål i 1762 og den store tilvækst af gods på Als i 1764 kunne han med fortrøstning gå i gang

med denne store opgave. Gennem 12 år må slotsgrunden have lignet en vældig byggeplads; så længe varede det, inden hele slotsanlægget stod færdigt [se s. 141-49].

På det nye slot fik både familielivet og hoffivet langt bedre muligheder for udfoldelse. Der blev desuden god plads til langt bedre end hidtil at præsentere de mange malerier, fine møbler og andre kunstgenstande. I Frederik Christians tid kom der mange nye ting til, som blev til pyrd for stedet, blandt andet de nævnte repræsentative helfigursportrætter af Frederik V og kronprins Christian [VII]. Endvidere brystbilleder af de to prinser, Frederik Christian og Æmil August i ung alder, malet af Pilo-eleven Peder Als, samt andre familieportrætter, deraf nogle udført af C. A. Lorentzen, der var født i Sønderborg og synes at være blevet protegeret af den augustenburgske hertugfamilie, for hvilken han i begyndelsen af 1790'erne bl.a. malede en større serie norske prospekter.

Hertuginde Charlotte Amalie Vilhelmine medbragte fra Plön en række malerier og møbler, deriblandt et originalt portræt af hende selv, udført af den italienske maler Stefano Torelli, samt flere kopier af det samme billede, der øjensynlig blev brugt som gave til familie og venner. Endvidere et meget stort maleri forestillende hele den plön'ske hertugfamilie i festlige rokokdragter, samlet på en haveterrasse foran en pavillon ved slottet Traventhal. Billedet er signeret af den hessiske maler J. H. Tischbein 1759.

I en af salonerne på Augustenborg stod et endnu bevaret rokokomøblement, bestående af 8 armstole og 1 lille barnestol med gobelinbroderet farverigt, blomstret betræk. Stolene med deres varieret udskårne motiver bærer præg af

at være udført af lokale håndværkere, som har benyttet forskellige ornamentforlæg. Betrækne er utvivlsomt broderet af hertugfamiliens egne damer, vel først og fremmest de tre ugifte jomfruer. Den lille barne-armstol adskiller sig fra de øvrige ved at være broderet i petit point med blomstervase-motiv, hvortil kommer, at den er forsynet med monogrammet LS samt årstallet 1762. Dens betræk er dermed angivet som udført af prinsesse Louise Sophie, Frederik Christians faster, der boede hele sit liv på Au-

gustenburg og i det anførte år med forventning så frem til et nyt lille fyrstebarns fødsel, Frederik Christian og Charlotte Vilhelmines første, der blev født den 14. februar 1763, døbt Louise, men døde før hun var blevet et år gammel.

Fasteren døde iøvrigt i 1765, og ved hendes bisættelse holdt den daværende kabinetspræst Jacob Fr. Feddersen en sørgetale, som han lod publicere under titlen: »Louisens Grösse« [Louises storhed].

Armstol og barnestol, hørende til et rokokomøblement fra Augustenburg. Betrukket med gobelinbroderier i henholdsvis gros og petit point. På barnestolens betræk ses monogrammet LS og årstallet 1762, henpegende på prinsesse Louise Sophie, 1699-1765, den daværende hertugs ugifte faster.

Sølvterrinen af oval, glat form. Udført for hertug Frederik Christian I af Åbenrå-sølvsmeden Frederik Christoph Hansen i 1760'erne.

Hertug Frederik Christian er almindeligvis blevet karakteriseret som en overdrevent sparsommelig og noget småtskåren person i den augustenburgske hertugrække. På denne baggrund er der grund til at understrege, at han uden sammenligning står som den store bygherre blandt augustenborgerne, at han tillige, ud over at være den store samler af penge, tog sig råd til at berige sine slottes samlinger med masser af sølvgenstande, som han forsynede med sit kronede monogram, og i en række tilfælde tillige ved påførelse af et indgraveret A eller G angav tilhørsforholdet til Augustenburg eller Gråsten slot. Det drejer sig om terriner, kander, fade, tallerkener og lystager, udført af sølvsmede fra Augsburg, Hamborg og København, samt fra de nærliggende købstæder Sønderborg og Åbenrå. Ved en opgørelse af indholdet af det

augustenburgske sølvkammer i 1848 blev der optalt 72 tallerkener og 23 fade med Frederik Christians monogram, desuden en stor og en mindre oval glat terrin, udført hos guld- og sølvsmed F. C. Hansen i Åbenrå. De fleste af alle de her nævnte malerier og genstande opbevares nu på Frederiksborg, af sølvtojet dog kun en mindre del.

Hofpersonale

Til det augustenburgske hof knyttedes i løbet af det 18. århundrede en ikke helt lille stab af embedsmænd og funktionærer. Øverst blandt dem stod hofchefen, hvis embede i mange år blev bestridt af Wulf Heinrich v. Thienen, af holstensk adelsslægt; han var begyndt som page på Augustenburg i 1753, derefter avanceret

Vandkande af sølv med Frederik Christian I's indgraverede, kronede spejlmønogram og mærket G 1765, hvilket angiver, at kanden har hørt til inventaret på Gråsten slot. Udført i Hamborg.

Oval solveterrin med højt låg og bærehænke. Prydet med kraftigt drevne rokokko-ornamenter. Udført i Braunschweig 1750 af sølvmeden G. J. Boden.

gennem graderne som officer ved hertugens regiment for til sidst at blive udnævnt til chef for hofholdningen, hvad han vedblev at være, også under den følgende hertug, lige til sin død i 1814. Den kvindelige hovedrolle i ensemblet havde indtil 1784 hertuginde Charlotte Amalie Vilhelmines tidligere hofdame, frøken Sophie Dorothea v. Schinkel, der blev afløst af frøken v. Planitz, som fra sin tiltræden blev knyttet til prinsesse Louises særlige hofstab. Husfoged i det meste af Frederik Christians tid var en mand ved navn Bergstrøm. En meget betroet person hos den aldrende hertug var kammertjener H. E. Bergmann, som også fortsatte i det meste af Frederik Christian II's tid. Den samme stilling havde hos prins Æmil først Chr. Scharup, derefter F. G. Petermann.

Lakajerne ved hoffet blev under Frederik Christian udvalgt med særlig hensyntagen til, om de kunne spille, idet man i familien satte stor pris på musikalsk underholdning. Dette udviklede sig efterhånden til et orkester på op mod en halv snes mand. På denne måde blev flere medlemmer af den fra Oldenburg stammende, kunstnerisk begavede familie Ebeling knyttet til Augustenborg. En af dem skal senere være blevet organist i Århus, en anden, der også udmærkede sig som billedskærer, blev belønnet med degneembedet i Ulkebøl, en tredje blev husfoged på Gråsten og en søn af denne senere skovrider samme sted.

En anden familie, som gennem lang tid øvede en meget værdsat indsats på Augustenborg og Gråsten, var Grotrian'erne, af hvilke en var staldmester 1754-1803, dennes datter Charlotte oldfrue, og søn overjæger, hvis søn igen blev husfoged.

Blandt tjenerskabet i den sidste del af det 18.

Frederik V, 1723-66, konge fra 1746. I generalsuniform med kommandostav i hånden. Malet af C. G. Pilo og af kongen foræret til hertug Frederik Christian i 1760.

århundrede nævnes endvidere kammerjomfru-er, en dansemester, en taffeldækker, en kældermester, en hofberider og en hofkonditor. De fleste af disse havde eget hus i flækken.

Uden for murene, men med daglig gang på slottet og omgang med familien, boede kabinetspræsten, en stilling oprettet 1760 for Jacob Fr. Feddersen, der imidlertid 1765 flyttede til An-

halt-Bernburg i Tyskland til hertuginde-ns søsters hof, og på Augustenborg blev afløst af den i Åbenrå fødte Chr. Jessen. Han havde gået i gymnasiet Christianeum i Altona og derefter studeret et par år i Halle. Gennem to generationer fik han overordentlig stor betydning for hertugfamilien, idet han foruden at være præst også blev en højt værdsat huslærer for Frederik Christian I's børn, hvis vejleder i humanistiske discipliner han fortsatte med at være, da disse var blevet voksne. Da det nye slots fine kapel var fuldført, blev Jessen udnævnt til hofpræst, i hvilken stilling han virkede lige til sin død i 1812. Han giftede sig i 1776 med Vilhelmine Melbye, datter af forvalteren på godset Sandbjerg i Sundeved, og efter hendes død året efter med en søster til hende, Frederikke. De var begge kommet til Augustenborg som kammerjomfruer hos de 3 ugifte prinsesser. I 1776 lod hertugen iøvrigt bygge den endnu bevarede, meget smukke præstegård på Palævej til hofpræst Jessen.

Da hertugbørnene var vokset op og gerne skulle have mere professionel undervisning, antog hertugen en kendt pædagog fra Slesvig, J. Fr. Schiffmann, der havde specialiseret sig i at undervise bedre folks - navnlig adelige familiers - børn .

Selv om Frederik Christian ikke var særlig selskabelig anlagt og heller ikke efter opførelsen af det nye Augustenborg slot, der ellers nok kunne være en smuk ramme om festlige sammenkomster, synes at have haft sådanne i tankerne, hændte det dog, at der kom gæster til huse.

Netop i 1776, da slotsanlægget lige var blevet færdigt, aflagde den senere berømte forkæmper for bondereformer og statsmand, grev Christian

Ditlev Reventlow sammen med sin hustru Frederikke Charlotte, født Beulwitz, et besøg hos hertugfamilien. I et brev fra 29. maj skriver grevinden: »- - Torsdag tilbragte vi middag og aften på Augustenborg, hvor man overvældede os med venskabsbeviser. Min mand var navnlig meget tilfreds med hertugen, han synes at være en særdeles brav og religiøs mand. Børnene forekommer mig ikke blot at blive bedre opdragne end andre fyrstelige børn, men også virkelig at være rigtig gode børn. Den lille prinsesse var mindst tiltalende, imidlertid lader det dog til, og alle siger det, at hun har en god forstand. Der blev af børnene opført et lille lystspil, på hvilket jeg vel, sandt at sige, fandt adskilligt at udsætte, men hvori de spillede deres roller godt. - -«.

Besyderligt er det, at der ikke i brevet nævnes et ord om det nye slot, der ellers nok må kunne have imponeret den, der så det første gang.

Samme grevindes skildring af et nyt besøg hos hertugen nogle år senere - i 1779 -, denne gang på Gråsten slot, er mere reserveret. Da skriver hun under 15. september: »- - Om fredagen tog vi til Gråsten, hvor vi blev meget nådig modtaget. Men den måde, hvorpå man talte om den gode hertuginde af Plön, og den kulde, hvormed man ventede efterretningen om hendes død, stødte mig ikke lidet. - -«. I betragtning af, at det drejede sig om en faster til brevskriverens ægtefælle, må man nok også sige, at hertugfamilien ved den lejlighed optrådte temmelig taktløst.

Frederik Christians testamente

I de sidste 15-20 år af sit liv var hertug Frederik Christian sygelig og ofte besværet af legemlige

Christian VII, 1749-1808, konge fra 1766. Malet som kronprins af C. G. Pilo 1762 og sendt til Augustenborg som gave.

svagheder. Han plagedes af gigt, døjede med mavesår og var tunghør. Derfor foretrak han for det meste at holde sig hjemme på Augustenborg og Gråsten. Han virkede mere og mere utilnærmelig og bitter af sind, hvilket navnlig gav sig udslag overfor kongehuset, der ellers havde hjulpet og støttet ham så at sige hele livet. Under tiden kunne han optræde direkte uhøfligt,

som da man fra hoffets side tilbød at lade hans ældste søn blive chef for et regiment, således som samtlige hans forfædre havde været det. Imidlertid følte Frederik Christian sig mere og mere forurettet. Det nagede hans samvittighed, at han, til trods for de store fordele, han personligt og hans familie for fremtiden havde opnået, var gået på akkord i arvespørgsmålet.

Først da A. P. Bernstorff i 1779-80 indledte forhandlinger med hertugen om et arvepolitisk betinget giftermål mellem dennes ældste søn og Hendes Kongelige Højhed prinsesse Louise Augusta, ændredes forholdet atter til det bedre. De derved åbnede muligheder for at den augustenburgske mandslinie kunne opnå tronfølgen i de dansk-norske riger, agtede han alligevel ikke at forspilde. Nu gjaldt det om at tilrettelægge og sigte imod en grundig uddannelse af den 15-årige prins af hensyn til dennes mulige store opgave i fremtiden.

Et par år efter, i 1783, da prins Frederik Christian sammen med sine to brødre var draget ud på deres store uddannelsesrejse, satte hertugen sig til at skrive testamente.

Det første punkt omhandler hertugens egen bisættelse. Han ønsker sit lig klædt i almindeligt linned. Der skal hverken være nogen lit de parade eller castrum doloris i slotskapellet, ingen sort drapering i noget af slottets værelser, ingen ligprædiken, ingen sørgemusik og ingen militære æresbevisninger.

Hans kiste skal ved morgengry bæres ud fra slottet af hans egne tjenere, som ikke må være klædt i sort livré.

Det næste punkt påbyder, at førstefødselsretten - således som fastlagt ved arveforliget af 12. december 1633 for den sønderborgske linies

vedkommende og ved hans mor hertuginde Frederikke Louises testamente i 1744 for de gråstenske godsers vedkommende - skal gælde til evig tid.

Efter Guds vilje skal således den ældste søn og efter hans død hans mandlige arvinger helt alene arve og beholde de samlede godser uden den ringeste undtagelse og ligeledes alle slotte, bygninger, møbler, guld, sølv, penge, kostbarheder og hvilket navn det måtte have.

Han skal fra faderens dødsdag betale sine to brødre Frederik Carl Emil og Christian August årlig hver 2.000 rdl., hvormed disse skal være fuldt tilfredse og helt affundet, dog bord, logi og opvarmning undtaget, når de opholder sig på de hjemlige slotte.

Til søsteren prinsesse Louise skal den ældste søn være skyldig at udbetale en medgift på 12.000 rdl. straks ved hendes formæling. Fra faderens dødsdag skal hun nyde renterne af denne kapital med 600 rdl. årlig ved siden af de hende fra den mødrene arv tilkommende renter. Indtil hendes giftermål skal hun have fri bolig, bord og opvarmning, samt en frøken, en kammerjomfru, en garderobepige og en lakaj med livré til opvarmning.

I henhold til moderen Charlotte Amalie Vilhelmines testamente skal den ældste søn udbetale sine søskende de for dem bestemte penge [22.000 til hver af brødrene og 14.000 til søsteren], dog først fra myndighedsalderen, men indtil da renterne deraf med 4% p.a.

Efter moderens død havde sønnerne og datteren yderligere fået en bedstemoderlig arv, af hvilken Frederik Carl Emil efter bedstemoderens bestemmelse forlods havde fået udbetalt 10.000 rdl. Resten af arvemassen ønskede Frederik Christian herefter delt i 4 lige store dele,

således at prinsessen fik lige part med brødrene, »hvilken faderlig disposition vore sønner skal anerkende og opfylde«.

Hertugens tre ugifte søstre, som ifølge deres moder Frederikke Louises testamente siden hendes død har nydt fri bolig, bord og vask samt opvarmning og løn til visse tjenere, men ellers, efter hertugens mening, ikke har været tilstrækkelig aflagt, skal efter hans død have hver 300 rdl. i stedet for 200, og når en af dem dør, skal de to andre have 400 og den længstlevende 600.

Derefter følger en række punkter vedrørende arvegangen og formynderskab ved mindreårighed. I et af de sidste punkter bestemmes, at godserne ikke må skyldsættes ud over den gæld, der er hæftet på dem ved hertugens død - dog hvis det skulle blive dårlige tider, da med et beløb af højst 20.000 rdl. Endvidere at tjener-skabet skal sikres, at bevillingerne til skoleholdere for undervisning af fattige børn fortsat skal blive i kraft, så længe de hertugelige efterkommere besidder godserne, samt at de fattige en gang for alle skal have 2.000 rdl.

Ved kancelliets behandling af testamentet forud for den kongelige konfirmation blev der gjort opmærksom på visse forbehold vedrørende arvegangen, nemlig 1) at det kgl. hus ved godkendelsen i sin tid af købene af Rumohrgård i 1668 og landsbyen Bro i 1674 havde forbeholdt sig ret til tilbagekaldelse, 2) at Gammelgård og Gundestrup i 1754 og 1756 samt Rønhave, Sønderborg Ladegård, Majbølgård og Kegnæsgård i 1764 var blevet overladt til mandsstammen i det fyrstelige augustenburgske hus, således at de ved dennes uddøen gældfri skulle falde tilbage til kongen.

Med disse forbehold iagttaget blev testamen-

tet derefter kongelig konfirmeret på Fredensborg slot den 3. september 1783.

Frederik Christian levede endnu i 11 år. I denne periode skete den største begivenhed af alle i augustenburgernes historie, nemlig indgåelsen af ægteskabet mellem en kongelig prinsesse og arvingen til de augustenburgske besiddelser. Gennem en snes år efter brylluppet i 1786 blev tyngdepunktet i familiens liv derefter forlagt til hovedstaden.

På slottene Augustenburg og Gråsten blev der - bortset fra sommertiden - nu meget stille. Mundtlige beretninger skildrer, hvordan den gamle, sygelige hertug, iført generalsuniform, lod sig køre omkring i en lille vogn, kaldet »Eliaspoggen«, trukket af et par staldkarle, ofte under ledsagelse af den lidt forvoksede, svagelige prinsesse Louise, faderens yndlingsbarn.

Et par måneder før hertugens død optog den betroede kammertjener Bergmann en inventarfortegnelse over hans personlige garderobe. Ved hjælp af den kan man ligesom danne sig et indtryk af den gamle herres ydre. Blandt hans dragter nævnes

- 1 grå rok med sølvkanter,
- 1 rød sommerrok med tilhørende hvid silkevest med guldborster,
- 1 blålig dragt med stålknaver,
- 2 sorte dragter med tilhørende sorte silkeveste,
- 1 brun silke- og 1 brun sirtses natdragt med trøjer.

Endvidere 5 par benklæder, hhv. af manchester, sort silke og atlas, samt 4 par støvler, de 2 lakstøvler. Hans linnedskab var vel assorteret. Hvert år blev anskaffet 6, et enkelt år 12, nye skjorter, af hvilke hertugen havde ialt 60. Af undertrøjer var der 18 uden manchetter, endvidere 2 par kniplingsmanchetter, 119 lommestør-

klæder, deraf kun 6 af silke, 12 hvide og 4 sorte halsbind, 28 par strømper, deraf 12 af uld, 18 bomuldshuer, 94 servietter, 10 lagner, 46 pudebetræk, nogle halstørklæder, 1 par grove handsker, 1 muffe, 1 fodpose og 2 frakker.

I en særlig rubrik er noteret 1 ægte og 1 uægte elefantorden, 1 pariser forgyldt kårde, 1 spanskør med guldknop, 1 livrem af grøn, guldindvirket silke med sølvspænde, 3 alen ordensbånd, 1 par gule og 1 par hvide handsker, 1 ny og 2 gamle ordensstjerner, samt elefantordenens diplom.

Af sølvtøj nævnes 1 giesskande med fad, 1 par lysestager, 2 snusdåser, 1 lampe og 1 necessaire af skildpadde og sølv. Endvidere 2 chokoladekander af kobber, 1 thekedel og 1 thedåse.

Til allersidst anføres 1 klædebørste, 4 rejsekufferter og 1 hattefuttel.

Sådan var hertugens personlige udstyr, da han den 13. november 1794 i en alder af 73 år begav sig ud på sit livs sidste rejse.

Ligesom sine forfædre blev han bisat ved siden af den forlængst afdøde ægtefælle i gravkapellet på Sønderborg slot.

Hertug Frederik Christian II, 1765-1814

Uddannelse og forberedelse

Frederik Christian II blev født den 28. september 1765 og fik ved dåben samme navn som sin far - denne gang efter Frederik V og kronprins Christian [VII]. Hans livsbane blev afstukket i 1780 gennem den aftale, der - med A. P. Bernstorff som initiativtager - blev indgået mellem kongehuset og hertugen af Augustenborg om et fremtidigt ægteskab mellem den da 9-årige prinsesse Louise Augusta og den 15-årige prins af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg. Prinsessen var datter af dronning Caroline Mathilde og gehejmekabinetminister J. F. Struensee, men hendes ægte fødsel som datter af Christian VII var aldrig blevet bestridt. Medens prinsessen ikke måtte få noget at vide før efter sin konfirmation, synes Frederik Christian kort efter aftalens indgåelse at være blevet informeret af faderen om sit fremtidige høje kald.

Prinsen var en tidlig udviklet og vel begavet ung mand. Han begyndte allerede på den tid at føre dagbog, der viser, hvilke høje mål for uddannelse han agtede at stræbe mod. Hans kundskabstørst var nærmest ubegrænset, og fliden kom til at stå mål dermed. Der var næsten ikke det fag, han ikke ville søge belæring i. Selv nævner han religion og morallære, natur- og folkeret, naturhistorie og fysik, historie og geografi, retshistorie med særlig henblik på fædrelandets lovgivning, samt økonomi, statistik og politik. Den mere praktisk anlagte far føjede dertil matematik, fortifikationslære, arkitektur og astronomi, medens sønnen tillige pegede på vigtig-

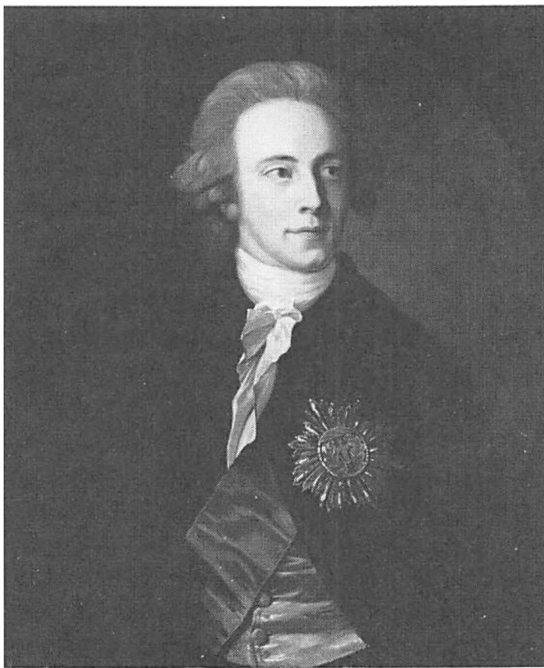
heden af at opnå grundig færdighed i sprogene tysk, fransk og dansk.

Den ret ensidige fremhævelse af boglig viden fremfor legemligt udviklende fag som dans, ridning og fægtning, der også hørte med til datidens almene dannelse i de højere samfundslag, stempler allerede på dette stadium prinsen som noget af en stuelærd pedant.

Takket være de to huslærere Jessen og Schiffmann, der begge hyldede en fri undervisningsform med plads for selvtænkning og kritik, fik den hjemlige undervisning på Augustenborg stor betydning, ikke blot for den udkårne, men også for hans søskende, prinsesse Louise samt prinserne Frederik Carl Emil og Christian August. Især søsteren viste sig som sin brors jævnbyrdige, hvad flid, begavelse og videbegær angår, hvortil kom at hun var udstyret med en større indfølelse og en mere udviklet sans for humor. De to fik hele livet igennem afgørende betydning for hinanden.

Med en virkelig god ballast kunne Frederik Christian sammen med brødrene - for søsteren var der dengang ikke de samme muligheder - begive sig ud i verden til videre uddannelse ved et universitet. Valget var i forvejen faldet på Leipzig, som i sidste halvdel af det 18. århundrede var et meget søgt lærdomssæde. Her havde bl.a. de to brødre Reventlow - Christian Ditlev og Johan Ludvig - studeret i slutningen af 1760'erne.

Med Schiffmann som hovmester, og faderen som ledsager på det første stykke af vejen indtil Hamborg, startede rejsen fra Augustenborg i foråret 1783. Fra Hamborg drog selskabet, der også omfattede tjenerskab og kusk, videre gennem Nordtyskland, hvor der aflagdes korte visitter ved et par af de små fyrstehoffer, som

Frederik Christian II, 1765-1814. Malet af Anton Graff i Dresden 1784, kort før hjemrejsen fra det flerårige studieophold i Leipzig.

augustenborgerne havde tilknytning til, og nåede frem til målet for studieopholdet hen i maj måned.

Gennem breve fra prinserne og Schiffmann holdtes faderen og søsteren hjemme orienteret om studierne gang og livet iøvrigt i den livlige handelsstad. Med vedholdende flid og systematik dyrkede Frederik Christian sine mangeartede studier. Især følte han sig optaget af forholdet mellem filosofi og religion, som professor Ernst Platner forelæste over. I breve til søsteren skildrer han sin betagelse ved at være blevet konfronteret med et helt nyt menneskesyn, hvorefter byrd og stand ikke i sig selv kunne

anses for noget fortjenstfuldt, eftersom alle mennesker var født lige og med samme ret til livets goder. Under stadige grublerier om Guds eksistens fastholdt han sin religiøsitet, men i en anden form end den ortodokse, han var blevet opdraget i hjemme - fri for kirkens dogmer, med respekt for tolerance og åndelig frihed.

Gennem breve forsøgte faderen at dæmpe sønnens ensidige optagethed af intellektuelle spørgsmål og opfordre ham til også at bruge tid på at udvide sin menneskekundskab. Det var ligeledes efter ønske fra faderen, at de tre prinser i løbet af deres studietid foretog rejser og aflagde visitter ved det sachsiske hof i Dresden og det preussiske i Berlin. De blev begge steder modtaget med fyrstelig honnør; i Berlin blev de således præsenteret for Frederik den Store. I foråret 1784 modtog de i Leipzig besøg af faderen og søsteren. Det var midt i den hektiske messe-tid, så begge fandt staden alt for urolig og hæsliig. På deres rejse gennem Tyskland besøgte de hoffet i Ballenstedt i Anhalt-Bernburg, hvor Louise knyttede et nært og varigt venskab med sin kusine Pauline. De to kom allerede da til at føle sig som åndsbeslægtede.

Kort før afslutningen af studierne besøgte de augustenborgske prinser endnu engang den smukke stad Dresden, hvor de lod sig male af den berømte portrætmaler Anton Graff, - som nogle andre studerende fra Danmark havde gjort før dem. De tre augustenborgske »studentportrætter« fra dengang [1784] findes endnu bevaret på Frederiksborg. Det er skitseagtige billeder, som kunstneren øjensynligt ikke har anvendt megen tid på. Frederik Christian er kendetegnet ved, at han er afmalet med elefantordenens blå skulderbånd og bryststjerne. Som særlig udvalgt fremtidigt medlem af kongehuset

»Studenter-portrætter« af de to augustenborgske prinser, Frederik Carl Emil, 1767-1841, og Christian August, 1768-1810, som studerede i Leipzig samtidig med deres ældre bror og ligesom denne lod sig male af den kendte portrætmaler Anton Graff i Dresden 1784.

var han allerede i 1782 blevet benådet med denne orden og havde da valgt mottoet: Non quam diu, sed quam bene [Ej om hvor længe, men om hvor godt].

Ved tilbagekomsten til Augustenborg skiltes brødrenes veje, idet Frederik Carl Emil - med kalde navnet Emil - og Christian August, som under deres studier i Leipzig ikke havde forsaget livets goder til forskel fra deres bror, efter god gammel skik i familien lod sig indrullere i den danske hær. Den smukke, elskværdige og

livlige Emil blev soldat mere af nød end af lyst, hvorimod den noget mutte og tilbageholdne Christian August, som i barneårene skal have været en vanskelig dreng, syntes at være kommet i sit rette element. Efter seks års forløb nåede de begge generalmajors rang.

Frederik Christian måtte derimod afvente begivenhedernes gang efter den for ham bestemte plan. I foråret 1785, da tiden for Louise Augustas konfirmation nærmede sig, fik han indbydelse til at komme til København for at blive

Louise Augusta, 1771-1843, født prinsesse af Danmark og Norge, gift 1786 med Frederik Christian II. Malet af Anton Graff 1791. Billedet og dets pendant på modstående side tilhører Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum, men er nu deponeret i Museet på Sønderborg slot.

introduceret ved hoffet. Han drog af sted med Schiffmann som ledsager. På slottene blev han modtaget som søn af huset. Efter en audiens hos den syge Christian VII, blev han forestillet for

kronprinsen og den endnu intet anende prinsesse. Han kom til at bo på slottet og havde derigennem lejlighed til daglig at omgås dem begge. Det førte hurtigt til et ret tillidsfuldt og åbent forhold mellem kronprinsen og Frederik Christian, og - hvad der var endnu vigtigere - han, der aldrig tidligere havde haft noget kærlighedsforhold, blev oprigtig forelsket i den unge og smukke prinsesse.

Efter sin konfirmation hen på efteråret fik Louise Augusta endelig at vide, at hun var lovet bort til den augustenburgske prins, som hun nu gennem nogle måneder havde lært at kende. Da viste det sig, at forelskelsen endnu ikke var gensidig. Prinsessen kunne ikke forlige sig med tanken om ham som sin ægtefælle. Kronprinsen måtte forklare søsteren, at fædrelandets vel fordrede et sådant ægteskab, og at der ikke var nogen vej udenom. Forlovelsen blev derefter deklareret den 14. oktober 1785.

I november rejste Frederik Christian hjem til Augustenborg, hvor han snart fra sin forlovede modtog breve, der »hævdede ham til lykkens tinde«.

Forinden brylluppet måtte der imidlertid træffes aftale om de økonomiske forhold i forbindelse med det forestående ægteskab. Faderen havde allerede i sin tid under forhandlingerne med A. P. Bernstorff gjort det klart, at hans søn med de beskedne indtægter, han ville få, umuligt kunne forsørge prinsessen på en standsmæssig måde. Nu da sagen var aktuel, udnyttede prinsen da, så godt det var muligt og efter faderens tilskyndelse, både sin slægtsstolthed og familiens arverettigheder i tilfælde af den kongelige mandsstammes uddøen som argumenter for opnåelsen af økonomisk rekompensation. Han gjorde desuden gældende, at han hverken

kunne eller ville binde sig til en fremtid som statsembudsmand i København. Når hans far døde og han blev hertug, ville familiegodsernes drift kræve hans nærværelse på Als og Sundevad en stor del af året. Og hvis hans hustru skænkede ham børn, skulle disse i hvert fald ikke opdrages ved hoffet; det ville være stik imod hans opfattelse af, hvad der var bedst for en harmonisk menneskelig udvikling. Endelig udtalte han som sin mening, at kronprins Frederiks eventuelle giftermål ville medføre så store forandringer i hans og hustruens forhold, at de formentlig da måtte forlade hovedstaden og tage fast ophold på Augustenborg og Gråsten.

Efter direkte forhandlinger med kronprinsen blev der truffet en aftale, hvorved der tillagdes prinsessen en klækkelig apanage, eget hofpersonale samt en række særlige fordele. Det nygifte par skulle have bolig og frit ophold på Christiansborg med adgang til det kongelige taffel. Efter underskrivelse af henholdsvis en livgedingsforsikring og en morgengaveforskrivning den 20. maj 1786 var alt klar til, at der kunne holdes bryllup.

Frederik Christian II, 1765-1814. Malet som pendant til Louise Augusta af Danmark og Norge til Christiansborg slotskirke viet til prins Frederik Christian af Augustenborg. Brylluppet blev fejret med festligheder både på slottet og i staden, og det nygifte par blev genstand for hjertelig hyldest. Prinsessen var af naturen en livsglad pige med et strålende udseende. Hun var dertil godt begavet og havde mange interesser. Hendes muntre og lyse sind harmonerede ikke alt for

Giftermål og ny tilværelse i København

Den 27. maj 1786 blev den knap 15-årige prinsesse Louise Augusta af Danmark og Norge i Christiansborg slotskirke viet til prins Frederik Christian af Augustenborg. Brylluppet blev fejret med festligheder både på slottet og i staden, og det nygifte par blev genstand for hjertelig hyldest. Prinsessen var af naturen en livsglad pige med et strålende udseende. Hun var dertil godt begavet og havde mange interesser. Hendes muntre og lyse sind harmonerede ikke alt for

godt med prinsens tilbøjelighed til sortsyn og snusfornuft. Alligevel fik de gennem mange år et godt samliv, takket være deres evne til gensidig at påvirke hinanden. Han så en opgave i

at opdrage hende ved at vække hendes interesse for åndsværdier gennem læsning og samtale. Hun på sin side bestræbte sig på at indvie ham i naturens og selskabslivets glæder.

Det daglige hofliv på slottet forekom dem begge ørkesløst og tomt. Deres eneste fortrolige omgangsfælle på nogenlunde lige fod her var kronprinsen, der gennem det meste af livet vedblev at stå søsteren Louise Augusta nær. Ved særlige lejligheder mødte landgreve Carl af Hessen og hans hustru Louise, Christian VII's søster, op på Christiansborg. Som hertugdømmernes statholder residerede landgreveparret på Gottorp slot og om sommeren på det nærliggende Louisenlund ved Slien. Forholdet mellem de to fyrstefamilier - augustenborgerne og hessen'erne - blev aldrig rigtig godt, navnlig ikke ved hoffet, hvor der nærmest udviklede sig en magtkamp mellem dem, præget af gensidig misundelse og rangstridigheder.

Under disse omstændigheder var det en lykke for det nygifte par, at det hurtigt blev optaget i kredsen af indflydelsesrige helstatspolitikere og statsmænd i hovedstaden. Lige efter brylluppet var Frederik Christian blevet medlem af gehejmestatsrådet, hvor han kom i kontakt med mænd som A. P. Bernstorff, Christian Ditlev Reventlow og Ernst Schimmelmänn, - i begyndelsen også med den mere konservative J. O. Schack-Rathlou. Forbindelsen med denne kreds blev ikke begrænset til det embedsmæssige, men udvikledes ved personlige samvær i familierne, hvor navnlig det kvindelige element gjorde sig gældende. Kredsen omfattede foruden de ovennævnte Johan Ludvig Reventlow, Christian Stolberg og Schubart'erne. Ved giftermål var disse familier stærkt indvævet i hinanden, således var Bernstorff gift med Stolbergs to søstre

lige efter hinanden, Chr. Stolberg ægtede en søster til Ludv. Reventlow, og denne var, ligesom Schimmelmänn, gift med en Schubart.

Det var mænd og kvinder af et højt dannelsesniveau - i mangt og meget grebet af de samme idealer som den unge augustenburgske prins. Mændene var ikke blot de ledende i rigets styrelse i de sidste årtier af det 18. århundrede, men sammen med deres hustruer tillige de toneangivende i hovedstadens kulturelle liv. Der-til kom, at flere af dem ved siden af deres palæer og boliger i København og omegn havde godser i hertugdømmerne og var medlemmer af det slesvig-holstenske ridderskab, ligesom den augustenburgske hertug var det for sine gråstenske besiddelsers vedkommende.

Sommerophold på Augustenborg og Gråsten

Hen på sommeren 1787 kom Hendes Kongelige Højhed prinsesse Louise Augusta for første gang til Augustenborg og Gråsten. Begge steder havde man forberedt festlige modtagelser, hvori også den lokale befolkning tog del. Ved grænsen til det augustenburgske distrikt blev prinseparret modtaget af karle til hest, som red i spidsen for vogntoget det sidste stykke vej til slottet, hvor unge piger i hyrdedragter bød dem velkommen.

Den gamle hertug blev dybt rørt ved mødet med sin unge svigerdatter og snart meget indta-

„Guldtoiletet“ fra Augustenborg. Toiletgarniture af drevet og cisereret, forgyldt sølv. For hovedpartens vedkommende udført i Augsburg i begyndelsen af 1750'erne til dronning Juliane Marie, som 1752 ægtede Frederik V. Efter at være blevet suppleret af en københavnsk guldsmed, blev det i 1786 af enkedronningen skænket til prinsesse Louise Augusta ved hendes bryllup med hertug Frederik Christian I.

get i hende. Prinsessen, der oprindeligt havde nærret uvilje mod en tilværelse på et fjernt landslot, følte sig snart betaget både af egnens landskabelige skønhed og befolkningens tillidsfulde optræden. Endnu vigtigere var det indtryk, hun fik af den lille kreds af mennesker, der omgav hende på slottet, svigerinden prinsesse Louise og svogrene Emil og Christian August, endvidere hofpræsten Jessen og lægen Suadiciani. Det gik hurtigt op for hende, at disse i dannelse og horisont stod langt over den hofkreds, hun og hendes mand havde omgang med på slottet i København.

Den samme sommer mødte Louise Augusta iøvrigt prinsesse Pauline af Anhalt-Bernburg, som var inviteret til Augustenborg og Gråsten for der at træffe kronprins Frederik, som gik i giftetanker. Imidlertid kom disse to ikke til at nære særlig stor sympati for hinanden. Ved samme lejlighed besøgte kronprinsen iøvrigt Louisenlund, hvor landgreven og landgrevinden tilsyneladende fik mere held med sig i deres bestræbelser for at vække den høje gæsts interesse for deres datter, prinsesse Marie Sophie Frederikke, med hvem han 3 år senere skulle komme til at indgå ægteskab.

Da Frederik Christian og Louise Augusta det følgende år - i sommeren 1788 - kom til Augustenborg, besluttede hertugen at overdrage sin søn de gråstenske besiddelser, for at han kunne få en forsmag på, hvad det ville sige at drive et gods. Med Gråsten slot fik ægteparret samtidig et eget sted som sommerbolig. Louise Augusta kom derved til at fatte en ganske særlig forkærlighed for Gråsten. Her var alt, hvad hendes hjerte kunne begære af afvekslende natur, samt have- og parkanlæg skabt ved kunst. Prinsessen yndede at stå tidligt op om morgenen

for - som hun selv udtrykte det - at »overvære Auroras morgentoilette«, solopgangen, som altid gjorde sindet så glad.

Frederik Christian overvejede på dette tidspunkt for første gang at træde tilbage fra stats-tjenesten. Han opgav dog denne tanke, da han efterhånden fik overdraget vigtige embedsopgaver inden for sit specielle interesseområde, universitetet og det højere skolevæsen. Derved fik han kontakt med adskillige af tidens lærde i hovedstaden, som teologen Fr. Münter og filosofen Niels Treschow, med hvem han drøftede eksistentielle problemer som deisme og ateisme. Endvidere professor D. G. Moldenhawer, som han omgikkes både embedsmæssigt og privat, idet han engagerede professoren til i sit hjem at holde forelæsninger, som prinsessen kunne have glæde og nytte af. På et lidt senere tidspunkt knyttede prinsen forbindelse med historikerne Ove Malling og Laurids Engelstoft.

Det var formentlig hos Schimmelmans, at Frederik Christian og Louise Augusta for første gang mødte den følelsesbetonede og frihedsbegejstrede digter Jens Baggesen, som de i en år-række derefter stod i et særligt forhold til. Ved gentagne gange at yde Baggesen økonomisk støtte og ved, med denne som mellemmand, sammen med Ernst Schimmelman at yde den berømte tyske digter Schiller en treårig betydelig pengehjælp indlagde den augustenburgske prins sig fortjeneste som en af tidens store mæcener.

Under den franske revolutions første år stod Frederik Christian, der navnlig blev begejstret for Mirabeau's indsats, helt på frihedskæmpernes side. Derved fjernede han sig både fra kronprinsen og A. P. Bernstorff, der begge var meget betænkelige ved udviklingen i Frankrig. Netop

Dronning Caroline Mathilde, 1751-75, hertuginde Louise Augustas mor. Pastel, udført af H. P. Sturz, der i sommeren 1771 var på Hirschholm for at male dronningen og hendes to børn, kronprins Frederik og prinsesse Louise Augusta. Barneportrætterne findes nu på Rosenborg slot, medens Caroline Mathilde forærede sit billede til sin overhofmesterinde Louise v. Plessen, fra hvem det ad omveje senere som gave hannede hos Louise Augusta.

på dette tidspunkt, da svogeren stod foran sit bryllup med prinsesse Marie af Hessen-Kassel, kølnedes forholdet mellem de to meget. Denne følelse bredte sig også i prinseparrets øvrige omgivelser. Charlotte Reventlow, født Beulwitz, skrev således i 1790: »- Jeg erkender oprigtigt, at prinsen af Augustenborg heller ikke er min helt. Jeg anser ham for meget indbildsk, men

dog i grunden god - -«. Selv Charlotte Schimmelmann, født Schubart, der ellers var prinsen meget sympatisk stemt, kalder ham nu »sa petite grandeur« [hans lille storhed].

Som følge af alt dette - og vel også for at undgå deltagelse i kronprinsens bryllup - besluttede ægteparret, angiveligt af helbredsgrunde, at drage ud på en længere rejse. Inkognito - som greve og grevinde af Wagrien - drog de af sted, ledsaget af hofpræst Jessen og professor Moldenhawer. Både på ud- og hjemrejsen gennem hertugdømmerne undlod de at aflægge den normale høflighedsvisit på Gottorp eller Louisenlund, hvilket kronprinsen tog dem meget ilde op. Rejsen gik over Kiel, Lübeck, Lüneburg til Celle, hvor Louise Augusta dybt bevæget dvælede ved minderne om hendes ulykkelige mor, dronning Caroline Mathilde. Derfra gik det videre over Braunschweig til Ballenstedt, hvor der aflagdes besøg hos prinsesse Pauline, til Leipzig, Dresden, Karlsbad, Gotha og Pyrmont.

Begge fandt så meget behag i denne rejse, at de det følgende år - i 1791 - atter tog udenlands, bl.a. endnu engang til Dresden, hvor de hos maleren Anton Graff stod model til de endnu bevarede helfigurs- og brystbilleder. De sidstnævnte blev senere udført som gentagelser af samme kunstner i en del eksemplarer, der blev foræret bort til slægtninge og venner. Helfigursbillederne har siden 1930 hængt på Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum, men vil snart blive deponeret i Museet på Sønderborg slot, hvor de unægtelig også hører mere hjemme. Eksemplarer af brystbillederne findes på Rosenborg, Frederiksborg og Sandbjerg.

Gennem mange år blev den normale rytme for prinseparrets levevis, at vinteren tilbragtes

i København, men forår-sommer-efterår på Augustenborg og Gråsten, hvortil der da ofte inviteredes gæster. I sommeren 1793 kom f.eks. den i hele Europa kendte reformerte præst og forfatter Johann Kaspar Lavater under sin rejse til Danmark også til Augustenborg. Tilfældigvis faldt hans besøg her netop på Louise Augustas fødselsdag den 7. juli, som Lavater i sin dagbog fortæller nærmere om. Dagen begyndte med morgenmåltid i et lysthus i haven, hvortil fødselsdagsbarnet ankom i følge med 6 hvidklædte hofdamer. Efter en festgudstjeneste med altergang i slotskirken var der en større kur forud for frokosten. Om eftermiddagen, forinden theservering i prinsessens kabinet, aflagde Lavater visit hos den gamle podagra-hærgede hertug og hans 3 ugifte søstre, hvorefter man var på spadseretur i parken, fulgt af en større skare af flækens beboere. Ved aftenens gallataffel talte Lavater ikke mindre end 60 vokslys, og han fortæller, at der mens tafler foregik stod fuldt med tilskuere langs vinduesvæggen. Det var en skik, man holdt fast ved på Augustenborg, at almindelige mennesker, »undersåtterne«, således skulle have lejlighed til at opleve lidt af festglansen på det høje slot ved at gå til »glo-taffel«.

En publikation uden forfatter, trykkested og -år skildrer en side af det æstetiserende selskabsliv på de to slotte. Dens titel lyder lidt bombastisk: »Denkmähler des Aufenthaltes auf Augustenburg und Gravenstein im Herbst 1793. Ein Beitrag zur Aufklärung des Zeitalters und Ein Dauerndes Monument der GröÙe Menschlichen Witzes«. Det lille værk, der nok må have legationsråd Schiffmann som forfatter, er tilegnet »samtlige medlemmer af det høje spørgeselskab i underdanighed af en beundrer af ånden, som er udgydt over dette høje selskab,

og en beundrer af ethvert medlem af samme i særdeleshed«!

Som medlemmer anføres derefter følgende: Hendes Kongelige Højhed prinsesse Louise Augusta, Deres Durchlauchtige prinsesse Louise, arveprins Frederik Christian, prins Frederik Carl Emil, prins Christian August, Deres Nåder kammerfrøken v. Møsting, hofdamerne frøken v. Møsting, baronesse v. Holck og frøken von Löwenstern, fru kammerherreinde von der Recke, hofdamerne frøken von Planitz og Louise von Holstein, frøken Jacobine von Holstein, fru legationsrådinde Friderica Schiffmann og frøken Schiffmann, samt de herrer legationsråd Schiffmann, major von Normann og hofprædikant Jessen. Kort sagt, hele den interne hofkreds på Augustenborg.

Som en lille smagsprøve på denne selskabseller gættelegs utvivlsomt meget tidstypiske form følger her et par af de i bogen forekommende spørgsmål og svar:

L. A. [Louise Augusta]: Ønsker De at være ung?

Jacobine Holstein: Hvis det er sandt, hvad ordspøget siger, at forstand kommer med alderen, - nej!

v. Planitz: Hvad er forskellen på en versemager og en digter?

Chr. August: Den første er anstryger, den anden maler.

Frederik Christian: Hvordan skal en hersker være?

Louise: Sådan som han selv ønsker at blive behersket.

Jacobine H.: Hvad får mennesker til at leve i harmoni med sig selv, alle gode mennesker og hele nationer?

L. A.: Mådehold i lidenskaber og varigt godt humør.

v. Planitz: Hvilken lighed er der mellem månen og en nathue?

Louise: Begge yder deres bedste tjeneste om nat-ten.

I 1793 gav Frederik Christian for anden gang Jens Baggesen en rejseunderstøttelse. Formålet var, at digteren dels skulle genvinde sin sundhed, dels søge oplysning om de hemmelige selskaber »Illuminaterne« og Frimurerordenen, som prinsen var begyndt at interessere sig for som mulige organer til at skabe større forståelse mellem mennesker. Han følte sig bestyrtet over den udvikling, revolutionen i Frankrig havde taget, og ville gerne informeres på første hånd. For at kunne brevveksle frit med hinanden enedes prinsen og digteren om at bruge dæknavnene Timoleon og Immanuel.

Under rejsen gik Baggesen i Bern hen og for-elskede sig i Sophie Haller, datter af et anset borgerpar i denne by. Forældrene ville imidlertid ikke give deres tilladelse til et giftermål uden garantier for, at deres datter fik anstændige levevilkår. I sin nød skrev digteren til hertugen, der forbarmede sig over ham og tilbød at give de ønskede garantier gennem en årlig pension til den udvalgte.

Et skelsættende år

Året 1794 blev i to henseender skelsættende for Frederik Christian og Louise Augusta. For det første medførte den ødelæggende brand på Christiansborg slot, hvor prinseparret havde boet siden deres bryllup i 1786, at de måtte skaffe sig egen bolig i hovedstaden. For det andet afgik hertugen på Augustenborg i november måned ved døden, og som ældste søn arvede Frederik Christian hertugværdigheden og samtlige augustenburgske besiddelser.

Christiansborgs brand fandt sted den 26. februar. Allerede 14 dage senere hed det sig i et brev til den tidligere hofchef Johan Bülow, at »prinsen af Augustenborg har købt Reventlows palæ for 36 eller 37.000 rdl., - - hvorledes deres økonomi skal arrangeres ved man ej endnu - -«. Denne oplysning var rigtig. Parret købte af Fritz Reventlow på Emkendorf det palæ på hjørnet af Bredgade og Frederiksgade, som F. L. Dehn i sin tid havde ladet opføre som en pendant til Bernstorffs palæ. Dette store herskabelige hus blev derefter ægteparrets hjem indtil 1807. Økonomien blev ordnet derved, at prinsessen og hendes mand i stedet for bolig og frit ophold på det kongelige slot fik apanagen forhøjet med 8.000 rdl., hvortil kom 300 læs brænde årligt, 16 heste, furage og levering af vildt, fisk og køkkenurter efter behov. Iøvrigt viste Frederik Christian sit patriotiske sindelag ved at skænke 10.000 rdl. til indsamlingen efter den ulykkelige slotsbrand.

Indretningen af palæet blev lagt i hænderne på legationsråd Schiffmann, der siden 1791 havde været prinsessens kabinetskasserer. I erkendelse af, at det store hus var et sted, hvor der ville komme mange officielle og private gæster,

sørgede denne for, at indretningen blev meget repræsentativ. I de store saloner anbragtes kunstnerisk værdifulde portrætter af kongefamiliens medlemmer og husets ejerpar. Der var billeder, udført af Pilo, Peder Als, Jens Juel, Erik Pauelsen, C. A. Lorentzen, samt den tyske maler Anton Graff. Over dørene placeredes en serie malede prospekter fra Norge, udført af Lorentzen på rejser i dette land i tiden mellem 1788 og 1793. Møbler og kunstgenstande af forskellig slags prydede rummene. Med den unge Louise Augusta som en charmerende værtinde holdtes her fester og aftenunderholdninger i skæret af blafrende lys, anbragt i sølvlysestager med monogrammet LA som vidnesbyrd om, at de hørte til prinsessens brudeudstyr, ligesom det sølvservice, maden blev serveret på. Hørte man til de indviede, kunne man måske være så heldig i prinsessens sovegemak at få forevist det fine forgyldte sølvtoilette, hun havde fået foræret af enkedronning Juliane Marie, til hvis bryllup i 1752 det var blevet udført i Augsburg, og som nu i 1786 var blevet suppleret med flere dele, lavet af de bedste københavnske guldsmede.

Tiden fra april til november 1794 tilbragtes som sædvanlig på Augustenborg og Gråsten. Blandt gæsterne denne gang var filosofi-professoren Carl Reinhold, der efter opfordring fra Frederik Christian var flyttet fra Jena til universitetet i Kiel. Professoren følte sig bæret ved at måtte tilbringe pinsedagene på Gråsten slot, som han blev stærkt betaget af. I breve til Baggesen kalder Reinhold Gråsten for et Elysium og »ein Heiligthum veredelter Humanität«. I anledning af professorens besøg var forfatterinden Elisa von der Recke og hofpræst Jessen inviteret, bl.a. for at overvære en inspirerende forelæsning af den åndfulde gæst. Under på-

virkning af Reinhold lod Frederik Christian sig kort efter optage som medlem af Frimurerordenen i Hamborg.

Da ægteparret i hårdt efterårsvejr var på tilbage til hovedstaden, blev de i Ringsted indhentet af et ridende bud, der overbragte meddelelsen om hertugens pludselige død på Augustenborg den 14. november. Efter at have fulgt sin gemalinde til København drog Frederik Christian skyndsomt tilbage til Als for at være til stede ved faderens bisættelse og ordne det fornødne i forbindelse med sin overtagelse af familiebesiddelserne.

Hertug og hertuginde

I maj 1795 kom Frederik Christian og Louise Augusta for første gang til Augustenborg som hertug og hertuginde. Den almindelige livsrytme blev foreløbig ikke ændret væsentligt. Men rejser mellem København og Sønderjylland blev hyppigere og den årlige transport frem og tilbage mellem de to hjem mere omfattende. Den krævede næsten en hel karavane af vogne til befording af inventar og personale. Rejsen mellem landsdelene var dengang besværlig og tidkrævende, heller ikke uden risiko for liv og gods. Overfarten over bælteerne - navnlig Storebælt - var meget afhængig af vejret. Var dette godt, gik turen over Fyn til Bøjden og derfra med skib til Fynshav, hvorfra der ikke var langt til Augustenborg. I dårligt vejr foretrak man ruten over Middelfart, selv om den tog længere tid.

Den nye hertug gjorde sig store anstrengelser for selv at få et indblik i sine godsers drift. Han var ikke fri for at ligne faderen, når det gjaldt at spare på skillingerne, så hvor han fandt det

naturligt ud fra sine synspunkter, foretog han straks efter overtagelsen nedskæringer. Et eksempel på dette kan hentes fra en staldfortegnelse fra 1795, hvori antallet af heste i den fyrstelige Marstald blev beordret reduceret til:

Herskabs- og kavalerheste 2. Hver af følgende hoffolk fik rådighed over 1 hest: hofchef, staldmester, hofpræst, husfoged, overberider og livtjener. Endvidere fastsattes tallene til 10 kuskheste, hvoraf 2 til prinsesse Louise, 5 jægerheste samt 1 hest til amtsbudet.

På den anden side ville en ny hertug også gerne være lidt mere liberal end sin forgænger. Det viste sig bl.a. ved behandlingen af en sag om dansegidder, der hidtil havde været forbudt på søndage i sommertiden. Frederik Christian fandt et sådant forbud for strengt og foreslog, at der blev givet tilladelse, men med indskrænkning af dansetiden. Hvis det blev forordnet, at intet dansegidde måtte vare længere end til kl. 8 eller 9 om aftenen, ville der være tid nok for de unge karle og piger til at få sovet ud til den næste morgen. Han fandt det både ubilligt og uklogt at indskrænke de i forvejen sparsomt tilmålte lystigheder for det jævne folk, eftersom dettes stille og træge karakter snarere burde motivere en udvidelse.

For Louise Augusta må indflytningen på de to slotte have betydet en større omvæltning. Siden den sidste hertuginde død i 1770 - altså gennem 25 år - havde der ikke været nogen husfrue til at angive tonen og styre den daglige hofholdning. Den aldrende hertug havde længe været svagelig, og hans datters interesser gik i en helt anden retning end det huslige. De tre gammeldags indstillede fastre havde under disse forhold nok tiltaget sig større indflydelse end godt var. Nu kom en ny hertuginde, mere mo-

derne indstillet, med lyst til selskabelighed og et mere udadvendt liv og med ord for at være en strålende værtinde. Som kongelig højhed ønskede hun på den ene side større hoffærdighed omkring sig, på den anden et godt forhold såvel til personalet som til de omboende folk. Hun fandt god støtte hos sin svigerinde, prinsesse Louise, til hvem hendes far efter prins Æmils død i 1786 og sønnens ægteskab havde bygget det store palæ ved siden af den afdøde prins' beskedne bolig [se s. 150-53].

I denne første sommer som hertug og hertuginde havde parret inviteret Jens Baggesen og hans hustru Sophie til Gråsten og Augustenborg. Hustruen var på det tidspunkt gravid, og en månedstid efter ankomsten fødte hun sin tredje søn, som efter fødestedet fik navnet August. Med kærlig omhu blev mor og barn plejet af prinsesse Louise, medens faderen sværmede på Gråsten, hvor han blev boende til midten af november. I breve til professor Reinhold har han skildret sin lyksaligheds-tilstand og tilværelse på det sted, som professoren kendte så godt fra sit eget ophold to år før. Digteren skriver, at han følte sig hensat som i en gudeverden, blev forelsket i værtinden, skiftevis kaldet Urania, Athene og Venus. Han fortæller om dagens gang fra morgen til aften med måltider, diskussioner, promenader i park og skov, skakspil med hertugen og forelæsninger i hertugindeens kabinet, under hvilke han følte sig som en slags præst for gratierne. Den himmelske Venus - alias Louise Augusta - spillede af og til på klaver og sang dertil, så han befandt sig som i den tredje himmel.

Da Baggesen endelig drog bort, var hertugen mere end træt af ham. Den langvarige personlige omgang med en så eksalteret poet havde

grundig kølnet det hidtidige venskab. »- - De gode folk [!] er mig også i dagliglivet lidt for poetiske - -«, skrev han. Baggesen tog med sin syge hustru til Kiel, hvor hun døde året efter. Han tænkte derefter på helt at forlade Danmark, men dette modsatte hertugen sig på det bestemteste, efter alle de penge han havde ofret på ham. Han forlangte, at han skulle overtage det embede som regensprovst, der var skaffet til ham.

Familieliv

I henved 10 år havde ægteparret været gift, uden at Louise Augusta havde født nogen børn. Opholdene på Augustenborg og Gråsten og det, at hertuginde her kom under behandling af hoflægen Suadicani, må have gjort underværker. Den 28. juni 1796 fødte hun en datter, der i dåben fik navnet Caroline Amalie. Fødselen foregik i København, og i den anledning var prinsesse Louise for første gang taget til hovedstaden for at pleje sin svigerinde og den nyfødte prinsesse. Dette ophold behagede hende ikke, mindst af alt den overfladiskhed, hun kunne iagttage ved hoffivet. »- - Jeg og etikette kender ikke hinanden, og vil forhåbentlig aldrig komme til det,« - - skrev hun. Dette ligger helt på linie med, at prinsessen mange år senere, da dronning Marie havde tilbudt hende at blive dekanesse på Vallø, svarede, at det at være »paradedukke« ikke var noget for hende.

I modsætning til sin frodige og livsglade ægtefælle blev hertugen, efterhånden som tiden gik, mere og mere stiv og kold i sin omgang med andre. Lille af skikkelse, som han var, og med en sprød stemme forblev han hele sit liv svagelig og hypokonder. Det passede godt med hans in-

desluttede væsen, at han læste meget, dog ofte ret overfladisk. Hans bibliotek svulmede op til henved 30.000 bind, som han havde det største besvær med at holde styr på, hvor meget søsteren, som ligeledes var stærkt bogligt interesseret, så end hjalp til med at ordne bunkerne.

Uanset at hertuginde ventede barn nummer to, drog hertugen i foråret 1798 af helbredsgrunde på en baderejse til Nennberg og Pyrmont, ledsaget af hofchef von Thienen, hofpræst Jessen og livlæge Suadicani. Også på denne rejse besøgte han sin kusine Pauline, som i 1796 havde giftet sig med den sygelige fyrst Leopold af Lippe-Detmold. Frederik Christian var endnu ikke vendt hjem, da Louise Augusta den 19. juli fødte en søn, der fik navnet Christian August. Værre var det, at helbredet ikke forekom bedre efter rejsens afslutning. Han måtte kæmpe med et tiltagende tungsind. »- - Jeg er så nedslået, at jeg kunne græde, - skønt, det ved Gud, jeg har al grund til at være glad,« hedder det i et brev fra denne tid.

Trods alt synes årene indtil 1806 alligevel at have været en ret harmonisk periode i ægteparrets og familiens samliv. I året 1800 fik de endnu en søn, Frederik - med kaldenavnet Frits - den senere prins af Nør. Om vinteren i København og om sommeren på Augustenborg eller Gråsten følte hertugen og hertuginde glæden ved at være fælles om opdragelsen af børnene. I breve til søsteren fremhæver Frederik Christian den omhu, moderen viser sine små, og giver udtryk for sin egen åbenbare glæde ved at følge hvert lille fremskridt i deres vækst og udvikling. Han glæder sig navnlig over den søde, godmodige Caroline og den raske, men allerede i barneårene hidsige og egensindige Christian, som han undertiden måtte tugte mere, end han

syntes om. Prinsesse Louise svarer trøstende, at en så livlig fyr skal holdes nede; det gælder om ikke at være eftergivende, for så er man fortabt ved sådan et barn. Den yngste omtaler hertugen kun sjældent, men han synes til gengæld straks fra begyndelsen at have været moderens kæledægge. Med stolthed beretter hun om sin kære Frits' 3-års fødselsdag: » - Ved ballet spillede han først på sin lille violin, som husfoged Ebeling havde lavet til ham, så dansede han, og efter spisningen spillede han igen, for at ende med at lægge sig hen over to stole, ladende som om han sov. Han lignede Amor på Kalypso's ø. Alle de små piger kom i rækkefølge efter hinanden hen for at kysse ham, hvad han gav nogle lov til, mens andre blev stødt tilbage. Han er en pudsig fyr«.

Ved undervisningen af deres børn lod begge forældrene sig lede af rationalistiske synspunkter. Der måtte ikke være skranker, som kunne hindre den frie udfoldelse af deres sjæleliv; derfor måtte de i barnealderen heller ikke præges af religiøse fordomme. De fik ingen kristendomsundervisning og blev holdt borte fra kirkegang, indtil de var så store, at de kunne tage personlig stilling. Dette var naturligvis vanskeligt at gennemføre med fuld konsekvens. Da Caroline i 10-års alderen således grædende havde spurgt sin mor, hvorfor hun ikke som hendes legekammerater måtte bede til Gud, begyndte Louise Augusta at fortælle hende bibelhistorie. Som 13-årig fik Caroline for første gang lov til at komme i kirke i forbindelse med en venindes konfirmation.

Til sit 6. år undervistes datteren udelukkende af hertuginde selv og dennes kammerfrøken v. Møsting samt hofpræst Jessen. Derefter fik hun som dansklærer frøken Frederikke Petersen,

datter af en tegnelærer ved Sorø akademi, i familien altid kaldet »Mamsellen« eller simpelt hen »Selle«, - lidt senere som fransklærer en ganske ung frøken Louise Delolme, datter af en fransk reformert urmager fra Braunschweig. Med begge disse opretholdt Caroline - også som dronning - et livslangt venskab.

Undervisningen af sønnerne tog faderen sig personligt meget af, delvis ved gennem breve at stille opgaver, der så måtte løses under overvågning af deres første huslærer Hinrichsen, der var fra Gråsten. Som et frisk indslag i det mere tørre terperi virkede det, at de i København fik undervisning hos den kendte gymnastikpædagog Nachteggall, der i 1799 havde oprettet det første gymnastikinstitut i hovedstaden. At hertugen stillede store krav, kan bl.a. udlæses af et brev, søsteren skrev til ham, da han søgte en ny huslærer. Det hedder heri: »Det er svært, meget svært at finde en passende hovmester - og for dig dobbelt svært, da du næppe vil være tilfreds med nogen i længere tid, - så skulle da til denne post blive nedsendt en engel, og det er i vore tider desværre ikke længere på mode.«

Fødselsdage i familien blev der oftest gjort temmelig meget ud af. I et brev til hertugen i København fra slotspræst Jessen fortæller denne om, hvorledes man havde fejret hertuginde's fødselsdag den 3. juli 1803 - om at der var bygget et kunstigt alter, som ved et trylleslag pludselig stod rejst på pladsen uden for spisegemakket. Omkring dette stod et kor af 24 med egeløv bekransede pigebørn, der under hurraråb dannede kreds om alteret og derefter overrakte hertuginde en blomsterkrans. I dagens anledning var øens biskop kommet tilrejsende fra Odense. Desværre havde man savnet en versemager, for »den gode Schiffmann er død, Baggesen i Paris

og Deres Durchlauchtighed lønner jo ingen hofpoet - -«.

Om sin egen fødselsdag i 1804 beretter Frederik Christian i et brev til søsteren, der da var på besøg hos veninden Louise Stolberg på Vindeby ved Egernefærde, at man til hans glædelige overraskelse havde arrangeret en aftenfest med illumination, dels på Gråsten slot, dels i flækken og til sidst på det yndede lyststed »Øen«, hvor vinden desværre havde blæst de fleste lanterner ud. Forinden var han blevet fejret hjemme i spisesalen, hvor man på et bord havde opbygget en pyramide med hans lysende monogram. Foran den stod de tre børn, hvidklædte og omslynget af en blomsterranke. Caroline i midten bar en blomsterkurv med gratulationer, en tegning og en silkebroderet pung. Bag børnene, på begge sider af pyramiden, stod hertuginde og hofdamerne, holdende de fra pyramiden nedhængende blomsterranker i hænderne. Da hertugen trådte ind i stuen, begyndte man at synge, og damerne gav sig til at bekranse pyramiden, hvorefter Caroline overrakte ham kurven med blomsterne og gaverne.

Dagliglivet blev af og til krydret af selskabelige samvær med gæster fra nær og fjern. Det kunne være hertugen og hertuginde af Braunschweig-Bevern, der boede på Lyksborg slot, hvor hertuginde i sit første ægteskab havde været gift med den sidste hertug af den ældre lyksborgske linie. Eller landgreveparret fra Gottorp og Louisenlund, som dog aldrig blev nære venner af augustenborgerne. Fra Vindeby kom Christian og Louise Stolberg, der følte sig særlig knyttet til prinsesse Louise på Palæet. Ved lejlighed indbødes adelige godsejere fra kongeriget og hertugdømmerne samt høje embedsmænd fra centraladministrationen med

ærinde i hertugdømmerne. Når biskoppen i Odense var på visitats, inviteredes som regel enkelte af egnens præster, især Hans Ahlmann og Burchardi, der begge - efter at have betjent det lille præstekald Adsbøl og slotskirken i Gråsten - havde fået de bedre aflagte embeder på Als, Egen og Ketting i nærheden af Augustenborg.

Det hændte også, at medlemmer af kongehuset kom på besøg hos hertugfamilien, således kronprins Frederik sammen med ægtefællen - på vej til eller fra Louisenlund. I juni 1803 kom for første gang arveprins Frederik med sønnen Christian Frederik [senere Christian VIII] til Gråsten, undervejs på en rejse til Tyskland. Forholdet mellem arveprinsens familie og augustenborgerne var ellers ikke det bedste, hvad man fornemmer, når Christian Frederik i et brev fra rejsen skriver, at de »blev venskabeligt, skønt noget stift, modtaget af hertugen og hertuginde«. Under besøget fik de på en udflugt forevist Sønderborg og Augustenborg slot. På tilbagerejsen kom de igen, og da fejrede man den 18. september på Gråsten Christian Frederiks fødselsdag med stor festivitas. På det tidspunkt kunne ingen gøre sig nogen forestilling om, at den unge prins 12 år senere skulle blive svigersøn af huset.

Ved sådanne lejligheder optrådte hertuginde som den fuldendte værtinde. Herlige måltider efterfulgtes, alt efter gæsternes interesser, af åndrige samtaler, musikalsk underholdning, selskabslege, kortspil og undertiden dans. Louise Augusta holdt selv meget af at spille klaver og havde tillige en god sangstemme.

Så underligt det kan lyde, var også den stuelærde hertug interesseret i festlige arrangementer, særlig når sådanne kunne forenes med et

Gruppebillede af Frederik Christian I og hertuginde Louise Augusta's tre børn. I midten prinsesse Caroline Amalie, 1796-1881, med højre hånd på skulderen af prins Christian August, 1798-1869, der holder en kurv med frugter frem for sig, og med sin venstre om hånden på prins Frederik, 1800-65, der har et æble i den anden hånd. Maleriet, der fremstiller børnene i haveomgivelser, har hidtil været tilskrevet maleren Hans Hansen, men de afbildedes ansigtsudtryk og billedets hele udformning peger snarere på C. A. Lorentzen som ophavsmanden. Efter børnenes alder at dømme må det være malet omkring 1805.

ædlere formål end blot forlystelse. Optegnelser fra hans hånd viser, at efter hans opfattelse burde enhver fest være præget af et ideelt eller etisk sigte, baseret på et forud planlagt motiv, f.eks. årstiderne, menneskealdrene, dyder som kærlighed, venskab, taknemlighed, fred og frihed. Ungdomsidealerne var nok blegnet, men stadig i behold.

Af særlige begivenheder i familien i det her omhandlede tidsrum kan der nok være grund til at nævne, at den smukke og elskværdige, men tillige noget letfærdige prins Emil kom galt af sted ved sin forelskelse i en af hertuginde ns hofdamer, Sophie Skeel, datter af statsminister og gehejmeråd Jørgen Erik Skeel. Dette vakte stærk uvilje mod prinsen i hertugfamilien, og hofdamen blev fjernet fra Augustenborg. De to elskende holdt imidlertid sammen og giftede sig i 1801 i Leipzig - nogle måneder før deres første barns fødsel. De bosatte sig i denne by, som prinsen jo kendte så godt fra sin studietid, og her levede de resten af deres liv et lykkeligt familieliv under beskedne kår, omgivet af en efterhånden stor børneflokk. Men så længe Frederik Christian levede, var broderen og hans familie ikke velset i hjemmet.

Den anden af hertugens brødre, Christian August, var under Napoleonskrigene trådt i øst-rigsk krigstjeneste, hvorfra han 1803 vendte hjem for at blive udnævnt til kommanderende general i det søndenfjeldske Norge, hvor han blev meget afholdt såvel blandt sine soldater som i den norske befolkning.

Krig og ufred

»Hertuginde n vil for steds forlade byen og leve i filosofisk rolighed på Augustenborg. Palæet, siger man, skal sælges. Årsagen er, at han [her-

tugen] ved at leve depenserer mere end hans indtægter er, og for sine børns skyld finder dette urigtigt«. Således hedder det i et brev til Johan Bülow, dateret 18. februar 1806. Tidspunktet er værd at lægge mærke til, for så vidt som det viser, at planen om at sælge palæet i Bredgade, hvor hertugfamilien havde boet siden 1794, ikke havde direkte forbindelse med den alvorlige uoverensstemmelse mellem kronprinsen og hertugen i sagen vedrørende hertugdømmet Holstens indlemmelse i det danske rige [s. 225f].

Det var Louise Augusta, der før konflikten opstod, havde besluttet eller var indforstået med at opgive residensen i København til fordel for fremtidigt varigt ophold både sommer og vinter på Augustenborg og Gråsten. Her mente hun at kunne få opfyldt sit brændende ønske om at leve som hustru og mor for sit hjem og sine børns lykke, som hun selv senere udtrykte det. Af hele sit hjerte kunne hun støtte sin ægtefælle i hans planer om at frigøre sig for sine embedsposter. Salget af Dehns palæ blev dog først realiseret året efter.

Rydningen af det store hus med hele dets indbo og overflytningen til de sønderjyske landslotte må have været en stor operation. Anbringelsen af de mange billeder, møbler og genstande har utvivlsomt også i nogen grad ændret miljøet på Augustenborg og Gråsten i retning af det mere repræsentative. Foruden de tidligere omtalte malerier blev samlingen til stadighed forøget, navnlig med familieportrætter. Tegneren Plötz udførte charmerende barneportrætter af Caroline, Christian og Fritz, ligesom C. A. Lorentzen omkring år 1805 malede et stort billede af de tre børn, stående i haven. I årene mellem 1806 og 1815 udførte den hamborgske maler F. C. Gröger flere augustenburgske por-

trætter, bl.a. et meget yndefuldt billede af Caroline som ganske ung og et andet af Christian August i husaruniform, formentlig malet kort efter hans udnævnelse til oberstløjtnant i 1815.

Hertugens planer om at træde ud af statstjenesten blev imidlertid heller ikke til noget i denne omgang. Under de truende udsigter til krig med England tog kronprins Frederik fast ophold på slottet i Kiel, og da prins Christian Frederik også boede i hertugdømmerne - på slottet i Plön -, blev det af kongen pålagt Frederik Christian dels at lede møderne i statsrådet, dels at føre opsyn med den syge Christian VII. Han blev derved endnu mere bundet til hovedstaden end tidligere.

Den truende krig mærkedes også på Augustenborg. I august 1807 måtte hertugen i hast begive sig til København for at kunne være i begivenhedernes centrum. Som så ofte før tog han sine to sønner med, men da det gik op for ham, hvor faretruende situationen i virkeligheden var, blev drengene omgående sendt hjem. På slottet gik Louise Augusta i gang med at pakke alt sølvtøjet sammen og få det bragt til Gråsten som et mere sikkert gemmested.

Sammen med hofchefen, den tidligere garderkaptajn Hugo von Buchwald, tog hertuginde initiativet til oprettelsen af en landmilits for Als og Sundeved og ydermere til etableringen af Hertuginde Louise Augustas Livjægerkorps med direkte militært tilsnit, ligeledes med v. Buchwald som chef. Det blev formeret i 4 kompagnier med 80 mand i hvert. Mandskabet fik smagfulde grønne uniformer, og korpset blev vel bevæbnet, også med let artilleri, - ja, det fik endda et musikkorps.

Hertuginde Louise Augusta var meget politisk interesseret. Hun gav åbenlyst udtryk for sin afsky imod englænderne og sin beundring

for Napoleon. Hertugen, hvis fædrelandssind under de ulykkelige forhold gav sig udslag i, at han ligesom andre godsejere i riget skænkede store egetræer fra sine skove til flådens genopbygning, delte ikke hustruens begejstring for den franske opkomling, og det var ham en sorg, at begge sønnerne her stillede sig på moderens side. I det hele taget medvirkede krigsforholdene til at uddybe den kløft mellem ægtefællerne, som allerede havde givet sig til kende i 1806.

I krigsårene var man på Augustenborg naturligvis stærkt optaget af gennem breve og andre informationer at følge prins Christian Augusts indsats under de vanskelige forhold i det isolerede Norge og senere hans valg til svensk tronfølger, i hvilken anledning der holdtes takkegudstjeneste i slotskirken. Da prinsen under sin rejse gennem Sverige kom til Skåne, drog Frederik Christian til Helsingborg for at møde broderen og tale indgående med ham om de store opgaver, han stod overfor. Nogle dage efter dette møde kom så meddelelsen om Christian Augusts - nu Carl Augusts - pludselige død, der vakte dyb fortvivlelse i familiekredsen.

I den følgende tid fulgte de spændende forhandlinger om Frederik Christians eventuelle valg til tronfølger i Sverige. Fra Sverige kom udsendte forhandlere - oberstløjtnant Holst og baron Silverstolpe hver for sig - til Augustenborg og Gråsten, hvor de af hertugen blev inviteret til at bo på slottene, for at deres nærværelse skulle vække så lidt opmærksomhed som muligt. Hertuginde Louise måtte herunder optræde som værtinde og lade gode miner til slet spil i denne sag, hvor hun konspirerede imod ægtefællen, uden at nogen fattede mistanke om hendes personlige engagement på sin brors kongens side.

Efter den helt uventede udgang af tronfølger-sagen, der som bekendt endte med, at man i Sverige valgte marskal Bernadotte, trak hertugen sig i dyb bitterhed mod Frederik VI og sin egen hustru endeligt og uigenkaldeligt ud af statens tjeneste. Resten af sin levetid isolerede han sig og koncentrerede sig i ensomhed om arvefølgesagen. Han samlede dokumenter og breve og skrev mindre afhandlinger, beregnet til distribution i samtiden, men navnlig til senere brug for efterfølgeren. For en sikkerheds skyld lod han søsteren Louise i hemmelighed tage en stor dokumentsamling med til udlandet, da hun i 1811 rejste ud for at bortgifte sin plejedatter prinsesse Charlotte til prins Karl af Schwarzburg-Sondershausen.

Vendt tilbage fra denne rejse til Palæet i Augustenborg følte Louise sig frygtelig ensom - endnu værre efter at hendes stærkeste støtte og varmeste ven gennem hele livet, hofpræst Jensen, var afgået ved døden i 1812.

Livet på Augustenborg var nu ikke mere lykkeligt og fyldt med glæder, som det havde været. »Godt for vore afdøde venner, at de ikke oplever disse sørgelige tider«, skrev prinsesse Louise. Den nationale bevægelse i Tyskland, som fulgte i Napoleonskrigenes spor, bankede også på døren. Louise Augusta fastholdt, på linie med sin kongelige bror, håbet om Napoleons endelige sejr, opfyldt af had til alt tysk. Frederik Christian og prinsesse Louise kaldte derimod røret i Tyskland for den gode sag. Fra Vindeby skrev Louise Stolberg, der mildest talt ikke var nogen ven af det danske, om den »ækle kamæleon« Baggesen som »daniserings-professor« ved universitetet i Kiel. Efter folkeslaget ved Leipzig i oktober 1813, hvor Napoleon blev afgørende slået, kom der brev fra prins Emil med en skil-

dring af de dramatiske begivenheder, som han og hans familie havde oplevet på nært hold. I november kom prinsen - efter en spændende rejse gennem Tyskland - hjem til det kære barndomshjem, som han ikke havde besøgt i mange år. Det blev hans sidste møde med broderen og søsteren.

På den samme tid var hertugen optaget af at omarbejde sit testamente fra 1796. Det var i sin tid affattet i lykkelig forventning om Louise Augustas ventede nedkomst og da med det formål at sikre hertuginde så godt som muligt i tilfælde af hertugens eventuelle, uventede død. Nu motiverede skismaet i det ægteskabelige forhold ham til at foretage en række ændringer.

For det første ønskede han, at moderen, der ifølge ægtepagten af 1780 skulle være børnenes formynder, på grund af manglende erfaring skulle have to medformyndere med kendskab til retslige og økonomiske problemer, nemlig de to holstenere, baron Cai Lorenz Brockdorff, der var kansler ved overretten i Glückstadt, og gods-ejeren, grev Carl Rantzau på Rastorff.

Videre hedder det: »Efter min død vil min gemalinde kunne ruinere sin søn og hans fædrene hus, hvis hun holder fast ved en bogstavelig opfyldelse af ægtepagten og renteafkastningen af hendes medgift, som blev fortæret under vort ophold i København. Jeg venter af hende, at hun ikke vil optræde så umoderligt og glemme, at hun - skønt kongelig dansk prinsesse - ved sit ægteskab er blevet dette hus' moder og som sådan har pligter, der bør være hende nærmere end partisk afhængighed af sin bror eller tom patriotisme. Hun må ikke afgive nogen af sine børns eller dette hus' rettigheder og fordringer«.

I slutningen af testamentet udtaler hertugen sine ønsker med hensyn til sønnernes undervis-

ning og videre uddannelse. De bør forblive i hjemmet, indtil den ældste er fyldt 19 år, derefter tilbringe 2-3 år med studier på et universitet. Han anbefaler, at de begge derefter går militærvejen i den danske hær indtil oberstløjtnant-graden. Skulle dette ikke være muligt, er det hans ønske, at de vil gennemgå de nederste grader af militærtjenesten i Preussen eller Øst-rig, for at de ikke ved omgang med subalternklasserne eller ved garnisonering i en lille dansk provinsby skal blive fordærvet både på sjæl og legeme. Når de derefter har nået de højere grader i udenlandsk tjeneste, tilrådes det dem at søge ansættelse i fædrelandet.

I sit sidste leveår, da hertugen følte sig syg og nedbrudt, blev der forundt ham endnu en lykkelig oplevelse, nemlig at komme på god fod med prins Christian Frederik. Forholdet mellem dem havde hidtil været meget køligt. I tronfølgersagen 1810 havde prinsen klart og utvetydigt stillet sig på Frederik VI's side, - ja, var end ikke veget tilbage for at frakende hertugen patriotisk sindelag. Nu kom han imidlertid i dagene 12.-15. maj - undervejs til de store opgaver, der ventede ham i Norge - til Augustenborg på frierfærd, for at sikre sig hertugparrets bifald til et kommende ægteskab med prinsesse Caroline Amalie. Besøget fik et heldigt udfald. Louise Augusta var som den, der stod bag ægteskabsplanerne med en mors fine instinkt for, hvordan sådanne bedst fremmes, prinsens gode forbundsfælle. Frederik Christian fik megen sympati for sin kommende svigersøn, og dette foranledigede en fortsat kontakt i en brevveksling, hvorved hertugen gav prinsen gode råd i det vigtige spørgsmål om Norge som et selvstændigt rige.

Frederik Christian blev forskånet for at op-

leve prinsens nederlag i Norge, idet han natten mellem den 13. og 14. juni 1814 døde i en alder af godt 48 år. I sidste øjeblik ønskede han sendt bud til sin gamle livlæge Suadicani, nu i Slesvig. Denne nåede imidlertid først til Augustenborg dagen derpå. End ikke sin højt elskede søster Louise blev det hertugen forundt at tage afsked med.

Den 19. juni holdtes i slotskirken på Augustenborg en højtidelighed med mindetale af hofpræsten Germar over Salomons ordsprog, kap. 10, vers 7. Bisættelsen i gravkapellet på Sønderborg slot fandt sted den 25. juni.

Københavns universitet foranstaltede den 4. august 1814 en mindehøjtidelighed i Trinitatis kirke, hvor talen blev holdt af universitetets rektor P. E. Müller, og til hvilken Oehlenschläger skrev en kantate.

Hertuginde Louise Augusta som enke, 1814-43

Ved Frederik Christians død var Louise Augusta kun 43 år gammel. Datteren Caroline Amalie var lige fyldt 18, sønnerne Christian August og Frederik henholdsvis 16 og 14 år.

I første omgang skete der ingen ændringer i den daglige tilværelse. Moder og børn blev boende sammen på slottene efter den gængse rytme i afvekslingen mellem Augustenborg og Gråsten. Af de gamle prinsesser var nu kun Charlotte Amalie tilbage. Prinsesse Louise - den afdøde hertugs søster - havde Palæet med de samme rettigheder som hidtil. Forholdet mellem de to svigerinder kunne, efter alt det, der var sket mellem ægtefællerne i årene siden 1806, og hvor prinsessen klart havde stået på broderens side, ikke være det samme som før.

Godsernes bedrift tog enkehertuginde sig ikke meget af; den blev varetaget sikkert og godt af overinspektør Chr. Petersen, og nu efter hertugens testamentariske bestemmelse tillige af de to medformyndere, greverne Brockdorff og Rantzau-Rastorff.

Louise Augusta havde altid været en aktiv, frodig og alsidig interesseret kvinde, for hvem det lå fjernt at sætte sig hen med hænderne i skødet. Hun vedblev at føre en omfattende korrespondance, som hun altid havde gjort. I de første år efter mandens død var navnlig brevsvekslingen mellem hende og prins Christian Frederik meget intens. Han var jo både hendes fætter og kommende svigersøn. I tiden indtil november 1814 var han i Norge under store politiske vanskeligheder. Hun trøstede ham i hans nød, skrev til ham om familieforhold på

Augustenborg - navnlig om den kære Caroline Amalie -, om indenrigske og udenrigske forhold og om kulturelle og videnskabelige spørgsmål, som hun vidste, prinsen havde speciel interesse for.

Da Christian Frederik vendte hjem til Danmark, tynget af skuffelserne i Norge, kom han allerførst til Augustenborg, hvor Louise Augusta og hans trolovede tog sig kærligt af ham. Det gjorde ham godt, at Caroline Amalie nu åbenlyst gengældte hans varme følelser for hende. Efter hans afrejse blev brevene mellem enkehertuginde og prinsen endnu hyppigere, og fra april 1815 skrev Louise Augusta i brevene til ham »kjæreste søn« i stedet for som hidtil »kjære cousin«.

Den 22. maj 1815 blev der holdt bryllup på Augustenborg med vielse i slotskirken ved hofpræst Germar og derpå et festligt taffel. Hvedebrødsdagene tilbragte det unge par på Gråsten slot. Ti dage før brylluppet var den unge hertug Christian August blevet konfirmeret. I det hele taget blev 1815 et meget begivenhedsrigt og travlt år for familien. På vej hjem fra Wienerkongressen aflagde Frederik VI en kort visit hos søsteren på Augustenborg. I juli rejste Louise Augusta sammen med sine sønner til København for at deltage i kongen og dronningens højtidelige salving og kroning i Frederiksborg slotskirke. Sønerne var i efteråret 1814 blevet udnævnt til oberstløjtnanter i den danske hær - Christian August ved gardehusarerne i København, Frederik ved de jyske dragoner - så de kunne ved disse lejligheder optræde i fine uniformer. Christian August blev ved kroningen udnævnt til ridder af elefantordenen, uden at han i den forbindelse - som hans forfædre havde gjort det - besluttede sig for et valgsprog.

Hertuginde Louise Augusta som enke. Miniatureportræt, udført i 1832 eller 1833 af den i Flensborg fødte malerinde Caroline Steltzner. Enkehertuginde var på det tidspunkt godt 60 år. Hverken i fremtræden eller kostume synes der at være meget tilbage af den forhen så stolte og selubevidste »Kongelige Højhed«, der her ligner en ganske almindelig, borgerlig bedstemor. Men ansigtstrækkene er truffet på kornet og ikke til at tage fejl af.

Ved de påfølgende fester i hovedstaden forelskede hertugen sig i Louise Sophie Danne-skiold-Samsøe, men da denne forbindelse absolut ikke behagede Frederik VI, måtte moderen gøre alt for at dulme sønnens begær. Herunder aflagde hun bl.a. et besøg hos komtesens forældre på Gisselfeld.

Hjemme på Augustenborg blev der mere livligt end før. Begge sønnerne var lidenskabelige

jægere, hvilket medførte en del selskabelighed, og også ved andre lejligheder blev der nu inviteret gæster. Prinsesse Caroline Amalie og prins Christian Frederik kom ofte hos moderen. De boede efter nytår 1816, da prinsen var blevet udnævnt til guvernør på Fyn, på Odense slot, hvorfra rejsen til Als jo ikke var lang.

Både i 1815 og 1816 var Christian August adskillige gange i København, hvor kongen efterhånden kom til at synes godt om sin søstersøn, som han egentlig gerne kunne tænke sig som svigersøn. Af Louise Augustas breve fra 1816 fremgår, at hun begyndte at tænke på sin egen fremtid - løsrevet fra Augustenborg. Hun ønskede i så fald helst Kiel slot som bolig, men det syntes Frederik VI ikke om. Enkehertuginde vejrede også muligheden af at få svogeren prins Emil, hvis økonomi ikke var god, udnævnt til guvernør over det lille hertugdømme Lauenborg, som Danmark havde fået ved freden i Kiel 1814. Heller ikke det lykkedes. Hen på året var hun meget optaget af sønnernes forestående rejse i udlandet. Den skulle starte i foråret 1817 og vare 2-3 år. Det gjaldt om at finde en passende hovmester, og i denne sag blev der nogen diskussion med formynderne, der ikke var glade for enkehertuginde valg af den franske emigrant, kammerjunker Louis le Normand de Bretteville. Brockdorff og Rantzau ville have foretrukket en tysktalende hovmester.

I årene 1815-17 måtte Louise Augusta som formynder beskæftige sig med et par dødsboer. Svigerinde, prinsesse Louise havde efter broderens død ikke kunnet falde til ro på Augustenborg. Hun drog derfor til Tyskland på besøg hos broderen prins Emil i Leipzig, hos kusinen og veninden, fyrstinde Pauline i byen

Koswitz i Detmold og endelig hos plejedatteren Charlotte i Arnstadt. Der følte hun sig i maj 1815 så svag og syg, at hun besluttede at foretage en tilføjelse til det testamente, hun havde skrevet påskedag 1812, før broderens død. Et par måneder senere - den 2. august 1815 - døde hun på Prinzenhof i Arnstadt, og 5 dage senere blev hun, efter en obduktion, bisat i fyrstebegravelsen i byens Oberkirche.

Prinsessen efterlod sig en ikke ringe formue, hidrørende navnlig fra det, hun havde arvet fra sin mor, hertuginde Charlotte Amalie Vilhelmine, og sin mødrene bedstemor, hertuginde Dorothea Christine, født v. Aichelberg. Endvidere et værdifuldt indbo, hvoraf meget var arv efter hendes farbror, prins Æmil August.

Ifølge sit testamente ønskede prinsessen at skænke skolen i Augustenborg en stor gave - 4.000 rdl. - i erkendelse af, hvad en god uddannelse havde betydet for hende, der - som hun selv udtrykte det - havde haft et svagt helbred og et ufordelagtigt ydre. Endvidere blev broderen prins Emil - i sin tid familiens sorte får - i særlig grad betænkt.

Vedrørende fordelingen af værdifulde ting fra hendes bo kan nævnes, at Emil arvede den kendte svenske maler v. Breda's portræt af den udvalgte tronfølger af Sverige, broderen Christian Carl August. Kusinen Pauline fik Anton Graff-portrætter af Frederik Christian og Louise Augusta samt et portræt af plejedatteren Charlotte. Prinsesse Caroline Amalie fik som forsinket bryllupsgave et guld- og perlemorbelagt smykkeskrin med en fremstilling på låget af Amor, styrende 3 vandheste, endvidere malerier af legekammeraten, prinsesse Charlotte, og af hofpræst Jessen, det sidstnævnte »til minde om vor uforglemmelige lærer«. Brodersønnen, den

Prinsesse Louise Christine Caroline, 1764-1815, Frederik Christian II's svagelige, men højt begavede søster. Malet af en ukendt kunstner omkring år 1800. Billedet, der oprindeligt var på Augustenborg, hænger nu på Sandbjerg.

unge hertug Christian August, skulle have ikke blot alle møbler og genstande i Palæet, men tillige »til opbevaring i familien« det firkantede taffelur fra hertug Hans samt alt dåbstøjet. Plejedatteren Charlottes lille datter Louise fik »brillantnålen, som dronningen skænkede mig«. Endelig blev alle, der havde været i prinsesse Louises tjeneste, betænkt, deriblandt hofdamerne v. Planitz og v. Elking - den første fik alt hendes ægte pelsværk, den sidste hendes fine d'Alençon-kniplinger -, pastor Jessens enke og

datter Helene, »den gode, gamle Adler [lakajen] og garderobepigerne Ramin og Andres.

Prinsesse Louises »ældste svigerinde«, Louise Augusta, er i testamentets gavefortegnelse anført som nr. 2 efter prins Emil og fik »hendes ældste søns miniaturmaleri«, mens prins Emils hustru, arveladerens svigerinde Sophie, født Skeel, der havde været hofdame hos Louise Augusta, fik »mit store emailerede ur, som Elking plejede at trække op«.

Testamentet blev behandlet af en i den anledning særlig nedsat hofret.

Det andet bo var af en helt anden karakter. Det vedrørte den længstlevende af »de gamle tanter«, prinsesse Charlotte Amalie, som var afgået ved døden i marts 1815. I tre generationer havde de tre prinsesser delt onde og gode dage i hertugfamilien. Af bo-opgørelsen efter Charlotte Amalie fremgår, at passiverne oversteg aktiverne, men det drejede sig om små summer. Hun skyldte penge til apotekerne i Augustenborg, Sønderborg, Gråsten og Flensborg for medicin og piller, som hun synes at have været storforbruger af. Endvidere til købmænd, postmestre og blomsterhandlere - således til det berømte firma Steltzner og Schmalz i Lübeck for roser og prydplanter. Hun var kendt som entusiastisk haveelsker. Ingen længtes som hun om foråret efter at komme til Gråsten, hvor »Øen« var hendes eldorado. Her passede Rasmus Ryborg hendes 5 får; foruden en årsløn på 20 rdl. fik han penge for foder og græsning til dyrene i de godt 7 måneder af året, prinsessen ikke var på Gråsten.

Det ser ud til, at Charlotte Amalie også havde boglige interesser. En boghandlerregning fra Korte Jessen i Flensborg viser, at hun abonnerede på Gotha-kalenderen, samt at hun lige før

sin død havde købt Christian VII's hofhistorier og en bog med titlen »Wahrheit, Klugheit und Recht«. Hun må også have haft en vis social forståelse, siden hun af sine små midler gav et par pensioner, skolepenge til fattige børn, samt forskellige almisser, f.eks. til »den lille jødefru«, til Cramers sindssyge datter og 20 rdl. årlig til en ung piges uddannelse som skrædder. Gennem hendes som andres testamenter kan man ofte få bidrag til forståelse af samtidsforholdene og illustrerende indblik i fortidsliv.

Forud for hertug Christian Augusts giftermål og det nye hertugpars indflytning på Augustenborg flyttede enkehertuginde over i Palæet, hvor hun blev boende til sin død i 1843. Det blev et vendepunkt i hendes liv. Selv om Palæet var et herskabeligt sted, hvor Hendes Kongelige Højhed, som hun nu lagde megen vægt på at blive kaldt, fortsat kunne modtage gæster og holde fester, blev det en tilværelse i ensomhed. Blandt dem, der fortsat trofast kom hos hende, var datteren og svigersønnen, samt prins Emil, for hvis familie der nu igen var »frit lejde« til barndomshjemmet. Men med sine sønner mistede hun den nære kontakt, selv med Frits, som hun dog fortsat blev ved at føle noget særligt for. Folk sagde om hende, at hun var nærig, fordi hun sparede sammen til ham.

I sin daglige tilværelse nærrede Louise Augusta megen passion for hunde og aber. En ung københavnerpige, der i 1816 kom på besøg hos familie i Sønderborg, fortæller om udflugter til Augustenborg slot og Palæet, hvor de så enkehertuginde inden for vinduerne røre mad sammen til sine hunde. Mens den nysgerrige sammen med sine ledsagere i timevis ventede på, at Louise Augusta skulle køre ud på sin aftentur, morede hun sig med abekattene Joquette og

Mas. Efter at enkehertuginen var kørt, kunne gæster komme ind og se enkelte af hendes værelser. I hendes påklædningsværelse stod et bord helt besat med massivt guldtøj [!]; i hendes skrivestue lå hunde på puder, og en abekat sad i bur.

Louise Augusta havde ord for at være afholdt af sine folk; mange af dem blev hos hende for livstid. Dette gjaldt f.eks. hofchefen Hugo v. Buchwald, der døde i embedet 1835. Han havde sit hjem i Slotsallé, i det smukke hus, som senere købtes af doktor Børnsen og derefter blev apotek. Efter Buchwald tog Louise Augusta oberstløjtnant B. H. C. Paulsen som hofchef, og han blev til hendes død. Af hofdamerne forlod Juliane Holck sin post i 1819 efter 13 års tjeneste og baronesse Pechlin sin i 1826 efter 20 år. Efter hende synes der ikke at være antaget nogen ny hofdame. Enkehertuginen nøjedes derefter med en kammerjomfru.

Lige efter hertugens død var en ung løjtnant i Hertuginens Livjægerkorps blevet udnævnt til Louise Augustas hofkavaler. Han blev 1815 udnævnt til kaptajn og 1821 til major. Der blev talt i krogene om, at han stod i et intimt forhold til enkehertuginen. Disse oplysninger ligger ude på det overdrev, hvor tilforladelige historiske kilder tier, og realiteter vanskeligt lader sig efterspore. Dog, sammenholdt med andre udtalelser fra samtiden, som senere kolporteredes videre, bl.a. af den ikke altid lige troværdige kabinetssekretær J. P. Trap, der i sine erindringer bringer navne som livlægen Suadicani, prins Emil, grev Blücher-Altona, oberst de Bretteville og toldforvalter, major Hansen ind i den samme relation, lader det sig næppe gøre at afvise, at hertuginen både før og efter sin ægtefælles død har haft elskere. I den samme for-

bindelse kan peges på, at Louise Augusta i et brev af 26/2 1839 til prins Christian Frederik beder denne støtte et andragende om forflyttelse inden for toldtaten af major Hansen, der som toldforvalter i Åbenrå »har levet lidt for brillant med matadorerne« og derfor må bort fra denne by. Hun karakteriserer den gode major som en dårlig husholder, men et godt og ærligt menneske. Den 16. april s.å. skriver hun igen til sin svigersøn og fortæller, at Hansen dagen før har været hos hende og meddelt, at han havde fået afslag på sit andragende om et løntillæg på 400 rdl. Hertuginen er mildest talt forbitret mod generaltoldkammeret, som hun insinuerer bevidst at have tilbageholdt og standset ansøgningen.

De sidste år af sin tilværelse var enkehertuginen på Palæet omgivet af en beskeden tjenerstab, bestående af en kammerjomfru, en oldfrue, en kammerlakaj, en mundkok og en kusk. Indtil 1848 betalte hertugen og prinsen af Nør pensioner på ialt 332 rdl. årligt til 14 personer, som enten selv eller hvis ægtefæller havde været i hendes tjeneste, blandt disse regnskabsfører Rower, fhv. kammerjomfru Foght, lakaj Skovmand, kusk Jens Hansen, hornist Elley samt kammertjener Ruhmanns og lakaj Bildts enker. Enkehertuginen skal til sidst have været meget svagsynet, hvorfor en ung pige fra en af flækkens bedre familier daglig kom nogle timer og læste for hende.

Det sidste brev til svigersønnen - nu kong Christian VIII - er dateret juleaftensdag 1842 og sendt som en nytårshilsen. Det indeholder bl.a. en bøn om at ville hjælpe hendes mangeårige livlæge Henrici's søn Paul Christian, der var nybagt jurist, til en embedsstilling. Tre uger senere, den 13. januar 1843, afgik Louise Au-

gusta ved døden i en alder af 72 år. Dronning Caroline Amalie, hendes trofaste datter, havde ved meddelelsen om det uafvendelige et par dage forinden begivet sig på vej for at kunne være til stede ved moderens dødsleje. Vintervejret var imidlertid så strengt, at dronningen måtte opgive at komme over Storebælt og derfor ikke nåede frem.

Straks efter dødsfaldet blev der fra overhofmarskallatet udsendt en skrivelse til alle vedkommende myndigheder om, at der på Als og i det sundevedske distrikt skulle ringes med kirkeklokkerne hver dag mellem kl. 12 og 1. Kirkemusik og al offentlig musik og dans i disse distrikter skulle ophøre, indtil bisættelsen havde fundet sted. I de øvrige dele af hertugdømmerne skulle der ikke ringes med klokkerne, men m.h.t. musik og dans skulle forholdes som forordnet for Als og Sundeved.

Bisættelseshøjtideligheden fandt sted den 21. januar i Sønderborg slotskapel med hofpræst Germar som prædikant. Louise Augustas bære blev efter højtideligheden båret ind i gravkapellet som den sidste, der blev gravsat på dette sted. De salmenumre, der i dag står på tavlerne i slotskapellet, skal være dem, der blev opsat til bisættelsen.

Hertug Christian August II, 1798-1869

Christian August, hvis fulde navn ved dåben var Christian Carl Frederik August, blev født i København den 19. juli 1798. Der er i det foregående fortalt træk fra hans barndom og tidlige ungdom frem til det tidspunkt, da han i sit 19. år sammen med sin 2 år yngre bror Frederik Emil August efter forældrenes ønske skulle drage ud på en 2-3 årig udenlandsrejse. De to prinser var blevet vel forberedt til en videre uddannelse. Siden 1808-09 var de i hjemmet blevet undervist af to fortrinlige huslærere, nemlig den danske teolog Peder Krog Meyer og den tyske rektor Fr. Germar, der ligeledes var teolog af uddannelse. Begge var højt værdsat i familien på Augustenborg, som de kom til at stå personligt nær. Krog Meyer blev efter sin tid som huslærer i 1816 professor ved Københavns universitet og tre år senere udnævnt som den første biskop over det da nyoprettede Als-Ærø stift - et embede han dog ikke nåede at tiltræde forinden sin tidlige død s.å. En af hans sønner blev senere huslærer for Christian Augusts børn. Germar blev efter pastor Jessens død i 1812 slotspræst på Augustenborg, men fortsatte dog samtidig som huslærer indtil 1817 og blev iøvrigt i mere end 30 år derefter hertugfamiliens nidkære rådgiver i åndelige og kulturelle anliggender.

Efter faderens død havde huslærerne vist forståelse for at give sønnerne friere tøjler, end de havde været vant til, hvilket skete i fuld overens-

stemmelse med deres mor og formynder, enkehertuginde Louise Augustas livssyn. De mange begivenheder i familien i årene 1814-17 havde udviklet og modnet den unge hertug, men tillige nærret hans medfødte tilbøjelighed til overdreven selvsikkerhed.

Da tiden for afrejsen nærmede sig, må Christian August være kommet i tanker om den stambog, som hans faster - nu afdøde prinsesse Louise - havde foræret ham i julegave 1812. Det fint indbundne bind, med guldsnit og med prinsens navnebogstaver og titel, var hidtil sjældent blevet benyttet. Kun de nærmeste familie-medlemmer samt enkelte hoffolk og gæster havde skrevet på dens løse stambogsblade. Nu, ved sit afskedsbesøg i hovedstaden i februar-marts 1817, havde hertugen taget stambogen med og fået sin ungdomselskede, komtesse Louise Sophie Danneskiold-Samsøe's far og to brødre samt søsteren Henriette til at skrive i den. Også en slægtning og god ven af Danneskiold'erne, Fritz Holsten, havde under samme dato skrevet i den og givet sit bidrag en aktuel form ved at benytte Oehlenschlägers kendte strofer:

Normannen ej sit Norden svigter,

Fordi han strejfer udenlands.

Denne stambog [nu på Frederiksborg] kom rigtig til sit rette brug under den lange rejse. Dens mange bidrag med datering og stedsangivelse angiver stort set hele rejseruten og giver et indtryk af de mennesker, de to unge augustenborgere mødte på deres vej.

Den store udenlandsrejse

Efter moderens tilskyndelse havde sønnerne besluttet sig for Genève som studiested. Denne by i den fransktalende del af Schweiz var kendt for

sit internationale miljø og sit højt dannede borgerlige patriciat. Her ville der være gode muligheder for at uddybe sprogfærdigheden i fransk og andre moderne sprog, hvilket Louise Augusta med sin antityske indstilling og sin begejstring for Napoleonstidens Frankrig lagde megen vægt på. I samarbejde med slotspræst Germar var der i forvejen tilrettelagt en studieplan, omfattende mange forskellige fag, herunder også de på Augustenborg siden bedstefaderens dage særligt yndede som krigsvidenskab og musik.

Opbruddet fra hjemmet fandt sted i begyndelsen af juni 1817. De sidste, der fik lejlighed til at ønske lykke på rejsen med bidrag i stambogen, var hofchefen Buchwald og to prominente gæster, nemlig gehejmestatsminister Fr. Julius Kaas og prins Christian Frederiks kabinetssekretær J. G. Adler, hvis hilsener er dateret 5. juni på Gråsten.

Over Kiel og Hamborg drog de to augustenburgere med følge først til Berlin, hvor den preussiske konge tog vel imod dem i deres egenkab af kongen af Danmarks nære slægtninge. Derefter aflagde de et par korte private besøg hos deres legekammerat fra barndomstiden, prinsesse Charlotte, der nu var gift i Koswitz i det lille fyrstendømme Schwarzburg-Sondershausen, og hos farbroderen, prins Emil i Leipzig. Over Dresden og Karlsbad gik det derefter videre til Genève, hvortil de nåede den 20. juli.

Den første tid her var skuffende, fordi stadens universitet slet ikke holdt mål med forventningerne. Studiemæssigt gav opholdet et meget begrænset udbytte, - ja, det eneste, prinserne kom til at værdsætte, var timerne med den berømte fæstningsofficer Dufour som lærer i krigsvidenskab. Denne på sin side omtalte senere augu-

stenborgerne som nogle af sine bedste elever. I Christian Augusts stambog har han tegnet en bastion og givet denne underskriften: Systeme de G. H. D[ufour].

Imidlertid bød opholdet i Genève og Schweiz på meget andet, som fik positiv og varig værdi for de studerende. Korte udflugter i omegnen og længere rejser rundt i alpelandet beredte dem betagende indtryk af bjergnaturen. Dette afspejles i stambogen gennem en række tegninger og akvareller. Efterhånden fandt hertugen og prinsen sig også rigtig godt til rette i staden, hvor de foruden omgang med studiefæller blev involveret i det finere selskabsliv og fik forbindelse med stedlige patriciere og adskillige udlændinge. For at gøre gengæld fejrede Christian August sin morbror, kong Frederik VI's fødselsdag den 28. januar 1818 med mange gæster til et festligt bal, der blev indledt med afsyngelsen af den danske nationalsang.

Efter 15 måneders ophold i Genève begav de to augustenburgere og deres følge, der nu var udvidet med vennen Gustav v. Blücher, en søn af overpræsidenten i Hamborg, og dennes informator, juristen D. N. Bahrt, sig til Italien for at tilbringe vinteren i et mildere klima. Rejseruten gik over Simplon-passet, Lago Maggiore, Milano, Torino, Genova og Livorno til Firenze, hvor selskabet i løbet af 6 uger fik et grundigt kendskab til denne bys rige kunstskatte og seværdigheder med billedhuggeren Thorvaldsen og diplomaten Herman Schubart som kyndige vejledere.

Med Rom i første omgang som gennemfartsby fortsattes rejsen til Napoli, hovedstaden i det daværende kongerige »Begge Sicilier«, hvor opholdet strakte sig over 7 uger og blev udnyttet til besigtigelser af alt, hvad denne stad kunne

byde på, og til koncert- og teaterbesøg, deltagelse i diverse hoffester og - hvad der morede de to jagtglade augustenborgere meget - i en stor vildsvinejagt. En udflugt til Vesuv hørte naturligvis også med i programmet, - ja, man kom så langt sydpå som til Pæstum med de mærkværdigt vel bevarede græske templer. Stambogens akvarel med de tre templer er dateret 17.-18. februar 1819.

Afslutningen og højdepunktet på Italienrejsen blev opholdet i Rom, som varede fra midten af marts til slutningen af april måned. Her - som i Firenze - var det igen Thorvaldsen og Schubart, der gav mildt øste ud af deres indsigter og viden ved forevisninger af stadens udtømmelige rigdom på historiske og kunstneriske mindesmærker. Der blev også lejlighed til muntre selskabelige samvær med danske kunstnere og digtere, der da opholdt sig i den evige stad. I stambogen er der bidrag af Thorvaldsen, Schubart, P.O. Brøndsted og andre. Ved bortrejsen fulgte hertugen og prinsen på vej ud til den første poststation af en hel gruppe danske. Her havde Schubart arrangeret en animeret afskedsfest, hvortil Ingemann havde skrevet en vise.

Så gik det igen nordpå med korte ophold i Bologna og Venezia, over Brennerpasset og videre til Heidelberg, hvor det efter brevveksling med hjemmet var besluttet, at studierne skulle genoptages. Alt her var vel forberedt forinden ankomsten. Gernar havde sørget for logi i en kendt gæstgivergård, hvor der også var stald- og vognrum for de heste og køretøjer, der for de unge herrers bekvemmeligheds skyld var sendt den lange vej fra Augustenborg til Heidelberg. Studierne var tilrettelagt af den stedlige professor i retsvidenskab Thibaut, tidligere docent ved

universitetet i Kiel. Christian August tog energisk fat på fagene jura og økonomi, som af gode grunde var blevet forsømt i Genève. Han holdt sig uden for deltagelse i »Burschenschaft«-studentlivet, der ellers florerede ved alle tyske universiteter på denne tid, men havde omgang med flere landsmænd blandt de studerende - således grev Carl Moltke til Nütschau, L. N. Scheele fra Itzehoe, Christian Paulsen fra Flensborg og H. A. Tetens fra Tønning. Dengang var der ingen, der anede, at de tre førstnævnte med hver sit udgangspunkt senere skulle blive den augustenborgske hertugs bitre modstandere i nationalitetskampen og den sidstnævnte en trofast tilhænger og hyppig gæst på Augustenborg.

Efter 5 måneder i Heidelberg gik rejsen over Genève og Sydfrankrig til Paris, hvor alt viste sig at være anderledes, end man havde forestillet sig i barndommens dage. Den indholdsløse selskabelighed ved det restituerede bourbonske hof i Tuilerierne kedede Christian August, som fandt mere behag i at overvære møder i det franske deputeretkammer. Som sin mor nærrede han en udpræget interesse for aktuel politik.

Imidlertid nærmede sig nu den tid, da udenlandsrejsen lakkede mod enden. Under den lange adskillelse havde hertugen været sin elskede Louise Sophie på Gisselfeld tro. Forbindelsen med hende var hele tiden blevet opretholdt gennem korrespondance. Intet under, at giftetanker nu begyndte at presse på. Derfor indlod Christian August sig nu i Paris på at gøre indkøb af moderne franske empiremøbler og andet udstyr, som kunne blive til pryde for Augustenborg og Gråsten slot. De således erhvervede ting blev med skib fragtet direkte fra Paris til Sønderborg. Samtidig skrev han hjem til hofchefen om

forskellige reparationer og foranstaltninger, som han ønskede iværksat snarest muligt.

Under opholdet i Paris mødte den unge hertug nogle englændere, der vakte hans interesse for hesteavl og fik ham til at købe en halv snes engelske følhopper, nærmest til brug som jagt- heste. De foreslog ham tillige at tage over Kanalen for i England at overvære hestevæddeløb i Newmarket. Christian August lod sig overtale til at foretage en sådan udflugt, medens broderen foretrak at blive i Paris og der afvente hans tilbagekomst. Det blev imidlertid til mere end en kort udflugt, idet hertugen i den grad blev optaget af væddeløbene og den ædle hesteavl i England, at han her traf beslutning om selv at ville oprette et stutteri på Als efter engelsk mønster. Med hjælp fra stedlige sagkyndige opkøbte han straks nogle fuldblods- og halvblodsheste og lod dem, under ledsagelse af engelske jockeyer, sende hjem til Augustenborg. Dertil kom yderligere, at hertugen ved at overvære møder i det engelske parlament fattede stor interesse for de forfatningsmæssige forhold og det politiske system i England. Det tiltrak ham, at man her øjensynlig havde en form for politisk frihed, der kunne harmonere med en konservativ, aristokratisk indstilling som hans.

Der gik derfor hele 5 uger, før han fandt det betimeligt at forlade London, og for at spare tid rejste han nu med skib til Cuxhaven i stedet for at lægge vejen over Paris. Efter en uges ophold hos overpræsidenten i Hamborg fortsatte han til Augustenborg, hvortil hjemkomsten fandt sted den 11. maj 1820 - på det nærmeste 3 år efter udrejsen. Broderen ankom fra Paris omtrent samtidig.

Giftermål

Det første og vigtigste efter hjemkomsten var nu at få alt gjort klar til indgåelsen af ægteskabet med Louise Sophie Danneskiold-Samsøe. I den anledning måtte enkehertuginen flytte fra slottet til hendes fremtidige enkesæde Palæet, der havde stået tomt siden prinsesse Louises død i 1815. Mens den nye bolig blev gjort i stand, tog Louise Augusta for sommeren ophold på Gråsten. Ved den påfølgende indflytning tog enkehertuginen en hel del af det indbo, der retteligt måtte betragtes som hendes personlige ejendom med sig, men den tomhed, dette nogle steder forårsagede på hovedslottet, kunne nemt afbødes ved de nye møbler og ting, hertugen havde købt i Paris.

Det største og vigtigste problem med hensyn til giftermålet var at få kongens tilladelse dertil, - og den var helt nødvendig. Med moderens velsignelse begav Christian August sig da i begyndelsen af juli 1820 til København for at anmode om Frederik VI's bifald til at indgå det ønskede ægteskab. I første omgang viste kongen sig meget modvillig, men uanset dette drog hertugen til Gisselfeld for at anholde forældrene om Louise Sophies hånd, hvilket disse med glæde gav deres tilslutning. I mellemtiden pressede både enkehertuginen og svogeren prins Christian Frederik på hos kongen, bl.a. med henvisning til at Danneskiold'erne som efterkommere af Christian V måtte anses for værende af kongelig byrd. Dette førte til, at Frederik VI - omend meget mod sin vilje - til sidst gav efter, og den 12. august 1820 kunne forlovelsen mellem det unge par officielt deklareres.

Godt en måneds tid senere fejredes brylluppet på Gisselfeld. Det skete i al stilfærdighed,

og det vakte navnlig opmærksomhed, at brudgommens mor ikke deltog i festen, som fandt sted den 18. september - på Christian Frederiks fødselsdag - i taknemlig påskønnelse af dennes bistand ved at opnå kongens samtykke. Vielsen foregik i Bråby kirke, der hørte under Gisselfeld. Den højtidelige handling forrettedes af den stedlige præst, Povl Egede Glahn. Brylluppet fandt sted i 100-året for den første ægteskabsforbindelse mellem augustenborgerne og den Danneskiold'ske familie, idet Christian Augusts oldefar med samme navn i juli 1720 var blevet gift med bruden, Louise Sophies oldefars søster, grevinde Frederikke Louise.

Efter brylluppet drog de nygifte til Sønderjylland for at tilbringe hvedebrødsdagene på Gråsten slot, der havde en særlig tilknytning til Danneskiold-familien derved, at de gråstenske besiddelser i sin tid var erhvervet for midler fra hertuginde Frederikke Louises medgift og siden af hende oprettet som fideikommis. Med alt dette i tankerne kunne den nye hertuginde i hvedebrødsdagene gå rundt på Gråsten slot og bl.a. beskue en hel del dejligt gammelt inventar og fine malerier, der hidrørte fra hendes forfædre.

Jubilæum på Gråsten 1825

Den 6. september 1825 kunne der holdes 100 års jubilæum på Gråsten, som var erhvervet af augustenborgerne ved den ahlefeldtske tvangsauktion på Gottorp på denne dato i 1725. Det var således oplagt for det nye hertugpar at fejre denne begivenhed med en storstilet familie- og folkefest. I god tid i forvejen var arrangementet blevet lagt i hænderne på de lokale hofembedsmænd, justitiarius Thomas Thomsen og byg-

ningsinspektør Bruhn, som gjorde sig store anstrengelser i den forbindelse.

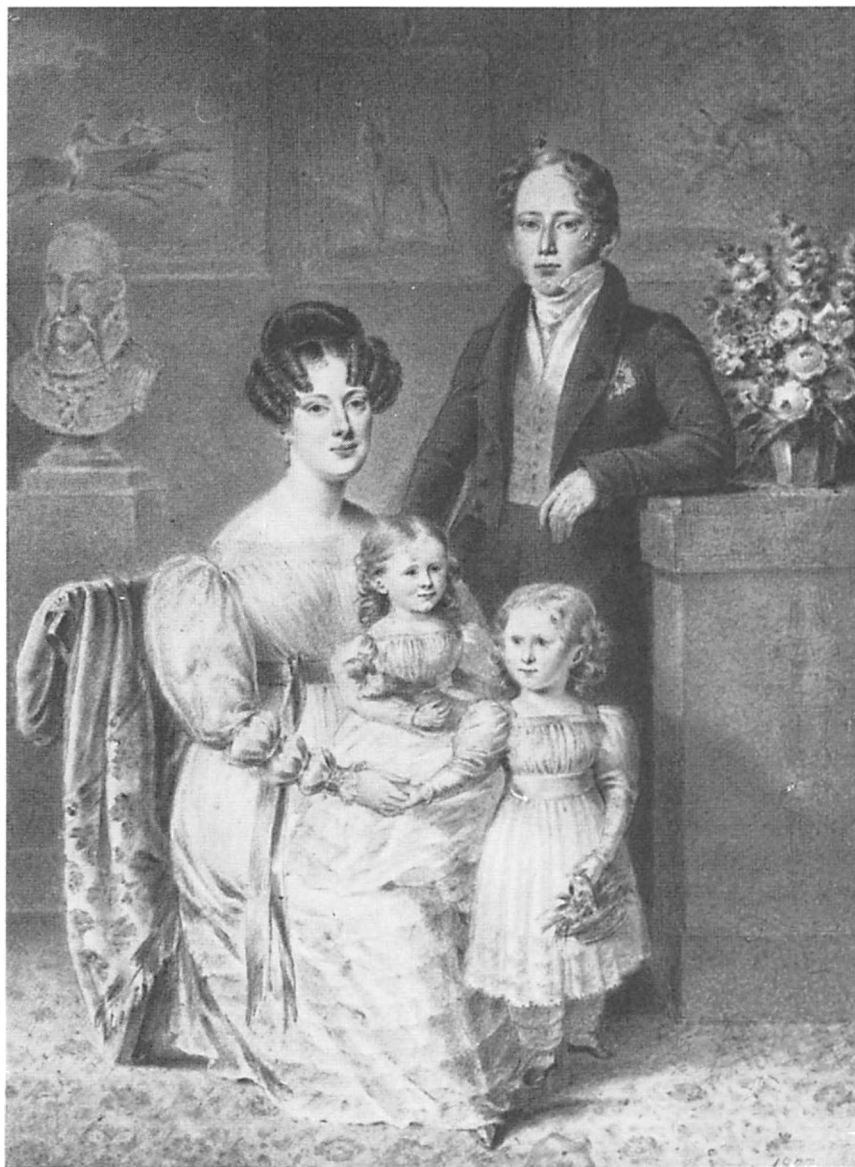
Da dagen oprandt, indledtes festlighederne med en intern familieandagt i slotskirken. Blandt de indbudte gæster var hertugindens søster Henriette og brødre Frederik og Sophus Danneskiold-Samsøe. Efter andagten var der hjorteskydning for godsets jagt- og forstbetjente på den såkaldte Vandholm foran slottet. Hertugen havde til denne udsat 6 sølvpræmier, som han selv overrakte til vinderne umiddelbart efter skydningen. I fortsættelse deraf blev skytterne samt slots- og godsbetjente beværtet med en overdådig frokost på slottet. Klokkeren 2½ var der familietaffel for herskaberne og gæsterne. Menuen bestod af fisk, østers og ædelvildt, hertil naturligvis diverse vine af bedste kvalitet.

Fra tidlig morgen var folk fra nær og fjern strømmet til Gråsten, hvor der var indrettet særlige holdepladser for heste og køretøjer, så gaden den dag kunne være reserveret for gående. Antallet af festdeltagere blev senere på dagen anslået til 4.000. Kl. 4 begav hertugparret med følge sig fra slottet til festpladsen på Humleengen i nærheden af den gennem generationer så yndede plet »Øen« ved søens bred. Her var rejst en særlig tribune, hvorfra de høje herskaber kunne overvære nogle af folkeforlystelserne, bl.a. oksestegningen på spid og en klatrekonkurrence på en høj mast med oksehovedet, hvis horn var forgyldte, øverst på toppen. Der var udsat en præmie på 10 rbdl. til den, der kunne nå op. To matroser gjorde efter hinanden ihærdige, men resultatløse forsøg. Et vist stykke af masten var nemlig indsmurt i grøn sæbe, og det kunne de ikke forcere. For den sidste lykkedes det dog at få rykket oksehovedet løs ved hjælp af det reb, med hvilket det var hejst op. Hovedet

*Den augustenborgske her-
tugfamilie 1827. Gruppe-
billede, tegnet af Vilh.*

*Heuer. Har tidligere været
i dronning Caroline Ama-
lies eje.*

*Hertuginde Louise Sophie,
1796-1867, sidder med
prinsesse Amalie på skødet
og holder prinsesse Auguste
i hånden. Hertug Christian
August, 1798-1869, står
bagved lidt til højre, lænet
til en piedestal med blom-
sterbuket. I baggrunden på
en anden piedestal en buste
af hertug Hans den yngre
foran en væg med et væd-
deløbs-, et heste- og et hjo-
rteskilderi.*

styrtede faretruende ned midt i mængden, lykkeligvis dog uden at anrette alvorlig skade på nogen af tilskuerne. Derefter blev børnekarrusellen sat i gang, oxen givet til pris, og ved en række borde begyndte gratis udskænkning af øl og brændevin.

Herskaberne forlod derefter pladsen for at begive sig hen til de tre dansepladser, hvor de åbnede ballet ved at give orkestrene ordre til at spille op. Under bifald og hyldest kunne de så forlade forlystelsespladserne og trække sig tilbage til slottet.

Først da kunne mængden rigtig slå sig løs. Trængselen var stor, og stemningen blev efterhånden høj, men alt spændte godt af under overvågning af de vagthavende forst- og skovbetjente. For den besindige del af deltagerne var der mulighed for at købe spise- og drikkevarer i et par telte, rejst af henholdsvis gæstgiveren i Gråsten og en konditor fra Sønderborg, der solgte brød og kager.

Hen på aftenen, da mørket faldt på, blev der på festpladserne, langs søbredden og i flækken tændt en imponerende illumination med brændende tjæretønder, tørvefade og begkranse. Samtlige huse i den lange gade var udstyret med lamper og lys. Hofråd Thomsens store og fornemme hus - det nuværende »Palæ« i Gråsten - strålede i særlig glans med lanterner i gården og langs vejen. Over hoveddøren var opsat transparenter med monogrammerne CA - FL og CA - LS for de to Augustenborg-Danne-skiold ægtepar i henholdsvis 1725 og 1825, samt med den latinske inskription:

FLOREAT STIRPS SERENISSIMA

MULTA SEQUENTIA SAECULA

[Gid den højfornemme slægt må blomstre i endnu mange århundreder].

Dagen afsluttedes med affyring af et festfyrværkeri fra en plads ved søbredden lige over for slottet. Vejret havde hele tiden været godt, med solskin og vekslende skyer, men kl. 10 om aftenen - netop som fyrværkeriet satte ind - begyndte det at regne, og efter kl. 12, da alle festlighederne, musikken, dansen m.v. hørte op, silede det ned, så mange måtte søge ly for natten i teltene, medens andre blev gennemblødt på hjemvejen. Dog, alt i alt - konstateres det i en af inspektør Bruhn udarbejdet beretning - var festlighederne forløbet under lykkelige auspicer, til glæde for såvel herskaberne på slottet som undersåtterne i by og på land. Det tilføjes, at der ved den gratis udskænkning var fortæret 180 kander brændevin, 10 tdr. øl og 4.000 stk. brød.

Jagtglæde

Fra tidernes morgen har jagten været betragtet som en af livets store herligheder. Både Christian August og hans bror Frederik var fra deres tidligste ungdom lidenskabelige jægere. Det fortæller deres mor, Louise Augusta, om i breve fra årene 1814-15 til sin kommende svigersøn, prins Christian Frederik. Hun skildrer bl.a., hvorledes hendes store drenge ofte begav sig på jagt ved morgengry og kunne blive borte hele dagen. De skyede ingen anstrengelser, når de - ofte om natten, i regn og kulde ligeså vel som i godt vejr - lagde sig på lur i krat og buske for at vente på deres offer, helst en råbuk eller en ræv.

De vidtstrakte augustenborgske godsarealer på Als og navnlig omkring Gråsten omfattede megen skov og mange moser, rige på vildt af mangfoldig art. Men hertugen lod det ikke blive

ved det. Han gjorde en ikke ringe indsats for at udvide og forædle vildtbestanden ved f.eks. at tilbytte sig kronvildt fra de kongelige skovdistrikter mod at levere racehunde, som han havde indført fra England, eller ved at importere fasaner så langt borte fra som Weimar i Tyskland.

Den sydlige del af øen Als udgjorde så at sige et sammenhængende hertugeligt jagtområde, men derudover havde Christian VI allerede i 1740 givet hertugen af Augustenborg jagtret over hele resten af øen, hvilket bønderne på den nordlige del af Als kom til at føle stærkt, fordi kongens udøvelse af jagten i egne distrikter ikke havde været særlig tyngende, så sjældent som den foregik. Augustenborgerne, der boede så at sige midt på øen, havde alle chancer for at drive jagten meget mere intensivt, og det gjorde de uden at tage hensyn til, om der derved forøvedes skade på bøndernes marker eller ej.

På fastlandet havde hertugerne efter overtagelsen af Gråsten fået udvidet jagtretten ud over deres egne besiddelser. Således havde de et jagtrevir i Bjolderup sogn i Åbenrå amt, ligesom forskellige steder i Tønder amt. Ved særlige aftaler med tilgrænsende jordbesiddere sikrede de sig endvidere levering af vildt, f.eks. fra Bojskov og Grøngrøft. Fra sidstnævnte gård skulle hertugen således i 1832 have 4 stk. damvildt, nemlig 2 dådyr, 1 spidsbuk og 1 hjort, samt 6 rådyr, 40 harer, 70 agerhøns og 20 snepper.

Tilsynet med de hertugelige skove og jagtmarker udøvedes af en overforster på Als og en skovrider på Gråsten. Under dem sorterede en stab af forst- og jagtbetjente, samt nogle særlige revirjægere. De havde til opgave at hævde jagtrettighederne, indberette overtrædere af jagtforbud og helst indfange krybskytter, som der var

mange af. Den strenghed, som navnlig Christian August viste ved hævdelsen af sine jagtprivilegier, bragte ham i et kraftigt modsætningsforhold til egne bønder, som ofte klagede over anrettede skader. Særlig forhadet var undersåtternes forpligtelse til at stille klappere ved de store klapjagter, hvortil der ofte var indbudt mange gæster udefra. I disse forhold optrådte hertugen som den udprægede aristokrat, der stædigt og stejlt holdt fast ved det, han betragtede som umistelige rettigheder. Dette kom ham til endnu større skade, da det oprindelig socialt betingede modsætningsforhold fra 1830'erne tilige antog en national karakter. Ved udbruddet af Treårskrigen i 1848 førte afvæbningen af de hertugelige jagtbetjente på Als i en periode til et faktisk anarki på jagtområdet, idet befolkningen lod hånt om de tidligere bestemmelser og tog sig selv til rette.

Hesteopdræt

Ved hertugens hjemkomst fra den store rejse i 1820 var de heste, som han havde købt i Paris og London, allerede ankommet til Augustenborg, så oprettelsen af stutieret her kan dateres til dette år. Fra begyndelsen var der nærmest tale om en sport og et liebhaveri, der tilfredsstillede Christian Augusts personlige forfængelighed. Men det varede ikke længe, førend det udviklede sig til noget andet og mere. Hertugens energiske foretagsomhed og forretningsmæssige instinkt åbnede hans øjne for betydningen af at drive hesteavl med et praktisk, erhvervsbetonet formål, nemlig at søge den hjemlige hestebestand på egne godser og gårde forædlet og forbedret. Derfor oprettedes i 1822 et landstutteri, hvor godsforpagtere og bønder un-

der de augustenburgske godser kunne få udvalgte hopper bedækket af gode engelske hingste. Der krævedes ingen betaling for bedækningen, men hertugen forbeholdt sig retten til udvælgelse af hopperne og betingede sig forkøbsret til afkommet. I begyndelsen blev årligt ca. 100 hopper bedækket på landstutteriet; senere voksede antallet til 250. Dette foretagende, der navnlig satsede på store og stærke, men samtidig lette heste, blev en stor succes, der tillige bragte økonomisk fordel med sig. Hvert år afholdtes i slottets staldgård hesteauktioner, som indbragte anselige beløb.

For de indkomne penge kunne der købes nye og flere heste i England, hvilket skete med stigende begunstiggelse af de rene racer. I Mr. Tattersall fik hertugen en kyndig rådgiver og indkøber, som skaffede adskillige fremragende hingste og hopper til det augustenburgske stutteri, der i 1836 omfattede 60 fuldblodsheste og regnedes for et af de betydeligste i Europa. Der meldte sig flere og flere købere til afkom, navnlig tyske stutterier, og avlsdyr fra Augustenburg fandt afsætning i mange europæiske lande. Hertugen selv var dybt engageret i sagen og kendt i hesteavlsskredse viden om, bl.a. også for sine artikler i tidsskrifter som det danske Månedsskrift for Hesteavl og det tyske Hippologische Blätter, der udkom i Hamborg.

Det augustenburgske stutteri var et decentraliseret foretagende med de enkelte stod anbragt på frodige græsvange, adskilt med jordvolde og med stråttækte hytter som stalde. Fuldblodsstutteriet havde derimod til huse i slottets staldgård eller nyindrettede stalde ved denne, som den såkaldte Stutte-stald omkring gården bag den nordre staldlænge og vaskeribygningen samt Jægerstalden i det tidligere Jægerhus lige over-

for i Storegade. I året 1829 kom dertil en stor stråttækt nybygning ved Palævej ikke langt fra selve Palæet, nemlig et trefløjet, stråttækt bygningskompleks, kaldet Trænéerstalden. Hovedbygningens portparti var prydet med hertugparrets initialer CA-LS, samt årstallet for opførelsen. Dens indre var opdelt i en lang midtergang og en række bokse ved hver side af denne. Alle rum havde gipslofter og pudsede vægge. Den lange nordre sidefløj var indrettet som et stort ridehus med hvælvet loft. Det hele var udstyret med usædvanlig moderne komfort, bl.a. underjordiske urinrender med vandskyl, drikkebaljer med indlagt vand, kakkelovne i nogle af boksene og foderkister, der lignede møbler til beboelsesrum. Dette staldkompleks, som man i mange år end ikke har kendt beliggenheden af, er for længst nedrevet [se s. 159 f.].

Imidlertid kan man gennem billeder få et tydeligt indtryk af dets udseende og indretning. I 1830'erne var nemlig den berømte bayerske hof- og hestemaler Albrecht Adam gentagne gange inviteret til Augustenburg for i malerier og tegninger at skildre stutteriet og udføre »portrætter« af dets mest berømte heste, samt afbilde scener fra væddeløbene på Augustenburg. Dette resulterede i, at der i 1839 og følgende år udsendtes et større værk i form af hefter med litograferede fremstillinger efter Albr. Adams tegninger og med forklarende tekst af hertugens hestekonsulent grev v. Holmer i Kiel, alt under titlen: »Die Veredlung der Pferdezucht auf Alsen«. Af en fortegnelse over billeder på Augustenburg, udarbejdet i 1852, fremgår, at der på slottet fandtes ikke færre end 30 malede hestebilleder og 128 dels farvelagte, dels sorte, trykte fremstillinger med heste, væddeløbs- og jagtscener. Deriblandt var 14 mindre og 2 større

Hestebillede fra et stutriverønge. Ved en stråttækt staldhytte står hertug Christian August i samtale med en ældre staldkarl og en ung staldknægt. Ved hertugens side de to små prinser Frederik, f. 1829, og Christian, f. 1831, iført ternede kjoler og lange lyse benklæder, den mindste med hat på hovedet, den anden med hatten løftet op mod to søl yderst til højre i billedet. Til venstre tre hopper og et føl, i baggrunden stråttækte huse og lader bag hegn og træer. Maleri af Albrecht Adam fra 1830'ernes midte. Tidligere på Augustenborg, nu på Gisselsfeld.

malerier udført af Albrecht Adam. De to sidstnævnte, hvor man på det ene ser hertugen og hans to små sønner, på det andet hele den hertugelige familie afbildet i hestesammenhæng, findes nu på Gisselsfeld.

Hestevæddeløb

Jævnside med etableringen af stutriverierne realiserede hertugen sine planer om at få afholdt væddeløb ved Augustenborg i lighed med dem, han havde set i England. Det begyndte i det små

allerede 1820, da Christian August og prins Frederik morede sig med at ride om kap på hver sine heste. Dog først fra 1826 - efter at der var anlagt en rigtig væddeløbsbane på Rumohrsgårds koppel lidt nord for landsbyen Ketting - blev de augustenborgske væddeløb en årlig tilbagevendende begivenhed. Væddeløbene blev afholdt i dagene omkring hertuginde's fødselsdag den 22. september. De udviklede sig hurtigt til at blive store festdage, ikke blot for familien på slottet, men også for flækken Augustenborgs

indbyggere og befolkningen på Als og Sundeved. En række indbudte, fornemme gæster fra kongeriget og hertugdømmerne bidrog til deres særlige glans. I en lille fin publikation »Om Væddeløbene ved Augustenborg i Aaret 1829« har en hestekyndig forfatter, Gustav Michelsen, i alle enkeltheder skildret, hvorledes det hele gik til. Det nævnte år startede væddeløbene den 21. september. Med undtagelse af den 22., der var hertuginde ns fødselsdag, og den 25. da der afholdtes auktion over ædle heste fra stutieret, var der hver dag ugen igennem løb efter et meget varieret program. En del var opkaldt efter medlemmer af hertugfamilien - Caroline-løbet efter Caroline Amalie, Christian August-løbet efter hertugen, Louise-løbet efter hertuginde n og Louise Augusta-løbet efter enkehertuginde n, som alle havde stiftet præmier i form af store sølvpokaler med inskription. Ingen steder i riget var der ved væddeløb udsat så mange fine sølvpræmier som i Augustenborg, og de bidrog til at gøre løbene særlig tiltrækkende. Hertugen blev en god mand for guld- og sølvsmedene i Sønderborg, ikke blot ved sine bestillinger af præmier til væddeløbene, men også fordi den store selskabelighed i forbindelse med disse førte med sig, at sølvservicet på slottet måtte forøges med ikke mindre end 72 sølvtallerkener, knive, gaffer og skeer, så der kunne dækkes 164 kuverter med sølv. I den sølvskat, som hertugen havde forsøgt skjult ved oprørets udbrud i 1848, men som var blevet røbet og derefter konfiskeret, var der bl.a. en reservebeholdning på 25 store sølvpokaler i futteraler.

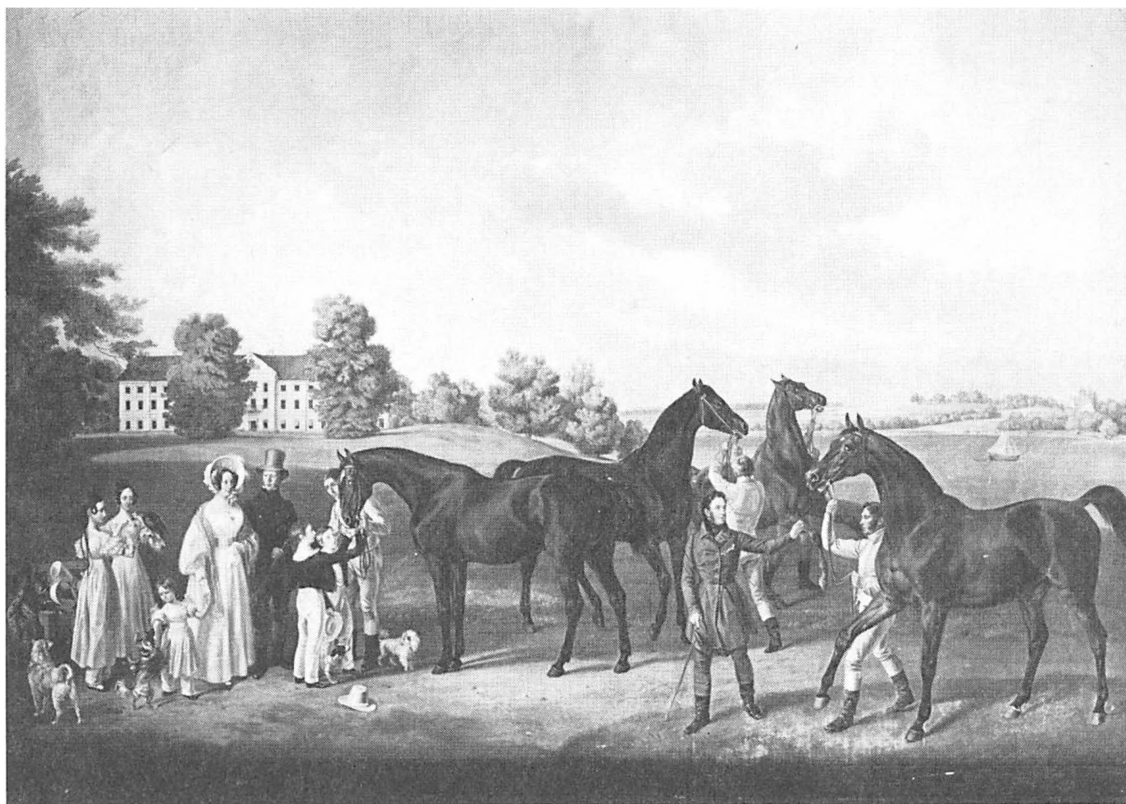
Foruden om pokaler og bægre blev der naturligvis også redet om penge. I de såkaldte »sweepstakes« var gevinsten baseret på indsats; til »subskriptionsløb« bidrog et antal subskri-

benter med større beløb, så præmien kunne nå helt op på hele 500 rbdl. »Mr. Tattersall's pikseløb« havde navn efter gevinsten, som her bestod i en kostbar ridepisk, skænket af hertugens engelske konsulent og indkøber.

Til afveksling af de mange professionelle løb, hvoraf nogle kun måtte rides af »gentlemen«, holdtes nogle løb specielt for landboere. Blandt deltagerne i disse sidste kan nævnes forpagterne Jessen, Majbølgård, og Jacobsen, Gammelgård, dyrlæge Bonefeld, Sottrup, samt Ertebjergbønderne Nikolaj Iversen og Anders Jacobsen. For beboerne på Als og Sundeved var disse løb naturligvis særlig spændende, og der er ikke tvivl om, at de bidrog til at gøre væddeløbene populære.

Væddeløbene ved Augustenborg havde foruden det sportslige tillige et selskabeligt formål. Fra hertugfamiliens side benyttedes de bevidst til at markere husets sociale position. Dette faldt naturligt, eftersom løbene blev afholdt i forbindelse med en familiefest. Fra hele riget inviteredes indflydelsesrige og fornemme gæster, deraf de fleste fra hertugdømmerne. Det drejede sig almindeligvis om et antal af ialt mellem 100 og 150 mænd. Af kvinder kom kun familiens nærmeste og enkelte andre med, først og fremmest hertuginde ns mor, der var enke siden 1823, og hendes søstre. År efter år var det i meget høj grad de samme, der kom igen, og som regel tog godt og vel halvdelen af de indbudte imod indbydelsen.

Indbydelseslisterne for hvert enkelt år i tiden 1830-47 er alle bevaret. Gæsterne er opført efter hjemsted uden hensyn til rang. Gruppevis er der tale om følgende: samtlige hertugdømmet Slesvigs amtmænd og højere embedsmænd samt en del officerer; endvidere et større antal adelige

Præsentation af 4 fuldblodsheste for hertugfamilien i parken ved Augustenborg slot. Hestene føres frem af hvidklædte jockey'er under ledelse af en mørkkklædt staldmester med ridepisk i hånden. Til venstre i billedet ses hertugparret, omgivet af alle børnene. Forrest står de to prinser, klappende en af hestene på mulen. Den mindste af prinsesserne, Henriette, holder sin mor i hånden, medens Amalie og Augusta er optaget af en papegøje, der sidder på den sidstnævntes hånd. Ved gruppens fødder ses 4 småhunde af forskellig race. I baggrunden til venstre slottet og til højre fjorden. Maleri af Albrecht Adam, udført 1838.

godsejere fra Jylland, Fyn, Sjælland og Lolland-Falster, samt fra hertugdømmerne. Endelig en del personlige gæster med særlig tilknytning til familien, som landskriver Tetens fra Tønning og toldforvalter, major Hansen fra Åbenrå, kendt som ven af enkehertuginde. Den talrigst repræsenterede familie blandt gæsterne var v. Krogh'erne, udgået fra Åstrup ved

Haderslev. Til den hørte således amtmændene i Tønder og Husum samt hertuginde hofdame frøken Julie. Blandt de kongerigske gæster kan anføres navne som Frijs-Frijsenborg, Juell-Rysensteen, Ahlefeldt-Laurvig, Sehestedt-Juel til Ravnholt, Holck-Winterfeldt til Fjellebro og Rosendal, Holsten'er fra Langesø og Hvidkilde, Bille-Brahe fra Hvedholm, Bernstorff til Gyl-

densteen og Reventlow'er fra Pederstrup, Christianssæde og det nærliggende Sandbjerg. Af godsbesiddere fra Angel og Svans var der Ris-mohr fra Runtoft, Hobe-Gelting, Ahlefeldt'er fra Olpenæs, Lindå, Saxtorp og Ludwigsburg, - fra Holsten blandt mange andre Rantzau-Rastorff, Holstein-Waterneverstorff, Blome-Salzau, Plessen-Sierhagen, Moltke-Nütschau, Brockdorff-Kletkamp, Buchwald'er fra Helmstorff og Neudorf, Reventlow-Farve og Reventlow-Criminil fra Emkendorf.

Af særlig hestekyndige fagfolk kom stutmester Nielsen fra det kgl. frederiksborgske stuteri i Hillerød samt grev v. Holmer fra Kiel.

De fleste af gæsterne fik anvist værelser på det rummelige slot, medens andre blev indlogeret i flækken hos hofembedsmænd og -funktionærer samt beboere, der stod hertugfamilien nær. Blandt sådanne værter var overinspektør, hofråd Bahrt og enken efter dennes forgænger Chr. Petersen, endvidere slotspræst Germar, slotsgartner Stannis, slotsorganist Hansen, hofapoteker Carlsen og den forlængst afdøde hofpræst Jessens datter, kaldet »Desmoiselle« Jensen. Næsten alle de her nævnte boede i huse, der tilhørte hertugen.

Samtlige indbudte fik deres forplejning på slottet, hvor de tre hovedmåltider serveredes kl. 7, kl. 11 og kl. 6 om eftermiddagen. På vædeløbsdagene blev frokosten serveret i det hertugelige telt på banen.

Hertugindegens fødselsdag var ugens selskabelige højdepunkt. Den blev fejret som »fridag«, hvor gæsterne rigtig kunne nyde slottets herligheder både inde og ude. Taflet på denne dag fandt sted kl. 6½-7¾. Menuen bestod af fisk, østers og dyresteg med tilhørende vine fra hertugens vel assorterede kældere. Efter middagen

blev der drukket kaffe med likør i de ved have-salen nærmest liggende saloner. Til sidst spillede herrerne billard eller kort, alt efter behag.

Efter traditionen bidrog flækkens beboere til festligholdelsen af fødselsdagen ved om aftenen at illuminere så at sige samtlige flækkens huse og - fra den modsatte bred af den smalle inderfjord - at afbrænde et meget virkningsfuldt fyrværkeri, som hertugfamilien og dens mange gæster naturligvis måtte bivåne.

For slottets personale var hertugindegens fødselsdag meget anstrengende. Alt stod på gloende pæle, og alle måtte hjælpe med. En nøjagtig tjenerinstruks anviste enhver sin plads og sin pligt, lige fra forskæreren til fyrbøderen. Jægere, hornister, kuske, karle, stald- og kælderdrenge måtte påtage sig at være tallerken- og madbærere eller opvaskere. Lakajer og det serverende tjenerskab optrådte ved den lejlighed i stadslivré med sølvbesætning på vesten og med sorte sammetsbenklæder. Selv en livhusar med skulderpels hørte med til ceremoniellet.

Maskerade

Selskabelighed i forbindelse med jagter og vædeløb var præget af de fornemme tilrejsende gæster fra nær og fjern. Festarrangementerne ved disse lejligheder var lagt i et højt plan, da de gerne skulle tjene til hævdelse og styrkelse af hertughusets renommé. Imidlertid glemte man på Augustenborg ikke, at der af og til også måtte foregå noget festligt og fornøjeligt på et mere lokalt plan til glæde for udvalgte i lokalsamfundet, som de fine i flækken, godsernes forpagtere, embedsmænd i købstaden Sønderborg og i flækkerne Augustenborg, Nordborg og Gråsten, præsterne på Als og folk, som havde gjort eller

forventedes at kunne gøre hertugfamilien tjenester af forskellig art. Det er karakteristisk, at der ved sådanne lejligheder ikke inviteredes en eneste bonde, ikke engang syns- eller sandemænd fra det augustenburgske distrikt.

Som eksempel på sådan en lokal fest tages en maskerade, holdt på Augustenborg den 1. marts 1841. Tre uger forinden var indbydelseslister ved omridende bud bragt rundt til de enkelte lokaliteter som Augustenborg, Nordals, Sydals, Sønderborg og Gråsten. Det var foreskrevet, at alle skulle komme maskeret kl. 7 om aftenen. Indbydelserne gjaldt ægtepar, ofte med deres voksne sønner og døtre. Ialt udgik der indbydelse til mellem 200 og 300, hvoraf dog mange meldte fra ved skriftlig påtegning på de ombragte lister, medens andre gjorde det skriftligt til hofchefen. Mandefaldet var naturligt nok særlig stort blandt præsterne, på det tidspunkt også af nationale grunde, men vel tillige fordi de ikke ønskede at optræde i maskeret skikkelse. Derimod synes præstekoner og deres døtre at være mødt frem i ret stort tal.

Navne og stillingsbetegnelser fortæller en hel del om, hvad det var for folk, hertugen gerne ville stå i et godt forhold til. Fra Augustenborg var der næppe overraskelser. Her gjaldt indbydelseerne navne som hertuginde Louise Augustas hofchef v. Paulsen, hofråderne Prehn og Bahrt, hhv. herredsfoged og overinspektør, hofrådinde Petersen, slotspræst Germar, organist Hansen, desmoiselle Jessen, forvalter Haack fra ladegården, lægerne Henrici og Biørnsen, hofapoteker Carlsen, husfoged Grotrian, kassererne Marcussen, Vogtmann og Fischer, rets skriver Carstens, degn Hansen og boghandler Timmermann. Fra Nordals inviteredes samtlige præster, endvidere krigsråd Riegels fra Fæg-

teborg ved Nordborg, herredsfoged, dr. Momme Steffens, apoteker Balle og krigsråd Balle, rets skriver Harboe, greverne Baudissin og Moltke, kunstneren la Motte og skovrider Grotrian fra Nygård i Nørreskoven. Fra Sydals bl.a. biskop Tetens i Ketting, samtlige præster, forpagterne på de augustenburgske gårde m.fl. Fra Sønderborg og omegn byens borgmester, justitsråd Langreuter, og tre af senatorerne, endvidere etatsråd Manthey, krigsråd Baumann, præsterne,⁴ læger, justitsråd Ahlmann, postmesteren, købmændene Chr. Karberg og Chr. Petersen, guldsmedene J. J. Jørgensen og Ulrich Johannsen, flere skibskaptajner, overførster König i Sønderkoven, forvalter Balle på Ladegården og forpagter Dieck fra Rønhave. Endelig fra Gråsten: hofråd Thomsen, pastor Brag, 3 læger, hofrådinde Hinrichsen, købmand Ahlmann, apoteker Henningsen, skovrider Landsperg, husfoged Hohwü, herredsfoged Prehn samt 2 advokater.

Familie- og hjemliv

Den tidligste beretning om livet på Augustenborg efter Christian Augusts bryllup med Louise Sophie finder vi i et brev til Johan Bülow til Sanderumgård, dateret 6. december 1820. Det hedder heri: »- - Prinds Ferdinand er i disse dage kommen tilbage fra Augustenborg. Der er alting anderledes, siden den nye hertug er der. Man går til middagstaffel kl. 7 om aftenen; 4 dage om ugen holdes der jagt, som føres med en samling af 200 hunde, hvoraf nogle ere kiøbte i Italien og ført til vogns til Augustenborg. Heste, vogne, meubler ere kiøbte i England og Frankrig. Enkehertuginde er ikke veltilfreds med den ny levemåde, da hun spiser præcis kl.

1½. Der spilles meget, og penge agtes ei. Hverken hertugen eller hans bror søger at gøre sig agtet og elsket af deres underhavende. Med den dom over dem forlod de og Odense for et årstid siden, men det kan blive bedre med tiden. - Den danneskioldske familie har længe været på Augustenborg. Grevens sølvbryllup blev holdt der [den 30/11]. Mange skåler blev der drukket ved den lejlighed, men hverken kongens eller dronningens blev erindret -«.

Lad der være enkelte direkte fejl eller erindringsforskydninger i denne beretning; som helhed forekommer den både troværdig og rigtig. Ved kongens hof i København var Frederik VI's aversion mod hertugens ægteskab ikke glemt.

Imidlertid skulle det snart vise sig, at Augustenborg og Gråsten slotte under det nye hertugpar kom til at danne ramme om et lykkeligt, hjemligt familieliv, der stort set kunne fortsætte uanfægtet af de ulykkelige hændelser og tragiske omskiftelser, der blev familiens lod. Hertuginde Louise Sophies rolige, vel afbalancerede væsen og udprægede tolerance viste sig i stand til at neutralisere ægtefællens medfødte egenrådighed og arrogance, - ja, endog til at bære over med tilfælde af hans utroskab, der satte sig spor i uægte afkom, hvis efterslægt man endnu i vore dage kan støde på. Ved gode ord og betaling fik hertugen andre til at påtage sig faderskabet - i et tilfælde således den engelske træner Richard Parkinson, navnefar til den berømte etnograf. Mange af de breve, hertuginde søstre og slægtninge sendte hende, afspejler ikke blot Louise Sophies næsten englelige tålmod og hendes godgørelse, men tillige hendes mands ridderlighed over for sin ægtefælle og betænksomhed over for familiemedlemmer, som han gav

midt støttede i vanskelige situationer, under sygdom o.l.

Ægteskabet blev beriget med 5 levedygtige børn, 2 sønner og 3 døtre. Stor var glæden i familien, da den førstefødte i sommeren 1821 viste sig at være en dreng. Han fik ved dåben navnet Alexander efter den russiske kejser, der påtog sig at være fadder sammen med kongerne af Danmark, Sverige-Norge og England, og som formentlig ved den lejlighed må have skænket den døbefont, der endnu står i Augustenborg slotskirke. Det vakte dyb sorg, da den lille dreng allerede i 1823 døde under et anfald af strubehoste. Moderen, der i forvejen var svagelig af helbred, tog sig dødsfaldet uhyre nær, så hertugen fandt det tilrådeligt at rejse på kurophold med hende til Ems, hvor hun atter kom til kræfter. Det følgende år var det hertugen, der blev alvorligt syg, men hen på sommeren kunne han dog begive sig til Århus for at deltage i en militærmanøvre som husarofficer. I 1825 tog han afsked fra hæren med rang som generalmajor.

I løbet af 1820'erne fødtes døtrene Auguste 1824 og Amalie 1826 samt sønnen Frederik 1829. Ved sidstnævntes dåbsfest kom Frederik VI selv til stede som fadder, hvilket blev taget som udtryk for, at der nu endelig var sket en udsoning mellem kongehuset og hertugfamilien. I de følgende år øgedes børneflokken med sønnen Christian 1831 og datteren Henriette 1833.

Til den nærmeste familiekrede regnedes selvfølgelig enkehertuginde Louise Augusta på Palæet, men forholdet mellem hende, der levede helt til 1843, og sønnen Christian August kønede efterhånden mere og mere. Hun havde altid foretrukket sin yngste søn Frederik, og det blev hun ved med i forstærket grad, efter at broderen som den ældste havde fået alle slotte

og godser i henhold til de fideikommissariske bestemmelser.

Prinsesse Caroline Amalie og prins Christian Frederik blev ved med at aflægge regelmæssige besøg på Augustenborg, som familien her gældte ved at komme til Odense slot eller Sorgenfri, når lejlighed bød sig. En meget vel set gæst på Augustenborg var i Christian Augusts tid nu også farbroderen, prins Emil fra Leipzig, og hele hans familie. Efter hans død i 1841 vedblev børnene at besøge faderens barndomshjem, og de nød ofte fordel af deres hertugelige fætters gavmildhed og gæstfrihed.

Hertuginde Louise Sophies familie, Dannekiold'erne på Gisselfeld, vedblev lige til 1848 at være særdeles velkomne og kære gæster i huset. Efter svigerfaderens død i 1823 tilbød hertugen sin svigermor fremtidig bolig på slotet, hvilket denne dog ikke ønskede at tage imod, men der opretholdtes fortsat en meget snæver kontakt - også igennem hyppig korrespondance, navnlig med søsteren Christiane og den ugifte møster »tante Jane«. Med den førstnævnte drøftede Christian August ofte politiske spørgsmål, og da Christiane i 1837 blev gift med grev Gustav Holck-Winterfeldt, vandt ægteparret så stor yndest hos hertugen, at denne siden valgte greven til »eksecutor« ved opgørelsen af sit personlige bo i forbindelse med den ordning, der blev truffet med den danske stat i 1852.

Prinsernes og prinsessernes opvækst og udvikling blev i høj grad begunstiget af det harmoniske klima i hjemmet. Den daglige tilværelse formede sig meget afvekslende, og hele atmosfæren var præget af en lys og munter tone. Familien holdt meget af sang og musik, hertugen selv spillede guitar og havde en god sangstemme; alle børnene lærte at spille på et eller

andet instrument, prinsesse Amalie udmærkede sig navnlig ved klaveret. Udflugter på Als og Sundeved, deltagelse i smårejser og underholdende arrangementer som teaterforestillinger i Sønderborg virkede opmuntrende og udviklende. Ofte kom der fremmede på besøg i hjemmet, hvor spil af forskellig art - især kortspil - havde en stor plads som underholdning.

Børnenes skolemæssige uddannelse sørgede forældrene for at få lagt i faste rammer fra begyndelsesstadiet. Som huslærer fik de først kandidat Bahrt, bror til overinspektøren. I 1831 ansattes en søn af hertugens egen huslærer i sin tid, nemlig den unge teolog Hans W. Krog-Meyer, som kapellan og året efter som sognepræst i Ulkebøl under den forudsætning, at han samtidig skulle virke som huslærer på Augustenborg, specielt i faget dansk. De to sprog, dansk og tysk, blev i familien anset som ligeværdige. Hertuginde talte i begyndelsen af sit ægteskab kun dansk, og hun vedblev at foretrække, at børnene talte dansk med hende. Hertugen derimod ønskede efterhånden mere og mere bevidst at give det tyske sprog forrang, hvilket også lykkedes i 1840'erne, da den nationale modsætning i landsdelen tilspidsedes. Nogen disharmoni i hjemmet synes denne interne »sprogstrid« ikke at have forvoldt.

Efterhånden som børnene blev større, uvidedes kredsen af huslærere med en »franzøsinde«, M.selle Ferry af belgisk oprindelse, og en engelsk guvernante, Miss Howden. Belært af egne erfaringer blandede hertugen sig ikke i det pædagogiske; han plejede at prale med, at det han kunne, havde han lært sig selv. Dog undlod han ikke at give sønnerne en grundig historieundervisning med særligt eftertryk på arvefølgesagen, således som denne var overleveret fra

faderen. Foruden i de almindelige skolefag fik prinserne og prinsesserne undervisning i legemsøvelser, fægtning, musik og dans.

Omkring 1845 kom der med de Lasiana og dr. Karl Steffensen nye, højt kvalificerede pædagoger i hjemmet. Den første var som sproglærer navnlig med til at give sine elever en videregående undervisning i fransk. Dr. Karl Steffensen, der var født i Flensborg, havde studeret jura og historie ved Kiels universitet, men var tillige vel bevandret i såvel litteratur som filosofi - og dertil en personlighed ud over det almindelige. Han fik stor betydning for prinsernes videre udvikling. Hertugen personligt kom til at sætte stor pris på ham og brugte ham senere som en dygtig advokat for slesvigholstenismens sag.

Omtrent samtidig kom Carl Hartmann til Augustenborg for at virke som tegnelærer og tillige som en slags tegnende popularisator for hertugfamilien i forbindelse med Christian August og Louise Sophies sølvbryllup. I de måneder han virkede - fra efteråret 1845 indtil foråret 1846 - var han en meget produktiv »hofkunstner«. Foruden en mængde portrætter af familiens medlemmer og dens omgangskreds skildrede han fortrinsvis i tegninger og akvareller en lang række livagtige og humørfyldte scener fra dagliglivet og fra festlige begivenheder på de to slotte. Gennem dem stilles beskueren ansigt til ansigt med hele det persongalleri - familiemedlemmer, huslærere, hoffolk og hyp-pige gæster -, som ved den tid færdedes på Augustenborg og Gråsten, hvortil kommer billeder fra den familiebegivenhed, kunstneren først og fremmest var indkaldt for at forevige.

Der er i disse skildringer mærkværdigvis intet, der varsler om de nationale og politiske

uvejrsskyer, der var ved at trække op. Tværtimod giver billederne indtryk af harmoni og ofte løssluppen munterhed. Man får gennem dem et levende indblik i, hvad dagene gik med. Musik og sang spillede en stor rolle. Hartmann tegnede fremstillinger af syngescener, af en musikalsk kvartet med harpe-, guitar- og violinspillere, af prinsesse Amalie ved klaveret, akkompagnerende sin far, og af sig selv som deltager i en duet. Det er tydeligt, at både herrer og damer spillede meget kort - mest whist. Teglværksejeren fra Renbjerg, agent Dithmer, ses dybsindigt optaget af et spil dam med prinsesse Henriette, medens landskriver Tetens fra Tønning prøver at tegne for prinsesse Auguste. Der diskuteres intenst i små grupper, for det meste med dr. Steffensen som ivrig deltager. Man morer sig med tryllekunstner og magnetiske forsøg som tidsfordriv, og der konverseres hyggeligt så langt ud på aftenen, at hertugen med et lys i hånden, iført slåbrok, dukker op for at gøre opmærksom på, at nu må det holde op. Vi ser en af prinsesserne i færd med at fodre duer og maleren selv i færd med at male en flok småhunde efter måltidet inde i spisestuen. På en tegning, kaldet »natlig eskapade«, ses prinsesse Henriette på vej ud af et vindue, medens hendes hofdame anstrenger sig for at holde hende tilbage.

Adskillige motiver er taget på udflugter og jagtture, fra færgefarten over inderfjorden ved Augustenborg, fra et besøg, hertuginde med følge aflægger hos et gammelt smedepar på deres guldbryllupsdag, o.s.v. Af gengivelser af festlige begivenheder kan nævnes en morsom fremstilling af nytårskur på slottet den 1. januar 1846; i døren, der åbnes af den uniformerede livjæger Autzen, ses hertugparret, som tager

The dansant på Augustenborg den 15. januar 1846. Blyantstegning med hvidt glanslys, udført af Carl Hartmann. Ved forskellige lejligheder inviterede hertugparret til sammenkomster med dans på Augustenborg. Musikken leveredes da ofte af husets eget orkester, bestående af lakajer og andet tjenerskab. Her er det et nytårsbal, der har inspireret tegneren. Midt i billedet ses hertuginde, siddende i samtale med prinsesse Amalie. Blandt de dansende er fra venstre prinsesse Auguste med overinspektør W. von Krogh, Gråsten, justitsråd Langreuter, Sønderborgs borgmester, med frøken Tekla Manthey, og til højre baron Carl Scheel-Plessen med sin nygifte ægtefælle Sophie Charlotte, f. v. Cronstern. Længst til højre står bl.a. staldmester, baron von Ohlen, hofchef von Cossel og etatsråd Manthey, den sidstnævnte med en thekop i hånden.

imod gratulerende gæster, kosteligt karakteriserede ved kunstnerens streg, blandt andre etatsråd Manthey og justitsråd Langreuter fra Sønderborg, herredsfoged dr. Steffens fra Nordborg, agent Dithmer fra Renbjerg teglværk, den stolserende pastor Krog-Meyer fra Ulkebøl samt pastor Lorenzen fra Adelby. Endvidere en munter »The dansant« med dansende par i satirisk fremstilling, samt en mere behersket balscene, hvor et 8 mands orkester sørger for musikken.

De fleste af portrætterne gengiver familiens snævre kreds, hertugen, hertuginde, prinsene Frederik og Christian, prinsesserne Auguste, Amalie og Henriette, huslærerne Karl Steffensen, de Lasiana og Miss Howden. Desuden er der afbildninger af de betroede hoffolk som hofdame Julie v. Krogh, hofråderne Bahrt og Prehn, hofcheferne Wieler og Cossel, staldmester, baron v. Ohlen samt justitiarius Wilh. v. Krogh på Gråsten. Blandt portrætter af gæster kan i flæng nævnes prinsen af Nør, fætterten

prins Woldemar, grev Ernst Reventlow, Caspar og Magnus v. Buchwald, baron og baronesse Scheel-Plessen og pastor Brag, Gråsten.

Det er karakteristisk for situationen omkring 1845, at den stedlige danske repræsentation i den hertugelige omgangskreds næsten ikke er til at få øje på. Præsten fra Ulkebøl, Krog-Meyer, den tidligere huslærer og nationalt bevidste dansker, er dog at betragte som en trods alt endnu kær gæst i familien.

Gråsten slot var også i Christian Augusts tid et højt yndet opholdssted nogle måneder om sommeren og efteråret. Flytningen fra det ene slot til det andet var en ret omstændelig affære, idet en hel del af tjenerskabet og en mængde husgeråd måtte følge med. Herskaberne og hofstaben alene omfattede et antal personer på omkring 30, hvortil kunne komme enkelte gæster. Transporten af disse foregik i en kortege med syv firspand, forspændt en række af vognstaldens fine vogne - den gule vogn, offenbacheren, den store jagtvogn, den nye stolesædevogn, drotschen o.s.v. Bagagen fulgte på 25-30 arbejdsvogne, læsset med alt lige fra herskabernes garderobe, sølv- og porcelænsservice, køkkensager, lamper, vaskegrej til staldeffekter. Ved jagtopholdene kom dertil jagtvogne og en hundevogn.

Af fortegnelsen fra 1839 over vogne, forspand og kuske m.v. fremgår, at to af dette års gæster, nemlig prins Emil og hertugens foretrukne jagtleadsager, grev Ferdinand Reventlow, samt to af hoffolkene, hofchef Wieler og organist Hansen, hver fik stillet en vogn til rådighed for deres personlige bagage.

I den tid, hertugfamilien boede på Gråsten, følte det, som om både slottet og flækken vågnede op til liv fra en ellers tornerose-agtig tilværelse.

Navne fra gæstebogen

En af de allerførste gæster på Augustenborg efter hertugparrets bryllup og hvedebrødsdage på Gråsten må have været flensborgeren Christian Paulsen, som i sin dagbog under 10. oktober 1820 noterer: » - Jeg kom just nu fra hertugens taffel, hverken han eller prindsen havde glemt den gamle bekjendt, og vare lige så venlige mod mig som i Heidelberg. Jeg forestiltes både den unge hertuginde og enkehertuginde. Hiin, som er meget smuk, ubeskrivelig elskværdig, talte flere gange med mig, og det var mig kjært, at kunne svare hende på dansk - -.« Christian Paulsen var på det tidspunkt endnu student. I Göttingen og Heidelberg var han blevet gode venner med sit bysbarn Daniel Bahrt, der i 1820 var blevet privatsekretær hos Christian August. Det var Bahrt, Christian Paulsen besøgte, da han under hjemrejsen fra sit første ophold i København i efteråret 1820 kom til Augustenborg, men da hertugen gennem denne hørte om sin studiefælles tilstedeværelse på slottet, var han ikke sen til at invitere ham til taffel, hvilket naturligvis af Christian Paulsen måtte føles som en stor ære. Ingen tænkte da på, at netop de to senere skulle blive hovedpersoner og bitre modstandere i nationalitetskampen i Sønderjylland.

I sommeren 1835 var digteren Adam Oehlenschläger efter indbydelse fra prins Christian Frederik og prinsesse Caroline Amalie på et månedlangt ophold på Odense slot, hvilket som bekendt inspirerede ham til det lille værk »Fyensrejsen«. Herunder tog prinseparret digteren med på en udflugt til Augustenborg, hvor de i nogle dage var gæster hos hertugfamilien.

I sine erindringer har Oehlenschläger givet en skildring af indtryk fra dette besøg. Den er tydelig præget af at være nedskrevet en halv snes år senere - på et tidspunkt, da den nationale udvikling nærmede sig bristepunktet, og da hertugen i København blev regnet for en meget misliebige person. Digteren fortæller, at han under opholdet på Augustenborg befandt sig dårligt i selskab med Christian August, som han fandt havde noget koldt og stolt over sig, der ikke vandt hjertet, »men dog var han meget artig og forekommende, dertil smuk og vel begavet.« Oehlenschläger hæftede sig navnlig ved, at hertugen ingen opmærksomhed viste for andre, men altid var beskæftiget med sine egne ideer og optaget af at meddele disse. Hvad der navnlig irriterede digteren, var hans stiklerier mod svogeren Christian Frederik, som tålmodigt fandt sig i det. Alligevel følte Oehlenschläger sig smigret, da hertugen under tafler den 27. juni - på Caroline Amalies fødselsdag - drak digterens skål, »uanset, at han [hertugen] ikke brød sig om poesii!«

Digteren afslutter sin skildring af Augustenborg-besøget således: »- - Imidlertid følte jeg det dog uhyggeligt på Augustenborg, uagtet hertugen levede godt med hertuginde, der var elskværdig, og børnene vare yndige. Det spændte forhold mellem Christian Frederik og hertugen pinte mig. Det var ligesom jeg anede de følgende forbrydelser. Jeg var glad ved at komme bort, jeg talte dagene til min afrejse, og først da jeg havde sagt farvel og kom afsted, trak jeg vejret let igen. - -«

Omkring det tidspunkt, da Oehlenschläger nedskrev disse indtryk, kom en anden stor digter, H. C. Andersen, til Augustenborg som hertug-

parrets gæst. Under et ophold på Gissselfeld et par år forinden havde han mødt familien fra Augustenborg, og under samværene var han både af hertuginde og hertugen blevet inviteret til at komme til Augustenborg enten ved juletid eller den følgende sommer. Imidlertid blev det først til noget i 1844, da han som gæst ankom til Augustenborg den 11. september og blev der til den 29. Tidspunktet var vel betænkt, idet han i den tid kunne få lejlighed til at overvære de berømte væddeløb og deltage i festlighederne i forbindelse med hertuginde's fødselsdag den 22. september. I sin dagbog fortæller H. C. Andersen dag for dag om sine oplevelser under opholdet. Ved sin ankomst fik han anvist to værelser i kavalerybygningen som logi. Dagene derefter blev delvis tilbragt sammen med familien, men han fik også lejlighed til mange udflugter rundt på den naturskønne ø, som han følte sig meget betaget af. Gavmildt kvitterede digteren for gæstfriheden ved den ene gang efter den anden at læse sine eventyr højt for værtsfamilien og den kreds, der omgav den. Uanset, at han tydeligvis helst ville være fri for at blive indblandet i det nationale spændingsforhold, kunne han ikke helt undgå det. Nogen diplomat var han jo langt fra. Under lørdag den 14/9 skriver han bl.a.: »- - Fortalt eventyr, en deel her til middag, borgmesteren fra Sønderborg [Langreuter] noget antidansk, jeg gjælder for den eneste fornuftige danske. - -« En anden dag kørte digteren med præsten Krog-Meyer over til dennes smukke præstegård i Ulkebøl. Da lyder beretningen: »- - Præstekonen meget vakker, haven smuk, man heisede for min skyld det danske flag, der var mange gjæster, Manthey fra Sønderborg, senator Schmidt; fru Krüger & Meyers søster var ikke tilfreds med mig, de

kaldte mig Schleswigholstener. - Der blev stor middag, min skål drukket, om aftenen læste jeg eventyr - «. I det hele taget skinner det tydeligt igennem, at H. C. Andersen føler sig på usikker grund og uhyggelig til mode, hver gang der bliver talt politik. Således f.eks. den 20.: » - Hertugen talte politik. Jeg følte mig ikke glad - - -, i Ribe skal være pebet efter statholderen [prinsen af Nør], jeg håber, at det kun er en spads, han selv siger! Uhyggelig derved, - klipet billeder.«

Den følgende dag anføres, at hele slottet var arrangeret smukt til at modtage de mange gæster. Han var da i stalden og så fuldblodshestene. Først kl. 8 kom statholderen og først da spistes middag. »- - efter bordet trykkede statholderen min hånd, hertuginde præsenterede mig for sin søster, en venlig sygelig dame [gift med prinsen af Nør] - -.«

Søndag den 22. var hertuginde »geburtsdag«. »- - en deilig morgen, luften høj og blå, vandet blikstille, der blev på græspletten spillet en salme, jeg følte mig høitidelig - - - Ripenserne have pebet af statholderen, det er pøbelagtigt! hvad har han gjort, udtalt sin mening i stænderforsamlingen, ellers intet og nu piber de af kongens gjæst, her er i Sleswig ingen antipati mod det danske sprog, men de føler i denne sympatiernes tid, drift til at slutte sig til Tydskland, som vi slutte os til Skandinavien, lad hver følge sit -«. I korte træk fortæller H. C. Andersen om forløbet af hertuginde fødselsdag, der sluttede med taffel på slottet og fakkeltog samt »Liedertafel« i flækken. Hertuginde indbød digteren at komme næste år til hans sølvbryllup.

Ved frokostbordet den følgende dag fik H. C. Andersen plads ved siden af statholderen, som spurte, om han turde sidde ved siden af den,

som de danske havde pebet ud. Han noterede: »Det var mig en piinlig conversation der udspandtes.«

Næste dag kørte prinsen af Nør en tur med digteren og andre i Nørreskoven for ved 11-tiden at nå frem til væddeløbsbanen og være tilskuere ved dagens løb, afbrudt af frokost i hertugens telt. Efter hjemkomsten til slottet holdtes taffel, ved hvilket H. C. Andersen skulle udbringe prinsessernes skål. Efter denne tog hertugen ordet og udbragte en skål for de tilstedeværende danske og nævnte, at i hans hus taltes begge sprog, og ved denne skål ville han især fremhæve den, som havde hædret dette sprog, og som var ham en kær gæst, som han håbede at se igen næste år til sit sølvbryllup - digteren Andersen. Denne ender referatet med disse ord: »Jeg følte tårerne løb ned ad kinderne.« Det var en dybt taknemlig og meget bæret digter, der et par dage senere tog afsked med den augustenburgske familie.

Skønt inviteret kom H. C. Andersen ikke til sølvbrylluppet den 18. september 1845. En halv snes dage forinden sendte han hertuginde et længere brev med undskyldende forklaringer og bebudelse af, at han gerne ville komme lidt senere i forbindelse med en planlagt udenlandsrejse. Med brevet fulgte som present en lille udgave af hans eventyr.

Digterens andet besøg fandt derefter sted i dagene 12.-22. november s.å., denne gang på Gråsten slot, hvor familien da opholdt sig. I dagbogen noterer han, at hertugen og hertuginde var meget nådige, men tillige at hertugen dagen efter hans ankomst ved taflet ytrede, at hans landsmænd nok havde skræmt ham fra at komme til sølvbrylluppet.

En af de følgende dage blev han sammen med

H. C. Andersen læser eventyr for hertugfamilien på Gråsten slot i november 1845. Blyantstegning af Carl Hartmann, hvis påskrift med tusch på tegningens bagside skinner igennem det tynde papir. Omkring thebordet ses fra venstre mod højre hertugen, prinsesse Auguste, prins Frederik, hertuginde, prinsesse Amalie, to ældre damer og digteren.

hyslæreren, dr. Karl Steffensen, og staldmesteren, baron v. Ohlen, samt prinsesserne kørt til Augustenborg for at se alle sølvbryllupsgaverne. Prinsesserne fortalte ham om de tableau'er, der var blevet opført ved festen. En stor dansesal

havde da været bygget op til havedøren. Efter tilbagekomsten til Gråsten læste digteren eventyr på tysk og dansk. Det er nok ved denne lejlighed, at Hartmann har tegnet den meget smukke og livagtige tegning, som er gengivet

her. Iøvrigt sad H. C. Andersen en hel del gange model for Hartmann; resultatet kendes i 4 endnu bevarede portrætter. I dagbogen berettes, at digteren den 19. november renskrev eventyret om den lille pige med svovlstikkerne. På afrejsedagen sad han længe hos hertuginde, som talte til ham om »de danske forhold og hertugdømmerne, om hertugens far, der skulle have været konge af Sverige.« Begge prinserne kom op på hans værelse, førend de tog på jagt og sagde farvel. Også prinsesserne tog afsked. Amalie spillede i spøg »Lotte ist todt!«

Det er ganske interessant at jævnføre H. C. Andersens øjebliksbetonede og realistiske dagbogsoptegnelser med den fremstilling, han senere giver af sine ophold på henholdsvis Augustenborg og Gråsten i erindringsbogen »Mit Livs Eventyr«, hvor uroen og ængstelsen over det nationale spændingsforhold er glattet ud og mildnet i retning af det naive og romantiserede. Hør blot disse korte uddrag derfra:

1844. »- - Jeg så da på Augustenborg kun venlige, glade mennesker, et lykkeligt familieliv, fandt alt så dansk og syntes her hvilede en fredens ånd over dette smukke sted, og det var i høsten 1844. - - Hvor snart så jeg ikke alt anderledes! - -«

1845. »- - Jeg kom således nu for første gang til det smukt beliggende jagtslot Gravensteen, og blev som tidligere nådigt og hjerteligt modtaget. Intet mærkede jeg, der kunde støde dansk sind og hjerte, - at de om aftenen mellem andre sange istemte »Schleswig-Holstein meerumschlungen« antog jeg betydningsløst; i familielivet taltes kun dansk og der udtaltes og fremhævedes for mig, hvor dansk just hertugen var, hvilken uret københavnernes i deres feilagtige dom gjorde ham. - - - Med indbydelse til oftere

at vende tilbage til Gravensteen og Augustenborg, forlod jeg det sted, hvor jeg havde nydt lykkelige dage, en tung blodig tid skulle gå op herover, jeg har ikke haft hjerte til at see disse egne igjen - de sidste toner, der klang for mig derfra, vare »Lotte ist todt«. Prinsesserne af Augustenborg spillede den i ungdommelig munterhed. Erindringen om hiin tid og dens efterklang er et smerteligt echo, todt - todt.«

Kongebesøg

Efter at Christian VIII og Caroline Amalie i 1840 var blevet konge og dronning foretog de i tiden fra 13. juli til 5. oktober s.å. deres første rejse som kongepar gennem kongeriget og hertugdømmerne. Herunder tog de også en uges ophold i dronningens barndomshjem Augustenborg med i programmet. Ankomsten hertil fandt sted den 5. august. I forvejen havde hoffets ceremonimester og rejsemarskal sendt hertugen en fortegnelse over det store følge på henvend 50 personer, som der skulle skaffes indlogering til. De mest prominente var - ud over kongeparret - overstaldmester, grev Danneskiold-Samsøe [hertugindeens bror], ceremonimester, kammerherre v. Levetzau, dronningens hofchef, kammerherre, grev Blücher-Altona, gehejmeetatsråd, statssekretær J. G. Adler, kabinetssekretær, etatsråd Feddersen, kongens adjudanter, kaptajnerne i hhv. marinen og hæren Zahrtmann og v. Fensmark, samt dronningens kammerfrøken v. Walterstorff og hofdamerne, frøknerne v. Krogh og v. Zytphen.

Med i følget som underordnet sekretær var endvidere den senere kabinetssekretær under tre konger J. P. Trap, der i sine erindringer fortæller, at den aristokratiske hertug ikke ville

have underordnede boende på selve slottet, » - vi tilbragte derfor de 8 dage, vi var her, i vort eget selskab, men frydede os forøvrigt ved den skønne slotshave og den forøvrigt yndige egn. Det fortaltes vidt og bredt, at forståelsen mellem kongen og hertugen ikke var den bedste, og at begge de augustenburgske brødre behandlede deres kongelige søster - die Gans - på en ofte sårende måde. - -« Så vidt det kan ses, forløb kongeparrets ophold på Augustenborg dog uden mislyd, og hertugfamiliens officielle respekt for de nære kongelige slægtninge blev bekræftet ved, at Christian August og Louise Sophie en måneds tid senere begav sig til Plön for der at deltage i festlighederne i forbindelse med Christian VIII's fødselsdag den 18. september. Den tidligere, nære private kontakt, som havde bundet den daværende prins Christian Frederik og hans hertugelige svoger sammen, var imidlertid kølnet stærkt i sidste halvdel af 1830'erne, da Christian August - bl.a. i stænderforsamlingen i Slesvig - havde indtaget et klart slesvig-holstensk standpunkt, og da det var kendt, at han var forfatteren til det anonymt udsendte skrift i 1837 »Die Erbfolge in Schleswig-Holstein«. [se s. 257f].

Rejser

Familiens dagligliv på Augustenborg og Gråsten blev ikke så sjældent afbrudt og krydret af kortere eller længere rejser. Oftest var det hertugen, der tog af sted alene - til stænderforsamlingsmøder i Slesvig, til væddeløb i kongeriget og hertugdømmerne, hvor han ofte optrådte som dommer, en enkelt gang tillige på en baderejse for sit helbreds skyld. Af og til kom han også til

København for at diskutere politiske spørgsmål med sin kongelige svoger.

Undertiden drog hele familien ud med behørigt følge for at besøge slægtninge, især til Gisselfeld på Sjælland og til Nør ved Egernførde. Til andre tider tog hertugparret imod indbydelser til selskabelighed på herregårde, især i Holsten, eller de besøgte kunststillinger i Hamborg og Altona. Den sædvanlige rejserute sydpå gik over Sønderborg-Brunsnæs-Holnæs-My-sunde-Egernførde-Kiel og derfra videre med tog af den nyanlagte jernbane.

I 1840 blev Christian August og hertuginde Louise Sophie naturligvis inviteret til kongeparrets salvings- og kroningsfest på Frederiksborg. Den fandt sted på dronningens fødselsdag den 28. juni. Kongen sendte ved den lejlighed et dampskib til Sønderborg for at afhente hertugparret og dets følge. Hofråd Bahrt var selvfølgelig med, og det er ham, der har ført rejse-regnskabet, hvorigennem man kan følge en del af rejsens forløb. Den største udgiftspost var drikkepenge, hvortil der på udturen med dampen medgik 210 rbdl., på hjemturen 150. Tjenerskabet på Sorgenfri, hvor hertugen og hertuginde boede under opholdet, blev vel aflagt med 781 rbdl. Der blev foretaget udflugter til Dyrehaven og til Frederiksborg slot, hvor salvingen havde fundet sted, men hvor slotsforvalteren nu viste hele slottet frem. Hertugen var selvfølgelig ved den lejlighed også ude for at se det kgl. stutteri på Hillerødsholm, hvor han kvitterede for besøget ved at punge ud med 50 rbdl. i drikkepenge. En dag tog man over til Saltholm, og nogle dage senere foretoges en længere rejse til Bornholm. Endelig benyttedes også anledningen til et besøg hos hertuginde-s familie på Gisselfeld, hvor der blev overnattet

og følgelig betales 100 rbdl. i drikkepenge til tjenestefolkene. En anden post på regnskabet, nemlig spillegæld, viser, at hertugen fik en del af tiden til at gå med at spille kort. Han tabte både til den uforbederlige spillefugl arveprins Ferdinand og til kabinetssekretær Adler.

I 1843 tog hele familien ud på en langvarig udenlandsrejse gennem Tyskland. Det var første gang, børnene var med uden for riget. Lange strækninger blev tilbagelagt med tog på ny anlagte jernbanestrækninger - dengang en stor oplevelse. Men andre ruter fulgte landevejene, hvorfor der i forvejen var sendt behagelige kørevogne hjemme fra Augustenborg helt til Wiesbaden. Rejsens første etape gik over Hamborg-Bremen-Osnabrück-Münster-Düsseldorf-Bonn og Mainz til Homburg, hvor der blev gjort et længere ophold, fordi prinsesse Amalie for sit helbreds skyld skulle i badekur. Familien blev ved den lejlighed så glad for Homburg, at denne badeby i ulykkesårene blev et af hertugfamiliens foretrukne opholdssteder.

Senere fortsattes over Frankfurt-Wiesbaden-Würzburg-Bamberg-Bayreuth-Marienbad-Karlsbad-Dresden-Dessau til Berlin, hvor familien var den preussiske kong Frederik Wilhelm IV's gæster. Hjemrejsen derfra gik over Schwerin-Hamborg-Nør.

Formålet med denne udenlandsrejse havde været dels at søge helbredelse for prinsesse Amalie, dels at vise børnene det sydlige udland med alle dets attraktioner, og sidst men ikke mindst, for hertugen at knytte en række kontakter med de tyske enkeltstaters overhoveder, hvis støtte han allerede da fornemmede, han kunne få god brug for.

Sølvbryllup i 1845

Den 18. september 1845 kunne hertugparret fejre deres sølvbryllup. I den anledning var der lang tid forinden lagt op til en stor fest på Augustenborg. Dagen faldt på kongens fødselsdag, men alligevel havde Christian VIII og dronning Caroline Amalie taget imod indbydelsen til at deltage. Da dagen nærmede sig, besluttede kongeparret imidlertid at sende afbud, hvilket de motiverede med etiketteforhold, som ville berede vanskeligheder for begge parter. Den virkelige grund var utvivlsomt det skærpede nationale modsætningsforhold. For om muligt at overtale svogeren og søsteren til alligevel at komme rejste hertugen til vesterhavsøen Før, hvor kongeparret som sædvanlig holdt sommerferie, men uden andet resultat end at det personlige modsætningsforhold blev yderligere uddybet.

Det kongelige afbud virkede så meget mere generende, som man på Augustenborg havde planlagt at benytte denne familiebegivenhed til at skaffe så megen offentlig omtale af fyrstehuset som muligt. Man havde således allerede formået flere kendte kunstnere, som C. A. Jensen og David Monies fra København og den i Wien fødte Carl Rahl, til at komme til Augustenborg for at male portrætter af familiens medlemmer. At Carl Hartmann netop det samme år var blevet tilkaldt som tegnelærer for prinserne og prinsesserne, må ses under den samme synsvinkel.

Der var blevet udsendt mange indbydelser og det ikke blot til slægt og venner, men også til hertugens omgangsfæller på hans mange forskellige arbejds- og interesseområder, f.eks. til samtlige medlemmer af den slesvigske stænderforsamling.

Hertugfamilien ved sølubrylluppet 1845. Akvarel af Carl Hartmann. Gruppen er placeret ved en bæk under en gammel eg i slotsparken. Alle er klædt i festdragt. I midten sidder hertuginde Louise Sophie med døtrene Auguste og Amalie ved sin side. Bagved står hertug Christian August, sidevendt lænet til egen og med højre hånd stukket ind foran brystet. Til højre for ham står prins Frederik og til venstre sidder prinsesse Henriette og prins Christian, ved hvis fødder en logrende hund. I baggrunden til venstre Augustenborg slots sydlige sidefløj, til højre fjordparti med slot (Gråsten?) i det fjerne.

Både på slottet og i flækken havde der længe været travlt med at forberede lokale arrangementer og forskellige former for hyldest til sølvbrudeparret. En damekomité påtog sig således

at sørge for fremstillingen af et fint broderet tæppe, medens en kreds af herrer tog sig af planlægningen af en »Polterabend«, fremskaffelse og trykning af lejlighedssange til denne og til

festdagens højtidelighed i slotskirken samt forberedelse af alle tiders festillumination.

Den centrale skikkelse i disse foretagender, både de officielle og de private, var hofråd Bahrt, som var den, der fastlagde programmet i alle enkeltheder. Det var også ham, der godkendte forslaget til en fordeling af omkostningerne ved de lokale arrangementer. Lister med bidragsydernes navne og bidrag giver et lille indblik i klassedelingen i flækkens lokalsamfund. Øverst står hofembedsmændene og de til hoffet iøvrigt knyttede - hofråderne Bahrt og Prehn, slotspræsten Germar, lægerne Henrici og Biørnsen, apoteker Carlsen, kasserer Fischer, damerne hofrådinde Petersen, fru Biørnsen, frk. Jessen, samt enkelte velstillede borgere som købmand Otzen, bagermester Thomsen og gæstgiver Bruhn, der ville få en særlig økonomisk fordel af festlighederne. Den næste gruppe er, efter bidragene at dømme, mere blandet. Her kommer navne som husfoged Grotrian, hushovmester Speerschneider, slotsorganist Hansen, slottsgartner Stannis, retsskriver Carstens, læge Barck, kasserer Marcussen samt håndværkere som snedker Bleshøy, smed Petersen, bødker Nielsen og væver Hansen.

Et af de sværeste problemer var placeringen af så mange folk som muligt i slotskirken under den planlagte højtidelighed. Det lykkedes at anvise plads til ialt 393 personer, deraf 233 på gulvet og 160 på galleriet. Det blev udtrykkelig fastslået, at der ikke måtte være adgang for ukonfirmerede børn og for daglejere.

De første indbudte gæster ankom til slottet allerede den 16. september, og dagen efter bragte dampskibe fra henholdsvis København og Kiel hovedparten af de indbudte til Sønderborg, hvorfra de blev kørt videre i vogne. Samme aften

var hertugparret indbudt til den bebudede Polterabend, og ved den lejlighed overrakte damernes fine, broderede gultæppe.

Selve festdagen forløb programmæssigt. Kl. 7 om morgenen samledes familien og en snævrere kreds for at lykønske sølvbrudeparret og overrække deres gaver. Kongens adjutant, grev Blücher-Altona, kom med en personlig lykønskning fra Christian VIII, medens dronning Caroline Amalie i forvejen havde sendt sin gave, nemlig sit eget helfigursportræt, malet af J. V. Gertner.

Fra kl. 8 begyndte rækken af deputationer at få foretræde i nøje fastlagt orden. Først kom godsforpagterne med fruer, derefter præster og lærere med deres ægtefæller. Så fulgte deputationer fra flækken, det augustenburgske distrikt på Als, de gråstenske godser samt købstaden Sønderborgs magistrat. Fra kl. 10 blev der adgang for en strøm af andre gratulanter, deriblandt de mange gæster. Formiddagens begivenheder afsluttedes med højtideligheden i slotskirken, hvor slotspræst Germar prædikede.

Efter frokosten afholdtes om eftermiddagen en stor folkefest med bl.a. ringridning, optræden af det lokale sangkor, »Liedertafel«, der ikke undlod at afsynge den da ret nye slesvigholstenske nationalsang »Schleswig-Holstein meerumschlungen«.

Om aftenen holdtes festtaffel med deltagelse af henved 250 indbudte. Det blev indledt med, at hertugen udbragte en skål for kongen og dronningen, som for 25 år siden havde spillet en så betydningsfuld rolle ved ægteskabets indgåelse. På slottet sluttede festen med bal i et stort telt, som i dagens anledning var rejst ud for havesalen.

Hen på aftenen måtte alle ud for at beundre

Korsstingsbroderet gulvtæppe. I anledning af sølvbrylluppet blev der i Augustenborg nedsat en damekomite, som fik til opgave at drage omsorg for en passende gave til hertugparret. Resultatet blev det her gengivne, fine bordtæppe, der i midten er prydet med sølvbrudeparrets initialer CA og LS under en krone og langs kanterne med små våbenfelter, hvori ses de enkelte motiver fra det hertugelige våben: Slesvigs to løver, Holstens nældeblad, Norges løve, Oldenburg og Delmenhorst's bjælker og kors, Ditmarskens rytter og Stormarns svane. Tæppet findes nu på Gissselfeld.

illuminationen i flækken. I slotsalléen og gaden strålede lys fra samtlige vinduer i husene; langs gaden var der på begge sider opsat pæle med 42 brændende begkranse, fra skibbroen til gaden yderligere 22, i den nederste del af flækken 40 og ved Jægerhuset 16. Hinsides den smalle fjordvig - på højderne ved gården Langdel - flammede store bål fra 25 tjæretønder. Alt i alt

et pragtfuldt syn. Sluttelig drog et fakkeltog med 60 fakkeltædere gennem gaden til slotsgården for at bringe hertugparret dagens sidste hyldest.

Også de følgende dage blev der festet - med væddeløb, hesteauktion og hertuginde's fødselsdag, som denne gang blev fejret med særlig glans. En af dagene kørte hertugparret i kortege

til Gråsten for at lade sig hylde også der. Endelig blev der afholdt fester med bespisning af samtlige slottenes og godsernes funktionærer og personale, ialt ca. 1.000 personer.

I både den danske og den tyske presse blev den festlige begivenhed på Augustenborg omtalt og kommenteret positivt. Den havde holdt sig inden for rammerne af en stor familiefest og var forløbet uden nogen nationalpolitisk demonstration, hvad mange havde frygtet.

Det kan anføres som bemærkelsesværdigt, at hertugen på det af Carl Rahl til lejligheden malede portræt lod sig afbilde i uniform som dansk generalmajor og med elefantordenens skulderbånd og bryststjerne.

Som en lille kuriositet kan sluttelig nævnes, at domorganisten i Slesvig til lejligheden havde komponeret en hyldningspolka, som han fik hertugens specielle tilladelse til at lade trykke.

Det følgende år fejredes endnu en familiebegivenhed, idet begge prinserne den 17. juni 1846 blev konfirmeret i slotskirken. Det havde hidtil altid været skik ved konfirmationer på Augustenborg, at overhøringen foregik på dansk, men denne gang blev hele handlingen foretaget på tysk og alene ved slotspræst Germar. Prinsernes danske huslærer, pastor Krog-Meyer, måtte stiltiende nøjes med rollen som tilskuer.

Kort tid efter konfirmationen rejste hertugen med sine sønner til København for efter god gammel skik at præsentere dem officielt ved hoffet. Kongeparret tog venligt imod, og efter sædvane blev prinserne begge udnævnt til oberstløjtnanter à la suite i den danske hær.

Fra København drog augustenborgerne derfor til Sverige for at se på godser i Halland og Skåne, idet hertugen, som forholdene nu lå, var

Armstol i nyrokoko stil. Gråstenernes sølubryllupsgave var et par store, polstrede, forgyldte armstole med rød plysbe-træk, hvoraf den ene er gengivet her. På kopstykket, forsargen og rygrammens sider lige over armlænene er pånillet ovale forgyldte metalplader med malede inskriptioner og våben, nemlig hertugens og hertuginde ns initialer CA og LS, datoen »Den 18ten September 1845« samt det hertuge-lige og det danneskiold-samsøe'ske våben. Stolene findes nu på Gisselsfeld.

interesseret i erhvervelsen af gods uden for det danske rige. Der blev ganske vist ikke nogen handel ud af det i denne omgang, men året efter købtes godset Gråfsnäs i Skåne.

På hjemvejen over Malmø-København blev Christian August ved brev fra søsteren, dron-

ning Caroline Amalie, underrettet om, at Christian VIII havde besluttet sig for udsendelse af det åbne brev vedrørende arvefølgen i hertugdømmerne - en handling, der fremkaldte det endelige brud mellem kongen og hertugen.

Begivenhederne fulgte derefter slag i slag. Efter tiltagende sygdom døde Christian VIII den 20. januar 1848. Det vakte opsigt, at hertugen og hertuginde udeblev fra bisættelsehøjtideligheden i Roskilde domkirke. Terningerne var nu kastet. Et par måneder senere brød oprøret i hertugdømmerne ud.

Treårskrigenes følger for familien

Nogle dage før oprørets udbrud, nemlig den 18. marts 1848, forlod Christian August i dyb hemmelighed Augustenborg. Alene hertuginde var da vidende om, at hertugen agtede sig til Berlin for hos den preussiske konge at påkalde militær hjælp i tilfælde af krig. På ugedagen derefter fik man på slottet fra prinsen af Nør underretning om begivenhederne i Rendsborg dagen før, og samme dags aften kom der fra hertugen, der da var nået tilbage til Hamborg, besked om, at hertuginde og de fem børn hurtigst muligt skulle forlade Als. Næste morgen, den 26. marts, nåede hofchef Cossel, der havde været med i Berlin, til Augustenborg for at ordne alt det fornødne i forbindelse med familiens afrejse, som derefter fandt sted hen på eftermiddagen samme dag under flugtlignende omstændigheder. Først afgik en jagtvogn med prinserne Frederik og Christian samt deres huslærer dr. Stefensen med Rendsborg som mål. Et par timer senere kørte hertuginde og de tre prinsesser, ledsaget af hofchefen, af sted til Hamborg. Ingen af de bortdragne kunne da have nogen fo-

restilling om, at de aldrig mere skulle komme tilbage til Augustenborg.

Afrejsten skete i allersidste øjeblik. Dagen efter var alt på øen Als i bevægelse. Beboerne i flækken var for største delen slesvig-holstenske sindede, medens øens befolkning iøvrigt - bortset fra de fleste hertugelige godsforpagtere, forst- og jagtbetjente og en del byboere i Sønderborg og Nordborg - var udpræget dansksindede og dertil nationalt meget bevidste. De lod ikke vente på sig med at give udtryk for deres mishag ved efterretningen om hertugfamiliens flugt. I stort tal strømmede alsingerne til Nordborg og senere på dagen til Mjels, hvor de under stor begejstring vedtog at oprette en folkevæbning til støtte for de ventede danske tropper. Samme dag udnævnte Frederik VII den i Nordborg fødte og på Als stedkendte generalkrigskommissær H. C. Riegels til kommandant over øen.

Den 29. marts hejstes dannebrog over Augustenborg, og overinspektør Bahrt måtte modstræbende udlevere våben fra det hertugelige rustkammer til brug for folkevæbningen. Efter danske hærenheders ankomst til øen den 30. marts kom Augustenborg hurtig i brændpunktet. Overmyndigheden over det augustenborgske distrikt blev lagt i hænderne på amtmand Johannsen i Sønderborg, som herefter skulle godkende alle overinspektør Bahrts dispositioner. For at forhindre de hertugelige jagt- og forstbetjente i at slutte sig til oprørerne i Rendsborg beordrede Riegels udlevering af alle deres våben.

I de første dage af april måned kom nogle officerer og militærlæger til slottet for at forberede dettes indretning til lazaret. Den 7. april - dagen efter sin ankomst til Sønderborg sammen med fodgarden - drog Frederik VII selv til

Augustenborg, hvor han personligt var med til at ransage hertugens skrivebord og derfra udtage aktstykker og breve, som skulle bidrage til at bevise hertugens forræderi. Christian Augusts arbejdsværelse blev da forsejlet, indtil man en måneds tid senere kunne afsende 7 kasser med dokumenter til nærmere gennemgang i København.

I løbet af april blev slottet taget i brug som lazaret - først for 200 sårede, men efter slaget ved Slesvig den 23. april for 1.000, anbragt i hovedslottet, Palæet og samtlige stalde, samt præstegården og kapellanboligen i Ketting. Dette medførte en række rekvisitioner af sengetøj, vogne med forspand, hestedækkener samt en del møbler, service, køkkengrej og grøntsager, - ja, endog vin fra hertugens vel forsynede kælder blev beordret udleveret til lindring for døende og hårdt sårede. Hofråd Bahrt sørgede for, at hushovmester Speerschneider fra første begyndelse førte nøjagtige lister over udleveringer af hertugelige ejendele.

Som følge af det danske nederlag i slaget ved Slesvig fik flankestillingen på Als en høj militær prioritering; øen blev belagt med flere og flere tropper, og den militære overkommando overtog efterhånden de fleste beføjelser. Riegels' kommandantskab blev nedlagt, men han selv udnævntes i stedet til øens civilguvernør samt chef for folkevæbningen. For at få fast hold på alt vedrørende de hertugelige ejendomme blev hofråd Bahrt suspenderet fra sit embede, arresteret og under militær bevogtning ført til Fåborg - en behandling, som amtmand Johannsen fandt uanstændig i betragtning af hans loyale embedsførelse. Amtmanden ønskede Bahrt gendindsat, men en måneds tid senere blev den hidtidige forvalter på Silkeborg domæner, F. E.

Overinspektør for de augustenburgske godser i Christian August II's tid Daniel Nicolaus Bahrt. Blyantstegning med hvidt glanslys på brunligt papir. Udført af Carl Hartmann 1845.

Hornemann, konstitueret som overinspektør på Augustenborg.

Kort efter dennes tiltræden blev der iværksat en undersøgelse, som bragte det augustenburgske sølvkammers indhold for dagens lys. Det var i de sidste dage af marts, efter ordre fra hertugen, blevet søgt skjult sammen med andre værdigenstande ved nedgravning forskellige steder på slottets område. Der havde verseret rygter om denne sag, og takket være Riegels' pågængelighed var hushovmester Speerschneider gået til bekendelse. Efter en retskendelse måtte hushov-

mesteren i to dage, i spidsen for en undersøgelseskommission, gå rundt og påvise de steder, hvor skatten var skjult - ved en hytte i parken, under ølkælders gulv, ved opgangen til prædikestolen i slotskirken, i brændestalden ved hans egen bolig o.s.v. Der blev optaget en nøjagtig fortegnelse, som blev konfereret med de ligeledes fremdragne inventarprotokoller, og til sidst blev det hele pakket ned i 14 trækasser, som den 8. august med dampskibet Gejser fra Sønderborg afgik til København til foreløbig anbringelse i nationalbankens kælder. Det drejede sig om ialt 31.981 lod sølv og 319 lod guld [lig 495,6 kg sølv og 4,94 kg guld]. Frederik VII havde først beordret alt leveret til sig personligt, men ændrede beslutningen til, at det skulle stilles til finansministerens disposition, dog med undtagelse af en kårde med diamanthæfte, der skulle bringes ud til majestæten på Frederiksborg. Kongen havde oprindeligt den tanke, at den augustenburgske sølvskat skulle bruges som bidrag til oprettelse på Marienlyst slot i Helsingør af et invalidehotel i lighed med det franske. Denne plan blev dog ikke til noget. Efter krigen og opgøret med hertugen blev hele sølvskatten, inklusive guldet og den kostbare kårde, tilbageleveret hertugen.

Omtrent samtidig med sølv- og guldsagerne blev et andet af hertugens specielle værdikomplekser, nemlig fuld- og halvblodshestene fra det augustenburgske stutteri, med skib overført til Sjælland, nærmere betegnet til det kgl. frederiksborgske stutteri på Hillerødsholm, hvortil de ankom den 19. august. Omkring halvdelen af hestebestanden blev i november 1848 solgt på en auktion, der afholdtes på Bernstorff slot og indbragte 5.133 rbdl. Den anden halvdel blev stående opstaldet i stutteriet indtil november

1850, da den blev bortauktioneret på Hillerødsholm for 4.857 rbdl.

Beslaglæggelsen af de augustenburgske besiddelser på Als blev ikke hævet ved våbenstilstanden i juli 1848, idet den danske hær opretholdt besættelsen af Als, der kom til at stå uden for den nyoprettede fællesregerings myndighed. Hertugen var således fortsat afskåret fra besiddelsen og indtægterne fra sit hovedaktiv, hvilket i høj grad medvirkede til at indskrænke hans økonomiske formåen.

Augustenburg slot blev fortsat benyttet til militære formål, dels som lazaret, men fra oktober 1848 tillige som kaserne eller rettere kvarter for officerer og underofficerer. De sidstnævnte blev i et antal af 130 anbragt i slottets øverste etage, medens de to underste og mere herskabelige blev indrettet til bolig for officerer. Hertugens ejendele, herunder møbler og malerier, blev magasineret i slotskirken. En del møbler blev dog rekvireret til brug for officersboliger dels på Sønderborg, dels på Augustenburg slot. Andre fik generalmajor Hansen og civilguvernør Riegels deponeret til udstyrelse af deres boliger i Sønderborg. For sidstnævntes vedkommende drejede det sig om 65 inventarnumre samt en del sengetøj og nogle tæpper.

Gråsten slot - det andet augustenburgske hjem - fik på grund af sin beliggenhed i selve kampzonen en helt anden skæbne. Efter sin afrejse fra Augustenburg den 18. marts tilbragte hertugen den første nat på Gråsten, hvor han traf dispositioner med hensyn til bortfjernelsen af en del papirer og nedgravning af sølvsager, som her bl.a. omfattede de meget værdifulde Gyldenløve-ting. Besørgelsen heraf blev pålagt skovrideren Ebeling og forpagter Holst på Fisk-

bæk. Da hertugen den næste dag var draget videre, valgte disse to dog resolut en anden udvej end den af deres herre anviste, nemlig en nat omkring den 1. april at køre tingene til Rendsborg, hvor de med rette mente dem mere sikre.

Gennem det meste af april måned var Gråsten besat af danske tropper. Frederik VII nåede også at aflægge en kort visit her. Men efter slaget ved Slesvig blev det hannoveranske soldater i et antal af ca. 600, der indkvarteredes på slottet og ladegården. Sådant var situationen, da hertug Christian August sammen med sin ældste søn, på vej mod nord i general Wrangels følge, kunne benytte anledningen til fra Åbenrå at gøre en lille afstikker til Gråsten.

Efter våbenstilstanden delte Gråsten kår med resten af hertugdømmet undtagen Als. Det var underlagt fællesregeringens myndighed, men blev hen på efteråret fri for troppebelægning og i slutningen af oktober atter overladt til den augustenburgske familie, så i de første dage af november kunne hertugen igen tage slottet i besiddelse. Han blev da hilst velkommen af den slesvig-holstensk sindede del af befolkningen i flækken, - ja, også fra Augustenburg og Als iøvrigt var det lykkedes nogle repræsentanter at komme over sundet, så de kunne være med ved modtagelsen. Da kancelliet i København fik underretning herom gennem overinspektør Hornemann, blev det beordret, at overførster König i Sønderskoven samt inspektør Haack og kasserer Vogtmann fra Augustenburg skulle afgive erklæring om alene at ville tjene deres danske foresatte og opgive enhver forbindelse med hertugen. Samtidig blev der truffet skærpede foranstaltninger for at hindre alsingers samkvem med hertugen på Gråsten. Indtil sommeren 1850 boede augustenborgerne lejlighedsvis

på Gråsten, dog kun i meget ringe omfang. Efter krigens genoptagelse i juli måned s.å. blev slottet igen besat af danske soldater, og gudsnes justitiarius blev - meget imod hertugens vilje - tvunget til at indbetale en større skatte-restance til den danske stat.

Den faktiske beslaglæggelse af de augustenburgske besiddelser på Als var et hårdt slag for hertugen, så meget mere som han derved mistede indtægterne derfra. Lige så slemt føltes dog de menneskelige konsekvenser. Med den flugtlignende bortrejse blev der sat punktum for et koncentreret familie- og hjemliv, hvori hertuginde Louise Sophie som hustru og mor havde været den midtsamlende skikkelse. Al sin tid som hertuginde havde hun med held i alt væsentligt kunnet holde politik uden for den familiære tilværelse. I hovedsagen var dette ikke blot blevet respekteret, men også påskønnet af ægtefællen.

I de efterfølgende 6 år måtte familien nu friste en tilværelse i evig spænding og uro, for det meste splittet og adskilt fra hinanden, uden fast og trygt opholdssted og under vanskelige økonomiske kår. Hertugen var det meste af tiden optaget af dels at følge med i de tre krigsårs felttog som ledsager og iagttaget hos de skiftende kommanderende generaler Wrangel, Bonin og Willisen, dels på evindelige rejser til Berlin, Frankfurt, Hannover og andre steder at søge militær og diplomatisk bistand. De to sønner blev straks ved oprørsudbruddet indrulleret som aktive officerer i oprørshæren, den ældste som knyttet til staben.

Den, der følte ulykken hårdest, var dog uden tvivl hertuginde, som tillige blev afskåret fra den nære forbindelse med sin familie i hjemlan-

det. En trøst i nøden var det, at hun havde sine tre døtre hos sig. Den første tid tilbragtes midlertidigt i Hamborg. Hen på efteråret 1849 købte hertugen af sin bankier en herskabelig villa i Nienstedten ved Altona. Denne ejendom blev indtil krigens afslutning familiens nogenlunde faste tilholdssted, kun afbrudt af enkelte korte ophold på Gråsten og en del rejser til kurstederne Homburg og Wiesbaden i nærheden af Frankfurt a.M., hvortil familien flyttede efter nederlaget. Her var den i nærheden af sønnerne, som efter krigsophøret havde givet sig i lag med studier ved universitetet i Bonn. I juli 1852 tilbød hertug Ernst af Sachsen-Coburg augustenborgerne at flytte ind i hans lille lystslot Rosenau i Gotha, et tilbud der blev modtaget med taknemlighed og glæde. Alle blev efterhånden så glade for Gotha, at hertugen - efter at overenskomsten med den danske stat havde gjort det muligt - købte eget hus i den lille fyrstebye, der vedblev at være vinteropholdssted, og så efter erhvervelsen af slottet Primkenau [se s. 121 f.]. Det må nok skrives på Treårskrigen regning, at ingen af de tre prinsesser, af hvilke den ældste nu var 30, den yngste 21, endnu havde indgået ægteskab. Deres bedste ungdomsår var forløbet under stadig omflakken. De to ældste forblev ugifte resten af deres liv, medens den yngste i 1872 - da hun var nær de 40 år - blev gift med Fr. v. Esmarch, en preussisk kirurg af adelig herkomst.

Overenskomsten 1852 mellem konge og hertug
Treårskrigen var endt med et eklatant nederlag for slesvig-holstenerne. Da det et stykke hen på året 1851 stod klart for Christian August, at han heller ikke kunne vinde ad diplomatisk vej,

gik han nødtvungent med til at søge en ordning ved forhandling med den danske stat. Drøftelser herom blev på den preussiske konges foranledning og med den fremragende diplomat Bismarck som forhandler indledt i Wiesbaden i september 1851 og kunne afsluttes den 30. december 1852 med underskrivelsen af den såkaldte cessions- og renunciationsakt.

Denne akt er i første række en politisk og økonomisk overenskomst. Men den indeholder tillige en række bestemmelser af familiær art, som det vil være naturligt at omtale i denne sammenhæng. Under forhandlingerne havde man fra dansk side indvilliget i, at hertugen måtte beholde al såkaldt rørlig ejendom, d.v.s. alle ikke nagelfaste genstande fra slottene. Der blev i den forbindelse i løbet af 1852 optaget inventarlistes over disse, hvilke blev jævnført med fortegnelser fra før 1848, da der skulle ydes erstatning for de siden da bortkomne eller ødelagte ejendele. Registreringerne blev foretaget af husfoged Wegge på Gråsten slot og hushovmester Speerschneider på Augustenborg. Overdragelsesforretningen fandt derefter sted den 21. maj på Gråsten og den 22.-25. maj 1853 på Augustenborg. Ved den lejlighed mødte godsernes administrator, amtmand Heltzen, som statens og hertuginde svoger, grev Holck-Winterfeldt, som hertugens repræsentant i nærværelse af hofråd Bahrt og de to registratorer.

Husfoged Wegges fortegnelse over »mobilier og inventariedele« på Gråsten er ikke særlig omfattende, ej heller særlig detaljeret i sine angivelser. Den bærer præg af, at dette slot var familiens sekundære opholdssted. Helt anderledes forholder det sig med fortegnelserne fra det meget rigt møblerede Augustenborg, hvor Speerschneider efter sin langvarige tjenestetid

havde et særdeles indgående kendskab til snart sagt hver eneste ting i det store hus. Hans lister udmærker sig ved den omhu og nøjagtighed, hvormed de er ført, - også hvad angår de gennem krigsårene skete rekvitioner. Opdelte i saglige grupper: møbler, malerier, sølvtøj og særlige værdigenstande, våben, stutteriheste, vogne, musikinstrumenter samt vine, gives her så detaljerede oplysninger, at en museumsmand af idag ikke kan ønske sig dem bedre. For møblernes vedkommende skelnes der mellem sådanne, som »aldeles ikke har været benyttede siden marts 1848« og dem, der har været brugt under familiens fravær. Under våben gives blandt andet oplysning om, hvilke der har været udlånt til Helgesen, Schleppegrell og Riegels, ligesom det under vogne noteres, at den nye offenbacher »har været benyttet af Schleppegrell og de Meza«. På vin-fortegnelsen kan man år efter år ganske nøje følge, hvor mange flasker og af hvilke slags der var foretaget udleveringer, lige fra de dage i begyndelsen af april 1848, da de første officerer og læger mødte op, og da der blev serveret frokost under Frederik VII's besøg, indtil det tidspunkt, da krigstilstanden ophørte. Facit i dette regnskab viser, at vinkælderens beholdning var svundet ind fra 4.200 flasker til 799, hvorfor hertugen på denne konto fik en erstatning på 3.000 rbdl.

Det omfattende og righoldige bibliotek kunne tilbageleveres i urørt stand. Som en kuriositet kan oplyses, at udleveringen også omfattede stadslivræerne, 6 jagthunde, 2 ponyer og 1 kronhind. Endvidere 6 store og 3 mindre salutkanoner på lavetter, dragter til slup-roere samt et ur fra Trænérstalden.

Hertugen krævede forgæves tilbagelevering også af de i 1848 fra hans arbejdsværelse bort-

tagne papirer, breve og dokumenter, samt af de af »Hendes Kgl. Højhed Højsalig Enkehertuginde« efterladte breve. Dette materiale har siden 1848 været opbevaret i rigsarkivet. Heller ikke altersølvet og slotskirkens døbefont blev udleveret, trods Christian Augusts hævdeelse af, at disse i sin tid var skænket familien som private gaver.

Derimod fik han nogle sølvsager igen, der så sent som i november 1852 var blevet fundet nedgravet i kusk Peter Elleys have i flækken. De var i 1848 undgået den ellers så nøjeregnende Speerschneiders opmærksomhed, og end ikke en retslig undersøgelse kunne klarlægge, hvem der havde taget og skjult dem.

Blandt fortegnelserne findes en over samtlige skilderier på slottet, dateret og undertegnet af Speerschneider den 14. maj 1852. Den omfatter ialt 677 indrammede billeder, deraf 238 malerier, pasteller, akvareller, tegninger og miniaturer samt 369 kobberstik, litografier m.v. Af de 238 malerier er de 123 portrætter, blandt hvilke det er muligt at identificere langt de fleste af de billeder, der blev erhvervet af Frederiksborgmuseet i 1921 fra Gråsten og i 1929-30 fra Primkenau.

Auktion på Augustenborg i juni 1853

I den første halvdel af 1853 var hertugen stærkt optaget af at finde frem til et større gods på preussisk område som nyt virkeområde for ham selv og nyt hjem for familien. Hverken han eller hertuginde Louise Sophie synes herunder at have været særlig interesseret i at beholde og bruge møbler og andet inventar fra Augustenborg og Gråsten til det kommende hjems indretning. I hvert fald besluttede man kun at beholde

hele billedsamlingen, alt hvad der ejedes af guld, sølv, juveler o.l. værdigenstande og en del porcelæn, men kun ganske få møbler. Hele det øvrige indbo skulle afhændes ved en offentlig auktion på Augustenborg slot. Tilrettelæggelsen af denne blev lagt i hænderne på grev Holck-Winterfeldt. Der blev udarbejdet et katalog, omfattende ialt 3.381 numre, heraf mange møblelementer, stolesæt m.m. under samme nummer. Auktionen blev berammet til at finde sted onsdag den 29. juni 1853 og påfølgende dage og omfattede - som der står på katalogets titelblad - »en betydelig masse særdeles gode meubler og andre effecter - - såsom sofaer, stole, borde, chatoller, skabe, kommoder, sengesteder, spejle, lysekroner, lamper, lampetter, candelabre, gulvtæpper, en mængde fortrinlige sengeklæder og madratter, dækketøj, glas, porcellain, kjøkkentøj, vogne, seletøj m.m.«

Det kan ikke undre, at denne auktion blev et tilløbsstykke. Ikke blot fra Als og Sundeved strømmede folk til for at købe brugsgenstande og souvenirs fra den forhadte hertugs, »landsforræderens« bo, også langvejsfra kom der købere. Det er ikke så mærkeligt, at man endnu i vore dage - viden om i hele landet, men naturligvis først og fremmest på Als - ofte kan opleve at blive præsenteret for ting, der hidrører fra denne auktion. Blandt køberne var også herregårdsbesiddere fra kongeriget og hertugdømmerne, der erhvervede værdifulde og smukke ting, som der var et stort udbud af, til en billig pris. Fra Fyn kom eksempelvis stamhusbesidder, amtmand Cederfeld de Simonsen, der med J. D. Herholdt som arkitekt lige havde opført en ny hovedbygning på sit gods Erholm. Til dennes møblering kunne han fra auktionen på Augustenborg hjemføre en fin kollektion af

franske empiremøbler og andet, som endnu tjener til pryd for dette sted. Nogle af disse møbler hidrører sandsynligvis fra de indkøb, hertugen havde gjort i Paris under sin store udenlandsrejse.

Ved overenskomsten af 1852 havde hertugen til gengæld for opnåelsen af en samlet erstatning på 3 millioner rbd. for sine besiddelser »på øen Als og på hertugdømmet Slesvigs fastland« forpligtet sig for sin person og sin familie til fremtidig at opholde sig uden for den danske konges riger og lande samt til ikke at forstyrre roen i disse lande, heller ikke arvefølgen, som det hedder i aktstykket.

Slottenes og godsbesiddelsernes overdragelse til den danske stat og auktionen på Augustenborg slot, ved hvilken hertugfamiliens indbo blev splittet for alle vinde, opfattedes af alle som en manifestation af det augustenburgske hertughus' opløsning. Ingen forestillede sig, at disse begivenheder kun en halv snes år senere skulle få et efterspil.

Nyt hjem i det fremmede

Allerede dagen efter underskrivelsen af aftalen med den danske stat fik hertug Christian August den preussiske konges tilsagn om, at han for en del af afståelsessummen kunne oprette et fideikommis inden for en af de preussiske stater i Tyskland. Hans tanker kredsede først om Rhinlandet, men udbuddet her var ringe og priserne høje. Efter flere besigtelsesrejser sammen med sin ældste søn Frederik blev resultatet, at hertugen i september 1853 købte godset Primkenau i nærheden af byen Liegnitz i Nedre Schlesien. Det var en ret forsømt ejendom med et samlet areal på omkring 22.000 tdr.

land, hvoraf de 17.000 var skov, men prisen var rimelig, og mulighederne syntes gode. Her ville der være nok at tage fat på for en driftig landmand, og det store skovområde tiltalte en passioneret jæger som han. Umiddelbart efter købet gav hertugen sig i lag med det mest fornødne inden indflytningen - en ombygning af hovedbygningen og anlæggelsen af en udstrakt park. Efter vinterophold hos familien i Gotha var han fra tidligt forår atter virksom på sin nye ejendom, og i august 1854 kunne hertuginde Louise Sophie og den øvrige familie flytte ind. Hovedbygningen var i alle henseender helt forskellig fra de sønderjyske slotte. Til dens indretning blev der købt nye møbler og andet udstyr i Berlin, Dresden og Breslau. I løbet af få år blev der bygget et såkaldt prinsepalæ til sønnerne, en kavalerbygning samt et gæstehus, der muliggjorde genoptagelsen af den selskabelighed og gæstfrihed, som augustenborgerne havde ry for. Allerede i 1854 kunne hertuginde glæde sig ved flere besøg fra familien i Danmark, der med levende interesse fulgte med i, hvad der foregik og - som søsteren Christiane skriver i et af sine breve - glædede sig over »hertugen i en ham vel gørende virksomhed.« Til adspredelse og glæde for hertuginde og prinsesserne fortsatte man med om vinteren at opholde sig i Gotha, men fra tidligt forår til hen på efteråret nød man tilværelsen i og omkring Primkenau, hvor der i parken byggedes flere små hytter i engelsk cottage-stil og med navne efter prinsesserne.

Hertugen blev stærkt optaget af sin store drift, som krævede megen foretagsomhed og stædig energi. Han forbedrede og udvidede det dyrkede areal ved afvanding og mergling af store områder, lige såvel som ved tilkøb af mere

jord. Driften blev intensiveret ved indførsel af elitekvæg fra Holsten og Holland, der oprettedes nye savværker i skovene, og der blev også anlagt et teglværk, hvorved godset blev selvforsynende med mursten til de mange byggearbejder. Skovdriften forbedredes ved anvendelse af danske forstprincipper, ligesom der blev gjort en indsats for jagtens trivsel. Med vilje holdt hertugen sig borte fra aktiv deltagelse i politik; for eksempel afsløg han et tilbud om at blive medlem af det preussiske herrehus. Derimod satte han pris på bevarelsen af sin fyrstelige rang.

I 1862 havde familien den meget store glæde at få besøg af enkedronning Caroline Amalie, som hele livet igennem vedblev at opretholde forbindelsen med broderen og svigerinden, som skæbnen havde været så hård imod.

Da der efter Krigen 1864 viste sig en mulighed for at generhverve Gråsten slot og ladegård samt Fiskbæk, var hertugens yngste søn prins Christian ikke sen til at gribe lejligheden. Imidlertid modsatte Bismarck sig, at prinsen tog ophold i den nye provins Slesvig-Holsten, hvorfor det blev faderen, der overtog besiddelserne. Den 13. maj 1865 holdt Christian August da på ny sit indtog i Gråsten under en vis opmærksomhed fra den del af befolkningen, der var ham venlig sindet. I Hokkerup blev han modtaget af henved 50 ryttere, som satte sig i spidsen for hans vogn undervejs til flækken, ved hvis indkørsel der var rejst en æresport med hans initialer og inskriptionen: »Es grüßet Dich auf's Neue, Dem Grafenstein das Treue.« Mange af flækkens huse var pyntet med løvkranse og flag eller bånd i de slesvig-holstenske farver. Der var musik i gaden, opvisning af gymnaster fra Sønderborg, »Liedertafel« og illumination om aftenen. Også en del alsingere var mødt op,

*Slottet Primkenau i
Schlesien. Blyantstegning,
signeret C. Kroke.*

navnlig folk fra Augustenborg og Nordborg.

Alt dette fortælles af slotsbetjent Jansen i et brev fra 14. maj til hertuginde Louise Sophie på Primkenau. Til slut skriver Jansen, at han tilod sig at beværte de mange med kaffe, hvorved han håbede at have opfyldt sit herskabs ønske.

Til denne beretning må imidlertid føjes, at hertugen fra egnens langt overvejende flertal af dansksindede modtog en adresse med mange underskrifter, hvorved man frabad sig hans tilstedeværelse på Gråsten. Endvidere, at Christiane Holck-Winterfeldt sendte sin søster et brev, hvori hun - efter en omtale af de forandrede forhold, nu da hertugparret atter kunne komme til de minderige steder - tilføjer disse manende ord: » - Hellere kom jeg til dig fjern end nær - «. Hertuginde Louise Sophie kom aldrig mere til sit hjemland. Hun var i sine

sidste leveår slemt plaget af gigt og bundet til sin rullestol. Utallige besøg ved kursteder i såvel Tyskland som Frankrig havde nok i nogen grad kunnet lindre smerterne, men ikke helbrede. Efter et ondartet influenza-tilfælde døde hun den 11. marts 1867 i nærværelse af sin ægtefælle og alle børnene. Ugedagen derpå blev hendes bære ført til familiens gravsted i Primkenaus evangeliske kirke.

Hertugen overlevede sin hustru i to år. Efter en kortvarig sygdom med lammelse til følge udåndede han på hendes dødsdag i året 1869. Hans bisættelse fik imidlertid en mere officiel karakter, idet en række europæiske fyrstehuse havde sendt repræsentanter til bisættelsen. Efter en sørgehøjtidelighed på slottet fulgte de, sammen med familien, hertugens bære til den lille kirke, hvor den anbragtes ved siden af her-

tugindens. Samme dag blev der i slotskirken på Augustenborg afholdt en mindehøjtidelighed for den afdøde.

Blandt kondolencetelegrammerne til familien var der også et fra enkedronning Caroline Amalie, lydende: »Mine tårer forener sig med Eders. Ak, min inderligt elskede broder. Gud trøste Eder alle.«

Frederik Emil August, 1800-65, prins af Nør

Hertug Christian Augusts bror, prins Frederik, spillede under nationalitetskampen og navnlig i 1848 en så selvstændig og betydningsfuld rolle, at det vil være naturligt her også at give plads for en kort skildring af hans personlige og familiære forhold.

Til og med den store udenlandsrejse i 1817-20 havde de to brødre lige fra barndomstiden fulgt hinanden i et nært samliv. De var ganske vist meget forskellige i anlæg og temperament, Frederik den mest umiddelbare og følelsesladede, ofte opfarende og hidsig. Begge slægtede nok moderen på mere end faderen, men Frederik var så afgjort moderens yndling, lige fra han var lille.

Efter hjemkomsten til Augustenborg i 1820 skiltes deres veje. Som den ældste overtog Christian August alle augustenborgske besiddelser, medens Frederik måtte tage til takke med den beskedne apanage, der var tillagt ham ved faderens testamente. Dertil kom, at han ved broderens giftermål med komtesse Louise Sophie Danneskiold-Samsøe og det nye hertugpars indflytning på Augustenborg måtte føle sig overflødig i sit barndomshjem. Han valgte derfor i foråret 1821 at fortsætte sine studier, først i Göttingen og derefter igen i Heidelberg, hvor

han før havde været. Det var nu navnlig moderne politik, der interesserede ham, specielt liberalismen i England og Frankrig. Efter studiernes afslutning drog han derfor ud på en længere rejse til Holland, England og Frankrig for at udvide sit kendskab til disse landes politiske forhold.

Imidlertid havde han svært ved at komme til klarhed over, hvilken livsbane han skulle slå ind på. Han valgte da at følge det af faderen i testamentet givne råd om at gå militærvejen. Efter et års uddannelse ved hestgardens officersskole i København blev han 1825 udnævnt til eskadronschef ved kyrassérregimentet i Slesvig, for 1830 at blive forfremmet til regimentschef og 1839 til generalmajor, stadig med garnison i Slesvig. Det passede prinsen vældig godt at få sit virkefelt i hertugdømmerne, og han gik med liv og lyst op i sin militære gerning.

I 1829 giftede han sig med broderens svigerinde, Henriette [Jette] Danneskiold-Samsøe, som han havde været betaget af siden sin tidligste ungdom. Vielsen foregik i Bråby kirke ved Gisselfeld, hvor han i sin tid havde fulgt broderen op til brudeskamlen. Ægteskabet bidrog meget til atter at knytte de to brødre sammen, idet deres ægtefæller livet igennem holdt sig nær til hinanden, og begge forstod loyalt at følge deres mænd gennem alle vanskelighederne.

I Slesvig havde prins Frederik købt den fornemme ahlefeldt'ske gård nær ved Gottorp slot. Dette hus, som derefter fik navnet - og endnu i vore dage kaldes - Prinsepalæet, blev de nygiftes første hjem og et yndet midtpunkt for det finere selskabsliv i den ret så provinsielle stad. Ægteparrets begrænsede økonomiske baggrund blev afgørende forbedret, da enkehertuginde Louise Augusta i 1832 købte den meget smukt

Kortspil var et yndet tidsfordriv på Augustenborg. Spillepartiet her består af (fra venstre) grev Ernst Reventlow, hertug Christian August, prins Frederik af Nør og Caspar von Buchwald. Blyantstegning af Carl Hartmann 1845.

beliggende herregård Nør ved Egernførde fjordsydskyst til sin yndlingssøn og hans hustru. Denne ejendoms statelige hovedbygning blev derefter ramme om et familieliv, der med hensyn til harmoni helt og fuldt kunne stå mål med det på Augustenborg. Selv om det gamle jalousi-forhold mellem Christian August og Frederik af og til kunne blusse op på ny, havde og fik de dog så mange fælles interesser både i politik og det praktiske liv omkring godsdrift, hesteavl og væddeløb, at de for det meste kunne trække på samme hammel. Der var tillige et livligt samkvem mellem familierne på Augustenborg og Nør. Ægteparret på Nør fik to børn, sønnen Frederik, født 1830, og datteren Louise - kaldet Visse, født 1836.

I 1838 blev Nør oprettet som fideikommis og ved hjælp af arven efter moderen, der døde i

1843, kunne prins Frederik udvide sine besiddelser omkring godset ved køb af mere jord i nærheden.

Hos familien Danneskiold-Samsøe kom prinsen af Nør aldrig rigtig i kridthuset, hvilket genspejles i brevvekslingen mellem søstrene, hvor prinsens »tøjlesløse ustadighed« og manglende hensyntagen til hustruen er et stående emne. Efter Louise Augustas død, som skal have ladet prinsen af Nør ganske upåvirket, skønt han altid havde været sin moders erklærede yndling, skriver Christiane således til hertuginde Louise Sophie: » - Imellem os begriber jeg ikke prinsen, ja, han næsten bedrøver mig, thi viiste han så lidt følelse med moderen, hvis afgud han bestandig har været, og som han skylder så umådelig meget, hvad følelse har han da for andre? Intet har forundret mig mere, end at

han ikke strax tog hjem og hentede Jette til Augustenborg. Troer du, at Jette kan undskyldte ham denne gang? - «

Efter prinsen af Nørs opræden i 1848 kunne det ikke undgås, at han og hans familie måtte blive hårdt ramt efter krigsafslutningen. Han blev undtaget fra amnestiloven af 1851, og sammen med hustru og børn måtte han derfor i tiden indtil det danske nederlag i 1864 friste tilværelsen som landsforvist. Dog blev hans godsbesiddelser ikke - som hertugens på Als og Sundeved - konfiskeret af den danske stat. Især efter at det i 1855 var lykkedes ved Napoleon III's mellemkomst at få hævet de fideikommissariske bånd på godset Nør, havde prinsen haft muligheder for at skabe en rolig og tryk tilværelse for sin familie og sig selv ved at stifte nyt hjem et eller andet sted i udlandet. Men sådanne udnyttede han ikke. Tværtimod vedblev forældre og deres to børn at leve under stadig uro, flakkende rundt uden varigt opholdssted. Dette gik hårdt ud over hans gigtsvage hustru, hvis tilstand forværredes fra år til år, trods gentagne ophold ved forskellige kursteder.

Straks efter krigsophøret drog familien først til Gräfenberg i Sydtykland og derefter på et kortere ophold i Berlin. Fra 1852 boede den et par år i England, hvor sønnen studerede ved universitetet i Cambridge. Fra 1855 blev Paris det foretrukne sted. Herfra kunne ægtefællen af og til drage til Pau eller til Trouville, hvor hun nød at kunne være sammen med sine søstre og søsterbørn. Flere gange havde hun tillige den glæde at kunne besøge hertugparret på Primkenau. Den 10. september 1858 afgik hun ved døden i Paris.

Kort efter at være vendt tilbage til Nør i

efteråret 1864 giftede prinsen sig til børnenes sorg med Marie Esther Lee, datter af en rentier i New York. Dette ægteskab vakte den danske families forargelse, navnlig fordi prinsen kort forinden pludselig havde svigtet den danske Sophie Zeuthen, som han havde knyttet forbindelse med og lovet mere, end han holdt. Da Christiane Holck-Winterfeldt erfarede, at svogerens nye hustru havde tilladt sig at sende brev til enkedronning Caroline Amalie, reagerede hun overfor søsteren på Primkenau som følger: »- - Imellem os sagt, synes jeg ikke om, at hun i sit første brev til den kjære dronning kaldte denne svigerinde, selv om manden har fået hende til det. Hun burde ikke have gjort det. Det var amerikansk - -«.

I efteråret 1864 fik prinsen af den østrigske kejser tillagt titlen »fyrste af Nør« og dermed for første gang et formelt grundlag for det navn, han var kendt under siden 1830'rne.

Hen på sommeren 1865 drog ægteparret fra Nør ud på en udenlandsrejse med Palæstina og Ægypten som mål. Under et ophold i Beirut fik prinsen et hjerteslag og døde den 2. juli.

Da sønnen havde overtaget godset Nør, lod han i begyndelsen af 1866 både sin mors og sin fars lig hjemføre og bisætte i et kapel, der var bygget til Krusendorf kirke. Ved bisættelsen vakte det blandt de pårørende og mange fremmødte stor forargelse og fortrydelse, da højtideligheden blev skæmmet og afbrudt ved tilstedeværelsen af en militær afdeling, som de preussiske myndigheder havde sendt ud for at tilbageholde den afdødes brodersøn, hertug »Frederik VIII«, der imidlertid ikke, som man havde troet, deltog i bisættelsen.

Bornene på Nør, prins Frederik Carl Christian August, 1830-81, fra 1870 med titel greve af Nør, og søsteren Louise Charlotte Henriette Auguste, 1836-66, gift 1865 med prins Michael Vlangali Handjéri. Farvelagt litografi efter tegning af Carl Hartmann 1845.

Prinsen af Nør's eneste søn, *Frederik Carl Christian August*, 1830-81, var efter sin kortvarige deltagelse i felttoget 1848 som officer i oprørshæren draget ud på en flerårig opdagelsesrejse til Indien og Australien. Efter hjemkomsten derfra i 1852 gav han sig ved universiteterne i Cambridge, London og Paris i lag med historiske og geografiske studier, der senere resulterede i langvarige ophold i Indien og et ret vidtgående videnskabeligt forfatterskab, der bragte ham titlen af æresdoktor ved universitetet i Kiel. Ved et preussisk patent af 1870 havde

han fået tillagt titel som greve af Nør, og samme år havde han indgået ægteskab med sin sekretær Carmelita Eisenblatt, datter af en tyskfødt købmand i Venezuela. Med hende fik han to døtre.

Livet igennem bevarede greven af Nør en positiv og venskabelig indstilling til sin mors hjemland. Da man i Danmark ved en lov af 1881 havde hævet augustenburgernes landsforvisning, benyttede han lejligheden til sammen med sin hustru at aflægge en visit ved det danske hof, hvor han blev venligt modtaget i kongehuset. Samme år afgik han ved døden uden mandlige arvinger. Hustruen udsendte nogle år senere en udførlig levnedsskildring om sin tiltalende og kundskabsrige ægtemand.

Greven af Nør's søster, Louise, blev i 1865 gift med den franske fyrste Michel Handjéri, men døde allerede året derpå i barselseng. En af hendes niecer blev senere gift ind i den samme familie, der var af ungarsk oprindelse. Da hun døde i Kiel i 1955, viste det sig, at hun havde testamenteret en del slægtsminder fra Nør til Rosenborgsamlingen, deriblandt et portræt af dronning Caroline Mathilde.

Hertug Frederik, 1829-80

Efter sin deltagelse i Treårskrigen som adjutant ved oprørshærens generalkommando forlod den da 21-årige prins Frederik militærtjenesten for sammen med sin yngre bror, prins Christian, at studere historie, statskundskab, økonomi og statsret ved universitetet i Bonn. Gennem tre semestre fulgte han her forelæsninger af så bekendte professorer som Dahlmann, Droysen og Perthes. I september 1851 blev prinserne af faderen sendt ud på en lille udenlandsrejse, hvor de i Bruxelles fik en noget kølig modtagelse af kong Leopold, der var tilbøjelig til at betragte dem som revolutionære. I den sidste del af studietiden mødte prins Frederik den preussiske prins Friederich Wilhelm, med hvem han knyttede et venskab, der senere skulle få afgørende betydning for augustenborgerne.

Efter overenskomsten med den danske stat i 1852 blev der økonomiske muligheder for de unge prinser til efter god gammel tradition at begive sig ud på en længere rejse til Frankrig og Italien. Over Karlsruhe og Strassbourg drog de i januar 1853 først til Paris, hvor de inkognito som »herrerne af Ketting« blev modtaget af den da nylig indsatte kejser Napoleon III. De fik adgang til at overvære kejserens pompøse bryllup i Notre Dame-kirken og var en ugestid senere inviteret til frokost hos kejserparret, som afsluttedes med en køretur i vogn sammen med majestæterne til en militærparade i Versailles. Efter nogen tids ophold i den franske hovedstad fortsattes rejsen over Sydfrankrig mod Rom, hvor det var meningen, at de skulle opleve påskehøjtid med dens mange festlige foreteelser.

Men da de var nået til Avignon i Sydfrankrig, var de så uheldige at få mæslinger, der dengang blev betragtet som en alvorlig sygdom. Dette opholdt dem i flere måneder, så de først nåede til Rom efter påske. Her fik de i deres landsmand, filologen dr. Karl Lorentzen en udmærket cicerone under besøg ved stadens mange seværdigheder. Ja, de kom, som det hørte sig til for unge fyrster, endda i audiens hos paven. Efter godt en måneds ophold i Rom var det næste mål Napoli, hvorfra der blev gjort udflugter til Ischia, Vesuv og Pompeji. Midt under alt dette fik de pludselig og uventet fra faderen Christian August besked om hurtigst muligt at komme hjem, da han stod i begreb med at skulle bestemme sig med hensyn til købet af et gods og i denne situation ville have sin ældste søn og arving med ved afgørelsen. I slutningen af juli 1853 ankom de derfor til Gotha, hvor hertugfamilien da boede i det lille lystslot Rosenau. I september s.å. fulgte derefter købet af Primkenau i Nedre Schlesien.

Efter forudgående aftale med den preussiske konge trådte de augustenburgske prinser fra marts 1854 ind i den preussiske hær - Frederik som premierløjtnant ved 1. garderegiment i Potsdam, Christian som sekondløjtnant ved kyarasséerne i Breslau. For den førstnævntes vedkommende blev den militære karriere kun af kortere varighed, dels på grund af prinsens svagelige helbred, dels fordi forholdet mellem den preussiske statsledelse og hertug Christian August skabte vanskeligheder. I foråret 1855 måtte prins Frederik søge orlov for at komme på rekreation i Schweiz, og i begyndelsen af 1856 drog han sammen med sin bror ud på en ny rejse til Italiens mildere klima. Her fortsatte de, hvor de i sin tid var blevet afbrudt, nemlig i

Napoli. Gennem 3 måneder varede opholdet denne gang, først i Napoli og derefter i Rom, Firenze, Milano og Wien. Kort efter hjemkomsten til sin afdeling i Potsdam trådte Frederik derefter helt ud af tjenesten.

Han var på det tidspunkt 26 år, og både han selv og hans forældre fandt, at han som arving til fideikommisset måtte tænke på giftermål. I dette som så mange andre spørgsmål kom familiens gode ven og rådgiver, hertug Ernst i Coburg, atter til hjælp, idet han etablerede kontakt mellem prinsen og den jævnaldrende prinsesse Adelheid af Hohenlohe-Langenburg. Brylluppet blev fejret på slottet Hohenlohe den 11. september 1856. Samtidig købte hertug Christian August godset Dolzig i Posen, hvor de nygifte, efter hovedbygningens istandsættelse, kunne bosætte sig fra efteråret 1857. Prinseparret fik i deres ægteskab efterhånden 5 børn, sønnen Ernst Günther og 4 døtre.

I begyndelsen af året 1863 fik prins Frederik tilbud om at efterfølge Otto af Bayern som konge af Grækenland, hvilket han dog afslog. Tilbuddet gik derefter videre til Christian IX's søn Wilhelm, der tog imod det. Efter kong Frederik VII's død i november involverede prins Frederik under det påtagne navn hertug »Frederik VIII« sig stærkt i hertugdømmernes forhold [se s. 320ff], hvilket medførte, at det nye hertugpar med deres daværende tre børn i begyndelsen af 1864 flyttede til Kiel, hvor hertugen opholdt sig indtil juni 1866, medens hustruen og børnene blev boende i den af ægtefællen købte villa på Düsternbrooker Weg et års tid længere. Efter to års ophold i Gotha flyttede familien til Primkenau, som Frederik overtog efter faderens død i 1869. Dolzig var blevet afhændet allerede ved juletid 1867.

Ved Christian Augusts død havde hertug Frederik også overtaget Gräfsnäs i Skåne samt Gråsten slot og ladegård med avlsgården Fiskbæk i Nordslesvig, der nu var del af den preussiske provins Slesvig-Holsten. Det komplicerede forhold til Preussen udelukkede imidlertid foreløbig, at familien tog ophold på Gråsten.

Under den Tysk-Franske Krig 1870-71 deltog hertugen som generalmajor à la suite i den bayerske hærs felttog, og efter krigens afslutning var der ingen anden udvej end at forlige sig med sejrherren. Hertugen sagde imidlertid farvel til al videre politisk virksomhed og helligede sig fra nu af helt arbejdet og familielivet på Primkenau. Lejlighedsvis tog man på besøg hos søstrene i Pau i Frankrig og hos broderen Christian, der i 1866 havde ægtet dronning Victoria og prins Alberts datter, prinsesse Helene af Storbritannien, og boede på Windsor Castle i England.

Lige fra 1875 virkede den engelske dronning som befordrer og formidler af visse ægteskabsplaner, der først blev realiseret 1881 ved giftermålet mellem hertug Frederik og hertuginde Adelheid's ældste datter, Auguste Viktoria, og den tyske prins Wilhelm, senere kejser Wilhelm II, søn af hertugens studiekammerat og gode ven i sin tid i Bonn. Endnu førend forhandlingerne om dette ægteskabs indgåelse, der som forudsætning fra kejser Wilhelm I's side krævede et augustenburgsk afkald på al arveret til hertugdømmerne Slesvig og Holsten, var ført til en lykkelig afslutning, døde hertug Frederik under et kurophold i Wiesbaden den 14. januar 1880. Hans bære blev ført til Primkenau og bisat ved forældrenes side i stedets evangelisk-lutherske kirke.

Hertug Ernst Günther II, 1863-1921

Hertug Ernst Günther II blev født på Dolzig i Posen den 11. august 1863. Barndomsårene tilbragte han 1863-64 på Dolzig, 1864-67 i Kiel, 1867-79 i Gotha og derefter på Primkenau. Ved faderens død i 1880 gik han som 16-årig i gymnasiet Vitztum i Dresden. Som umyndig kunne ifølge tysk lovgivning hverken han selv eller hans formynder, farbroderen prins Christian, afgive nogen erklæring om arveafkald i forbindelse med det planlagte ægteskab for sin ældste søster, men dette kom ikke til at virke forhalende på giftermålet. Efter at det unge par havde fået lejlighed til at mødes, først i Gotha og derefter på Windsor, proklamerede den tyske kejser i juni 1880 på slottet Babelsberg i Potsdam den officielle forlovelse, og efter indgåelse af en ægtepagt blev brylluppet fejret i Berlin i februar 1881. Alle spørgsmål vedrørende den endelige ordning af forholdet mellem det augustenburgske hus og den preussiske stat var man da enedes om at udskyde indtil Ernst Günthers opnåelse af myndighedsalderen som 21-årig.

Det blev derfor først i 1884, at den unge hertug og hans farbror i en højtidelig skrivelse til kejseren dels gav afkald på »alle rettigheder, der tilkom det augustenburgske hus til de tidligere hertugdømmer, nu provinsen Slesvig-Holsten«, dels »gerne og villigt« anerkendte provinsens retmæssige tilhørsforhold til den preussiske stat. Som en slags erstatning fik Ernst Günther til gengæld overdraget stamslottet Augustenburg og Sønderborg slot samt tillagt en årlig rente.

Hertugen var allerede i 1880 trådt ind i den preussiske hær som løjtnant, og her avancerede han efterhånden til generalløjtnant à la suite, ligesom han blev udnævnt til æresoberst. Først 5 år efter svogerens tiltræden som konge af Preussen og Tysklands kejser blev det augustenburgske fyrstehus' æresretlige stilling fastlagt ved et særligt patent af 1893, og året derefter blev hertugen arveligt medlem af det preussiske herrehus. Dermed var endelig alle problemer i det gennem mange år spegede og uafklarede forhold mellem Preussen og augustenerne løst.

Overdragelsen af Augustenburg og Sønderborg slotte var mere en formel akt end af praktisk økonomisk betydning, eftersom alle tilhørende godsbesiddelser med deres privilegier for længst var frasolgt og begge slotte taget i brug til andre formål end beboelse. Augustenburg havde siden 1848 været henholdsvis lazaret, dansk og preussisk kaserne og derefter fra 1876 til 1919 tysk kvindeseminarium. Sønderborg havde i tiden 1848-64 været dansk og derefter preussisk kaserne.

Derfor vedblev familien at foretrække Gråsten slot som opholdssted i landsdelen. Hertuginde Adelheid synes som enke at have fået en ganske særlig forkærlighed for dette sted, også efter sin da endnu ugifte søns overtagelse deraf.

Hertug Ernst Günther kom som regel hvert år af og til på længere ophold her og deltog meget aktivt i slottets og godsets administration. I hans lange ejertid skete der meget på Gråsten, optaget som han var både af landbrug, skovbrug, fiskeri og jagt. Godsets skovareal blev væsentligt udvidet, der blev anlagt fiskedamme i slottets omgivelser, og der oprettedes et stort teglværk ved skoven Nederstjernen. Efter sit

sene giftermål i 1898 med den 17-årige prinsesse Dorothea af Sachsen-Coburg iværksatte han en række om- og tilbygninger på slottet.

Ernst Günther var tillige stærkt interesseret i udforskningen af sin slægts og sine hertugelige forgængeres historie. Han gav en række forskere, bl.a. Hans Schulz og Joh. G. Gebauer, adgang til det meget righoldige familiearkiv på Primkenau, der senere blev overdraget til Schleswig-Holsteinisches Landesbibliothek i Kiel [nu i Landesarchiv på Gottorp]. Dette resulterede i de omfattende monografier over hertugerne Frederik Christian II, Christian August II og »Frederik VIII«, samt i en række publikationer af breve.

Kort efter genforeningen blev Ernst Günther af forholdene nødsaget til at træde i forhandling med den danske stat om afståelse af sine forskellige besiddelser på Als og Sundeved. Men endnu inden sagen var kommet til endelig afgørelse, døde hertugen den 22. februar 1921. Han blev bisat i et lille kapel, som han selv havde opført ved Primkenau. Da han var barnløs, blev det hans enke og bo, som afhændede slottene og de sidste rester af de augustenburgske godsbesiddelser til staten. Hertuginde Dorothea overlevede iøvrigt sin ægtefælle i ikke færre end 46 år, idet hun først døde i januar 1967.

Allerede i 1921 trådte Frederiksborgmuseet, takket være dr. M. Mackeprang, der var søn af forpagteren på den tidligere gråstenske besiddelse Kiding i Felsted sogn og gennem mange år medlem af museets bestyrelse, i forhandling med hertuginde Dorothea om eventuelt køb af en række for dansk historie vigtige portrætter, der hang på Gråsten slot ved afhændelsen. Det gav i første omgang et ret beskedent resultat. Men i 1929-30 blev enkehertuginde - tvunget

af vanskelige økonomiske forhold efter Første Verdenskrig - nødsaget til at afhænde ikke blot det store gods Primkenau, men også størstedelen af familiens løsøre, deriblandt en stor samling portrætter, sølvtoj, møbler m.m., af hvilket det meste var af dansk oprindelse. Ved rettidig indgriben af Frederiksborgmuseets daværende leder Otto Andrup lykkedes det dels direkte fra Primkenau, dels gennem tysk kunsthandel i Berlin og Dresden, at erhverve største delen af det såvel historisk som kunstnerisk værdifulde inventar tilbage til hjemlandet.

Den augustenburgske hertugtitel gik ved Ernst Günther II's død i 1921 i arv til hans fætter, prins Albert, født 1869 som søn af prins Christian og prinsesse Helene i Storbritannien. Dennes ældre bror Christian var, under sin deltagelse i Boerkrigen i Sydafrika, død i Pretoria år 1900. Albert selv døde ugift og uden arvinger den 27. april 1931 som den sidste titulære hertug af Augustenburg. Med ham uddøde det augustenburgske fyrstehus på mandssiden.

Jørgen Paulsen

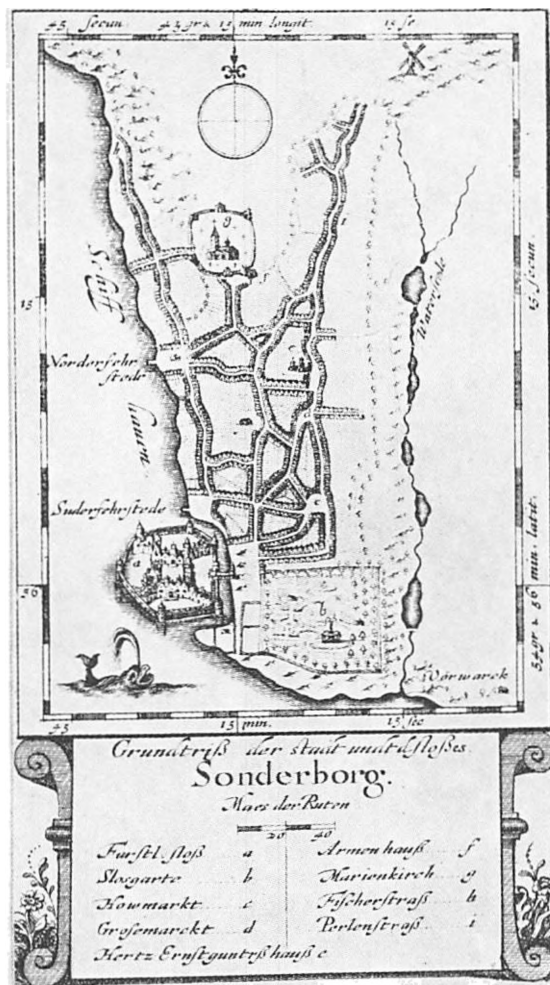
Slotte og palæer

De augustenborgske slotte og palæer indtil 1852

Kronologisk oversigt

Før 1649	Ernst Günther bygger et palæ i Sønderborg.	1758-59	Frederik Christian I genopbygger Gråsten slot i reduceret skikkelse med den søndre sidefløj og tilknyttede pavilloner som ny hovedbygning samt »Langegang« som forbindelse til nordfløjen.
Ca. 1660-63	Ernst Günther opfører det første Augustenborg slot.		
1675	Ernst Günther får som guvernør over Als kontorer og bolig på Sønderborg slot.		
1725	Christian August I og hertuginde Frederikke Louise køber Gråsten slot.	1764	Frederik Christian I får overdraget Sønderborg slot som ejendom.
1726	Enkehertuginde Sophie Amalie sælger »Ernst Günthers palæ«.	1764-67	Frederik Christian I påbegynder opførelsen af et nyt slotsanlæg på Augustenborg med bygningen af en nordre staldlænge som pendant til Marstaldbygningen [1764], en vaskeribygning [1764] og en portbygning [1765-67], samt en køkkenbygning [u.å.].
1733	Christian August I bygger en ny ladegård ved Augustenborg og »Marstalden« på den nedrevne ladegårds grund.		
1757	Gråsten slot hærages af en brand, der lægger hovedbygningen i aske, men lader den nordre sidebygningens midterparti med slotskirken og de to østre endepavilloner uberørt.	Ca. 1765?	Prins Æmil August opfører et lille palæ med sidebygninger vestnordvest for hovedslottet.

- 1770-76 Frederik Christian I nedriver det gamle Augustenborg slot og bygger den nye trefløjede hovedbygning i nær korrespondance med staldgården.
- 1786-88 Frederik Christian I nedriver den søndre fløj i Æmil Augusts lille gårdanlæg og opfører på dets plads »Palæet« som bolig for datteren, prinsesse Louise.
- 1807 Frederik Christian II opfører Kavalerbygningen ved slottets indkørsel.
- 1829 Christian August II bygger ved Palævej Træneerstalden.
- 1842 Christian August II opfører til erstatning for »Langegang« på Gråsten slot en ny, høj midterbygning.
- 1848 Ved Treårskrigen udbrud besættes Augustenborg og Gråsten af dansk militær. Augustenborg forbliver besat resten af krigen og tjener dels som lazaret, dels som kaserne.
- 1852 Den danske stat overtager samtlige augustenborgske besiddelser, herunder også slotte og palæer.

Grundplan af købstaden Sønderborg 1649. Med angivelse af bl.a. »Hertug Ernst Günthers Hus«. Tegnet af Johs. Mejer som forlæg til et kobberstik i Casp. Danckwerths Neue Landesbeschreibung der zwei Herzogthümer . . . 1652.

I den efterfølgende tekst vil bygningerne blive beskrevet i denne rækkefølge: 1) Ernst Günthers palæ i Sønderborg, 2) det første Augustenborg slot, 3) det nye Augustenborg, 4) Palæet, 5) Gråsten slot og 6) Sønderborg slot.

Ernst Günthers palæ i Sønderborg

På det ældste bykort over Sønderborg - et grundruds, udført af kartografen Johannes Mejer som forlæg til et kobberstik i Danckwerths topografiske beskrivelse af hertugdømmerne Slesvig og Holsten, der blev trykt i 1652, er blandt byens bemærkelsesværdige lokaliteter anført en bygning, kaldet »hertug Ernst Günthers hus«. Det er beliggende på vestsiden af Perlegade, et stykke fra rådhuset. Da huset ikke er omtalt eller nævnt i byens akter før den tid, må det sandsynligvis være bygget af Ernst Günther, augustenburgernes stamfar, og det senest i 1649, da bykortet blev tegnet.

Efter sin deltagelse som dansk rytterofficer i Torstensson-krigen var Ernst Günther i slutningen af 1645 vendt hjem til Sønderborg, hvor han som ungarl havde bolig og underhold hos broderen, hertug Hans Christian på slottet. I årene 1647-48 var han ofte gæst på Flensborg-hus, hvor den kongelige statholder, Christian IV's næstældste søn Frederik, med titel af hertug, da residerede sammen med sin gemalinde Sophie Amalie. Her havde Ernst Günther lejlighed til ved fester og lignende at møde bl.a. sin purunge kusine, prinsesse Auguste af Lyksborg, som var nær veninde af Sophie Amalie. Trods stor aldersforskel endte det med troløvelse.

Ernst Günther var næppe særlig formuende. Hans faste årlige indtægt bestod i det pengedepotat på 1.000 rdl., som broderen i sin egenskab af regerende hertug havde forpligtet sig til at betale hver af sine brødre. Hvad han har kunnet spare op af officersgage, aftakningsdusører o.l.

må have været meget begrænset. Ikke desto mindre lykkedes det ham i tiden forud for sit giftermål i 1651 dels at bygge det lige omtalte palæ, dels fra sin hertugelige bror at købe godset Gudsgave på Ærø, og endelig i december 1650 - et halvt års tid forud for brylluppet - at erhverve et jordareal i nærheden af sit palæ i Sønderborg, hvorpå han kunne anlægge en lysthave. Arealet lå lige over for palæet, på den anden side af Perlegade. Herfra strakte det sig mod øst helt ud til den nuværende Kongevej og mod syd næsten ned til Voldgade. I de nærmest følgende år blev her anlagt en park efter alle kunstens regler, med sjældne træer og buske, fine blomsterbede, samt springvand og fiskedamme, der fik deres tilløb fra den bæk, der med udgangspunkt i en lille sø i nord - ved den nuværende rutebilstation - løb mod syd ud i havet. På et kobberstik af byen og dens omegn i Pufendorfs store, rigt illustrerede værk om svenskekongen Karl X Gustavs bedrifter er haven aftegnet som et rektangulært anlæg, opdelt i parterrer ved en nord-syd gående bred midtergang og tre kortere tværgange. Billedet, der forekommer meget troværdigt, er tegnet af en kunstner, som fulgte med den svenske hærstyrke, der i september 1657 bemægtigede sig Sønderborg slot og by.

Til dette boligmiljø i den lille købstad hjemførte Ernst Günther efter et festligt bryllup på Københavns slot i juni 1651 sin unge brud. Her fik det nygifte par deres hjem gennem mere end ti år - nemlig indtil det tidspunkt, da det landlige slot ude på Als, med navn efter Auguste, stod færdigbygget, formentlig i 1663-64.

Hvad der vides om Ernst Günthers palæ er iøvrigt meget lidt. Den tidligste omtale findes i Erik Pontoppidans *Theatrum Daniæ* fra 1730.

Skønt forfatteren i kraft af sin nære tilknytning til den unge hertug Frederik Carl af Nordborg, der var født og havde sit barndomshjem i palæet, må have kendt huset godt, anfører han blot, at »dette såkaldte fyrstehus, der ved sin fornemhed skilte sig ud fra sine omgivelser, før opførelsen af Augustenborg slot var beboet af hertug Ernst Günther og senere af andre fyrstelige personer.« På et kobberstykke prospekt af Sønderborg købstad i samme forfatters store topografiske værk Danske Atlas, bind VII, der udkom 1781, men hvor bybilledet er fra 1769, ses palæet - her under benævnelsen »Grev Ahlefeld's Hotel« - ragende op over de omgivende huse.

Det trefløjede, grundmurede hus fremtrådte som en adelig gård i et typisk småstadsmiljø. Det var bygget af røde mursten i to etager. Facaden ud mod Perlegade havde en længde af ca. 60 alen. I midten var der portgennemkørsel til gårdspladsen, der afgrænsedes af to sidefløje, medens den mod vest åbnede sig ud mod en urtehave, der strakte sig hen til Mariegade, langs hvilken var opført en - endnu bevaret - mur med en bagdør. Hovedindgangen på gårdsiden til venstre for porten var prydet med en sandstensportal, kronet med det hertugelige våben.

Selv om palæet ingenlunde virkede som et slot for en fyrstelig familie, må det have været ret rummeligt, med rimelig god plads til en herskabelig bolig og tilhørende faciliteter for tjenerskab og hvad der ivoerigt hørte sig til.

Ernst Günthers palæ var i augustenburgsk eje indtil 1726. Fra 1702 var det udlejet til en slægtning af familien, nemlig Christian Carl af den plön-nordborgske hertuginie. Han havde dette år indgået et ustandsmæssigt ægteskab

Udsnit af kort over Sønderborg og omegn 1657. Med angivelse af det under Ernst Günther anlagte haveanlæg øst for Perlegade, hørende til hans palæ. Efter kobberstik i Pufendorfs værk om Carl X Gustavs bedrifter.

med »hofdamen på Østerholm«, Dorothea Christine von Aichelberg, herefter kaldet »fru von Carlstein«. Christian Carl døde allerede i 1706, for øvrigt et par måneder før sin søn, den senere hertug Frederik Carl af Plön's fødsel. Moderen blev imidlertid boende i palæet sammen med sønnen og datteren Vilhelmine Auguste, senere gift Reventlow.

Køberen i 1726 var hertuginde Sophie Amalies svigerinde, enkegrevinde Ulrikke Antoinette Ahlefeldt, der var blevet hjemløs på Gråsten efter tvangsauktionen 1725 og sad i ret uheldige omstændigheder, navnlig i betragtning af at

hun var datter af grev Ulrik Frederik Gyldenløve, Frederik III's uægte søn. Efter at hun var flyttet ind i palæet, blev dette kaldt »grev Ahlefeldts hotel«.

Tretten år senere flyttede enkegrevinden imidlertid til Altona, efter at huset var blevet solgt til en afgået generalmajor, grev Philip Ditlev Trampe, som beholdt palæet, der nu - efter at det var blevet pudset og kalket - kaldtes »det hvide hus«, indtil sin død i 1750. Grevens arvinger solgte året derefter huset på en offentlig auktion, ved hvilken det blev tilslået den daværende apoteker i Sønderborg. En af hans efterfølgere, apoteker David Schmidt, flyttede i 1810 sin forretning, der siden 1682 havde haft til huse i naboejendommen, ind i det historiske hus.

Bygningens skæbne blev endelig beseglet ved preussernes nådeløse bombardement på Sønderborg natten til den 3. april 1864, da en stor del af byen blev ødelagt af bomber og brand. En del bevarede fotografier af ruinbyen, optaget før nedrivningen af husets sørgelige rester, er det sidste vidnesbyrd om det gamle palæ, af hvilket der så at sige ikke er ladt sten på sten tilbage.

Det oprindelig tilhørende store haveanlæg øst for Perlegade blev allerede i 1726 - kort efter enkegrevinde Ahlefeldts erhvervelse - frasolgt ejendommen og overtaget af den hertugelige gartner siden 1689, Peter Hansen Vothmann, under hvis efterkommere »Vothmanns have« som planteskole opnåede stor berømmelse - ikke blot i hertugdømmerne og kongeriget, men også uden for rigets grænser.

Det første Augustenborg slot

I august 1651 - et par måneder efter sit bryllup - købte Ernst Günther af kong Frederik III landsbyen Stavnsbøl og en del gårde i Sebbelev, beliggende ved en lille langstrakt vig af den fjord, der fra farvandet mellem Als og Sundved i sydøstlig retning skærer sig dybt ind på øens vestside. Stedet udmærker sig ved stor landskabelig skønhed, og det ligger kun en lille mils vej nordøst for Sønderborg.

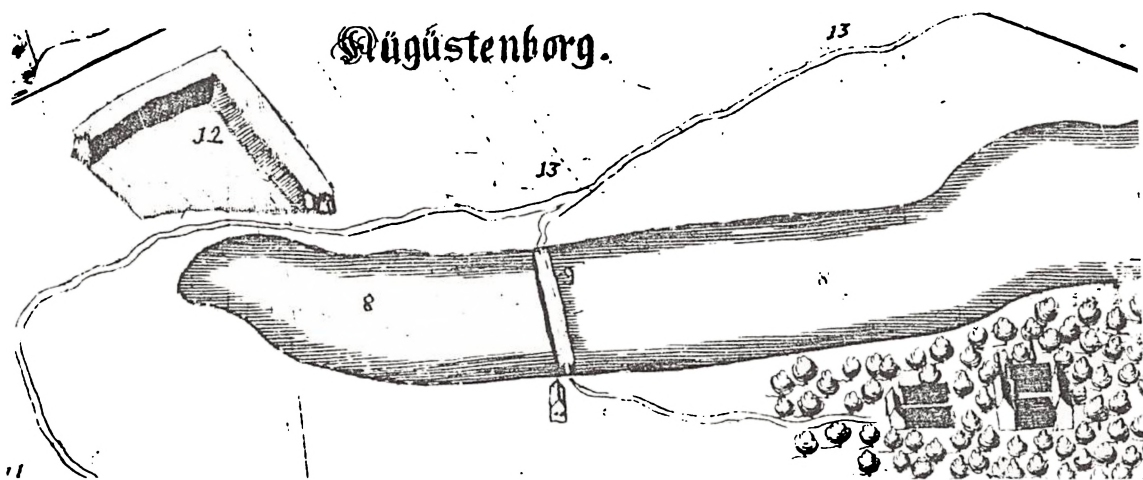
Tanken om at bygge et slot her, til afløsning af det beskedne palæ i købstaden, har nok hurtigt meldt sig for hertugparret, men den hidtidige opfattelse, at opførelsen fandt sted kort efter brylluppet, holder næppe stik. For det første blev den gård - den bedste i Stavnsbøl -, på hvis jord slottet blev bygget, ikke brudt ned før i 1660. For det andet er de tidligste breve, som hertugen har forsynet med stedsbetegnelsen Augustenborg, først dateret 2. februar 1664. Begge dele tjener til bekræftelse af en formodning om, at slotskomplekset må være opført i den mellemiggende tid, d.v.s. mellem 1660 og 1663. For denne opfattelse taler endvidere, at yderligere 5 gårde i landsbyen først blev nedlagt i 1665, for at deres jordtilliggende kunne lægges ind under den nybyggede ladegård lidt øst for slottet.

I Resens Atlas fra 1670'erne ses et prospekt, som i grove træk angiver slotsanlæggets beliggenhed og udseende. På sydsiden af den smalle fjordvig er indtegnet vejen fra Sønderborg [13], den »jordbakke«, hvorpå borgen i denne by efter sagnet skulle have været påbegyndt og som må

være Bro vold [12], samt »jordbroen« [9], d.v.s. dæmningen, hvorpå vejen fører over vigen [8] til slottet og ladegården, der - omgivet af skov - er beliggende på den nordre bred. Hovedbygningen er aftegnet som et massivt firfløjet bygningskompleks omkring en lukket gårdsplads. Sydfløjen er udstyret med et højt, slankt spir. Et lille stykke øst for hovedbygningen ligger en trefløjet ladegård, foran hvis midterfløj i øst vejen ender og derved viser, at her var porten med indkørselen til slottet.

Den tidligste beskrivelse af dette første Augustenborg slot findes i Erik Pontoppidans *Theatrum Daniæ*. Den lyder i oversættelse fra tysk: »- En god halv mils vej nordøst for Sønderborg ligger den fyrstelige residens Augustenborg, der - som tidligere nævnt - blev bygget af hertug Ernst Günther, hertug Alexanders tredje søn, som var sønnesøn af Hans den yngre, i midten af forrige århundrede. På det sted stod forhen en landsby, kaldet Stavnsbøl, hvor efter vidnesbyrd i Casp. Danckwerth pag. 100 det nu i Sønderborg værende slot i gamle dage skulle have været anlagt. Stedet er tiltalende og ligger ved siden af en lille havbugt, kaldet Stavnsbøl fjord. Slottets bygning er i det ydre både stor og også ret anelig, dog uden brandmur. I det indre er gemakkerne ret fyrsteligt møbleret og for en stor del prydet med meget kostbare og rige tapeter. Den bag ved slottet liggende have har også sin behagelighed, især hvad angår den mange 1000 skridt lange og kraftigt bevoksede allé, som næsten strækker sig a perte de vue [så langt øjet rækker] og støder ud til det frie hav. Foran slottet ligger en lille flække med omkring 40 huse, mest beboet af fyrstelige hofbetjente.«

Bortset fra de sidste bemærkninger om haven og flækken, der mere er møntet på tiden om-

Det første Augustenborg slot. Prospekt fra ca. 1670. Efter Resens Atlas i Det kgl. Bibliotek.

kring 1730, da bogen udkom, end på byggetiden i 1660'erne, passer denne beskrivelse udmærket med angivelserne på kortet i Resens Atlas.

I mangt og meget lignede det første Augustenborg en jævn dansk herregård fra slutningen af det 17. århundrede, hvilket iøvrigt harmonerede godt med den augustenburgske hertugs daværende økonomiske og sociale status. Bortset fra titel og rang stod han nærmest på linie med adelige godsejere - og det slet ikke de største - i datidens Danmark.

Gennem henvend 100 år dannede dette slot rammen om tilværelsen for 4 generationer af hertugfamilien. Om boligmiljøet har man hidtil kun vidst, hvad Erik Pontoppidan med få linier fortæller i den ovenfor citerede beskrivelse. Under forarbejdet til denne afhandling er forfatteren imidlertid stødt på en boopgørelse fra 1725, som bidrager til nærmere og detaljeret oplysning om indretningen af nogle af slottets rum, nemlig dem, der beboedes af den i 1724 afdøde storkanslerinde. Dette nøjagtigt registrerede bo bekræfter og supplerer Pontoppidans ord om

den fyrstelige møblering og rigdommen på kostbare vævede og malede tapeter. [Se s. 34 f.].

Af bygningsmæssige ændringer ved det første slot gennem dets godt 100-årige eksistens skal først nævnes, at der i 1670 blev indrettet et slotskapel til brug for den hertugelige familie og hofbetjente. I kirkebogen for Ketting sogn, hvorunder Augustenborg hørte, har den daværende sognepræst, der fra dette år tillige virkede som hofprædikant eller kabinetspræst for hertugfamilien, noteret, at Frederik III da gav Ernst Günther tilladelse til at lade det kapel, som hertugens svigerinde, hertuginde Anna af Sønderborg, havde bygget ved den nærliggende Gammelgård, flytte til og indvie på Augustenborg. Samtidig fik hertugen med visse forbehold overdraget patronatsretten til Ketting kirke, hvortil beboerne i Stavnsbøl og Sebbelev sogne-

Den væsentligste ændring i det oprindelige bygningsanlæg skete imidlertid i 1733, da hertug Christian August I efter en brand i en stald besluttede at nedrive den gamle ladegård ved

slottet og genopføre en ny på det sted, hvor den stadig ligger, nemlig et stykke nord for og helt uafhængig af borggården. Som den sidste rest fra den tid står endnu en stor herregårdslade med årstallet 1733 i jerncifre på den ene gavl.

På den gamle ladegårds grund byggedes i det samme år »Marstalden«, - en 25 fag lang herskabsstald med plads til mange ride- og køreheste, et af denne tidsperiodes typiske statussymboler. Denne bygning, der i det nuværende staldgårdsanlæg udgør den søndre staldlænge, er opført af rødgyldne mursten på en sokkel af granitkvadre. Dens fremspringende midterfag er udformet som en pilasterportal omkring en rundbuet port. Under en dobbeltvolut over porten står årstallet 1733. Frontispicen derover var oprindeligt ført op i en kraftig svungen afdækning, der senere er blevet afløst af den nuværende nøgterne trekantgavl, men i murpartiet derunder ses stadig det hertugelige våben i sandsten, flankeret af det daværende hertugpars kronede monogrammer CA og FL [Christian August og Frederikke Louise] i jernbogstaver. Hvert andet bygningsfag er markeret ved smalle pilastre, og i det tredje fag fra hver ende sidder en dør med træportal og trekantgavl. I det afvalmede tegltag over en svær, profileret gesims var der oprindeligt på hver side af portpartiet to - senere fjernede - kviste, ligeledes med trekantgavle.

Marstaldbygningen, der synes at være udformet af en duelig arkitekt, kom i mange år til at ligge alene som en torso - formentlig fordi Christian Augusts efterhånden mere og mere anstrengte økonomi udelukkede realiseringen af det større byggeprogram, som den forekommer at måtte have været et led i, og som først blev virkeliggjort godt 30 år senere, da sønnen gav

sig i lag med fornyelsen af hele slotsanlægget.

At det gamle Augustenborg ved midten af det 18. århundrede stod for fald, er tydeligt udtrykt i et brev, som hertug Frederik Christian under 21/4 1757 - et par måneder efter Gråsten slots ulyksalige brand - sendte kong Frederik V. Han takker heri for den støtte, kongen har stillet i udsigt som hjælp til genopførelsen, omend den forekommer ham utilstrækkelig, og så føjer han de ord til, som har relation i denne forbindelse: » - - Mit herværende hus falder snart sammen over hovedet på os,- hvor gerne ville jeg dog her have et fast [grundmuret] hus - -.« Den gamle bindingsværksbygning var da nedslidt. Alligevel skulle der gå endnu en rum tid, førend hertugfamilien kunne flytte ind i et dejligt, nyt slot.

Det nye Augustenborg slot

Enhver, der ad den nuværende adgangsvej, træder ind i slotsgården på Augustenborg, vil umiddelbart føle sig betaget af det storslåede bygningsanlæg, som endnu i vore dage fremtræder i særdeles vel bevaret og smukt vedligeholdt stand. Til højre ligger den mægtige, hvidkalkede slotsbygning omkring en brolagt indre slotsgård, der udadtil afgrænses af en række svære granitpiller med jernkæder imellem. Til venstre - mod øst - glider blikket ud over det langstrakte staldgårdsanlæg med to lange, lave længer ved siderne og en portbygning med gennemkørsel for enden - alt stående i blank mur af rød-gule sten og omsluttende en rektangulær plads, den tidligere ridebane.

Hele dette anlæg, med undtagelse af den søndre staldlænge, som er omtalt i det foregående, er opført i tidsrummet 1764-76 med Frederik Christian I som bygherre. Det økonomiske grundlag for dette store byggeforetagende havde hertugen fået dels ved den klækkelige medgift, som den plönske prinsesse Charlotte Amalie Wilhelmine havde tilført det augustenburgske hus ved sit giftermål med hertugen i 1762, dels ved den væsentlige forøgelse af indtægterne fra de alsiske godser, der skete efter overenskomsten 1764, ved hvilken hertugen var blevet ejer af yderligere store godsområder på Sydals.

Som anført i det foregående afsnit, er der meget, der tyder på, at Frederik Christians byggeprogram blev gennemført efter en helhedsplan, der i sine hovedtræk må være udformet, allerede da faderen i 1733 opførte Marstaldbyg-

ningen. Planens hovedtanke må have været skabelsen af et stort, strengt symmetrisk bygningsanlæg, udformet efter baroktidens idealer om nær kontakt mellem natur og arkitektur, og således at staldgård, slotsbygning og haveanlæg føjedes sammen i en klart gennemskuelig, harmonisk enhed.

Der kan næppe herske nogen tvivl om, at Frederik Christian, da han 1764 tog denne plan op, må have haft kontakt med en arkitekt, og alt synes at tale for den samme, som havde bistået ham i 1758-59 ved den delvise genopførelse af det brændte Gråsten slot, nemlig Johann Gottfried Rosenberg. Men derom mere i det følgende.

Det første, der nu skete, var, at der lige over for Marstalden - i en afstand af ca. 50 m nord for denne - opførtes en staldlænge som en i det ydre nøjagtig pendant, både hvad materiale og facadeudformning angår. Den eneste synlige forskel var og er årstallet 1764 og hertugparrets monogrammer FC - CAW [Frederik Christian og Charlotte Amalie Wilhelmine] på portalpartiet i midten.

Portbygningen for enden af staldgården er formentlig opført i umiddelbar fortsættelse af den nordre staldlænge. I stilmæssig henseende har den træk, der dels slutter sig nøje til staldlængerne, dels peger frem mod det lidt senere opførte hovedslot. Det første gælder de lave sidepartier, der ligesom staldlængerne er opdelt i fag ved hjælp af smalle pilastre - her, hvor der veksles mellem vinduer, porte og døre, dog af forskellig bredde. Endvidere er de to døre i det yderste fag ved hver side og to oprindelige, senere nedtagne kviste på taget - en på hver side af det høje midterparti - nøjagtig som på staldlængerne. På gamle billedfremstillinger ses, at

Parti af Staldgården på Augustenborg slot, opført 1733 (fløjen til højre) og 1764-68 (fløjen til venstre og portbygningen ligefor. Set fra vest.

portfløjens sidepartier oprindeligt var forbundet med staldlængernes hjørner ved krumme murstykker og portaler, der øverst var prydet med sandstensvaser. Denne fine detalje i anlægget, som også havde en praktisk betydning, eksisterer desværre ikke mere.

Portbygningens midte udgøres af et tårnagtigt, højt porthus, der næsten fremtræder som en selvstændig bygning, placeret på tværs af sidefløjene og med markant udformede gavlfacader. Hele murfeltet fornedet omkring den høje rundbuede gennemkørsel er refendfugtet.

Det meget høje stokværk derover er ved lisener med små retkantede udvidelser i hjørnerne foroven - såkaldte ørelisener - opdelt i tre fag med almindelige vinduer fornedet og oven over dem oprindeligt ovale, tilbagetrukne vinduesfelter, der senere er blevet tilmuret og erstattet af de nuværende blændingsfelter. Øverst afsluttes gavlen af en trekantfronton med en stor urskive i midten. Midt på porthusets lave sadeltag knejser et ottekantet klokketårn, formet som en trælanterne med kuplet tag, der øverst har en stor knop. I tårnet er ophængt to kirkeklokker, der

Det nye Augustenborg slots hovedbygning, opført 1770-76. Midtfor hovedfløjen med havesalen og til højre kirkefløjen. Set fra øst.

ifølge deres inskriptioner begge er støbt i 1767 af Joh.D. Kriesche i Egernførde. Denne datering synes at bekræfte formodningen om, at portfløjen må være opført i tiden 1765-67.

Samtidig med den nordre staldlænge, og i flugt med dennes vestgavl, opførtes langs den nuværende indkørsel en vaskeribygning, der ligeledes er forsynet med årstallet 1764 i jerncifre. Den har i midten et fremspringende dørparti, der rager op i det afvalmede tag, og ved hver side yderligere en lavere, rundbuet indgang.

Over for vaskeribygningen - noget tilbage-

trukket fra indkørselen - blev der, formentlig nogle år senere, bygget en køkkenbygning i to etager, beliggende lidt nord for hovedslottets sidefløj og trukket tilbage fra indkørselen. Som alle øvrige udlænger er vaskeri- og køkkenbygningen opført med blank mur i rødgyldne sten. Den sidstnævnte er dog markeret som lidt finere derved, at den på indgangssiden har indmuret et stort sandstensrelief med Frederik Christians kronede monogram i et skjoldfelt, holdt af løver. Den første del af byggeprogrammet, omfattende alle udbygningerne omkring og ved staldgården,

må antages at have været fuldført omkring 1770. Derefter var tiden inde til at tage fat på det næste og vigtigste led i helheden, nemlig hovedbygningen.

Hovedslottet blev opført i årene 1770-76. Det er en imponerende trefløjet bygning med pudse, hvidkalkede mure og afvalmede sortglaserede tegltage, omsluttende en kvadratisk gård. Det egentlige hovedhus består af en 15 fags midterbygning og to korte 5 fags sidefløje i tre stokværk, af hvilke det øverste er lavere og har mindre vinduer end de underliggende. Til de høje sidefløje er knyttet forlængelser i form af 7 fag lange, men kun to stokværk høje pavillonbygninger med egne fuldt afvalmede tage, så de fremtræder som selvstændige tilbygninger.

Hovedfløjen domineres af en gennemgående 3 fags midterrisalit [fremspring], der på både gård- og haveside har hoveddør i stueetagen, balkon på 1. sal og øverst afsluttes af en højt hævet trekantfronton, der næsten helt udfyldes af et stort, mærkelig fladt sandstensrelief med bygherrens kronede monogram, omgivet af trofæer og krigsattributter. Midterpartiet på gårdsiden korresponderer med staldgårdens høje portfløj og medvirker derved til at understrege anlæggets længdeakse.

Med sin næsten totale mangel på skulpturel udsmykning virker den store bygning yderst nøgtern. De store murflader brydes vertikalt kun svagt af en gennemført faginddeling med brede ørelisener, horisontalt lidt stærkere af en kraftig bæltegesims mellem 1. og 2. stokværk. Fladbuede døre og karmløse vinduer er placeret strengt symmetrisk og med stor regelmæssighed. Midterfløjen har tre døre, sidefløjene hver to - alle med riflede trækarme.

Stueetagen er kun hævet lidt over det omgi-

vende terræn, og husets lave sorttjærede fundamenter består af tilhugne marksten. Oprindelig var der en kælder under hver af de høje sidefløje.

Set fra gårdsiden er bygningen præget af en vis variation i den arkitektoniske udformning, medens den fra havesiden med den hele 19 fag lange facade og store kvistløse tagflade forekommer ret ensformig, for ikke at sige fantasiløs.

Interiørerne på Augustenborg slot er desværre ikke nær så godt bevaret som eksteriøret. Slotets omtumlede tilværelse efter 1848 med skiftende anvendelse som lazaret, kaserne, kvindeseminarium og statshospital har sat sine spor. Alligevel er rumdispositionen i hovedsagen endnu den oprindelige - med en stor, gennemgående havesal i stueetagen i hovedfløjens midtparti, langstrakte korridorer mod gården, samtlige værelser i midterbygningen og den søndre sidefløj vendt ud mod haven, samt hovedtrapperne anbragt i sidefløjene. Kun to af interiørerne - heldigvis de fornemste - står endnu i den oprindelige stand, med hele den prægtige udsmykning i behold, som de blev udstyret med kort efter opførelsen af bygningen. Det drejer sig om havesalen og slotskirken.

Havesalen ligger i bygningsanlæggets centrum, med point de vue [udsigt] gennem døråbningerne i hovedaksen - mod øst ud over staldgården og videre gennem portfløjens gennemkørsel til slotsalléen som den rigtige indkørsel, mod vest over den nu nærmest udviskede, men oprindelig klart disponerede have og dennes fortsættelse i skoven i en lang allé med endepunkt i fjordens havflade. Som slottets vigtigste repræsentative sal blev vægge og loft her prydet med en mængde stukrelieffer af varieret art:

pilastre, trofæer, blomstervaser og -kurve, rocailles, blomster-, blad- og frugtranker m.m. Over de fire fløjdøre ses billedfelter med arkitekturefantasier. Ovnnichen på den ene langvæg er omgivet af viltert rocailleværk, medens væggen overfor i midten har en dominerende figurfremstilling, forestillende et taffel i antikt sceneri. I loftet er udsmykningen koncentreret i hjørnerne uden for rammen om et stort cirkelrundt, frit midterfelt. Mesteren for hele dette værk har signeret hovedfeltet med sit navn: Michel Angelo Taddei - en kunstner født i nærheden af Lugano i Italien. Han kom i 1777 til hertugdømmerne for at udsmykke Gelting herregård i Angel med stukarbejder af lignende art som dem på Augustenborg. Vejen mellem disse steder er ikke lang, og de to ejere har utvivlsomt kendt hinanden.

Slotskirken var oprindeligt forbeholdt hertugfamilien og hofpersonalet, men er nu sognekirke for menigheden i Augustenborg. Det anselige, smukke kirkerum udfylder begge etagerne i den nordre sidepavillon. I hele sin udformning står kirken som en sen repræsentant for de mange evangelisk-lutherske fyrstekapeller, der fulgte i reformationens spor. Det festligt udsmykkede rum med omløbende galleri og tøndehvælvet loft er holdt i hvidt med behersket anvendelse af forgyldning. Gulvet er lagt med krydsstillede, skiftevis sorte og hvide marmorfliser. Galleriet bæres af 2x6 svære, glatte toskanske søjler af egetræ, der deler rummet i et bredt midterskib og to smalle sideskibe. Dets balustrade-brystværn har over søjlerne postamenter som støtte for de mindre korinthiske søjler, der bærer gemsisen mellem de flade galleriloft og midterskibets store tøndehvælv.

Længdeaksen i rummet er markeret ved udformningen af midterskibets to endevægge, den østlige med en for rokokotiden karakteristisk opbygning af alter-prædikestol-orgel som en enhed, den vestlige med lukket herskabsstol fornedet og hertugstol foroven. Alter og prædikestol flankeres af kannelerede søjler, medens herskabs- og hertugstolens facader af kannelerede pilastre er inddelt i et bredt og ved siderne to smalle vinduesfelter.

Ved kirkens ibrugtagning som sognekirke blev herskabsstolen omdannet til forhal for kirkegængere, samtidig med at et vinduesparti i nordmuren blev ændret til adgangsdør. Vestvæggens ovnniche vidner dog stadig om rummets oprindelige brug. Adgangen til galleriet sker nu som før gennem en dør i bygningens østgavl - samt gennem en fløjdør fra trapperummet i den nordre sidefløj.

Tøndehvælvet over midterskibet, de flade lofter under og over galleriet, vægelter ved siderne af alter - prædikestol, samt felter over de to østdøre fornedet er dekoreret med stukornamenter i rokokostil i lighed med dem i havesalen og sandsynligvis udført af samme mester, M.A. Taddei.

Det gamle, oprindelige kirkeinventar er for det meste bevaret. Det gælder det trefløjede orgel med den typiske rokokofacade, bygget 1773 af Johann Daniel Busch i Itzehoe, og ligeledes hele det enkle stoleværk, indbefattet præste- og degnestole ved altersiden i vest samt to lukkede stole i østhjørnerne. Blandt altersølvet skal nævnes et sæt, bestående af kalk, disk, oblatæske og vinkande, alt sammen forsynet med giveren, prins Æmil Augusts indgraverede, kronede monogram og titel samt årstallet 1775. Endvidere et alterkrucifiks, skåret i lyst træ af hertugfa-

miliens højt værdsatte, kunstnerisk begavede lakaj, musiker og organist Christian Rudolph Ebeling, der senere blev belønnet med et degneembede i det nærliggende Ulkebøl.

Efter fuldførelsen af slotskirken omkring 1776 var byggearbejdet på det nye Augustenborg i det store og hele færdigt. I betragtning af at slottet står som et af de største og mest helstøbte barokke bygningsanlæg i hertugdømmet, er det forbløffende, at dets bygningshistorie indtil nu er så lidet klarlagt. Der synes intet bevaret af arkivalier til belysning af byggeriets gang. Samtlige papirer, skitser, overslag o.l. er forsvundet - sikkert brændt i henhold til Frederik Christian II's testamentariske bestemmelse, pkt. 15: »Sluttelig forordner og befaler vi, at alle papirer, der bliver forefundet efter vor død med undtagelse af sådanne, der tilhører fremmede, og sådanne som hører til fideicommisset, - - - uden at blive læst af nogen, skal brændes.« End ikke beretninger eller breve fra samtiden giver relevante oplysninger, og selv den mundtlige tradition er tavs, så meget mere besynderligt som byggeperioden dog blot ligger 200 år tilbage i tid. Kun årstal og monogrammer på nogle af bygningerne giver konkrete holdepunkter.

Alle, der har beskæftiget sig med problemerne, synes enige om, at slottets helhedsplan i sine hovedtræk må gå tilbage til begyndelsen af 1730'erne. Denne opfattelse understøttes af den kendsgerning, at mange bygningsdetaljer repræsenterer en retarderet stil, der navnlig synes at pege tilbage på den berømte danske arkitekt Nic. Eigtved. En af dennes nære medarbejdere ved palæbyggeriet i Frederiksstaden i København var daværende bygmester ved det plønske hof, Gottfried Rosenberg. Han blev i slutningen

af 1750'erne af hertug Frederik Christian I opfordret til at forestå genopførelsen af det nedbrændte Gråsten slot. Alene af den grund - men tillige fordi hertugen ved sit giftermål med prinsesse Charlotte Amalie Vilhelmine i 1762 var kommet i nær kontakt med Plön - må det være nærliggende at sætte Rosenberg i forbindelse med byggearbejdet på Augustenborg så kort tid efter. Arkitekten var iøvrigt 1760 blevet udnævnt til kgl. landbygmester i hertugdømmene. Opfattelsen vinder yderligere tiltro derved, at det nye Augustenborgs arkitektur på mange punkter synes inspireret af Gråsten. Det gælder således den trefløjede hovedbygning med de rytmisk varierede sidefløje og -pavilloner, endvidere kirkerummet, der begge steder udfylder den nordre sidefløj, og anvendelsen af Eigtveds ørelisen-stil, som Rosenberg - foruden på Gråsten - havde brugt i 1761 på herregården Vindeby ved Egernførde. Endelig har klokketårnet på Augustenborgs porthus en umiskendelig lighed med porttårnet på Gråsten, der desværre nu kun kendes fra billedlige fremstillinger.

Imidlertid kan det ikke afvises, at lige så stor slået slotsanlægget på Augustenborg er udtænkt, lige så uinspireret virker bygningerne i kunstnerisk henseende. Forklaringen på dette må nok søges i bygherrens personlige indstilling til opgaven. Frederik Christian var efter alt at dømme en ret egensindig og selvstændig natur. Forholdene efter faderens ekstravagance havde fra begyndelsen tvunget ham til en sparsommelighed, der efterhånden, på trods af de bedrede forhold, udviklede sig til overdreven nærighed.

Slotskirken på Augustenborg. Indre set mod øst.

Man kan levende forestille sig, at han har foretrukket et samarbejde med jordbundne håndværksmestre fremfor iderige arkitekter. Gottfried Rosenberg kan udmærket have været »bagmanden«, der efter bygherrens ønske har overladt udførelsen til dygtige, lokale bygmestre. Takket være oplysninger, bl.a. i kirkebøger og fra aktstykker vedrørende andre, mindre byggeprojekter på Als og Sundeved, er det bevisligt, at flere sådanne habile bygmestre har stået til hertugens rådighed.

Den ene var *Christian August Bohlsmann* [ca. 1740-94], søn af den tømrermester Peter Bohlsmann i Gråsten, som sikkert har arbejdet for Rosenberg under genopførelsen af slottet i sin hjemby og derved også haft sin søn som medhjælper og svend. Den unge Bohlsmann uddannedes til bygmester, d.v.s. både murer og tømrer, og bosatte sig i Sønderborg. I sidste halvdel af 1760'erne opførte han den smukke, endnu bevarede bindingsværks præstegård i Hørup, til hvis kirke hertugen havde patronatsretten. I 1774 solgte han et lille hus, han havde bygget i Augustenborg, til husfoged Bergstrøm. Huset ligger endnu vel bevaret i flækkens hovedgade og virker med sine svungne vinduesfordakninger som en miniatur-udgave af den fornemme præstegård på Palævej, som hertugen i 1776 lod opføre til bolig for den højt estimerede slotspræst Chr. Jessen. Det er derfor nærliggende at antage Bohlsmann som værende ophavsmænd også til dette meget smukke hus. Alt i alt må det være åbenbart, at Bohlsmann lige fra 1764 og indtil 1776 har været med til at bygge slottet.

En anden bemærkelsesværdig dygtig bygmester, der her for første gang kan drages frem på grundlag af oplysninger i Ensted sogns kirke-

bog, er *Lorentz Jacobsen* [1721-79]. Han var født i Stubbæk og nedsatte sig efter sine læreår som murermester i Åbenrå, hvor han - som det siges - »nåede en sådan fuldkommenhed i sit håndværk, at han byggede forskellige anelige bygninger, såsom pastoratet i Klipleve, Skovbølgård, Ballegård, den nye kirke på Augustenborg samt en del af slottet. I de sidste år udnævnte hertugen ham til sin bygningsinspektør.« Det fremgår således med al ønskelig tydelighed, at denne Lorentz Jacobsen har spillet en vigtig rolle ved det store byggearbejde, og at han har stået højt i hertugens gunst. Hans udnævnelse til hertugelig bygningsinspektør skete på det tidspunkt, da arkitekten Rosenberg afgik ved døden. Vi er i den heldige situation, at alle de ovennævnte bygninger, som er udført af Lorentz Jacobsen - ud over slotskirken m.m. på Augustenborg - endnu er i behold. De hører til de smukkeste og mest kvalitetsprægede bygningsværker ikke blot i Sundeved og egnen vest derfor, men i Sønderjylland i det hele taget.

For at gøre skildringen af Augustenborgs bygningshistorie nogenlunde færdig skal endnu tilføjes et par ord om det tredie led i helheden, *haveanlægget*.

Det er beskrevet i C.C.L. Hirschfelds berømte værk: *Die Theorie der Gartenkunst*, IV. bind, på grundlag af et besøg, som den i Kiel fødte forfatter før 1782 aflagde på Augustenborg og Gråsten. Han berømmer med mange ord både haven ud for slottets vest- og sydfacade og skoven i forlængelse af haveanlægget mod vest og nordvest, helt ud til fjordens strandbred. Om haveanlægget beretter han, at det er prydet med mange skulpturer, såsom vaser og grupper, forestillende scener af landlivet, samt statuer.

Blomsterhaven synes at have været forholdsvis lille, køkkenhaven med frugttræer nordvest for slottet nok omtrent lige så stor. Bevoksningen både i have og skov var meget alsidig; foruden bøg og eg nævnes ask, birk, hvide popler, el, ahorn, kastanie, valnød, morbær, gran, fyr og lærk. Gennem skoven fører to lange lindealleer helt ud til fjorden - den ene af ældre dato med gamle træer, men den øvre, i det nye slots point de vue, med helt unge træer. Den sidstnævnte har som en slags indgang fra havepartiet en henrivende, naturlig buegang med løvtag. Foruden de lige alleer findes i skoven mange slyngede gange med skyggefulde hvilesteder. På en høj, omgivet af vand, hvorover fører en bro, er bygget et lille rundtempel af træ, med hvælvet tag, båret af 8 joniske søjler, der er forbundet ved gelænder, langs hvilke er bænke. Endelig lovprises de mange udsigter fra skovens afvekslende partier til enge med græssende køer og frodige græs- og kornmarker. Rundt omkring ses omstrefjende råvildt, og fuglesangen kaldes ubeskrivelig.

På den henvend 14 år senere opmålte plan fra 1796 er det muligt at sammenligne beskrivelsen med virkeligheden, og der synes at være smuk overensstemmelse. Højen med rundtemplet - her kaldet Ovalen - var beliggende i den nordre udkant af skoven, hvor denne er bredest. Herfra gik der en sti over til udsigtspladsen på højen Philipsbjerg, hvorfra man kunne se helt til Sønderborg. Planen giver yderligere oplysning om, at der for enden af den gamle lindeallé var en skydeplads ved strandbredden og et lille stykke nord derfor et hvilested, kaldet Sans-Souci. Ikke langt fra slottet lå nede ved stranden hertugfamiliens badehus. Slotsanlæggets tværakse mellem hovedslottet og staldgården endte i syd med

en trappe ned til en bro, hvorfra der gik en privat færge over til fjordens modsatte bred. Færgemanden havde sin bolig i et hus lige ved færgestedet.

Spørgsmålet om det gamle slots beliggenhed i forhold til det nye er hidtil ikke klarlagt. Det er derfor heller ikke muligt med sikkerhed at sige, om den anden byggefase i Frederik Christians store projekt er blevet indledt med nedrivning af det over 100 år gamle bindingsværkshus, eller om dette under opførelsen af det nye slot fortsat har kunnet tjene som familiens hjem. Det nuværende slot synes ikke at indeholde sikre murlevninger fra det gamle, men nogen grundig bygningsarkæologisk undersøgelse er hidtil ikke foretaget.

Imidlertid synes opmålingen fra 1796 at indbyde til fremsættelse af en hypotese om dette problem. Som omtalt ved gennemgangen af det gamle slots bygningshistorie var der i haven en lang allé, der strakte sig så langt øjet rakte lige ud til fjorden. I det nye slots længdeakse anlagdes i 1770'erne en ny allé lige oven for den gamle. Begge er aftegnet på kortet og findes iøvrigt endnu i vore dage. Den gamle allé gik ifølge opmålingen helt frem til et større rektangulært felt i det nye haveanlæg, beliggende lidt forskudt mod sydvest i forhold til det nuværende slot. Både ved sin placering og form, der svarer meget godt til prospektet i Resens Atlas, kan dette parti tænkes at være anlagt på det gamle Augustenborgs tomt efter nedrivningen, som i så fald er sket efter indflytningen i det nye slot.

Palæet i Augustenborg

Et stykke vestnordvest for slottet ligger for enden af Palævej et mindre bygningskompleks med en pompøs hovedbygning, kaldet Palæet, til venstre for indkørselen, et beboelseshus for enden og en lang udbygning til højre. Dette anlægs bygningshistorie er aldrig blevet rigtig klarlagt.

Hvad hovedbygningen angår, har der hersket tvivl om, hvorvidt den er opført engang i 1770'erne af hertug Frederik Christian I's bror, prins Æmil August, eller omkring 1786 af hertugen selv som bolig for hans yndling blandt børnene, datteren prinsesse Louise. At den legemligt skrøbelige, men intellektuelt højt begavede prinsesse fik bolig i Palæet efter Æmil Augusts død er uomtvisteligt; det har derimod været et problem, om hun flyttede ind i et af onkelen opført hus eller i et for hende selv af faderen nybygget palæ.

At det sidste imidlertid var tilfældet, må nu anses for sikkert, eftersom der i papirerne vedrørende prinsesse Louises bo er forefundet et brev, hvori denne over for sin svigerinde og formynder, enkehertuginde Louise Augusta, kun to måneder efter sin bror Frederik Christian II's død i 1814, med henvisning til flere forsikringsakter og breve påviser, at såvel hendes far som hendes tre brødre har tilsikret hende »uforstyrret besiddelse af det for hende byggede hus med sidebygninger, menageri og haver - -«. Herefter forekommer det lettere at klargøre, hvorledes hele bygningsanlægget omkring Palæet er blevet til.

De to - nu rødmaalede - sidebygninger, beboelseshuset og udbygningen, er efter deres

placering og udformning at dømme ældre end Palæet. De er dele af det gårdanlæg, som Æmil August byggede på sit barndomshjems grund, efter at han omkring 1764 med rang af general-løjtnant var trådt ud af aktiv militærtjeneste som chef for Sjællandske Infanteriregiment i København og udnævnt til »inspecteur« over det hvervede infanteri i hertugdømmerne. Beboelseshuset for enden af den rektangulære gård må være det, som Hirschfeld i sin beskrivelse af haveanlægget på Augustenborg omtaler som prins Æmils filosofiske bolig, »skjult i en vinkel« af den øvre skov i lykkelig ensomhed. Bygningen harmonerer helt og fuldt med hans beskrivelse som værende »et hus uden pragt, blot med anstændig bekvemmelighed,- rigtig en bolig for en vismand, der forstår at vurdere livet efter den værd, det har for egen nydelse«. Det fortælles videre, at prinsen her havde et lille udvalgt bibliotek, var omgivet af skønne, duftende blomster og havde selskab af fugle, hvis sang fra store gitterbure for enderne af bygningen var med til at bryde stilheden. Foran bygningen lå en lille have, viet halvt til Flora, halvt til Pomona. I nærheden var der fiskedamme og til højre en påfuglegård. Så vidt den romantiske haves forfatter!

Helt nøje kan opførelsen af prins Æmils bygning ikke tidsfæstes. De må dateres tidligst til 1764, da hans hertugelige bror startede sit store byggeprojekt, og senest 1775. Det sandsynligste er nok det første, idet man da bedre forstår gårdanlæggets skæve placering i forhold til slotsanlæggets helhedsplan. Palævej, som følger længdeaksen i slotsanlægget, må være anlagt senest 1776, da slotspræstens hus opførtes parallelt med denne.

I al sin enkelhed er prins Æmils lille palæ

Parti af prins Æmil Augusts gårdanlæg ved Augustenborg, formentlig opført omkring 1765. Set fra øst.

med 5 fag i 2 etager en holdningsfuld bygning - på grund af sin dybde også ret rummelig. Den kan godt minde om det 18. århundredes danske garnisonsbyggeri, f.eks. i Kastellet i hovedstaden. Huset har sikkert til fulde tilfredsstillet den ugifte, pensionerede general, som boede her til sin død i 1786. Ved sit testamente havde generalen bestemt, at hans ejendom fremtidig skulle være del af det augustenburgske fideikommiss, samt at brugsretten til alt hans indbo, herunder »mobilier, redskaber og linned« for

livstid skulle nydes af hans niece, prinsesse Louise, der tillige blev arvtager til onkelens hjem, som hertugen altså fandt for beskedent til datteren. Han besluttede derfor på den samme grund og ved siden af prins Æmils hus at opføre det monumentale og mere standsmæssige palæ, som ligger der den dag i dag.

Palæet er formentlig bygget i tiden 1786-88. Med sine 7 fag i 2 høje stokværk og sit svære mansardtag, lagt med sortglaserede tegl, virker det påfaldende dominerende ved siden af de

ældre bygninger. De 3 fag meget brede gavles murværk er inddelt ved ørelisener som hovedslottets mure, medens facaderne mod syd og nord er udformet efter stilidealer i den datidige mest betydende danske arkitekt C.F. Harsdorffs ånd. De fremtræder tredelt med kraftigt betonedede midterpartier - på gårdsiden mod nord som en bag to fritstående, svære joniske træ søjler og med pilastre flankeret, tilbagetrukket niche, der over taggesimsen oprindelig havde en lav murafdækning - en såkaldt attika - med urkvist på midten; på havesiden i form af et kraftigt fremspring med fire joniske pilastre mellem de tre fag med havedør og to vinduer, og en - her endnu bevaret - attika foroven.

Midterpartierne og det nærmeste fag ved hver side, samt husets hjørner er udstyret med kraftige, vandrette fuger, medens de to yderfag derimellem står glatpudsede, i stueetagen med kraftigt markerede vinduer, der har konsolbårne trekantgavle og fremspringende partier underneden. Murværket er overalt hvidkalket, medens søjler, pilastre, trekantgavle og vinduesrammer nu er malet sorte. Efter gamle tegninger at dømme er denne farvegivning dog næppe oprindelig.

Ligesom for hovedslottets er der for Palæets vedkommende ikke sikre holdepunkter for arkitektmedvirken ved opførelsen. Her er man dog så heldigt stillet, at der foreligger et tegnet udkast, som i noget forenklet og bearbejdet form kan have været brugt som forbillede. Det drejer sig om en i kunstakademiets arkiv beroende tegning fra den Koch'ske samling. Udkastet menes at have arkitekten Peter Meyn som ophavsmand. Helt udelukket er det dog næppe, at daværende landbygmester C.F. Hansen i Altona kan have haft en finger med i spillet. Både

Meyn og Hansen var elever af Harsdorff. Den førstnævnte har næppe haft nogen forbindelse med augustenborgerne, den sidstnævnte fik det i hvert tilfælde senere, under hertug Frederik Christian II. Når C.F. Hansen her - ganske vist på et meget svagt grundlag - foretrækkes som mulig medvirkende, skyldes det også den kendsgerning, at Palæet - bortset fra mansardtaget - minder meget om det af denne arkitekt for Cæsar Godeffrey i 1786 opførte landsted i Altona. For fuldstændighedens skyld bør endnu nævnes, at det ovennævnte udkast, der kaldes »belvedere« eller »maison de plaisir«, er forsynet med en grundplan til stueetagen, som nøje er fulgt i Palæet på Augustenborg.

Husets stilistisk noget sammensatte karakter, med Eigtved-reminiscenser og moderne Harsdorff-træk ved siden af hinanden og en ikke særlig heldig udformning af proportionerne, kunne godt tyde på, at den gode hertug også i dette tilfælde har foretrukket at lade en lokal bygmester stå for selve opførelsen. På det tidspunkt var bygningsinspektør Lorentz Jacobsen [† 1779] ikke længere i live, og Chr. August Bohlsmann, som netop i de samme år byggede Sandbjergs hovedbygning i traditionel lisenstil, synes heller ikke at kunne komme på tale. En mundtlig tradition, formidlet gennem pastor Chr. Knudsens righoldige optegnelser om Als, nævner imidlertid som hertugens bygmester og snedker ved opførelsen af Palæet Hans Peter Pram, efter sit fødested Blæsborg kaldet Bleshøj. I 1796 boede der i Augustenborg flække i eget hus en snedker ved navn Peter H. Bleshøj. Om det kan være en og samme er endnu uvist, og indtil videre må spørgsmålet, om han kan have haft med byggearbejdet at gøre, stå åbent. Under Frederik Christian II blev 1804 ansat en

Palæet ved Augustenborg, opført omkring 1786 som bolig for prinsesse Louise Christine Caroline, 1764-1815. Fra 1820 enkesæde for hertuginde Louise Augusta indtil hendes død 1843. Set fra gårdsiden. Efter tegning af C. F. A. Germar 1830. Kopi af H. E. Petersen. Museet på Sønderborg slot.

byggekonduktør på slottet ved navn Jørgen Chr. Bleshøj, måske en søn af Peter.

Efter Palæets fuldførelse flyttede prinsesse Louise ind sammen med sin egen hofstab, der blev betalt af hertugen; den bestod foruden tjenerskab af en opsynsmand ved menageriet, der bl.a. omfattede et stort fuglebur [en volière] med alle slags fugle, høns og duer, samt bure med silkekaniner. Pasningen af den under Palæet

hørende selvstændige, store prydhave og køkkenhave blev besørget af slottets gartner.

Prinsesse Louise havde Palæet som sit hjem indtil sin død i 1815. Derefter stod det nogle år ubeboet, indtil Hendes Kongelige Højhed, enkehertuginde Louise Augusta fik det som enkesæde. Efter hendes død i 1843 var huset ubenyttet resten af hertugfamiliens tid på Augustenborg, d.v.s. indtil 1848.

Augustenborg flække

Under omtalen af den store byherre Frederik Christian I bør det ikke undlades at tilføje et par ord om den betydning, hertugen fik for den ved slottet liggende flække, som for en stor del var beboet af hofembedsmænd og -betjente. Den udviklede sig i hans tid til en hel lille fyrstebø, takket være dels de fornemme huse, hertugen selv lod opføre, dels dem, han ansporede sine underordnede til at lade bygge. Eftertiden - særlig perioden efter Nordslesvigs genforening med Danmark i 1920 - har desværre faret hårdt frem mod den fine helhed, som de to gader - Slotsallé og Storegade - med deres fint kultiverede, borgerlige bebyggelse udgjorde. Der er slået slemme skår i harmonien af skæmmende nybygninger, men trods alt er der mange af de karakteristiske huse fra sidste halvdel af det 18. århundrede tilbage med deres sikre proportioner, højt opbyggede midterpartier med frontispicer, ofte fint udskårne, bemalede indgangsdøre, samt halvt afvalmede røde tegltage og hvidkalkede mure. Døre og vinduer er for det meste fladbuede, i enkelte tilfælde med svungne, fint profilerede træfordakninger.

Den flere gange omtalte opmålingsplan fra 1796 er udstyret med en fortegnelse over indbyggerne i flækken med angivelse af deres boligens beliggenhed. Af denne fremgår, at de to hofråder, overinspektøren og herredsfogden, boede henholdsvis til venstre for slottets indkørsel i Slotsallé og på Slotsgade i det store hus, der endnu kaldes »Hofrådets Hus«. På Palævej boede slotspræst Jessen i det vel nok smukkeste og bedst bevarede af alle Augustenborgs huse.

I Slotsgade havde endvidere hertugens lakaj og organist Ebeling, prins Æmils lakaj Petermann, husfoged Bergstrøm, overberider Schnack, konditor Würost, lakaj Bergmann og retsskriver Opitz deres egne huse. Hoflægen Suadiciani havde gård og stor grund nederst i Slotsallé ved Skibbroen. Over for ham, på den anden side af fjorden, boede overjæger Grotrian. Midt i Storegade ligger på den søndre side det smukke skolehus fra 1780, nu byens rådhus. Længst nede i gaden boede bl.a. købmand Mømsen, værver Hansen, skrædder Fischer, snedker Bløshøj og billedhugger Rud. Christiansen, for blot at nævne nogle af navnene.

»Grundrids af det høfyrstelige gods og flækken Augustenborg. Opmålt på hertugelig befaling i året 1796 af Nickels Wügens, beediget landmåler«. Udsnit af planens midterste del, strækkende sig fra Palæets grund (1) i vest over slotsgrunden i midten (2-14) og med Slotsalle og Storegade til og med Skibbroen i øst. Ved den højre side af vejen til Osbæk og Sebbelev ligger et stykke nord for slottet ladegården (52). Ved den sydlige ende af slottets tværsnit ligger ved fjordbredden færgestedet og færgemandens hus (10). Øverst på planen - udenfor det her gengivne udsnit - findes en fortegnelse over flækken Augustenborgs beboere i 1796 samt af en række lokaliteter, ordnet efter de på opmålingen angivne numre, ligesom der nederst findes et register over slottets, godssets og flækkens specificerede areal, der ialt omfattede 500 tønder land.

Ebedrichs II

Badhaue

AUGUSTENBURG

Fahrt

Schiffbrücke

TAKE MAY

Byggeri i tiden ca. 1800-48

Med opførelsen af det nye Augustenborg slot og Palæet var behovet for yderligere byggeri meget begrænset. I den henseende fik de to efterfølgende hertuger en nem opgave.

Indtil 1806 boede Frederik Christian II og hertuginde Louise Augusta som regel om vinteren i København og fra april-maj til henimod oktober-november på Augustenborg og Gråsten. Først efter 1806 blev Augustenborg hertugfamiliens helårsresidens, afbrudt af kortere ophold, navnlig om efteråret, på Gråsten slot.

Fra et bygningshistorisk synspunkt er det interessant, at hertugen - efter brevveksling at dømme i hvert fald i perioden 1798-1807 - havde C.F. Hansen som rådgiver i bygningsanliggender. Arkitekten kom af og til på besøg i Augustenborg og Gråsten for at lave rids og opmålinger til forskellige mindre arbejder. Han kom derved i forbindelse med hertugens snedker Jørgen Chr. Bleshøj, hvis dygtighed øjensynlig må have imponeret ham og vakt hans interesse. I hvert fald overtalte han hertugen til at lade Bleshøj komme i lære hos sig i Altona, for at han kunne uddannes til fuldt befaren bygmester. Efter at denne havde gennemgået en flerårig læretid hos C.F. Hansen, udnævnte Frederik Christian ham til sin bygningskonduktør. Instruksen af 2/8 1804 giver i alle enkeltheder oplysning om hans omfattende beføjelser og pligter vedrørende både Augustenborg og Gråsten slotte og godser. I sin nye stilling fik Bleshøj til opgave at lave rids til og forstå forskellige indretningsarbejder; i flere tilfælde blev det ved planer, som aldrig blev ført ud i livet, f.eks.

flytning af vaskerhuset til færgemandens hus og indretning af bibliotek i vaskeribygningen. Dog en større opgave blev efter meget besvær, hvorunder hertugen en kort tid afskedigede ham på grund af efterladenhed med indsendelse af regnskaber, gennemført af Bleshøj, nemlig opførelsen i 1807 af en klassicistisk nybygning - senere kaldet Kavalerbygningen - på den hidtidige gartnerboligs grund.

Det hus, der blev opført her - i en stump vinkel skråt for enden af nuværende Storegade og ved indkørselen i slottets tværakse -, er bemærkelsesværdigt, fordi det så tydeligt er inspireret af C.F. Hansens Altona-huse. Bygningen er opført over en høj kælder i 2 etager og med lavt afvalmet tag, belagt med sortglaserede tegl. På den statelige hovedfacade er indgangspartiet udformet som en lille tempelfront med 4 kannelerede pilastre som støtte for en trekantgavl, alt af træ. Den pudsede mur står hvidkalket, medens alle udsmykningselementer er malet sorte. Hovedfacadens endefag er markeret ved kvaderpilastre.

Også i dette tilfælde gælder, at udformningen - som ved næsten alle bygninger på Augustenborg - ikke er gennemført med en sådan konsekvens, at man tør tilskrive mesteren det. Her vides med sikkerhed, at huset er et bygmesterarbejde, udført af Jørgen Chr. Bleshøj.

På Rigsarkivet findes et grundrids af Augustenborg slot med angivelse af de enkelte bygningers brug. Dette - med stor omhu udførte - arbejde er signeret: Gezeichnet von F.E.A.v.H. S.A.1809, altså udført af den da 9-årige prins Frederik Emil August af Holsten-Sønderborg-Augustenborg. Af bogstavsignaturerne fremgår en række detaljer, som der ikke tidligere har været kendskab til, f.eks. at hovedslottets oprin-

Kavalerbygningen ved slottets nordre indkørsel, opført 1807 i C. F. Hansen-stil. Tagkvistene er en senere tilføjelse.

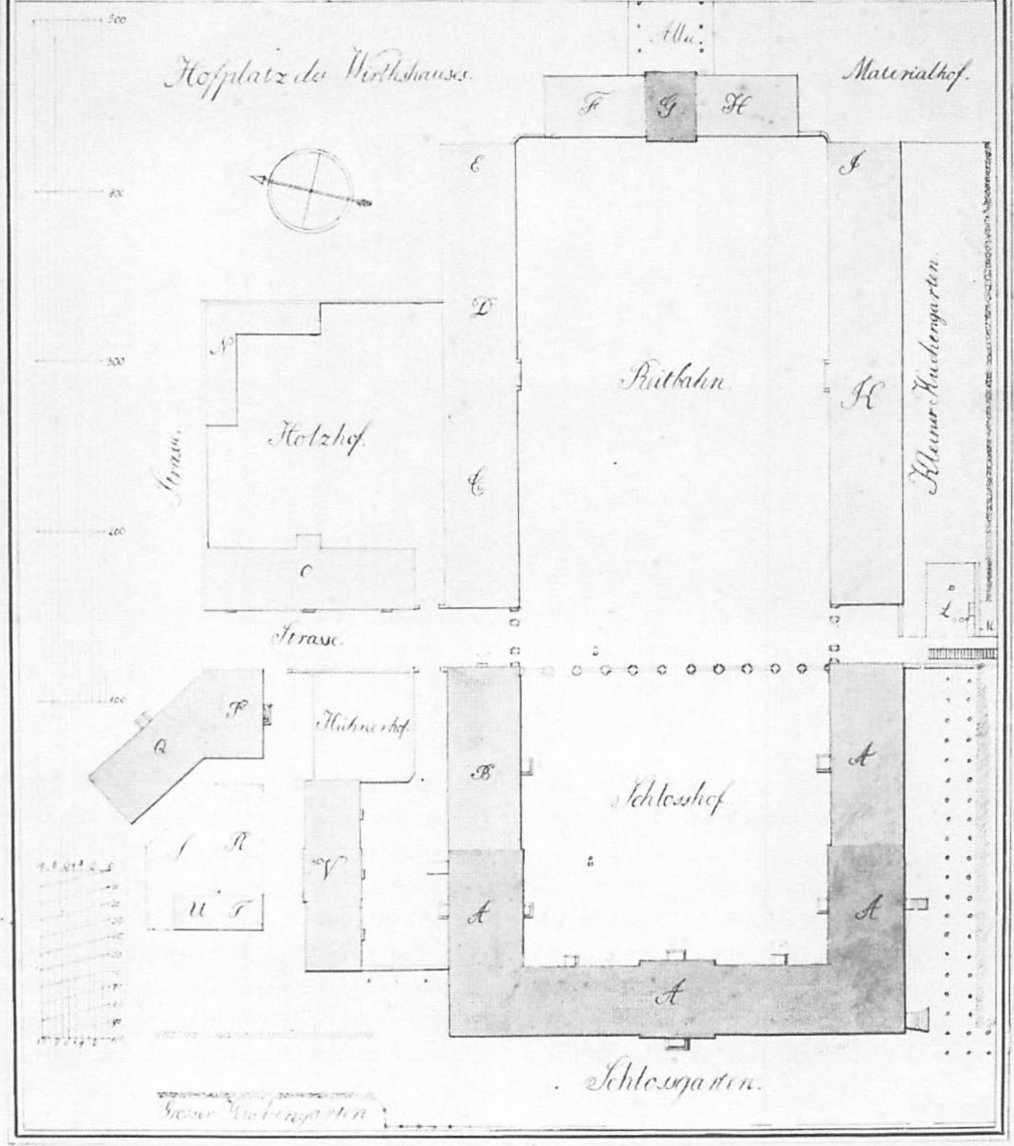
delige 2 kældre har ligget under de høje sidefløje; at der mellem indkørselen og køkkenbygningen har ligget en hønsegård; at Kavalerbygningen på det tidspunkt rummede boliger for huslæreren Peder Krog Meyer [som måske har sat prinsen til at lave tegningen] i endepartiet mod syd og gartneren i partiet mod hovedgaden; at den nordre staldlænge fra vest mod øst rummede domestikhus, ridehus og amtstue; at der i

den østre ende af Marstalden var et kontor, og at der bag denne var en lille køkkenhave, medens den store lå i havepartiet vest for køkkenbygningen. Ved nedgangen til færgestedet lå dels en lille hønsegård, dels blegepladsen.

Christian August II's byggevirksomhed koncentreredes om hans hovedinteresse, hesteavl og stutteri. Ved selve slottet satte dette sig spor i, at han i gården bag vaskeribygningen og den

Grundriss
des Herzogl. Schlosses zu Augustenburg, und der Nebengebäude.

A. Allee - B. Kirche - C. Tornsteinhaus - D. Reithaus - E. Amtstube - F. H. Wagenremise -
G. Forhaus - I. Comtoir - K. Stall - L. R. Kämmerhof - M. Bleich - N. Holzstall - O. Waschhaus - P. Haus d.
H. Hof - Q. Mager - R. Gärtnerhaus - S. H. Hof - T. Hof - U. Hof - V. Hof - W. Hof - X. Hof - Y. Hof - Z. Hof.

Gezeichnet von F. E. A. v. H. S. A. 1809.

nordre staldlænge opførte »Stuttestalden« som en vinkelbygning og lod Jægerhuset på den modsatte side af gaden indrette som stald, kaldet Jægerstalden. Endvidere at han ved Palævej vest for præstegården byggede en smedie, nær derved »Prinsens Stald« og længere henne mod Palæet et trefløjet staldkompleks med stråtag, opført 1829. Den brede nordre fløj i dette rummede et stort ridehus, de to andre fløje den såkaldte Trænéerstald. Dette kompleks blev nedrevet, efter at den danske stat i 1852 havde overtaget de augustenburgske besiddelser.

Oplysningerne om beliggenheden af Christian Augusts forskellige staldbygninger hidrører fra en i Hærens Arkiv beroende grundplan af hele slotsanlægget og en dertil hørende beskrivelse, udarbejdet af D. Breidahl den 27/5 1851 efter ordre fra hærens overkommando, der forberedte indretningen af Augustenburg slot til fremtidig kaserne.

Gråsten slot

Gråsten kom i augustenborgernes besiddelse ved tvangsauktionen 1725 over afdøde grev Carl Ahlefeldts godser. Den daværende hertug Christian August I og hans hertuginde, Frederikke Louise, født Danneskiold-Samsøe, havde begge såvel økonomisk som familiær tilknytning til stedet. Hertugens mor, enkehertuginde Sophie Amalie, der endnu levede i bedste velgående på Augustenborg, var søster til den fallerede greve og havde lånt denne penge, som familien gerne ville have igen, så vidt som det var muligt. Hertugindens faster, Christiane Gyldenløve, var som purung blevet gift med Frederik Ahlefeldt den yngre, Carl Ahlefeldts halvbror, men var afgået ved døden kun 3 år efter deres bryllup. Den store medgift, hun havde bragt med til Gråsten, skulle egentlig da være faldet tilbage til hendes familie. Nu gjorde Frederikke Louise og hendes brødre krav på en del af den ved bo-opgørelsen.

Ikke underligt, at både hertugen og hertuginden var interesseret i erhvervelsen af de gråstenske besiddelser. Fra boets side gjorde man regning på hertugparret som købere, hvilket tydeligt fremgår af auktionsbeskrivelsen, hvor Gråsten slot fremhæves som et sted, » - - i hvilket ikke blot en grevelig, men sågar en fyrstelig familie, på grund af de deri værende anselige og kostelige gemakker, kan bo meget bekvemt.«

At det daværende slot var et ualmindelig pragtfuldt bygningsværk, der både ved sin størrelse og sin arkitektoniske udformning hævdede sig op over samtidens danske herregårde og -

skønt bygget af en grevelig familie - havde et ret så fyrsteligt tilsnit, fremgår af såvel beskrivelser som billedlige fremstillinger fra første halvdel af det 18. århundrede, både i Pontoppidans *Theatrum Daniæ* [1730] og i Thurahs *Den danske Vitruvius II* [1749]. Disse værker er lige overstrømmende i deres lovprisninger af slottets naturskønne beliggenhed og bygningsanlæggets storhed. De mange store og regulære gemakker - siges det - var prydet med herlige loftsbilleder og vægtapeter. På hele slottet fandtes mange sjældne malerier og skulpturer. Væggene i den store spisesal var således prydet med legemsstore portrætter af »de fornemste kejserlige og kongelige personer fra det 17. århundrede«. Øverst oppe i hovedbygningens midterparti var der en stor oval sal, højloftet som en kirke, med statuer [eller relieffer] af de klassiske hel- og halvguder, anbragt i to rækker over hinanden på vægpostamenter.

I den ene af sidefløjene var indrettet en overordentlig »sirlig og skøn« slotskirke med søjlebåret galleri og prægtig udsmykning, bl.a. med 80 bibelske malerier.

Haverne på begge sider af slottet var ikke store, men »sirlige og vel anlagt«. I den ene var der et »ret kongeligt« orangerihus, hvis lige - som det hedder - ikke fandtes i hele Tyskland.

Sluttelig fortælles, at der i slottets umiddelbare nærhed lå nogle beboelseshuse til betjente, en køkkenhave og en stald med plads til henvend 60 heste. Lidt længere borte lå ved søbredden en lille flække, de såkaldte »nye huse«, i et antal af ca. 50, på begge sider af en med lindetræer beplantet gade - »ret som en hollandsk landsby«.

Afbildningerne i de to nævnte værker bekræfter i det store og hele beskrivelsernes oplysninger. Da augustenborgerne imidlertid ikke

står som ophavsmænd til det slot, de købte i 1725, skal der her ikke gås så meget i enkelt-heder med dettes bygningshistorie. Slotskomplekset bestod af et stort, firfløjet bygningsanlæg omkring en rektangulær ridebane. En imponerende midterbygning med et fremspringende højt midtparti, afsluttet med pyramidetag og spirprydet belvedere, samt to ved hjørnerne løst tilknyttede, jævnhøje sidepavilloner med pyramidetage udgjorde herskabsboligen. Ud for denne del var gårdpartiet hævet over jordsmonnet og afgrænset af en balustrade med statuer af antikke guder på postamenter. Adgangen til denne finere del af gården - cour d'honneur - var ad trapper i midten og ved siderne.

Omkring den lavere del af gården lå i forlængelse af de høje hjørnepavilloner lavere sidepartier med afvalmet tag i øst, hvor de var sammenbygget med endepavilloner, lavere end hovedhusets hjørnepavilloner, men ligesom disse med pyramidetage. De to endepavilloner var forbundet med en lav terrassebygning med fladt tag og balustrader, i midten afbrudt af et fremspringende porthus med gennemkørsel, over hvilken hævede sig en lille tempellignende overbygning, kronet af et ottekantet lanternespir.

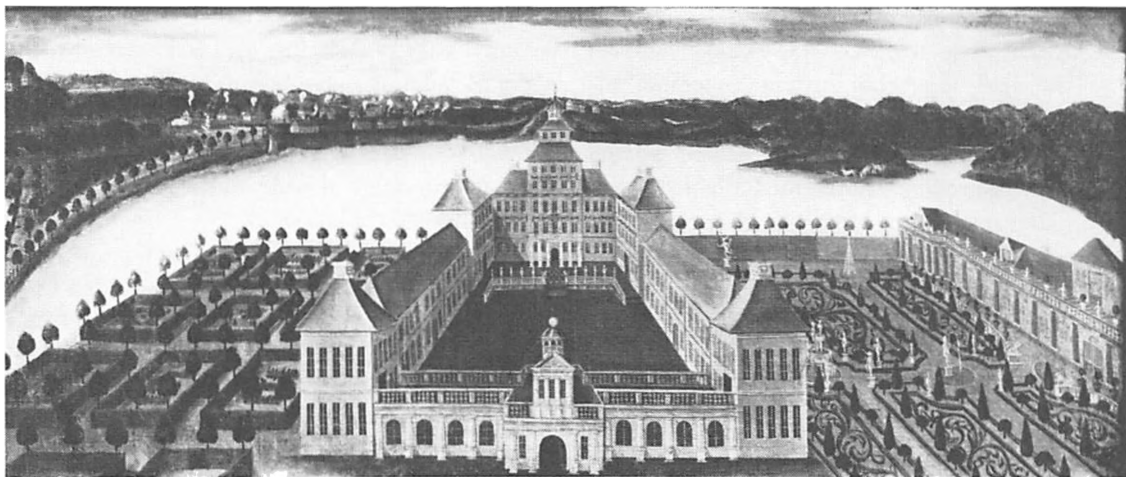
Det fint komponerede og stærkt rytmisk bevægede bygningsværk var i anlægsplanen typisk fransk [som Frederiksborg slot], medens hele den nøgterne facadebehandling og den meget beherskede anvendelse af dekorative elementer var udpræget nederlandsk i sin stil.

Det storslåede og prægtige Gråsten slot må ved erhvervelsen i 1725 have dannet en voldsom kontrast til augustenborgernes beskedne bindingsværksgård på Als. Alligevel er der ikke antydninger af, at hertugfamilien har haft tanker om at gøre Gråsten til hovedresidens. Au-

gustenborg blev boligmæssigt fortsat prioriteret højest. Forklaringen må nok være, at det nyere hvervede slot allerede på købstidspunktet var i forfald. Af de ovenfor nævnte beskrivelser fremgår i hvert fald, at den højt berømmede orange-ribygning i prydhaven i 1725 var så faldefærdig, at den - »skønt kun 20 år gammel« - måtte nedrives kort tid efter. På dens plads opførtes i stedet en »dyrepark eller et menageri«. Om den prægtige ovale sal i hovedbygningen berettes i Den danske Vitruvius [1749], at den nu er »aldeles forfalden og ey i den stand, som den tilforn har været.« Af grundplanen i det samme værk fremgår endvidere, at den søndre sidebygning mellem de to pavilloner da ikke længere eksisterede; den var nedrevet og erstattet af en høj forbindelsesmur ud mod gården.

Gråsten slot var blevet købt for penge af hertuginde Frederikke Louises medgift. Ikke så underligt, at hertuginde til sine dages ende bevarede en særlig forkærlighed for dette sted. Forinden sin død i 1745 lykkedes det hende at sikre de gråstenske besiddelser og slottet for efterslægten ved at få dem oprettet som familie-fideikommis.

I Christian Augusts sidste leveår, fra 1752-54, blev der taget fat på restaureringsarbejder, som sønnen og efterfølgeren Frederik Christian I lod fortsætte, og som endnu stod på, da der en tidlig morgen i februar 1757 udbrød en brand, der i løbet af godt 3 timer lagde hovedbygningen i aske. Det var en frygtelig katastrofe, idet den største og prægtigste del af bygningsanlægget derved gik til grunde sammen med et kostbart, uerstatteligt inventar. Lykkeligvis blev den nordre sidefløj med slotskirken og endepavillonen, samt den søndre endepavillon ikke berørt af branden.

Prospekt af Gråsten slot omkring 1725, da det blev erhvervet af Christian August I og hertuginde Frederikke Louise. I baggrunden ses hinsides slotssøen flækken, kaldet Nye Huse, med rygende skorstene til venstre og øen med en gruppe lyse hjorte til højre. Maleri af ukendt kunstner. Nationalmuseet.

Frederik Christian var ikke sen til at søge støtte til en delvis genopførelse af slottet, først og fremmest hos kongen, men også ved rejsningen af private byggelån. Han mødte så stor velvilje, at han året efter - i 1758 - kunne give sig i lag med byggearbejdet. Imidlertid holdt han sig klart for øje, at Gråstens storhedstid var forbi, og at slottet i fremtiden blot skulle benyttes en del af året - som sommerslot og jagtslot i efterårs månederne. Byggeprogrammet blev afstemt efter et sådant behov, idet det indskrænktes til nyopførelse af en beboelsesfløj på den tidligere nedrevne søndre sidebygnings grund, restaurering af de 2 pavillonbygninger i vest, samt opførelse af den såkaldte »Langegang« på den nedbrændte hovedbygningens plads som forbindelsesled mellem de to sidefløje.

Opgaven blev betroet den daværende plønske bygmester Gottfried Rosenberg. De nyopførte og restaurerede bygninger på Gråsten kan end-

nu kendes på, at deres facader er udstyret med de flade ørelisener, som synes at have været et meget yndet motiv for Rosenberg.

Det nye Gråsten slot blev efter dets fuldførelse i 1759 et højt yndet opholdssted. Navnlige hertugens meget haveinteresserede tre ugifte søstre længtes hvert forår efter Gråsten. I 1770'erne foregik der større istandsættelsesarbejder, samtidig med anlæggelsen af en udstrakt, romantisk have nordvest for slottet og langs søbredden i tilslutning dertil. Hirschfeld, der besøgte Gråsten kort før 1782, er i sit store værk om havekunstens teori fuld af lovord over parken ved Gråsten. Han omtaler den med ege og bøge bevoksede Hjertehøj, beliggende et kvarters gang mod nordvest, hvorfra der til næsten alle sider er den skønneste udsigt - mod øst ud over slottets sorte tegltage og mejergårdens grå stråtage, mod syd over Stængerod skov, til den højtliggende Broager kirkes tvillingtårne i

det fjerne og Egersunds teglbrænderier med de langstrakte røde tegltage. Ja, sukker den romantiske sjæl, Hjertehøj fortjente et tempel under sine træer, viet til naturens skønhed!

Den grundigste beskrivelse bliver partiet »Øen« ved søbredden til del, med alle dens gange, kanaler med broer, blomster, plantet i kurve, udsigter mod slottet og flækken, samt lille høj med en pavillon i to etager; fra den øvre er der udsigt over øens gange, den lyse eng og de dunkle skove; i den nedre, der har gitterværk af træ mellem søjler, kan man hvile sig på bænke. Man kommer fra slottet til øen enten i robåd eller ad skyggefulde spadseregange, med broer over kanaler, forbi lysthuse, jasminer, roser, frugtræer, jordbærbede og løvhytter, omgroet med kaprifolier. På en lille høj ligger en pavillon med vægge af muslingskaller, kunstfærdigt formet som blomster og løvværk. Indretningen af pavillonen er prinsessernes værk. I haven findes også fuglebure, en påfuglegård samt duehuse.

Ved branden i 1757 var den lave terrassefløj med porthuset i øst samt staldene uden for denne ikke blevet berørt. Imidlertid er det ikke opklaret, hvornår disse interessante bygningspartier blev fjernet. Omkring år 1800 vides arkitekten C.F. Hansen at have været på Gråsten for at tegne rids til et nyt staldanlæg, men disse planer blev ikke ført ud i livet. Det er nok sandsynligt, at nedrivningen af porthus m.v. er sket i det første eller andet tiår af det 19. århundrede.

I 1842 lod hertug Christian August Lange-gangs midterste del erstatte af en 3 fags gavlbygning i to og en halv etage med en lav trekantgavl mod både søen og gården og med et højt klokketårn, formet som en trælanterne med

spir, på taget. Ved siderne af bygningen var lavere 1 fags partier ført op i to etager. Så vidt vides blev denne bygning kun fuldført i det ydre.

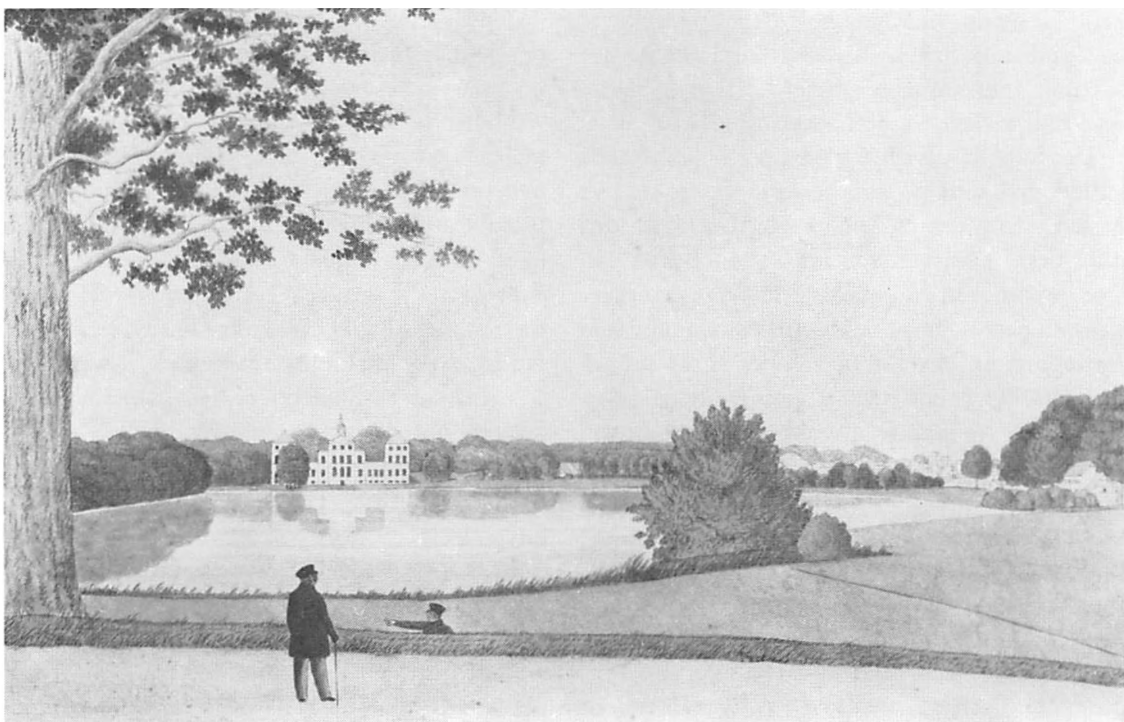
Under Treårskrigen blev Gråsten slot - i modsætning til Augustenborg - udsat for megen overlast som følge af både dansk og tysk militær belægning.

Efter overenskomsten mellem den danske stat og hertugen i 1852 blev der - forud for den store løsøre-auktion på Augustenborg i 1853 - optaget en inventarfortegnelse over indboet, hvoraf fremgår, at der på Gråsten foruden korridorer o.l. fandtes ialt 40 møblerede værelser, deraf de 25 i sydfløjen og 15 i nordfløjens to pavillonbygninger.

I anledning af planerne om en passende sønderjysk residens for kong Frederik VII blev der udstedt et kongeligt reskript om istandsættelse af Gråsten slot til formålet. Den daværende stadsbygmester i Flensborg, arkitekt L.A. Winstrup, indsendte allerede i februar 1853 et projekt til en monumental ombygning af mellembygningen mellem de to fløje, med repræsentationssale i stueetagen og et åbent galleri ud mod søen i etagen ovenover. Disse planer blev imidlertid ikke realiseret, idet det viste sig, at kongen foretrak Lyksborg slot som residens.

Som omtalt andetsteds i denne afhandling blev Gråsten slot efter Krigen 1864 atter augustenburgsk ejendom. Nogen byggeaktivitet med modernisering for øje fandt dog først sted i den sidste hertugelige besidder, Ernst Günther II's tid [1884-1921].

Den mest indgribende ombygning fandt sted i årene 1905-09, da Langegang-partierne ved begge sider blev udbygget med søjlepergolaer, samtidig med at der i midterbygningen indrettedes en festsal og en spisesal med udsmykning

Parti fra Gråsten med slottet hinsides søen. Set fra vest. Tegnet af en amatør omkring 1845. Museet på Sønderborg slot.

i datidens italieniserende, tyske stil. Hertugen opholdt sig som regel hvert år nogen tid på Gråsten, hvor hans virksomme indsats også sporedes i slottets nærmeste omgivelser, haven og parken.

Efter Nordslesvigs genforening med Danmark blev der indledt forhandlinger mellem den danske stat og hertugen om statens overtagelse af samtlige augustenburgske besiddelser i landsdelen. Endnu inden disse var afsluttet, afgik hertugen ved døden i 1921, så den endelige aftale måtte træffes med hans bo.

I årene 1922-23 blev der derefter indrettet embedslokaler og boliger for dommer- og politimesterembederne i slottet, samtidig med at

nogle lokaler blev overladt kommunen til indretning af det lokale bibliotek. Denne interimistiske udnyttelse blev heldigvis kun af kortere varighed.

En lykkeligere skæbne blev slottet til del, da det ved en lov i 1935 blev stillet til rådighed som sommerbolig for det nygifte kronprinsepar Frederik og Ingrid. Derved blev Gråsten slot fra 1947 til 1972 kongeparrets sommerresidens og efter kong Frederik IX's død overladt dronning Ingrid til sommerbeboelse.

Som det eneste bevarede interiør fra slottets ældre tid fortjener *Gråsten slotskirke* en kort, særlig omtale. Det overvældende rigt udsmyk-

kede kirkerum udfylder hele den 11 fag lange og 2 stokværk høje mellembygning i den nordre sidefløj. Indretningen i fløjen, der er af ældre dato end kirken, er sket omkring år 1700.

Det høje, hvælvede kirkerum har omløbende galleri, hvilende på 2x6 korinthiske søjler. Det er bygget op om en længde- og tværakse med alter-orgel i øst-vest, og herskabsstol-prædikestol i syd-nord. På galleriets kraftige undergesims er over søjlerne anbragt postamenter som støttepunkter for de mindre søjler af samme orden, der bærer loftet, hvis gesims følger galleriets linier og danner grænsen mellem midterskibets hvælvede og sideskibenes flade loft. Det førstnævnte består af en flad kuglehvælvning i midten, flankeret af ovale flade tøndehvælv, alle prydet med et væld af store, hvide stukrelief-figurer på lyseblå bund. Hovedmotiverne er i øst Bebudelsen, i midten Treenigheden og i vest Dommedag, hvert med mange engle som bificurer. Galleriets brystværn og herskabsstolens sider er udfyldt med store, forgyldte akantusblade, komponeret omkring buttede putti [nøgne småbørn]. Af den oprindelige prædikestol er kun himlen med tilhørende krucifiks bevaret.

Altartavlen er en pompøs opbygning, der udfylder hele midterskibets østparti fra gulv til loft. Den er tredelt, med et firsøjlet storstykke, en tosøjlet attika med vingepartier, der går i et med topstykket. Alle flader og rammestykker er dækket af forgyldte akantusblade. Ved storstykket er mellem søjleparrene ved siderne anbragt legemsstore figurer af Moses og Aron, på postamenter ved siderne af attikaen står figurer i mindre størrelse af Kristus og Johannes Døberen, og i vingepartiernes sidefelter ses to og to over hinanden de 4 evangelister. I altartavlens 4 billedfelter findes malerier, forestillende fra

neden Nadveren, Begrædelsen, Opstandelsen og Himmelfarten. Som nagelfaste loftsbilleder under og over galleriet og som løse billeder på vægflerterne mellem vinduerne er i begge etager malerier, forneden med gammeltestamentlige motiver, foroven med scener af Jesu liv. Over prædikestolen hænger brystbilleder af Luther og Melancton. De oprindeligt 80 malerier er så godt som alle bevaret. Deres motiver er hentet fra kobberstik af berømte maleres værker. Kunstnerisk har de ikke nogen særlig værdi.

I kirkens vestende er orglet, med sin gamle facade i hovedsagen vel bevaret, anbragt på galleriet oven over den efter branden 1757 indrettede herskabsloge, som i 1925 blev indrettet til forhal.

Den oprindelige kirkeindgang fra slotsgården var gennem den fladbuede dør i bygningens svagt fremspringende midterrisalit. Dørens tværriflede sandstensindfatning stammer fra tiden efter branden i 1757. I kirkens indre er der uden om denne indgang opført en - lidt mod øst forskudt - trefløjet portalopbygning med fire korinthiske pilastre og en stor trekantgavl. Denne indgang bruges ikke mere. I stedet blev et vindue i det næstvestligste fag i 1925 ombygget til indgangsdør, samtidig med at en sekundær dør i nordmuren ud mod haven blev tilmuret.

Gråsten slotskirke og dens inventar har gennemgået omfattende restaureringer, navnlig i 1853 efter Treårskrigenes ødelæggelser, i 1935 forud for kronprinseparrets indflytning på slotet, samt i begyndelsen af 1940'erne, da loftets stukrelieffer, altartavlen og galleriets brystværn blev konserveret og delvis fornyet, samtidig med at farver og forgyldning istandgjordes eller fornyedes og blev afstemt til den smukke harmoni, der nu præger kirkerummet som helhed.

Sønderborg slot

For augustenborgerne som nærmeste efterkommere og af navn tillige arvtagere efter de sønderborgske hertuger må besiddelsen af slægtens gamle stamsæde, Sønderborg slot, altid have stået som et eftertragtet mål. Det var en stor skuffelse for stamfaderen Ernst Günther, at kong Frederik III ved den sønderborgske konkurs i 1667 ikke ville lade ham overtage det fædrene len med fyrstelige rettigheder og dermed også slottet som ejendom. Men med udnævnelsen 1675 til amtmand og guvernør over øen Als fik han foden indenfor i sit barndoms- og ungdomshjem, idet der blev både kontor og bolig for ham på slottet. Selv benyttede han kun i meget ringe grad disse lokaliteter, men tre af sønnerne, nemlig Frederik, Frederik Vilhelm og Ernst August, der efter hinanden fulgte faderen i embedet, fik god brug for dem - de to første ganske vist kun for meget kort tid, men den sidste gennem mere end 20 år.

I hele denne periode var den gamle borg imidlertid i fremadskridende forfald. Da Ernst August 1716 frasagde sig embedet som guvernør, var der derfor god mening i, at kong Frederik IV benyttede lejligheden til at udnævne sin tidligere hofmarskal og generalbygmester Wilhelm Frederik von Platen til amtmand med den opgave at restaurere slottet. I årene 1718-26 blev det næsten ruinerede renæssancebygningværk radikalt ombygget til en moderne barokbygning i den form, det har bevaret siden - også efter den seneste tilbundsgående restaurering.

Efter von Platens død i 1732 blev Christian

August I hans efterfølger som amtmand, nu igen med titel af guvernør, men efter dennes død 1754 var det forbi med augustenborgske hertuger i embedet.

Ved ombygningen i 1720'erne var Sønderborg slot - efter Thurahs ord i Den danske Vitruvius - »bragt i en sådan stand, som det nu [1749] er udi, og forsynet med mange ziirlige og bequemme værelser, så at det nu med all magelighed og fornøjelse af det kongelige huus og hof kand beboes«. Det opnåede dog aldrig at blive taget i brug som kongelig residens. Det nærmeste, slottet kom i den retning, var, at det en kort årrække efter 1755 blev stillet til rådighed for dronning Juliane Maries mor, enkehertuginde Antoinette Amalie af Braunschweig-Wolfenbüttel.

I 1764 gik omsider augustenborgernes gamle ønske i opfyldelse. De fik slægtens stamslot som ejendom ved den endelige overenskomst i forbindelse med arveafkaldet på de plönske og lyksborgske besiddelser. Tanken om at gøre Sønderborg slot til familiens hovedsæde - hvis en sådan overhovedet er forekommet - var på det tidspunkt allerede forpasset, eftersom hertug Frederik Christian I netop det år havde påbegyndt opførelsen af det nye Augustenborg slot. Den gamle borgs skæbne blev derfor igen at friste en hensygnende tilværelse med fare for fornyet forfald.

Da arkivtegner Søren Abildgaard i 1776 på en af sine antikvariske rejser kom til Sønderborg, noterede han om slottets interiører kun et par linier om det gamle kapel og om »en stor, øde sal«, på hvis vægge hang en del gamle kongelige og fyrstelige portrætter, bl.a. af Christian II, Christian IV, Hans den yngre og hans gemalinde, samt en regerende dronning med scép-

ter i højre hånd, tidligere antaget for dronning Margrethe, men forestillende Christian III's dronning Dorothea.

De augustenborgske hertuger lod imidlertid ikke slottet stå tomt efter overtagelsen. Af en inventarfortegnelse fra 1777 fremgår, at man på offentlig auktion over den i 1765 afdøde amtmand, greve Heinrich VI af Reuss' indbo havde købt en del møbler, ligesom der fra Augustenborg slot var tilkommet forskellige genstande, bl.a. 2 stenborde med udskårne fødder, 18 stole og 2 lænestole, en canapé samt en del service i porcelæn og fajance. Der var altså mulighed for at rette an ved lejlighedsvis familieophold, og når der kom fremmede på visit. Det gamle slot var allerede dengang en turistattraktion. Når der kom gæster til Augustenborg eller Gråsten, hørte en udflugt til Sønderborg slot så at sige altid med i programmet. Dette gjaldt for hele perioden mellem 1764 og 1848. Blandt sådanne besøgende kan nævnes arveprins Frederik og hans søn prins Christian Frederik 1803, historikeren Laurids Engelstoft 1808, Adam Oehenschläger 1835 og H.C. Andersen 1844.

Egentlig beboelse på slottet kom aldrig på tale. Men det store, rummelige bygningskompleks indbød til anvendelse som lager- og magasinbygning, ikke blot for opbevaring af korn fra egne godser, men lige så meget som udlejningslokaler for lokale købmænd og håndværkere. Et interessant projekt kom på tale i 1803, da arkitekten C.F. Hansen havde fået overdraget den store opgave at opføre det nye Christiansborg og tillige delvis at fremskaffe møbler til dettes indretning. Han forhandlede da med hertugen om muligheden af at indrette en møbelfabrik på slottet - en plan, der dog ikke lod sig realisere.

Under sidste del af krigen med England blev der 1813 indrettet lazaret i en del af slottet, hvilket gentog sig senere i såvel 1848 som 1864.

Kun slotskapellet og gravhælvingerne ved siden af dette blev betragtet som fredeligt og kun åbnet, når medlemmer af hertugfamilien blev bisat - for sidste gang i 1843, da det gjaldt enkehertuginde Louise Augusta.

Ved Treårskrigen udbrud blev Sønderborg slot straks taget i besiddelse af de danske tropper. Efter slaget ved Bov den 9/4 1848 førtes 700 fangne »insurgenter« hertil, dog blot for dagen efter i orlogsskibe at blive ekspederet videre til København. Fra 1. januar 1849 blev lokaliteterne taget i brug som kaserne. Forholdene var yderst primitive, både i mandskabs- og officerskvartererne. Der var, man fristes næsten til at sige heldigvis, kun ganske få kakkelovne tilbage, så overalt i det store hus var der ulidelig koldt.

Ved overenskomsten mellem den danske stat og hertugen i 1852 blev slottet igen dansk statsejendom. Ved kgl. resolution af 26/8 1853 overleveredes det derefter til militæretaten, som i de følgende år måtte anvende store beløb til vedligeholdelse, der bl.a. omfattede nyt tag og fornyelse af næsten alle vinduer. Fra 1862 blev bygningerne anvendt som krigsdepot.

Efter den danske hærs tilbagetog fra Danvirke i februar 1864 blev slottet atter benyttet som lazaret og kaserne. Under det voldsomme preussiske bombardement på Sønderborg blev hele bykvarteret ned mod slottet nærmest totalt lagt i ruiner. Selve slottet blev ramt af adskillige træffere, men heldigvis opstod der ikke brand. Da det om eftermiddagen den 29. juni blev åbenbart, at de preussiske troppers overgang over Alssund var lykkedes, måtte danske solda-

ter i hast rømme slottet, som kort efter blev besat af fjenden.

Efter 1864 gik Sønderborg slot som al anden offentlig ejendom i hertugdømmet over i preussisk besiddelse. Efter at forholdet mellem augustinborgerne og den preussiske stat endelig var blevet reguleret, fik hertug Ernst Günther II i 1884 overdraget slottet, uden at dette dog betød nogen ændring i dets anvendelse som kaserne. Denne tilstand opretholdtes indtil det tyske sammenbrud efter Første Verdenskrig. I overgangstiden mellem 1918 og 1920 blev slottet efterhånden rømmet for soldater, men i stedet gennem nogen tid anvendt som husvildekaserne for ca. 40 familier.

Ernst Günther benyttede i slutningen af det 19. århundrede lejligheden til fra slotskapellet at bortfjerne to store malede tavler med Christian III og hans dronning Dorotheas stamtræer og flytte dem til sit herresæde Primkenau i Schlesien. Lykkeligvis kom disse vigtige anetavler sammen med mange andre kunstgenstande tilbage til Danmark ved Frederiksborgmuseets store køb i 1929-30. De hænger nu på Frederiksborg, men store håndmedede nagler i slotskappellets nordvæg minder fortsat om deres rette plads.

Kort efter genforeningen kom der forhandlinger i stand mellem Ernst Günther og danske myndigheder om statens overtagelse af hertugens besiddelser i Sønderjylland. Midt under forhandlingerne døde hertugen, men i 1921 sluttedes en overenskomst, hvorved boet solgte de omhandlede ejendomme, herunder altså også Sønderborg slot, til den danske stat.

Augustenborgernes æra inden for det danske riges grænser var endelig forbi.

Jørgen Paulsen

Gods og jord

De augustenborgske godsbesiddelser

Kronologisk oversigt

Ernst Günthers tid, 1648-89

- 1648 *Gudsgave* på Ærø købt af broderen, hertug Hans Christian
- 1651 26/8 Landsbyen *Stavnsbøl* med 11 gårde samt 8 gårde og 8 kåd i landsbyen *Sebbelev* købt af kong Frederik III
- 1659 20/2 3 gårde og 6 kåd i *Dybbøl* købt af Frederik III
- 1667 *Gudsgave* på Ærø solgt til prins Hans August af Gottorp
- 1668 22/1 *Rumohrsgård* købt af Cay von Ahlefeldt
- 1669 *Øvelgønne* avlsgård under *Rumohrsgård* kom i hertugens besiddelse
- 1670 Hertugen fik patronatsret til *Ketting kirke*
- 1674 28/12 Landsbyen *Bro* med 7 gårde og 4 kåd købt af Christian V
- 1681 9/3 Landsbyen *Gundestrup* skænket for livstid af Christian V

Frederik Vilhelms tid, 1692-1714

- 1703 *Avnbølgård* i Sundeved købt af grev Frederik Ludvig af Nassau-Saarbrücken

Christian August I's tid, 1714-54

- 1725 5/9 *Gråsten, Fiskbæk, Kiding og Årup* købt på tvangsauktion over grev Carl Ahlefeldts konkursbo
- 1728 *Kelstrup* købt af boet efter afdøde overinspektør Nikolaj Paulsen
- 1730 *Gammelgård* med bøndergods, møller og kroer overdraget for livstid af Christian VI
- 1744 De gråstenske besiddelser oprettet som fideikommis af hertuginde Frederikke Louise, for hvis midler de i sin tid var købt *Rønhave* og *Sønderborg Ladegård* med bøndergods overdraget for livstid af Christian VI

Frederik Christian I's tid, 1754-94

- 1754 26/3 *Gammelgård* og landsbyen *Gundestrup* overdraget for livstid af Frederik V tillige med patronatsret til Tandslet og Asserballe kirker
- 1756 13/2, 30/3, 10/5 *Gammelgård* og *Gundestrup* overdraget som ejendom af Frederik V
- 1764, 10/7 *Rønhave, Sønderborg Ladegård, Majbølgård og Kegnæs-gård* samt *Sønderborg slot* overdraget som ejendom af Frederik V tillige med patronatsret til kirkerne i Ulkebøl, Hørup, Lysabild og Notmark
- 1773 *Vertemine* udskilt fra *Gammelgård* og oprettet som selvstændig avlsgård

Frederik Christian II's tid, 1794-1814

- 1799-1802 *Klingstrup* og *Vejstrupgård* på Fyn i hertugens eje

Christian August II's tid, 1814-48

- 1847 Godset *Gräfsnäs* i Skåne købt

I den efterfølgende tekst vil godserne på henholdsvis Als og på hertugdømmet Slesvigs fastland blive behandlet hver for sig.

Godserne på Als

Skønt det må have stået klart for augustenbor-
gernes stamfar Ernst Günther fra barndomstiden, at fremgang og rigdom i denne verden var nær forbundet med besiddelse af jordegods - en kendsgerning, som bedstefaderen, den store godssamler hertug Hans den yngre på Sønderborg slot, nok kan have nået at indprente enkelte af sine sønnesønner inden sin død, var det ikke det, han i ungdomstiden og den første del af manddomstiden stræbte efter. Først i en alder af næsten 40 år synes Ernst Günther efter mange års omflakken - en periode af hans liv, som der iøvrigt vides meget lidt om - at være faldet til ro ved udsigten til at indgå ægteskab, således som fem af hans søskende havde gjort før ham. I hvert fald var det nok med giftermålsplaner som drivkraft, at han i 1648 af sin ældste bror, hertug Hans Christian, købte lensgodset Guds-gave på Ærø.

Det var en i forvejen forgældet ejendom, og Ernst Günther har næppe på det tidspunkt været særlig kapitalstærk, men trods alt var begyndelsen til en ny tilværelse dermed gjort. Om- trent samtidig må han have bygget det palæ i Sønderborg, hvortil han i sommeren 1651 kunne hjemføre sin unge kusine, prinsesse Auguste af Lyksborg, som brud.

Alt i alt var det på et såre beskedent grundlag, det nygifte fyrstelige ægtepar grundede deres eksistens. Imidlertid var fremtidsudsigterne ikke så dårlige. Hertuginde var en nær veninde af rigets dronning, Sophie Amalie. Konge-

parret havde endda under meget festlige former fejret Ernst Günther og Augustes bryllup på Københavns slot, så der var en rimelig baggrund for optimisme.

Stavnsbøl og Sebbelev

Allerede et par måneder efter brylluppet gav den kongelige gunst sig kontant udtryk. Ved købsbrev, dateret Frederiksborg den 26/8 1651, solgte Frederik III på ualmindelig gunstige vilkår til Ernst Günther landsbyen Stavnsbøl med 11 gårde, samt 8 gårde og 8 kåd [husmandssteder] i den nærliggende landsby Sebbelev. Det var ejendomme, som oprindeligt havde hørt under Slesvig bispedømme og ved reformationen var lagt ind under det sydslesvigske Svabsted amt, men som Christian IV i 1624 havde ind- draget under kronen. Det drejede sig om et samlet areal på 19 plove, der blev købt for 1.900 daler, samtidig med at der blev givet frihed for alle afgifter og for den månedlige kontribution, som i hertugdømmerne ellers normalt blev opkrævet med 3 rdl. pr. plov [den middelalderlige matrikelenhed, der i hertugdømmet Slesvig blev opretholdt som skattegrundlag langt ned i tiden].

Det var på Stavnsbøls jord, hertugen i begyndelsen af 1660'erne byggede det første Augu- stenburg slot med tilhørende ladegård, hvorunder efterhånden samtlige landsbyens gårde til- lige med nogle af gårdene i Sebbelev blev ind- draget.

Også i Sundeved var der spredte gårde, som oprindeligt var slesvigsk bispegods og henhørte under Stavnsbøl fogderi. I Dybbøl således 3 gårde og 6 kåd, som kongen ved overdragelses- brev af 20/2 1659 ligeledes afhændede til den

augustenborgske hertug, der derved fik et første, omend meget beskedent fodfæste på fastlandet hinsides Alssund.

Rumohrsgård

Som allerede nævnt i bogens første afsnit bragte den sønderborgske konkurs i 1667 Ernst Günther den store skuffelse, at Frederik III ikke ville gå med til at lade ham overtage dette fædrene len med fyrstelige rettigheder. Tværtimod blev det ved selve konkursdommen pålagt ham at bringe sit gældsforhold i forbindelse med købet 1648 af Gudsgave på Ærø i orden. Han så sig derfor nødsaget til at sælge dette gods til den gottorpske prins Hans August. Imidlertid gav de penge, han fik tilovers ved denne handel, mulighed for erhvervelse af det adelige gods Rumohrsgård på Als, ikke langt fra Augustenborg. Det blev i januar måned 1668 købt af Haderslev-amtmændene Cay von Ahlefeldt, der som kreditor havde fået det udlagt ved den sønderborgske konkurs. Handelen blev to måneder senere konfirmeret af kongen på den betingelse, at denne forbeholdt sig ret til at indløse pantet. Købesummen androg 38.500 rdl., af hvilke hertugen foreløbig kom til at skyldte sælgeren de 14.312.

I landsmatrikelen af 1652 var Rumohrsgård blandt de adelige godser opført med 54 plove, men ved konkursen var dette blevet nedskrevet til 45 plove som fremtidigt skattegrundlag. Under Rumohrsgård hørte i 1667 følgende bøndergods: i Notmark 4 gårde og 7 kåd, i Hundslev 16 gårde og 6 kåd, i Sebbelev 7 gårde og 6 kåd, i Ketting 6 gårde og 8 kåd, i Almsted 11 gårde og 31 kåd, samt avlsgården Øvelgønne ved Fynshav. Med et areal, der var dobbelt så stort

som det, der i forvejen hørte under Augustenborg, og med sine mange hoveripligtige fæstebønder og kådnere blev Rumohrsgård en betydelig indtægtskilde for augustenborgerne. Kort efter erhvervelsen blev gården anvist hertuginde Auguste som livgeding, og efter Ernst Günthers død i 1689 blev den hendes enkesæde. Imidlertid blev hun i sin enkestand boende på Augustenborg, men lige til sin død 1701 nød hun indtægterne fra godset.

Bro og Gundestrup

Den gunst, kongen og dronningen havde vist hertugparret på Augustenborg, ophørte ikke med Frederik III's død. Christian V fulgte i faderens spor, hvilket gav sig udtryk allerede 1670 i, at han gav Ernst Günther patronatsret til Ketting kirke, hvortil indbyggerne i den lille flække, der voksede op ved slottet, sogtede. Nogle år senere - ved overdragelsesbrev af 28. dec. 1674 - solgte kongen til hertugen den nærmest liggende landsby Bro med 7 gårde og 4 kåd for en pris af 3.101 rdl. 44 sk.

Ved kgl. resolution af s.å. blev den ordinære kontribution for de augustenburgske godsbesiddelser fastsat til 260 rdl. månedlig, svarende til et plovtal på 86⅔, d.v.s. til en trediedel af den i hertugdømmet normale kontribution. I stedet for en årlig ydelse af 9.450 rdl. for 262½ plove slap hertugen med en betaling af 3.120 rdl. for 260 plove. Hertil kom, at en anden vigtig ydelse, nemlig furagen [leverancer af hø og halm], ligeledes blev nedskrevet, medens magasinkornet [1-2 tdr. rug og havre pr. plov] blev udskrevet efter det fulde plovtalet.

Den sidste forøgelse af de augustenburgske godsbesiddelser i Ernst Günthers levetid skete

i 1681, da kongen ved donationsbrev af 9/3 for livstid skænkede hertugen landsbyen Gundestrup med 4 gårde, som skal have været meget forarmede og derfor kort efter blev udskilt fra Gammalgård len og oprettet som ladegård.

Efter forholdene må den første augustenburgske hertug på sin livsaften have kunnet skue tilbage på resultaterne af sin stræben efter at samle jordegods med en vis tilfredshed. Fra så at sige ingenting havde han skaffet sig og sin familie et givent og ikke helt uanseligt godskompleks på sin hjemegn, den frugtbare, naturskønne ø Als.

Om Ernst Günther som godsbesidder foreligger ingen særlige vidnesbyrd. Han har vel hverken været værre eller bedre end sin samtids jordrotter. Fra begyndelsen lod han sine gårde - Augustenborg ladegård, hovedgården Rumohrsgård og Gundestrup ladegård - drive ved forpagtere. Disse har utvivlsomt forstået at skaffe sig selv del i udbyttet ud over det, de skulle yde til godsherren. Herunder har de nok også udnyttet de bønder, kådnere og inderster, som var pligtige til avlingsshoveri og andet arbejde.

De alsiske bønder og husmænd, hvad enten de var kongens eller hertugens undersåtter, indtog imidlertid en særstilling i forhold til deres standsfæller under godserne på hertugdømmet Slesvigs fastland, idet de ikke som disse var snæret af livegenskabets hårde stavnsbånd. De var til en vis grad frie mænd på egen jord, omend hæmmet af byrdefuldt og nedværdigende avlingsshoveri.

Hertug Ernst Günthers arvtager som besidder af godserne, Frederik Vilhelm, fik ved sin overtagelse af dem kongelig bekræftelse på de rettig-

heder og skattebegunstigelser, faderen havde nydt. Fra ungdommen var hans interesser mere koncentreret om den militære karriere end godsdrift. I lange perioder var han som officer i danske hjælpekorps i fremmed tjeneste på krigsfærd i udlandet. Så meget mere blev det hans myndige ægtefælle, hertuginde Sophie Amalie, der tog sig af de hjemlige affærer i familien og bedriften. Allerede før giftermålet i 1694 var det aftalt, at hun, som en slags sikkerhed for den ikke ubetydelige medgift, hvormed hun berigede det augustenburgske hus, skulle have Rumohrsgård som livgeding efter sin svigermor. Da enkehertuginde Auguste døde, var Sophie Amalie derfor ikke sen til at få dette forhold i orden. Alligevel kunne det nogle år senere nær være glippet, for i 1706 meddelte kong Frederik IV hertugen, at han havde besluttet at gøre brug af sin ret til at inddrage Rumohrsgård under kronen, således som Frederik III havde betinget sig i 1668. Der blev optaget forhandlinger uden deltagelse af Frederik Vilhelm, som på det tidspunkt var i Holland. Hertuginde tog selv til København og opnåede ved et møde med kongen, at denne gik med til en udsættelse af sagen i to år - en frist, som det senere lykkedes at få forlænget med yderligere to. Til alt held for Sophie Amalie var faren for indløsningen af hendes livgeding derefter overstået, idet udbruddet i mellemtiden af den Store Nordiske Krig havde givet Frederik IV alt andet at tænke på.

I forbigående skal på dette sted blot nævnes, at under hertug Frederik Vilhelm blev Avnbølgård i Sundeved erhvervet som augustenburgsk besiddelse [se s. 187].

Efter hertugens død i ung alder 1714 - endnu inden den eneste søn var myndig - blev enke-

hertuginde som sin forgænger en lang årrække boende på Augustenborg slot, hvor hun også i godsdriften viste sig som en myndig bestyrer.

I Christian August I's tid som hertug, 1714-54, skete der store udvidelser af det augustenburgske godsområde. Medens moderen endnu havde det store ord på Augustenborg, købte hertugen - eller rettere hertuginde Frederikke Louise, født grevinde af Danneskiold-Samsø - for en del af sin medgift i 1725 de gråstenske besiddelser på fastlandet [se s. 187 f.]. Men også på Als blev godserne forøget. Både Christian August, som højtstående officer i den danske hær, og Frederikke Louise, som nær beslægtet med kongefamilien, var højt estimerede ved hoffet efter Christian VI's tronbestigelse i 1730. Dette gav sig allerede samme år udslag i, at kongen for livstid overdrog hertugen Gammelgård med tilhørende bøndergods, møller og kroer - dog således at de indgåede kontrakter med forpagtere, møllere og kromænd skulle løbe deres tid ud. Gammelgård var det største gods på Als, og overdragelsen af det betød igen på det nærmeste en fordobling af de augustenburgske ejendomme på øen.

Imidlertid viste det sig snart, at Christian August ikke var mand for at forvalte sine besiddelser på en fornuftig måde. Han kan kort og godt karakteriseres som den største spredter blandt alle augustenburgske hertuger. Hans umættelige pragtlyst og ødselhed kendte ingen grænser. Hertuginde vedgik selv senere, at hun ikke var uden skyld i de uheldige forhold, der snart tårnede sig op for ægteparret. Selv de største indtægter fra godserne kunne ikke slå til i deres livsførelse. Dertil kom i 1740'erne den ulyksalige kvægstæ, som på flere af gårdene

næsten udryddede besætningerne.

Kort før sin død i 1746 lod kongen endnu engang nådens sol skinne over hertugen på Augustenborg. Hertuginde var i mellemtiden afgået ved døden, efter at hun ved testamentarisk bestemmelse havde sikret sine gråstenske besiddelser som fremtidigt familiefideikommiss [se s. 189 f.]. Denne gang fik hertugen for livstid overdraget Rønhave på Kjær halvø ved Sønderborg og Sønderborg Ladegård - den førstnævnte med 34 gårde og 26 kåd, den anden med ikke mindre end 82 gårde og 43 kåd. Dog lige meget hjalp det. Ved sin død i 1754 efterlod Christian August sig en gældsbyrde på ialt 150.816 rdl., af hvilke de 88.133 hæftede på Gammelgård, 48.067 på de såkaldte egentlige augustenburgske godser, Augustenborg, Rumohrsgård og Avnbølgård, medens vekselgælden androg 2.547 rdl. og bogført gæld iøvrigt 13.497, der ved akkord blev nedsat til 11.366 rdl. Det var en tung byrde, den store spredter lagde på sønnen og efterfølgerens skuldre.

Et gammelt ord siger, at efter en spredter kommer en samler. Det kom i hvert fald til at passe på Augustenborg. Frederik Christian I's tid som hertug, 1754-94, blev i godshistorisk henseende en fremgangsperiode uden lige. Dette skyldtes først og fremmest hans administrative evner, men tillige en vedvarende, hårdhændet pressionspolitik for at opnå kongelige begunstigelser til gengæld for afkald på arverettigheder og en personlig påholdende sparsommelighed i egen og hoffets levemåde.

Gammelgård

Kort efter sin tiltræden fik hertugen ved gave- og overladelsebrev af 26/3 1754 af kong Fre-

derik V overdraget Gammelgård for livstid, ligesom faderen havde haft det siden 1730. Det var en gavetildeling af simpel nødvendighed på grund af den store gæld, Christian August i sin levetid havde fået indført på netop denne ejendom, og som der nu blev fastlagt faste terminer for afbetaling af i løbet af de følgende 20 år. De 88.133 rdl. 16 sk. skulle amortiseres som følger:

Fra jul 1754 - jul 1771 årligt	3.166 rdl. 32 sk.
I året 1771 - 1772	4.300 rdl.
Maj 1753 - 1773 årligt	1.500 rdl.

Med hovedgården Gammelgård fulgte bøndergods, omfattende 84 gårde og 117 kåd i 7 landsbyer, 4 møller, nemlig Gammelgård og Svensmølle, drevet ved vand, samt Asserballe og Tandshede vindmøller, 6 kroer, samt landsbyen Gundestrup med 4 gårde og 1 kåd. Endvidere jurisdiktionsret over lenets undersætter, patronatsret til Asserballe og Tandslet kirker, samt bekræftelse af den frie jagtret på hele øen Als, som faderen havde fået i 1740.

Til gengæld måtte hertugen påtage sig en række forpligtelser m.h.t. godsets drift, bygningernes vedligeholdelse og behandlingen af fæstebønderne. Hoveripligten måtte ikke udvides, bøndernes velstand skulle tværtimod befordres og enhver beholde sine privilegier og rettigheder ukrænket. Der måtte ikke drives rovdrift, hverken på skove eller marker. På Als, som andre steder i landet, var situationen den, at kongens bønder på den tid som regel havde bedre kår end adelens og andre godsherrers.

Frederik Christian lod to betroede medarbejdere - major J. Fr. Dithmer og kancelliråd G. H. Fischer - foretage en grundig udredning af alle faderens indgåede forpligtelser samt en vur-

dering af, hvilke skyldnere der skulle have deres krav fyldestgjort og hvilke ikke.

De opstillede samtidig en »designation over indtægterne fra Gammelgård og de egentlige såkaldte augustenburgske godser efter den nuværende [1754] forpagtning«, som viser følgende tal i rdl. og sk.:

1. Gammelgård			
Forpagtning	5.000		
Møller	135		
Kroer	51-8	5.186 - 8	
2. Augustenburg		1.070 -	
3. Rumohrsgård		1.450 -	
4. Gundestrup		310 -	
5. Avnbølgård		1.160 -	
6. Øvelgønne		330 -	
7. Møller, kroer, fæsteafgifter (2.-6.)		2.069 -	
8. Enkehertuginde af Lyksborg, hertugens fæster, for hofholdning på Augustenburg		1.500 -	
Ialt		13.075 - 8	

På et tidligt stadium af forhandlingerne om augustenburgernes eventuelle arveafkald på de plønske og lyksborgske besiddelser til fordel for kongen ved disse [primære] liniers uddøen fik hertugen ved overenskomst af 13/2, overladelsebrev af 30/3 og kgl. resolution af 10/5 1756 overladt Gammelgård som ejendom [i stedet for på livstid] og med status som adeligt gods, d.v.s. særlige skattebegunstigelser, hvorefter han af de 76 plove jord til alle ekstraordinære udskrivninger kun skulle betale efter et plovstal på 25⅓, altså også her efter forholdet 1:3. Samtidig på-

tog kongen sig at afbetale de 70.000 rdl. af den på ejendommen hvilende gæld på ialt 88.133 rdl. 16 sk., og det bestemtes, at ved hertugens eller hans bror prins Æmil Augusts mandlige arvingers uddøen skulle godset falde tilbage til kronen.

Efter Gråsten slots brand i februar 1757 viste Frederik V endnu engang sin velvilje over for hertug Frederik Christian ved at udstede kgl. bevilling til at stifte en yderligere gæld på 24.000 rdl. i Gammelgård som hjælp til slottets genopførelse.

Rønhave, Sønderborg Ladegård, Majbølgård og Kegnæsgård

Den mest omfattende af alle augustenburgske godsudvidelser fandt sted i 1764 som et resultat af den endelige overenskomst om det længe forhandlede arveafkald på hertugdømmerne Pløn og Lyksborg. Ved forlig af 10/7, overladelæsbrev af 24/9 og fideikommis-proklama af 16/10 1764 fik hertugen af Augustenborg til ejendom godserne Rønhave, Sønderborg Ladegård, Majbølgård og Kegnæsgård og dertil Sønderborg slot med »pertinentier« [tilbehør], samt patronatsret til Ulkebøl, Hørup, Lysabild og Notmark kirker. Overladelæsen skete »til hertugen af Augustenborg og hans fyrstelige mandsstamme med adelig kvalitet og frihed, således at de fornævnte ejendomme og rettigheder skulle falde tilbage til kongen og hans kongelige efterfølgere, når ingen af hertugens egen eller af hans bror Æmil Augusts mandsstamme er i live«. De omhandlede godsers plovtalet var ialt 141, men kontributionen skulle kun ydes af 47, furagen af 46½, men magasinkornet af det fulde plovtalet. Bøndergodset omfattede ialt 174 gårde og 134

kåd, hvoraf der regnedes 16 til 1 gård, altså ialt 182 ⅙ gårde.

Herefter var så at sige hele Als Sønderherred - med undtagelse af Kegnæs og en del af Lysabild sogne - underlagt hertugen, som nu var ejer af: 7 hovedgårde [efter at avlsgården *Vertemine* i Asserballe sogn 1773 var blevet oprettet ved deling af Gammelgård] og 1 mejergård [Gundstrup] med et samlet plovtalet på 295. Endvidere af bøndergods 313 gårde og 328 kåd; vindmøller ved Blæsborg, Asserballe, Hørup, Lebølgård og Tandshede, samt vandmøller ved Gammelgård, Lillemølle ved Rumohrsgård, Humbæk, Majbølgård og Svensmølle; en række kroer, bl.a. Gammelgård, færgekroen ved Fynshav og gæstgivergården i Augustenborg flække, hvor iøvrigt adskillige af husene, der beboedes af hofembedsmænd og slotsfunktionærer, også var hertugens. Dertil kom endelig patronatsretten til 7 kirker, nemlig Ketting, Asserballe, Tandslæt, Ulkebøl, Hørup, Lysabild og Notmark.

For den ene af de 4 hovedgårde, som Frederik Christian havde fået overdraget i 1764, nemlig *Majbølgård*, var ejerforholdet ret ejendommeligt. Efter en brand i 1742 var gårdens bygninger blev genopført i 1744 på den daværende forpagter Boy Hansens bekostning og derfor overladt denne i arveforpagtning. Ved overdragelsen havde kongen følgelig måttet betinge sig, at dette arveforpagningsforhold skulle respekteres, og i denne forbindelse var der fastsat en vurderingssum for bygningerne på 4.000 rdl. I 1791 skete der så det, at arveforpagteren - en sønnesøn af Boy Hansen - gik konkurs, hvorefter ejendommen blev stillet til tvangsauktion. Denne fandt sted den 25/3, og det blev natur-

ligvis hertugen, der afgav det højeste bud. Først da blev Majbølgård en regulær forpagtergård under Augustenborg.

Auktionsbeskrivelsen er meget detaljeret og giver mange oplysninger om Majbølgård i særdeleshed og om en alsisk landbrugsbedrift på den tid i almindelighed. Efter en indledning om beliggenheden bliver der nøje gjort rede for bygningerne, deres antal fag, alenmål, brandmur eller bindingsværk og hele indretning. Komplekset bestod af følgende bygninger: beboelseshus, hestestald, kostald, ny lo, svinestald, bagehus, aftægtshus, mejerhus, møllehus og et ved stranden beliggende inderste-hus, beboet af Jørgen Kock.

Gårdens jorder var opdelt i 11 kobler af nogenlunde ens størrelse. Af disse henlå 5 som græsmarker, 1 var beregnet til hø, 1 til rug, 1 til havre, 1 til byg, 1 til boghvede og 1 til havre efter byg. Den årlige høbjergning androg ca. 60 læs. Foruden koblerne nævnes 1 lille toft, møledammen (som giver 20 læs hø), blegedammen (2 læs), 1 græskobbel (lidt rug og 14 læs hø), »øret« ved stranden (rug og fåregræsgang), køkken-, frugt- og humlehaven, der er indhegnet med tunge egeplanker, samt 10 skæpper land på »øret«, som er overladt Jørgen Kock til dyrkning.

Pligtige til avlingshoveri på Majbølgård var 12 bolsmænd i Mindebjerg og 9 i Lebøl. Synsmanden var fri, men de øvrige skulle årligt pløje 4 tdr. land hver og køre afgrøden til gården. De skulle desuden yde hånd- og spandtjeneste ved møllen. 20 kådnere skulle gøre høstarbejde enten i 6 eller 4 dage. De var hjemmehørende i Kobbertoft, Lebøl, Lebøllyk, Mindebjerg og Mindebjergshav. Til arveforpagteren skulle de sidstnævnte i faste afgifter betale 68 rdl. 23 sk.,

medens Jørgen Kock skulle af med 6 rdl. årligt.

Til gården hørte kirkestole - 1 lang mandsbænk og 1 kvindebænk - i Hørup kirke, samt begravelsespladser på kirkegården, deriblandt en udmuret begravelse ved kirkens sydside.

Den årlige forpagtningsafgift for Majbølgård, der androg 520 rdl. og for møllen 15 rdl. 32 sk., skulle erlægges 14 dage før St. Hans og 14 dage før jul, - altså de samme hovedterminer, som er gældende den dag i dag.

Til præsten, kapellanen og degnen i Hørup skulle der ydes nærmere angivne korndeputater, for hvilke der gaves et nedslag i forpagtningsafgiften på 27 rdl. 38½ sk. Endelig skulle overinspektøren og herredsfogden i Augustenborg have hver en »vrimpel« smør og en ost, og Cæcilie Cathrine, enken efter mølleren, skulle have aftægtsydelse i henhold til aftale af 14/4 1784.

Sluttelig gjordes der opmærksom på, at der endnu var visse forpligtelser gældende, så længe der levede ægte efterkommere efter Boy Hansen. Det drejede sig i 1791 om 11 børnebørn, der alle er anført ved navn i dokumentet.

Det forhåndenværende korn var brandforsikret som følger:

rugsæd til	2 rdl. 32 sk. pr. tønde
100 tdr. havre til	1 rdl. 12 sk.
30 tdr. byg til	1 rdl. 40 sk.
20 tdr. boghvede til	1 rdl. 40 sk.

Til oplysning og opmuntring for eventuelle købere noteredes, at afdøde forpagter på Vertemine Hans Peter Boysen havde opgivet det årlige overskud, som forpagteren af Majbølgård havde haft, til rigeligt 800 rdl., og det til trods for manglende omhu både ved drift og vedligeholdelse.

Hertug Frederik Christian I var en meget

nidkær godsherre, som personligt tog aktivt del i administrationen af sine godsområder. Dette fremgår med al ønskelig tydelighed af akter og breve i de vel bevarede augustenburgske og gråstenske godsarkiver, som nu findes i Landsarkivet i Åbenrå og for en lille dels vedkommende stadig i privat eje. Der er så at sige ikke den ting, hertugen undlod at blande sig i - det være sig bortforpagtninger af hovedgårde, udstedelse eller fornyelse af fæstebreve, tvistigheder vedrørende avlingshoveri, udskiftningssager fra landsbyerne, udstedelse af koncessioner til håndværkere, mølle-, kro- og høkeriforpagtninger m.m. Som patron for samtlige 7 kirker i det såkaldte augustenburgske distrikt tog han sig tillige meget af kirke-, skole- og fattigvæsenets anliggender, som synes at have haft hans særlige interesse. Her kan mindes om, at han i 1780 lod bygge den smukke skolebygning i Augustenborg med inskription over hovedindgangen: *In Gloriam Dei et Salutem Proximi* [Til Guds ære og Næstens velfærd]. En samtidig forfatter, der kom til Augustenborg og Gråsten for at danne sig et indtryk af de to slottes have- og parkanlæg, beretter om hertugen, at han var som en far for sine undersåtter, elsket og æret; han ville selv se og selv dømme. Billedet får en særlig glans gennem lovprisningen af den skønne og frugtbare ø Als, med maleriske landsbyer, mængder af frugthaver, der gør, at landmændene også må være gartnere; alt er her præget af velstand og glæde. Lad der både være romantik og smiger i en sådan skildring. Tilbage står alligevel indtrykket af en patriarkalsk og medlevende godsherre, som var sig bevidst, at mange menneskers ve og vel afhang af ham, og ud fra sin aristokratiske holdning gjorde, hvad han mente ville være til deres bedste.

Den daglige ledelse af godsstyrelsen og det augustenburgske hus' anliggender, herunder forholdet til kongehuset, højhedsrettigheder, skattefrihedsproblemer, bønskrifter m.m., var betroet en overinspektør, som daglig konfererede eller korresponderede med hertugen. I Frederik Christians tid blev denne stilling bestridt af hofråderne Juul, indtil 1774, Martensen, 1774-91, og Bendix Matthiessen, fra 1791. Varetagelsen af selve hofholdningen, hvorunder også hørte jagtvæsen og havebrug, var betroet en hofchef, medens husfogden stod for en række praktiske anliggender, og det egentlige kassevæsen blev besørget af en særlig kasserer.

Hertug Frederik Christian II var som medlem af gehejmestatsrådet og flere kommissioner inden for undervisningsvæsenet samt patron for universitetet stærkt engageret i København, hvor han boede en stor del af året sammen med sin ægtefælle, hertuginde Louise Augusta. Han havde ikke som sin far personlig indsigt i godsdrift og alt, hvad en sådan indebar. I 1788-89 havde faderen imidlertid overdraget de gråstenske besiddelser til ham, for at han derigennem kunne få et indblik i landbrugsforhold, der jo var fundamentet for husets trivsel.

Kort tid efter at Frederik Christian II ved faderens død i 1794 var tiltrådt som hertug, besluttede han at lade begge overinspektørerne - Bendix Matthiessen i Augustenborg og H. Hinrichsen i Gråsten - danne et overdirektorium for de samlede godsbesiddelser. Den nye hertug synes endvidere at have været stærkt interesseret i at skaffe sig et personligt overblik over godsernes situation og mulighederne for en intensivering af deres drift.

I årene 1795-96 lod han således landmålerne

Jens Iversen og Nickels Wögens udarbejde detaljerede opmålinger og korttegninger af Augustenborg slot, ladegård og flække samt af hovedgårdene Kegnæsgård, Rønhave og Majbølgård. Allerede i 1790 var det samme sket for Avnbølgårds vedkommende ved Jens Iversen, Andreas Christensen og tegneren Joh. Chr. Krafft. I forbindelse med overvejelser om en eventuel udparcellering af godserne og afløsning af hoveriet - i lighed med hvad der allerede var sket med de kongelige og en del private besiddelser i hertugdømmerne - udarbejdede hertugen selv i 1798 en oversigt over forpagtningsindtægterne af godserne henholdsvis på Als og på fastlandet. Den viser følgende tal:

<i>Als</i>		<i>Fastlandet</i>	
Rønhave	1.300	Gråsten	800
Sbg. Ladegård	2.550	Fiskbæk	1.300
Majbølgård	1.360	Kiding	1.940
Kegnæsgård	1.100	Årup	1.033
Gammalgård	5.000	Kelstrup	504
Vertemine	2.330		
			<hr/>
Augustenborg	1.100		5.577
Rumohrsgård	1.695		
Gundestrup	410		
Øvelgønne	413	Avnbølgård	1.204
	<hr/>		<hr/>
	17.258		6.781
Ialt:	24.039 rdl.		

Under den voldsomme debat 1796-1805 i hertugdømmerne om landboreformer i lighed med dem, der var gennemført i kongeriget i 1780'erne, men her især koncentreret om afskaffelsen af livegenskabet, var hertugens to overinspektø-

rer ikke enige om, hvad der ville være til mest gavn for det augustenborgske hus. Hinrichsen på Gråsten var af den opfattelse, at en udparcellering af godserne og en fuldstændig afskaffelse af alt hoveri mod erstatning ville være både det lykkeligste og det mest udbytterige for såvel hertugen som undersåtterne. Da hertugskiftet i 1794 var blevet bekendtgjort fra prædikestolene i begge godsområders kirker, havde det vakt håb hos bønder og kådnere om reformer og friere forhold. Det havde da været den almindelige opfattelse, at Frederik Christian i overensstemmelse med sine ungdomsidealer ikke ville tøve med at realisere foranstaltninger som dem, der var gennemført i kongeriget og ligeledes mange steder i hertugdømmerne, bl.a. i naboområder på Als og Sundeved.

Men det gik helt anderledes end ventet. Under indtryk af sine egne overinspektørers modsatte synspunkter valgte hertugen en helt tredje, nemlig den holstenske godsejer Johann Hugo von Buchwald til Fresenburg, som sin landbrugskyndige rådgiver og placerede sig derved klart på den hårde linie over for bønderne. På Als, hvor der som sagt ikke var livegenskab, skete der en vis lettelse af hoveriet i tiden efter 1805, men på fastlandet blev der strid [se s. 192].

Buchwalds råd til hertugen gik navnlig ud på at søge hovedgårdenes drift forbedret. Han anbefalede ved udløb af forpagtningskontrakter midlertidige overtagerer af gårdene og ansættelse af dygtige holstenske forpagtere, der skulle sætte ind på at rationalisere driften og forhøje høstudbyttet. Efter en årrække kunne så forpagtningsforhold atter oprettes og gives til de højstbydende.

Dette program blev iværksat med ikke ringe

held, bl.a. på Gammelgård og Vertemine, hvor en meget effektiv forvalter ved navn F. C. Böhdnel gennemførte omfattende grundforbedringsarbejder i form af afvanding, mergling, planering, stensamling, samtidig med en bedre inddeling af hovedgårdsmarkerne og indførelse af nye sædskifter, bl.a. med raps. Resultaterne viste sig snart i et større høstudbytte. Dermed var der banet vej for nye forpagtningskontrakter med højere afgifter. Blandt de nye forpagtere var slagtersønnen Chr. Jacobsen og dennes sønner - folk med stor landbrugsfaglig indsigt og

samtidig vilje til at stå i et godt forhold til de tjenestepligtige bønder og kådnere. Til stigende misfornøjelse for disse ville Frederik Christian imidlertid ikke gå med til en afløsning af hove-riet, der ganske vist blev mildnet noget i årene efter 1805, men fortsat forblev den store anstødssten mellem godsherren og bønderne.

Til belysning af en alsisk landbrugsbedrift efter en intensiviseringskur som anført ovenfor vedføjes her nogle oplysninger, der er udtaget af et korn- og pengeregnskab fra Rumohrsgård for året maj 1812-maj 1813.

Pengeregnskabet udviser følgende tal i rigsdaler og skilling:

<i>Indtægter</i>	rdl. sk.	<i>Udgifter</i>	rdl. sk.
Forpagter Jacobsen, Gammelgård, indbetalt kontant	712 0	Jacobsen, Gammelgård, kontant	120 0
Kornsalg, hvede og rug	762 12	Tilkøbt korn	39 32
byg og havre	737 4½	Kvæg, købt på Klipleve marked	238 36
ærter	77 24	Tjenestefolk på årsløn	349 30
Kvægsalg	109 8	Daglejere	194 26½
priser: 1 fed ko 22		Tærskeløn, efter mål	161 32
1 gammel ko 6		Akkordarbejde	369 16½
1 tyrekalv 13-22		Håndværkere	221 26½
1 gris 3		Forskelligt	156 4
Græsning, kreaturer og heste	25 24	Mellemregnskab med forpagter Jacobsen	1.903 35
Mejeriet, for smør	1.024 18		
mælk	56 80		
ost	261 28		
Kalve	27 30		
Fedesvin, 6 stk.	102 10½		
Diverse	49 6		
<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Ialt	3.945 3	Ialt	3.754 46½
<hr/>	<hr/>	Kassebeholdning	190 4½
		<hr/>	<hr/>

Kornregnskabet viser følgende (angivet i tønder og skæpper):

	<i>Tilgang</i>			<i>Afgang</i>		<i>Beholdning</i>	
	Tærsket og opmålt	Tilkøbt	Ialt	Udsæd	Forbrug	Salg	
Hvede	94-4	2-0	96-4	36-3	9-5	48-2	2-2
Rug	292-7	18-5	311-4	22-6	58-0	89-7	140-7
Byg	298-4	7-4	306-0	18-4	96-3	99-7	91-2
Havre	849-4	88-3	937-7	107-2	196-6	144-2	489-5
Boghvede	34-1	9-4	43-5	2-1	23-4	0	18-0
Ærter	32-3	12-0	44-3	8-4	9-4	19-3	7-0
Vikker	25-0	16-1	41-1	4-7	14-6	0	21-4
Sum:	1626-7	154-1	1781-0	200-3	408-4	401-5	770-4

Foldudbyttet forekommer for de fleste kornsorter usædvanlig højt efter datids forhold, nemlig for hvede 2,6, rug 12,9, byg 16,1, havre 7,9, boghvede 16,1, ærter 3,8 og vikker 5,1.

Forbruget af korn i tønder og skæpper:

	Hus- holdning	Malt	Deputater*	Kreaturer	Heste	Gammel- gård**	Ialt
Hvede	0-6					8-7	9-5
Rug	44-0		0-3	3-5		10-0	58-0
Byg	26-0	49-0	1-6	19-5			96-3
Havre	0-4		2-4	0-4	80-2	113-0	196-6
Boghvede	21-4					2-0	23-4
Ærter	3-4			5-0		1-0	9-4
Vikker					11-2	3-4	14-6
Ialt							408-4

* Ydet til pastor With og degn Trolle i Notmark

** Forpagteren på Gammelgård, Jacobsen, havde også Rumohrsgård i forpagtning

Af indtægtsregnskabet fremgår, at kornet fortrinsvis blev solgt til købmænd i Sønderborg, hvor de største aftagere var Lorenz Karberg, Chr. Petersen, Jürgensen, Peter Fr. Timm og Hinrich Otzen. Også Flensborg-købmanden Göttig var en af de store aftagere af korn.

Over halvdelen af smørret fra hollænderiet blev solgt til Hamborg, men også byerne Flensborg og Assens aftog større partier - for Assens' vedkommende utvivlsomt til videre salg.

Ifølge udgiftsregnskabet omfattede folkeholdet på Rumohrsgård: 1 foged til 40 rdl., 4 karle til ca. 30 pr. mand, 1 hyrde og 3 drenge fik ialt 32 sk. i dagløn. Pigeholdet bestod af 1 husholderske til 40, 1 kokkepige til 25 og 5 malkepiger til 15 rdl. hver.

Daglejerne var folk fra Hundslev, Ketting, Guderup, Lambjerg og Notmark. Den samlede arbejdstid for disse androg over 1000 timer til en dagløn af mellem 13 og for store drenge 5-6 sk.

Akkordarbejdet omfattede gøremål som at grave grøfter, samle og slå sten, opsætte gærder og hegn, planere jord, grave mergel, stikke græstørv af og bygge eller reparere broer.

Under forskellige udgifter rangerer køb af brændevin højt. Iøvrigt opføres her offergaver til præst og degn, samt småbeløb givet til betlere og omrejsende håndværkssvende.

Ved Frederik Christian II's død i 1814 var hans ældste søn og arving, Christian August, kun 16 år. Hans formynder var moderen, enkehertuginde Louise Augusta, men i henhold til faderens testamente var to adelige holstenere, nemlig godsejeren grev Rantzau til Rastorff og juristen Cai L. Brockdorff, der var kansler ved overretten i Glückstadt, blevet medformyndere med

særligt henblik på juridiske og økonomiske anliggender.

Den unge hertug havde fra faderen arvet en aristokratisk og konservativ holdning, som - parret med hans selvbevidste arrogance - skulle komme til at berede store problemer for hans forhold til den befolkning, han boede og virkede iblandt. Dette kom til udtryk allerede under hans store udenlandsrejse, da han i et brev, skrevet den 18. oktober 1817 i Genève, til overinspektøren på Augustenborg meddelte sin forførelse over den genstridighed, bønderne i de tre len Rønhave, Sønderborg Ladegård og Målbølsgård har givet til kende ved uddelingen af fæstebreve. Heri nævnes, at bønderne i Tandstlet har antaget brevene, hvorfor hertugen vil lade kirkekassen betale 52.000 sten samt tømmer til borde og bænke, men de Lebøl-bønder, som har vist sig genstridige, skal ikke have nogen fordel, men lide derunder.

Efter hjemkomsten fra udenlandsrejsen fik hertugen i 1820 fra den ene af medformynderne, grev Brockdorff, en oversigt over sit hus' økonomiske status, der manede til streng sparsommelighed. Brockdorff mindede hertugen om, at han i forhold til faderen var betydeligt dårligere stillet, idet denne havde oppebåret en årlig pension fra den kongelige kasse på 16.000 rdl. og desuden havde haft 8.000 rdl. at råde over, som var tillagt Louise Augusta til hushold. Efter at hertugens og hans mors husholdninger nu var adskilt, kom dette beløb udelukkende enkehertuginde til gode.

Den gæld, Frederik Christian havde efterladt ved sin død, var opgjort til ialt 254.187 rbd. 38 sk., heri inkluderet den medgift på 10.000 rbd., der var afsat til prinsesse Caroline Amalie ved hendes indgåelse af ægteskab.

De store grundforbedringsarbejder, som faderen havde sat i værk på hovedgårdene, havde været en kostbar affære og medvirkende til den store gæld. Imidlertid var resultatet gunstigt, for ladebygningerne på gårdene var nu alt for små. Forpagterne kunne kun have $\frac{1}{3}$ af kornhøsten i hus, og af resten gik alt for meget til spilde. Derfor var det bydende nødvendigt at bygge lader for 60-80.000 rbdl. Konklusionen var den, at det måtte være vigtigere med nye investeringer fremfor afbetaling af gæld, som foresloges afdraget i 5-års intervaller, begyndende med 2.500 rbdl. og stigende for hvert nyt interval med 500.

Christian August fulgte i sit virke som godsbesidder de givne råd og klarede ved dygtighed den opgave, som en tung arv havde lagt på hans skuldre. På den store udenlandsrejse havde han en del af tiden haft en ung jurist, Daniel Bahrt, som ledsager. Efter hjemkomsten ansatte han denne, først som sin privatsekretær og ved hofråd Chr. Petersens afgang i 1823 som overinspektør. Gennem de følgende henved 30 år øvede Bahrt derefter en meget aktiv og af hertugfamilien højt påskønnet indsats for husets materielle trivsel.

Ligesom faderen, der i årene 1799-1802 havde været ejer af de fynske godser Klingstrup og Vejstrupgård, viste Christian August interesse for at købe godser på Fyn. I 1829 havde han planer om at købe Flenstofte, Frederiksgave og Brahesborg på Vestfyn - ejendomme, som staten under den store landbrugskrise havde måttet overtage fra henholdsvis etatsråd Johan Chr. Ryberg og greve Adolph Chr. Rantzau. Det blev dog kun ved planerne.

Derimod købte hertugen i 1847 - på et tidspunkt da han anede, at det stadig stærkere mod-

sætningsforhold til Christian VIII og den spændte nationale situation i det hele taget, kunne få skæbnesvangre følger - et gods uden for rigets grænser, nemlig Gräfsnäs i Skåne.

1848

I slutningen af krigsåret 1848, da det blev klart, at Als for enhver pris skulle holdes besat af den danske hær, så længe krigen varede, fik den konstituerede overinspektør på Augustenborg af overkommandoen ordre til - af hensyn til den militære indkvartering på øen - at indsende en fortegnelse over indbygger-bosteder på gårde, kåd og inderste-huse i det augustenburgske distrikt. Da jordebogen blev lagt til grund for udarbejdelsen, giver denne fortegnelse en kortfattet, tilforladelig oversigt over augustenburgernes besiddelser på Als forinden opløsningen.

1. Ulkebøl sogn

Hovedgårde 2, nemlig Rønhave og Sønderborg Ladegård

	gårde	kåd	inderster
Ulkebøl	25	16	33
Kjær	17	17	17
Sundsmark	10	7	7
Mølby	0	0	19
Vollerup	14 $\frac{2}{3}$	9	23
Klinting	4	1	11
Ialt	70 $\frac{2}{3}$	50	100

2. Hørup sogn

Hovedgård 1, nemlig Majbølgård			
Hørup	10	10	12
Høruphav	0	0	33
Lambjerg	13	7	11
Miang	13	4	8
Majbøl	11½	5	4
Mindebjerg	12	10	5
Peberbjerg	0	1	0
Ialt	59½	37	73

3. Lysabild sogn

Hovedgård 1, nemlig Kegnæsgård			
Lysabild	19	8	18
Sarup	13	3	9
Nypøl	0	11	0
Gl. Pøl	0	1	1
Mommark	14	7	7
Kobbertoft	0	3	0
Ialt	46	33	35

(NB.: kgl. undersætter i Skovby, Viby og Balle)

4. Tandslet sogn

Hovedgård 0			
Tandslet	26	10	31
Tandselle	0	12	8
Lebøl og -lyk	9	7	4
Jestrup	6	2	3
Ertebjerg	10	7	19
Ialt	51	38	65

5. Asserballe sogn

Hovedgård 0			
Asserballe	15	18	19
Asserballehøj og Trædholm	8	24	33
Ialt	23	42	52

6. Notmark sogn

Hovedgård 1, nemlig Rumohrsgård			
Notmark	4	3	7
Hundslev	16	18	17
Almsted	12	11½	22
Notmarkskov og Fynshav	0	19	24

Ialt	32	51½	70
------	----	-----	----

NB. Landsbyerne Helved, Frydendal og Nalmose hørte under Nordborg amt.

7. Ketting sogn

Hovedgårde 2, nemlig Gammelgård og Ver- temine			
Mejergård 1, nemlig Gundestrup			
Ketting	4	11	37
Bro	7	3	9
Sebbelev	15	13	9
Kettingskov	5	27	12
Vraae	0	0	2
Blæsborg	0	4	2
Gundestrup	0	6	0
Osbæk	0	3	4

Ialt	31	67	75
------	----	----	----

Recapitulation

7 hovedgårde - 1 mejergård			
Ulkebøl sogn	70⅔	50	100
Hørup sogn	59½	37	73
Lysabild sogn	46	33	35
Tandslet sogn	51	38	65
Asserballe sogn	23	42	52
Notmark sogn	32	51½	70
Ketting sogn	31	67	75

Samlet sum	313⅓	318½	470
------------	------	------	-----

NB. Augustenborg slot og ladegård, samt Augustenborg flække med 68 inderster er ikke medtaget i fortegnelsen.

Godserne på Sundevedsiden

Den første spæde begyndelse til augustenburgsk jordbesiddelse på Sundeved var som omtalt på s. 175 erhvervelsen i 1659 af 3 gårde og 6 kåd i Dybbøl, - oprindeligt bispegods hørende under Stavnsbøl fogderi, hvorfor de fortsat blev henregnet til de alsiske besiddelser.

Avnbølgård

Først fra 1703 - efter hertug Frederik Vilhelms køb af den adelige gård Avnbølgård i Ullerup sogn - fik augustenborgerne rigtig fodfæste på fastlandet. Ejendommen blev erhvervet fra hertuginde Sophie Amalies svoger, grev Frederik Ludvig af Nassau-Saarbrücken, der havde været gift med en anden af storkansler Frederik Ahlefeldts døtre, som imidlertid på det tidspunkt var afgået ved døden, hvorfor ægtefællen, der havde indgået nyt ægteskab, ikke længere var interesseret i gods så langt borte fra sin hjemegn. Prisen androg 22.600 rdl. samt, pudsig nok, et spand heste. Gården var matrikuleret til 11 plove, og bøndergodset bestod af 4 gårde og 1 kåd i Avnbøl samt 1 gård og 1 kåd i Ullerup, der var pligtige til avlingshoveri, og desuden fæstegårde i Kobberholm, Nybøl, Stenderup og Snogbæk. Tingpligten under Nybøl herred blev opretholdt, men efter erhvervelsen af de gråstenske godser blev skyld- og panteprotokollerne fælles med disse. Avnbølgård blev hele tiden drevet som forpagtergård.

De gråstenske besiddelser

Ved tvangsauktionen den 5-6/9 1725 på Gottorp over den fallerede, afdøde grev Carl Ahlefeldts bo købte hertug Christian August I Gråsten slot og ladegård, Fiskbæk, Kiding og Årup for ialt 112.500 rdl. - efter forholdene en meget billig pris. Købet blev endelig stadfæstet af fallitboets kommissærer i januar 1727. Et års tid derefter fik Christian August ved køb fra den tidligere augustenburgske overinspektør Nikolaj Paulsen, † 1728, tillige gården Kelstrup, som denne havde erhvervet ved auktionen på Gottorp. Baggrunden for, at den augustenburgske hertug kunne indlade sig på disse ejendoms køb, var den ualmindelig store medgift på næsten 200.000 rdl., som hans brud i henhold til ægteskabskontrakt af 16. juli 1720 havde bragt med sig ved sit giftermål. I virkeligheden var de gråstenske besiddelser at betragte som hendes sær-eje.

Den trykte auktionsfortegnelse giver meget detaljerede oplysninger om de enkelte gårdes situation på købstidspunktet.

Gråsten ladegård var bortforpagtet for 1.500 rdl. Dens besætning var på 12 heste og 170 stk. kvæg. Bøndergodset omfattede ialt 57 gårde, beliggende i Alnor, Fisknæs, Gråsten, Nalmedebro, Stængerod, Toft, Melskov, Ladegårdskov, Brændstoft, Munkemølle, Bækken, Dalsgård, Hovgård, Rinkenæs, Rinkenæsmark, Sandager, Trappen, Volsballe, samt på Broagerland Broager, Dynt, Egersund, Gammelgab, Iller, Mølmark, Nejs mølle, Skodsbøl, Smøl og Vemmingbund. Den årlige høbjergning androg ca. 400 læs. Endvidere indbragte teglværker, møller og kroer en god indtægt.

Under godset hørte et stort skovareal, navnlig

omkring Gråsten - Dyrkobbøl, Steggerskov, Stængerød, Fisknæs, Rode og Sønderkobbøl -, tørvemoser og mange damme med masser af karper og kuller, som oddere dog nogle steder gjorde et stort indhug i.

Fiskbæk ladegård var bortforpagtet for 1.500 rdl. Dens besætning var 11 heste og 126 stk. kvæg. Hoveripligten omfattede gårde i Adsbøl, Bojskovskov og Bovrup, hvortil kom at høbjergning, vedligeholdelse af hegn, veje og stier skulle besørges af 11 gårde i Bovrup og 11 i Nybøl.

Kiding ladegård var bortforpagtet for 2.000 rdl. Besætningen var på 180 stk. kvæg. Der hvilede avlingshoveri på 11 gårde i Bovrup, 7 i Tråsbøl og 2 i Tumbøl. Høbjergningen ansloges til 3-400 læs årligt.

De frie reventer, d.v.s. indtægter af Gråsten, Fiskbæk og Kiding, angaves at andrage ialt 6.980 rdl., kapitaliseret ved 5% til 139.600 og ved 4% til 174.500. Købesummen for disse gårde androg 92.500 rdl., så handelen må betegnes som mere end en god forretning, da navnlig når det pragtfulde Gråsten slot tages med i betragtningen.

Årup ladegård blev ved auktionen erhvervet for 20.000 rdl. Indtægterne angaves til 1.647 rdl., svarende til et kapitalafkast ved 5% af 32.940, ved 4% af 41.175 rdl. Gården var på købstidspunktet bortforpagtet for 940 rdl. Besætningen omfattede 100 køer. Bøndergodset var beliggende i Sønder Hostrup, Stubbæk, Røllum, Torp, Uge, Gerrebæk, Laksmølle, Hostrupskov, Felsted, Felstedskov, Nørballe og Tråsbøl. Endvidere Dybkjær kro, Bolderslev kro, Felsbæk vandmølle og et teglværk i Hostrupskov.

Kelstrup ladegård angaves til en indtægt af 847 rdl. årligt; kapitalafkastet var her henholds-

vis 16.940 og 21.175 rdl. Forpagtningssummen androg 600 rdl. Avlingshoveriet påhvilede bønder i de nærliggende landsbyer Hokkerup, Holbøl, Kelstrupskov og Øster Gejl. Under Kelstrup hørte kroer i Holbøl og Holdbi.

De adelige godser i hertugdømmerne var siden 1713 af det slesvig-holstenske ridderskab ind delt i distrikter, hvert med ca. 30 godser. De gråstenske besiddelser henhørte under det 2. angelske distrikt, omfattende godser i hertugdømmet Slesvig uden for Dänischwohld, Svans og Angel. Undersåtterne - d.v.s. bønder, kådnere og inderster under godserne - var underkastet livegenskab. Kort udtrykt betød det, at de 1) var bundet til stavnen og ikke måtte forlade godsets område uden fripas, 2) var forpligtet til at yde avlingshoveri m.v. - ofte af ubestemt omfang - på godserne og derved uden valgfrihed med hensyn til erhverv, 3) ikke måtte indgå ægteskab uden godsherrens samtykke, 4) havde krav på, at godsherren sørgede for deres eksistens. Livegenskabet, der også omfattede en del håndværkere, bl.a. i flækken Gråsten, blev praktiseret på en mildere måde, jo længere mod nord godserne var beliggende i forhold til Holsten.

Alt i alt var hoveriet det mest tyngende for undersåtterne. Af hensyn til dette måtte bønderne holde både flere tjenestefolk og flere heste end nødvendigt for driften af deres eget sted. En undersøgelse af kreaturholdet hos bønderne i Rinkenæs og Bovrup har således vist, at de som følge af tjenestepligten havde flere heste end køer og kun meget få svin.

Et overslag over indtægterne i 1740 af Gråsten, Fiskbæk og Kiding, omfattende 54 ⅓ plove jord viser følgende poster:

	rdl.	sk.
Pensioner [forpagtningsafg.]	4.370	0
Herre- eller fripenge [landgilde]	1.269	19½
Rekognitioner [afgifter og leje]	123	25
Mølleforpagtninger	245	16
Teglgårds- og landeriforpagtninger	579	0
Egersund færge	40	0
Kroer	139	40
Private sildefangster	1	8
Udlejede græsningsarealer	135	16
Græs og hø	278	0
Tørv	60	0
Fiskeri	28	0
<hr/>		
Ialt	7.268	22½
Tilskud til kontributioner	43	8½
<hr/>		
Samlet indtægt	7.225	14

Som nævnt ovenfor var de gråstenske godser købt for hertuginde Frederikke Louises penge og derfor at betragte som hendes særeje. Da det viste sig, at hendes ægtefælle, trods gentagne støtteaktioner fra Christian VI's side, ikke evnede at holde orden i sin økonomi, besluttede hertuginde at skrive testamente og ved dette at oprette de gråstenske besiddelser som et særligt familiefideikommis, d.v.s. med fast arvegang, og således, at de ikke kunne ejes, men kun besiddes, samt at besidderens ret indskrænktes til nydelsen af godsernes afkastning, mens salg eller pantsætning blev ham forbudt. Derved sikrede hun, at de ikke kunne drages med i en eventuel konkurs. I denne forbindelse udarbejdedes en af Frederikke Louise selv underskrevet specifikation over de på de gråstenske godser Gråsten, Fiskbæk, Kiding, Årup og Kelstrup

hvilende gældsposter, udvisende et samlet beløb på 74.515 rdl. 14 sk. Testamentet blev endelig udfærdiget og underskrevet den 19. maj 1744, men endnu inden det var blevet kgl. konfirmeret, afgik hertuginde den 2. december s.å. ved døden.

Christian August fik derfor lejlighed til at gennemgå dokumenterne og supplere bl.a. gældsfortegnelsen med en del poster, som hertuginde enten havde glemt eller troet at kunne få indløst før sit endeligt. Med hans underskrift og dateret Augustenborg den 29/12 1744 foreligger en fortegnelse over godsernes indtægter og udgifter, som er meget oplysende og giver et indblik i forholdene omkring Gråsten på den tid [se følg. s.]

Hertuginde vedlagde en opgørelse over de gældsposter, som hertuginde måtte have glemt, beløbende sig til ialt 4.963 rdl. 16 sk., endvidere over hendes løse bog- og håndgæld på 2.429 rdl. 22 sk. samt over et beløb på 742 rdl., som forpagter Hans Petersen på Gammelgård havde til gode med sikkerhed i Gråsten. Endelig gjorde han opmærksom på, at hertuginde in solidum med ham måtte hæfte for 4.300 rdl., som ganske vist var indført med sikkerhed i de augustenburgske godser, men da hans egen kredit var så slet, ville de to kreditorer, det her drejede sig om, alligevel kræve pengene fra Gråsten. Om alle disse poster blev der forhandlet frem og tilbage, og da den kgl. konfirmation på testamentet blev underskrevet den 15/3 1745, synes afgørelsen at være truffet derhen, at der blev lagt 6.000 rdl. til den af hertuginde oprindelig anførte gæld.

Alle vanskeligheder til trods var det altså lykkedes hertuginde Frederikke Louise kort før

hendes uforudsete død at sikre Gråsten slot og godser for efterslægten. Som fideikommis kunne disse besiddelser derfor holdes helt uden for den uomgængelige gældssanering, som sønnen Frederik Christian måtte påtage sig straks efter faderen Christian Augusts bortgang.

Fortegnelse over de gråstenske godsets indtægter og udgifter 1744

Indtægter rdl. sk

Pensioner [forpagtning]

Gråsten	1.600	
Fiskbæk	1.060	
Kiding	1.740	
Årup	960	
Kelstrup	550	
Møller		
Munkemølle	200	
Felsbæk mølle	140	
Nejs mølle	45	16
Den nedbrændte Adsbøl mølle	27	18
Kroer i hele distriktet	191	44
Teglværker		
Dalsgård	336	
Alnor	48	
Egernsund	241	
Herrepenge og rekognitioner	2.349	30
Bøddel-penge	16	12
Rentepenge	10	
Leje af tørvejord	40	
Leje af Jægerkobbel	40	16
Hævninger fra kåd	8	40

Ialt 9.604 32

»Undgåelige« udgifter	rdl.	sk.
Gager, lønninger, kostpenge:		
Overinspektør Günderoth	200	
Pastor Thomsen, Gråsten	180	
Præsten i Felsted	80	23½
Degnen i Felsted	3	32
Degnen i Gråsten	38	
Herrdsfoged Vogt	150	
Husfoged og skovrider	80	
Oldfruen	30	
Køkkenpigen	16	
Gartneren	40	
4 lensfogder	67	
2 skovfogder	46	
Fyrbøder og portner	32	
Samme for lænkehund	8	
Materialknægten	24	
Fodknægten	20	
Tjenestepligtige håndværkere	11	
Skarpretteren i Sønderborg	8	14½
Justitsråd Lemche som doktor,		
12 læs brændedep.	24	
Postmesteren i Flensborg, dusør	6	
Renter af gæld: 74.517 rdl.		
14 sk., samt rejser til Kieler omslag	4.086	22
Bygningsreparationer	400	
Remissioner og restancer	100	
Fattigpenge »som forhen«	80	
De 2 prinser, hver 500	1.000	
De 4 prinsesser	600	
Prinsesse Louise Sophie,		
hertugens søster	400	
Afdrag på gæld	1.000	
Tillæg til kontribution	67	18

Ialt 8.798 14
Overskud 806 18

Reformtiden

For Gråsten - lige såvel som for Augustenborg - blev Frederik Christian I's tid som hertug, 1754-94, en sanerings- og fremgangsperiode. Fideikommissets gæld blev nedbragt fra de godt 80.000 til 32.712 rdl. ved hans død.

Bevarede godsregnskaber giver på mange måder et meget livagtigt billede af datidens forhold, ikke blot gennem tørre tal, men også ved en mængde træk om dagligdags, menneskelige forhold. Et årsregnskab for de gråstenske godser i 1774 oplyser f.eks., at hertugfamilien i henvend 60 af årets dage opholdt sig på Gråsten slot. I den tid fik nemlig Peter Petersen Post 4 skilling om dagen for at holde betlere tilbage ved slottets port. På sin fødselsdag og på Mikkelsdag samt til jul lettede hertugen sin sociale samvittighed ved at udbetale 200, 100 og 200 rdl. til fordeling blandt fattige. 18 navngivne personer fik en ugentlig fattighjælp på 2 sk. for de flestes vedkommende. Iøvrigt blev der ydet bidrag til folk, som tog sig af forældrelose børns underhold og skolegang. Udgifterne til fattige i det angivne år androg ialt 587 rdl. 16 sk. af samlede udgifter på ialt 9.577 rdl. 14 sk., hvoriblandt de største poster var de såkaldte herskabelige håndpenge til hertugens 4 børn, hans bror Æmil August og hans tre fastre, der tilsammen fik 1.700 rdl. fra Gråsten. Gager, lønninger og kostpenge til hofpersonale og funktionærer beløb sig til 1.528, bygningers vedligeholdelse til 1.000 samt afdrag på gæld 3.000 rdl. Blandt småbeløbene kan nævnes poster for en halv tønde østers fra Husum, for rejsning af muslingepæle i Åbenrå fjord, for rødt lak, skrivepapir, blomsterpinde, oblater og altervin til slotskirken m.m.m.

De største indtægtsposter var landgilde

2.382, forpagtning af hovedgårde 8.343, møller 413, teglværker 476, kroer 198 og lejeindtægter af mange forskellige slags 2.200 rdl. Et udpluk af poster her fortæller, at kådnere i Alnor gav græsningsleje for Dyrehaven. En degn, en glarmester og en tobaksspinder i Gråsten havde indgået en aftale om et 12-årigt lejemål af Stængerod. Stenhuggerhytten ved Kværdsdam indbragte hele 12 rdl. i årlig leje. Nogle Årupbønder betalte sig fri for at pløje på det nærliggende Årtoft gods, medens Nørballe-bønder i Felsted sogn gjorde det samme for Gråstens vedkommende. Under betegnelsen »Extra Hævninger« findes poster som forpagtning af gården Holbek ved Adsbøl [40 rdl.], af 4 tdr. land ved Dalsgård; teglmestre i Egersund og Iller betalte for deres teglhytter, Niels Jensen Møller for at drive en grubemølle i Felsbæk, Chr. Hansen i Bolderslev for tilladelse til at brænde brændevin, Hinrich Jochumsen i Ullestrup for hokerifrihed, en enke for at ernære sig som kok, musikere for at spille ved bryllupper. Leje af hovedgården Kidings stolestader i Felsted kirke kostede 3 rdl. 14½ sk. En bonde gav 8 rdl. for at blive fri for halvdelen af sin hove-ripligt, forpagter Boysen på Årup 12 rdl. for fritagelse for at yde 3 dages hoveritjeneste ugentlig. Ved at betale 10 rdl. til hertugen fik Nicolai Nissen i Styrtom tilladelse til at bosætte sig i Flensborg, der lå i den kongelige del af hertugdømmet.

Som hertugdømmet Slesvigs ubestridt største godsejer kunne den augustenborgske hertug ikke forholde sig passiv til de mange reformer, der i 1770' og 1780'erne fandt sted på godser i kongeriget og hertugdømmerne. Det drejede sig om udparcelleringer, udskiftninger af jorderne i

landsbyerne og ophævelse af bøndernes driftsfællesskab, oprettelse af arvefæsteforhold, samt afløsning af hoveripligten. Frederik Christian gav på et ret tidligt tidspunkt bønderne under Kelstrup deres gårde i arvefæste, hvorved de tillige ophørte med at være livegne, men hoveripligten blev ikke afløst. Senere fulgte lignende reformer på Årup og Avnbølgård. Drivkraften bag disse fremskridt var den meget reformvenlige overinspektør H. Hinrichsen på Gråsten, der følte, at livegenskab og hoveri var i modstrid med oplysningstidens ånd og tilmed uøkonomisk både for godsherren og bonden, idet arbejde under tvang efter hans mening aldrig kunne blive særlig effektivt.

Bønderne og kådnerne på de hertugelige gråstenske godser havde tidligere med rette følt sig mildere og bedre behandlet af deres godsherre end mange af deres standsfæller på adelige godser. Men efter reformerne på de tidligere lyksborgske besiddelser, som 1779 var kommet under kronen, og på adskillige privatejede godser var forholdene afgjort ændret. I det meste af det nærliggende Sundeved, der tidligere havde hørt under Lyksborg, kunne bønder og husmænd nu - som selvejere - føle sig frie for afhængighed af godsherrer. Ved sammenkomster - både offentlige og private - måtte de gråstenske undersåtter ofte høre om deres ufuldkomne tilstand, - ja, det hændte ikke så sjældent, at de ligefrem blev drillet. Dette var medvirkende til at ægge dem til handling.

I anledning af, at forpagtningskontrakterne for Fiskbæk og Kiding i 1796 udløb og skulle fornyes, rejste der sig blandt disse godsses bønder en bevægelse, som resulterede i en henvendelse til hertugen med åbent fremførte ønsker om hoveriets afløsning og om ejendomsret til

deres gårde, således som det var sket for standsfæller i Sundeved og Angel. I første omgang var hertugens svar positivt, idet han udtalte, at han agtede at lade avlingshoveriet afløse mod erstatning. Men da der i de følgende to år ikke skete noget, fik han en ny henvendelse. Diskussionen om endelig afskaffelse af livegenskabet i hertugdømmerne stod da på sit højeste og havde delt godsejerne i to partier. Frederik Christian sluttede sig herunder til modstanderne og valgte - som allerede nævnt - den holstenske godsejer, kammerherre Johann Hugo von Buchwald til sin landbrugskyndige rådgiver. Et af de vigtigste argumenter for modstanderne var, at godsejerne ved en sådan reform ville miste arbejdskraft til gårdenes drift. Som en slags bevis for dette synspunkt anførte kammerherre Buchwald i en pro memoria af 20/12 1798 om forholdene i Sundeved: »- - En tjenestekarl i Sundeved forlanger 40-50 rdl. i løn, god kost, betinger sig flæskesuppe to gange om ugen og om søndagen en hest, så han kan ride ud. - -«

Ligesom for de alsiske godsses vedkommende anbefalede Buchwald for de gråstenske hertugen ved forpagtningskontraktens ophør for Fiskbæk til maj 1799 og for Gråsten det følgende år at ansætte holstenske forvaltere med det formål så vidt muligt at finde frem til godsernes virkelige provenu. I den samme hensigt havde overinspektør Hinrichsen 1798 beordret godsforpagterne til at indsende oplysninger om foldudbyttet og størrelsen af besætningerne på deres ejendomme. Resultatet af disse kan kort refereres som følger:

Avnbølgård: Kornudbytte: byg 5 fold, vikker 4, boghvede 4, havre (ikke opgivet).

Besætning: 50 køer, 4 okser, 6 kvier, 6 kalve, 1 får og 14-16 heste.

Gråsten: Kornudbytte: byg 4½, vikker 2, boghvede 3.

Besætning: 70 køer, 2-3 stude, 8 kvier, 8 kalve, 6-8 får og 16 heste.

Kiding: Kornudbytte: byg 5-6, havre 4-5, vikker 5, boghvede 7-8.

Besætning: 146 køer, 64 kvier, 76 får og 37 heste.

Årup: Kornudbytte: byg 6½, vikker 4 ⅞, boghvede 3½.

Hinrichsen tilkendegav, at han ikke stolede på de meddelte opgivelser; han karakteriserede dem som urigtige og for lavt ansat. Foldudbyttet tåler da heller ikke sammenligning med de for Rumohrsgård udregnede for høsten 1812 [se s. 183], men her må tages i betragtning, at de sidstnævnte tal er fra tiden efter de store grundforbedringsarbejder og intensiveringen af driften, samt at jordboniteten var noget højere på Als.

Som en kuriositet kan endelig nævnes, at Buchwald foreslog hertugen at anlægge et badested ved Gråsten. I givet fald skulle der så drages omsorg for ansættelse af en dygtig læge på stedet. Efter kammerherrens opfattelse indbød den henrivende og landskabeligt skønne egn til et sådant forehavende.

Efter langvarige forhandlinger blev livegenskabet i hertugdømmerne endelig ophævet ved kgl. resolution af 19. december 1804 med virkning fra 1/1 1805. Men dermed var trængslernes tid for bønder og kådnere på de gråstenske godser Fiskbæk og Kiding ikke ophørt. Tværtimod blev hertugen herefter endnu mere hårdnakket i sine bestræbelser for opretholdelsen af tjenesteplichten. Bønderne oprådte derfor i fællesskab og besluttede at føre proces mod hertugen

for at blive befriet for hoveripligten. De tabte imidlertid sagen ved retten, og heller ikke en efterfølgende behandling ved en af kancelliets nedsat kommission førte til noget resultat.

Forholdet mellem godsherren og bønderne på Gråstenegnen vedblev derfor at være meget anspændt. Da den tidligere embedsmand i centraladministrationen, nu amtmand i Plön August Hennings i 1802 kom til København og der også mødte hertugen, nedfældede han denne ramrende karakteristik af ham i sin dagbog:

» - Hertugen er en ivrig herremand, som man her kalder det, og som sådan er han imod alt, hvad der i de senere tider er sket til bondestandens opkomst og oplysning, og uforsonlig, fordi hans forfædre ved deres liberale tænkemåde har forringet hans indkomst med 100.000 rigsdaler.«

Da den frisindede overinspektør Hinrichsen, som hertugen, trods deres forskellige opfattelse i spørgsmålet om bondereformer, vedblev at sætte stor pris på, var afgået ved døden i 1806, blev de gråstenske godsers administration lagt ind under overinspektøren på Augustenborg, hofråd Chr. Petersen - dog således at herredsfoged Thomas Thomsen, der før sin uddannelse som jurist havde været skriver hos Hinrichsen, fremtidig under titel af justitiarius skulle varetage de daglige forretninger.

Under Christian August II skete der ingen væsentlige ændringer i godsernes eller bøndernes tilstand, førend hertugen i 1847 måtte gå med til afløsning af hoveripligten på Fiskbæk og Kiding mod en erstatning på 650 rbdl. pr. gård. Det skete, efter at bøndernes klage var blevet forelagt for stænderforsamlingen i Slesvig og dokumenteret med mange eksempler på, hvor

tyngende tjenestepligten kunne være. Den omfattede ofte 16 dages pløjning, 8 dages høhøst, 5 dages kornhøst og 5 dages kørsel i høsten og dertil 3 dages kørsel med gødning, samt ubestemt spand- og håndtjeneste for hver gård.

Under og efter Treårskrigen

I modsætning til de alsiske godser, der blev beslaglagt straks ved Treårskrigen udbrud og forblev under dansk overhøjhed, blev de gråstenske, fordi de var beliggende i krigszonen under kamphandlingerne og var underlagt fællesregeringen i de to perioder af våbenstilstand mellem krigen, fortsat i hertugelig besiddelse. De blev først konfiskeret efter krigsudbruddet i juli 1850 og derefter undergivet dansk administration.

Ved den såkaldte cessions- og renunciationsakt af 31. december 1852 måtte hertug Christian August - som anført i aktens punkt 1 - afstå »de hertugelige augustenburgske godser og besiddelser på øen Als og på hertugdømmet Slesvigs fastland Augustenburg, Rumohrsgård, Øvelgønne, Gammelgård, Gundestrup, Kegnæsgård, [Sønderborg] Ladegård, Majbølgård, Rønhave og Wertemine samt slottet ved Sønderborg og endelig Avnbølgård, Årup, Kelstrup, Fiskbæk, Gråsten og Kiding med deres slotte, palæer og bygninger - -.«

Det drejede sig om et samlet areal på omkring 30.000 tdr. land med en årlig bruttoindtægt af de alsiske besiddelser på ca. 80.000 rbdl. og af de gråstenske på ca. 36.000. Godsernes samlede værdi blev beregnet til 4.635.960 rbdl., hvoraf 504.000 var gæld. Bygningsværdien for Augustenburg blev sat til 312.900 rbdl., for Gråsten til 94.500.

Hertugen fik til gengæld en erstatning på 3.000.000 rbdl. at forrente med 2% halvårligt indtil St. Hans 1865. Staten overtog en indestående gæld på 418.569 rbdl. 28½ sk. samt udbetalte hertugen overskuddet af godsernes drift for tiden 1848-52, opgjort til 224.161 rbdl. Endelig påtog staten sig at betale aftalte pensioner og gratifikationer til en række personer og enker efter sådanne, der havde været i det augustenburgske hofs tjeneste.

Al personlig rørlig ejendom blev tilbageleveret til hertugen efter optagne fortegnelser, således at der blev ydet erstatning for bortkomne og beskadigede effekter.

De augustenburgske godser afhændelse efter 1852

I marts 1853 blev de augustenburgske besiddelser på Als såvel som de gråstenske besiddelser i Broager og Nybøl og i Avnbølgård len indlemmet i Sønderborg amt, medens de gråstenske blev udskilt fra 2. angelske adelige distrikt og indlemmet i Åbenrå amt. Til administrator af samtlige godser udnævntes amtmanden i Åbenrå, Sønderborg og Nordborg amter, kammerherre E.S.E. Heltzen.

I tiden indtil 1864 solgte staten derefter godserne som følger:

<i>År</i>	<i>Gård</i>	<i>Areal</i>	<i>Pris i rdl.</i>	<i>Køber</i>
1855	Rønhave	527 tdr.	160.000	Sophie Hedevig Berling
1857	Vertemine	425 tdr.	160.500	Nicolaj Ahlmann
1857	Gundestrup	167 tdr.	60.500	Heinrich Winckelmann
1857	Kegnæsgård	395 tdr.	126.100	Hans Clausen Andersen
1857	Avnbølgård	293 tdr.	101.000	7 bønder i Avnbøl
1860	Gammelgård	800 tdr.	213.000	H.T. Møller
1860	Sønderborg Ladegård	676 tdr.	180.000	Sønderborg købstad
1861	Augustenborg Ladeg.	382 tdr.	117.750	Peter Petersen
1862	Kiding	831 tdr.	274.500	O.D. Rosenørn-Lehn
1862	Gråsten slot, ladegård, skov og Fiskbæk	590 554 tdr.	504.200	A.G. Moltke-Huitfeldt
1863	Årup	504 tdr.	122.000	Edv.A. Tolderlund
1863	Rumohrsgård	625 tdr.	164.000	J. Hellemann
1863	Majbølgård	296 tdr.	132.000	Hans Henrik Jessen
1863	Øvelgønne	95 tdr.	38.000	Hans Peter Laue

Kelstrup med 420 tdr. blev ikke solgt, men beholdtes af staten, der efterhånden lod hele gårdens areal tilplante med løv- og nåleskov. I samme forbindelse må bemærkes, at nogle skovtilliggende, f.eks. af Årup, ligeledes forblev i statens eje, samt at alt bøndergodset, der ikke var blevet frigjort i hertugtiden, efter statens overtagelse blev fri ejendom.

Efterspil

Efter Krigen 1864 ønskede køberen af Gråsten og Fiskbæk, greve A.G. Moltke-Huitfeldt, ikke at beholde disse ejendomme. De blev i 1865 afhændet til den augustenburgske prins Christian, en yngre søn af Christian August II. Da Bismarck imidlertid modsatte sig, at prinsen tog ophold på Gråsten, rejste denne til England, og faderen overtog atter godserne. Efter hans død fulgte sønnen hertug Frederik som ejer indtil sin død i 1880. Da hans søn Ernst Günther blev myndig i 1884, overtog han ejendommene med et samlet areal af 920 ha. I hans tid øgedes besiddelserne ved tilkøb i 1908 af 162 skovparceller på tilsammen 313 ha på Rinkenæs mark.

Efter genforeningen måtte Ernst Günther træde i forhandling med den danske stat om afståelse af sine ejendomme i Nordslesvig. I overgangstiden før 1920 havde prinsesse Helene af Lyksborg, gift med den danske prins Harald, en kort tid skøde på ejendommene, men denne handel ville hverken kong Christian X, de danske myndigheder eller den nordslesvigske befolkning finde sig i, så den måtte gå tilbage. Da hertugen afgik ved døden i 1921, forinden forholdene var gået i orden, blev det hans enke, hertuginde Dorothea, som s.å. måtte afhænde besiddelserne til den danske stat.

Den augustenborgske politik og dens forlis

Arvefølgespørgsmålet

Da det i 1780 blev bestemt, at den lille prinsesse Louise Augusta skulle giftes med den ældste søn af den augustenborgske hertug, den kun 14årige Frederik Christian [s. 59], indledtes en helt afgørende periode i den augustenborgske families historie. Det er derfor rimeligt at beskæftige sig mere indgående med den virksomhed, de augustenborgske hertuger udfoldede i perioden fra o. 1780 frem til midten af 1860'erne.

I denne vigtige og urolige periode, da det danske monarki opløstes, og det danske Nord-slesvig til sidst gik tabt, knyttedes augustenborgske navne som Frederik Christian II, Christian August, prins Frederik af Nør og Frederik - »Friedrich der Achte«, som han kaldte sig i 1863 - til dansk historie. Med dem kom augustenborgerne i en tragisk konflikt med det danske kongehus og det danske folk, og familien satte sin tilværelse i Sønderjylland over styr.

En væsentlig faktor i denne udvikling var det *arvefølgespørgsmål*, som også var baggrunden for, at de to børn i 1779 blev bestemt for hinansen. A.P. Bernstorff, som var ideens ophavsmand, ville med dette ægteskab forebygge en opløsning af det danske monarki, og ægteskabet kunne netop være et redskab hertil, fordi det forenede de to ægtefællers arverettigheder.

Kort fortalt hang arvespørgsmålet sammen

med, at monarkiet var sammensat af flere dele. Norge kan vi i vor sammenhæng lade ude af betragtning, men derudover herskede den danske konge over kongeriget ned til Kongeåen og de to gamle hertugdømmer Slesvig og Holsten. Det var omstridt, hvordan det statsretslige forhold mellem disse tre rigsdeler var, og i hvert fald givet, at arvereglerne i et vist omfang var forskellige i de enkelte dele. A. P. Bernstorff gik ud fra, da han arrangerede ægteskabet mellem Louise Augusta og Frederik Christian, at augustenborgerne havde en arveret til Holsten, som ville træde i kraft, hvis mandslinien på den danske trone skulle uddø. I Holsten gjaldt nemlig kun mandlig - agnatisk, som det teknisk hed - arvefølge, mens kongeriget og Slesvig efter Bernstorffs opfattelse gik efter kongelovens mandlig-kvindelige arvefølge.¹ Det betød, at Louise Augusta, hvis byrd jo trods Struensees uomtvistelige faderskab aldrig blev draget i tvivl, som kongedatter ville arve kongeriget og Slesvig.

Denne mening var udbredt i den danske regeringskreds, men på Augustenborg trivedes en anden opfattelse. Der mente man, at augusten-

1) Kongeloven havde den såkaldte agnatisk-kognatiske [mandlig-kvindelige] arvefølge, d.v.s., at den nærmest berettigede kvindelinie arvede, når den direkte mandslinie uddøde.

borgerne ville være arveberettiget til både Slesvig og Holsten, hvis kongeliniens mandsstamme uddøde. Det var jo hele tiden ud fra den mulighed, at der ikke længere var direkte mandsarvinger til den danske trone, at arvefølgespørgsmålet diskuteredes.

Der er en række flere detaljer i arvesagen, og da den først rigtigt kom til debat fra slutningen af 1830'erne, var der også dem, der hævdede, at augustenborgerne slet ingen arveret havde, eller at de havde forspildt den. Imidlertid er det vigtigste for forståelsen af arvefølgespørgsmålets betydning for augustenborgerne, at der var opstået disse modstående opfattelser af deres arveret, især hvad angår Slesvig, og at deres rettigheder desuden undertiden blev draget helt i tvivl.

Nu ville det være naturligt i en fremstilling af augustenborgerne at få fastslået kort og præcist, hvordan det juridisk forholdt sig med deres arveret. Havde de en arveret, eller havde de ikke? Det lader sig imidlertid ikke uden videre afgøre. Netop dette spørgsmål er blevet et af de mest indviklede og til tider det hedest debatterede i nyere dansk historie, fordi det er så vanskeligt at besvare.

Det hænger sammen med, at da spørgsmålet for alvor blev politisk betydningsfuldt, gav det anledning til en omfattende lærd strid om den rette forståelse af hele sagen, og der udløstes en flom af større og mindre udredninger, skarpsindige og polemiske imellem hinanden. Arvesagen lod sig, som vi skal se, udnytte politisk, og der var brug for dels at skærpe egne argumenter dels at bekæmpe andres i striden. Det bærer de fleste af bidragene præg af, og det har øget spørgsmålets uoverskuelighed.

Denne uoverskuelighed fremmes yderligere

Dette yndefulde maleri af hertuginde Louise Augusta (1771-1843) er malet af Jens Juel 1787 og viser hende i al hendes ungpige-charme i de år, hun var hoffets feterede midtpunkt.

af, at de dokumenter fra ældre tid, man må påberåbe sig, ofte er skødesløst eller upræcist affattet af deres ophavsmænd. I hvert fald har man selvsagt ikke i fortiden forudset den brug, eftertiden ville gøre af dokumenterne. Hverken de danske konger, deres embedsmænd eller den kejserlige hofret i Wien, der også var indblandet, fordi kejseren var lensherre for Holsten,

patronatsret til Helsing K.

Frederik Christian II H. fra
Kertug ~~1754~~ (1765 - 1814) 1794

Frederik Christian I
Kertug^{fra} 1754 - ~~1765~~

side 191: "Extra Hævinger"
Årgæmskab 1774, for Præsten:
Lejlmestre, Bjernsind og Fller
betalte for deres Lejlytter.

Patron = Volynder, beskytter.

Person der beskytter en kirkes
anliggender og har p. ret, dvs.
en patrons ret til at forvalte en
kirkes anliggender, indvæne
præsten og få del i tiende, bort-
faldt i Danmark i 1849

har gennem tiderne været konsekvente i deres opfattelse af hertugdømmernes statsretslige problemer. Holdningerne har skiftet med de politiske konjunkturer eller på grund af usikkerhed over for de efterhånden meget indviklede problemer. Alt dette har åbnet vejen for de mange fortolkningsmuligheder.

Grunden til hele sagen blev lagt 1564 ved delingen af den kongelige del af Slesvig mellem Christian III's sønner Frederik II og Hans den yngre [s. 11]. Efter mange års forhandlinger og trakasserier nåede hertug Hans lensretslig ligestilling med de øvrige hertuger i Slesvig, d.v.s. kongen og hertugen af Gottorp. Det skete for Slesvigs vedkommende, da kongen efter det såkaldte Odense-forlig af 1579 året efter forlenede sig selv, hertugen af Gottorp og Hans den yngre »som hertuger af Slesvig med fyrstendømmet Slesvig og landet Fehmern«. Det tog meget længere tid at få ordnet lensforholdet for Holsten, men 1619 fik hertug Hans af den tyske kejser for sig selv og sine arvinger en såkaldt samhåndsförlening med de to andre hertuger på hertugdømmet Holsten. Derved havde hertug Hans også i Holsten opnået fuld lensretslig ligestilling med kongen og gottorperne.

Men hverken i Slesvig eller Holsten fik han andel i styrelsen af hertugdømmerne, fordi stænderne, trods flere forsøg på at ændre deres indstilling, nægtede at hylde ham. Det gav en indviklet og for en nutidig betragtning næsten uforståelig situation. Hertug Hans og hans efterkommere i de sønderborgske linier - altså også augustenborgerne - havde andel i forleningen af hertugdømmerne, men ikke i styret af dem, og i flere henseender var deres retslige stilling ikke ganske klar. Men om konsekvenserne af alt dette herskede ingen tvivl i de sønderborgske

linier og næppe heller hos den danske regering: Da de var efterkommere efter Christian III's søn og havde del i forleningen af hertugdømmerne, havde de en arveret til hertugdømmerne efter kongelinien og gottorperne, hvis disse linier uddøde på mandssiden.

Efter 1779, da den sidste hertug af Lyksborg døde, var der kun to af de sønderborgske linier tilbage. Det var augustenborgerne og beckerne, de senere lyksborgere, og hos dem levede fortsat tanken om de arverettigheder, de havde i kraft af deres afstamning fra Hans den yngre. Men den politiske udvikling århundrederne igennem havde kompliceret deres arvemæssige situation en hel del.

Først og fremmest havde det været en helt klar linie for den danske regering efter enevældens indførelse i 1660 at samle de delte hertugdømmer under kongens eneregering og at udstrække kongelovens mandlig-kvindelige arvefølge også til hertugdømmerne. Det er klart, at en sådan politik måtte kollidere med de sønderborgske liniers arvekrav.

Den kongelige politik underbyggedes i årene fra 1660 af de gottorpske hertugers forbindelse med den danske arvefjende, Sverige. Det indbar en så åbenlys risiko for, at Danmark kom i klemme i en svensk-gottorpsk knibtang, at det for den danske regering måtte være en vigtig opgave at få inddraget den gottorpske del af hertugdømmerne i den kongelige del. Men først under den Store Nordiske Krig [1699-1720] realiseredes de danske planer. 1713 besatte Frederik IV de gottorpske besiddelser både i Slesvig og i Holsten, og efter freden med Sverige i 1720 kunne han skride til den endelige ordning af det erobrede område i forhold til resten af hertugdømmerne. Det skete ved patentet om de

gottorpske besiddelsers inkorporering og den påfølgende arvehyldning i 1721.

Denne begivenhed har en vis vægt i forbindelse med augustenburgernes arveret. Diskussionen har stået om, hvorvidt den gottorpske del af Slesvig i 1721 blot blev inddraget i den kongelige del, og at dette ikke havde videre følger for Slesvigs samlede forhold til kronen, eller om området blev forenet med den kongelige del, hvorefter det hele indlemmedes i kronen. Da den fremtrædende historiker, Kr. Erslev, i 1915 grundigt undersøgte augustenburgernes arvekrav, nåede han det resultat, at Slesvigs forhold til kronen *ikke* var ændret i 1721, og augustenburgernes arvekrav var dermed ikke gået tabt.

Ikke alle danske historikere har villet følge Erslev i hans opfattelse af 1721-begivenhederne, og juridisk entydigt afklaret er dette spørgsmål vel stadig ikke. Helt sikkert er det imidlertid, at i danske regeringskredse var siden den opfattelse gængs, at Slesvig nu sammen med kongeriget fulgte kongelovens arvefølge.

Senere i 1700-tallet fortsattes de danske bestræbelser på at knytte hertugdømmerne tæt til kongeriget og modvirke de uheldige konsekvenser af tidligere århundreders delinger. Nu gjaldt det Holsten, der jo ikke havde været berørt af hændelserne i 1721. Først lykkedes det 1761 at forene hertugdømmet Plön med den kongelige del af Holsten. Det berørte augustenborgerne, for så vidt som de og de andre endnu eksisterende sidelinier måtte anses for nærmere arveberettiget til Plön end kongelinien. Men både augustenborgerne og hertugerne af Holsten-Beck afstod deres eventuelle arvekrav til fordel for kongelinien. For augustenburgernes vedkommende var betalingen herfor hovedsageligt godser på Als [s. 178], og det fik senere betydning

for den måde, hertugerne hævdede deres rettigheder på.

Sidste skridt i kongens bestræbelser på at samle hertugdømmerne blev taget med de såkaldte mageskiftetraktater i 1767 og 1773. Det var en aftale med den russiske tronfølger, storfyrst Paul, der jo var overhovede for det gottorpske hus. Han gik ind på at afstå den gottorpske del af Holsten til den danske konge mod Oldenburg og Delmenhorst.

Baggrunden var, at gottorperen Karl Peter Ulrik 1741 var blevet russisk tronfølger. 1761 var han blevet zar og havde straks planlagt et angreb på Danmark. Men hans hustru, Katarina II, styrtede ham allerede i 1762, og hun var villig til på sin søn Pauls vegne at gå ind på en ordning med Danmark om Gottorp. Den forhandlede 1767 og trådte i kraft 1773, da tronfølgeren blev myndig.

Også Slesvig berørtes af aftalerne, idet gottorperne nu opgav alle krav på Slesvig og derved godkendte inddragelsen 1721. Den form, hvorunder det skete, gør det igen diskutabelt, hvad det betød for augustenburgernes arvekrav. Nogle har ment, at nu var den danske tolkning af 1721 anerkendt, mens andre hævder, at augustenborgerne stadig ville kunne gøre krav på Slesvig, hvis mandslinien i Danmark uddøde. Der var andre uklarheder ved tolkningen af afståelsedokumenterne, men det fik først betydning senere, da de skulle bruges som skyts i en nationalpolitisk kamp. F.eks. kunne det hævdes, at Rusland stadig, når der ikke fandtes mandlige efterkommere, kunne gøre krav på den gottorpske del af Holsten. Det betød, at en definitiv ordning af arvesagen og dens politiske komplikationer altid ville give Rusland en mulighed for indflydelse.

Andreas Peter Bernstorff (1735-97) skærpede med ægteskabet mellem Louise Augusta og Frederik Christian augustenborgernes sans for deres arvemuligheder. Malet o. 1785 af Jens Juell. Billedet cjedes i sin tid af landgreve Frederik af Hessen.

Bernstorff var næppe opmærksom på dette eller tillagde det i hvert fald ikke vægt. Han var først og fremmest optaget af, at de to hertugdømmer i deres helhed nu var samlet i den danske konges hånd, og hans bestræbelser gik ud på at sikre dem for den danske konge også i fremtiden. Derfor foreslog han ægteskabet mellem den lille prinsesse og den augustenburgske arveprins. Han frygtede, at den helstat, der nu var skabt med mageskifterne, igen skulle gå i opløs-

ning, fordi det ved udgangen af 1770'erne så ud til, at den kongelige mandslinie let kunne uddø. Christian VII ville næppe få flere børn, arveprins Frederik, der var i slutningen af 20'erne, havde endnu ikke børn, og kronprins Frederik var et svageligt barn.

Det kunne føre til, at monarkiet ville splittes. Holsten kunne som tysk len kun nedarves i mandslinien, og det betød, at augustenborgerne ville træde ind efter kongelinien. Derom var Bernstorff ikke i tvivl, og han følte sig som nævnt lige så overbevist om, at kongeriget og Slesvig ville gå til den nærmest berettigede kvindelinie. Her var han i overensstemmelse med den opfattelse, der havde været gældende i kongehuset de sidste 100 år. Men ægteskabet kunne forebygge opløsningen, fordi en søn af det ville forene de to liniers rettigheder til monarkiets enkelte dele. Som vi har set, mente augustenborgerne, at også Slesvig ville gå til dem. Men også denne splittelse af staten kunne afværges af den foreslåede forbindelse.

Ægteskabets direkte betydning mindskedes dog hurtigt, for 1786 fik arveprinsen en søn, den senere Christian VIII. Men det fik stærk indflydelse på augustenborgernes skæbne. I første omgang øgede det naturligvis familiens status, og dernæst understregede det indadtil i slægten følelsen af egen betydning og fremmede den nærtagende selvhævdelse, som allerede længe havde været et karakteristisk træk i augustenborgernes forhold til kongehuset. Endelig skærpedes familiens følelse af pligt til at fastholde og forsvare sine rettigheder, og man fik et middel i hænde til at fremme familiens interesser ad politisk vej i de følgende slægtled.

Dermed rører vi ved arvespørgsmålets egentlige betydning, dets politiske vægt, navnlig i år-

tierne op til 1848 og igen i et vist omfang i årene omkring 1864. I den sammenhæng betyder det mindre, hvem der havde ret, og hvordan egentlig arveproblemerne rent juridisk så ud. Hvad der giver arvesagen mere end teoretisk interesse, er dens politiske vægt, der beroede på selve det faktum, at der bestod et arvespørgsmål. Det kunne sprænge monarkiet, og tilmed var det så tilpas indviklet og uoplyst, at flere stridende parter kunne hævde at have retten på deres side. Kampen blev ført med retslige argumenter, men det var politiske interesser, den stod om. Derfor er den politiske brug af arvespørgsmålet vigtigere for vor forståelse af augustenborgerne end spørgsmålet om den rette værdsættelse af deres krav. Arvefølgespørgsmålets retslige komplikationer gav basis for en politisering af hele spørgsmålet.

Det er konsekvenserne heraf for augustenborgerne, vi skal følge på de næste sider.

Frederik Christian II

Med Frederik Christian II begynder den række af augustenborgske hertuger, der ikke nøjedes med at leve på deres godser, optaget af at administrere dem og deltage i dansk hof- og krigstjeneste, men som greb ind i dansk administration og politik. Frederik Christian lagde grunden til denne udvikling, først og fremmest gennem sit ægteskab og de forestillinger, det var udtryk for, men også gennem det forhold, han blev bragt i til kongehuset.

Også hans forfædre havde stærkt fastholdt de augustenborgske rettigheder. Det fremgår bl.a. af faderens testamente, hvor han vel nok i lys af den forbindelse, der nu var skabt mellem kongehuset og augustenborgerne, understregede nødvendigheden af at stå fast på husets rettigheder. Men Frederik Christian måtte på en helt anden og realistisk måde føle, at der til hans person og hans efterkommere var knyttet vigtige statsinteresser med vide perspektiver for slægten.

Frederik Christians uddannelse

Vi har allerede i afsnittet om Frederik Christian og hans familie set, hvad det var for en ung mand, der med A. P. Bernstorffs plan placeredes i denne dynastisk-politiske sammenhæng. Meget tidligt viste sig hos ham den trang til boglige sysler, som blev et kendemærke for ham. Et umiddelbart barn var han næppe någendsinde, så lidt som han senere udviklede umiddelbarhed i sit væsen. Den pedantiske tørhed, som hans samtid senere fandt så karakteristisk for

en kombination af gammelklogskab og alvorlig pligtfølelse med hensyn til de krav, han mente at måtte stille til sig selv og sin uddannelse.

Det viste sig først i læreårene hjemme på Augustenborg og dernæst med fuld styrke under studierne i Leipzig, hvor han målbevidst uddannede sig til en gerning i statens tjeneste i en høj position. Frederik Christian tog i modsætning til så mange af sine standsfæller, og vel i nogen grad også i modsætning til sine brødre, studierne alvorligt. Det er karakteristisk, at faderen i et brev udtrykte frygt for, at sønnen studerede for meget og ved sin ensomme livsførelse svækkede sit helbred.

Gennem Frederik Christians breve til hjemmet, især til søsteren, kan vi følge, hvordan han systematisk tilrettelagde sine studier. Som nødvendige led i uddannelsen som statsmand opregner han *naturretten* - hvorunder han medtager den almene ret, statsretten og folkeretten - *historie*, som han lægger stor vægt på, *politik* i alle dens afskygninger, *statistik*, de *økonomiske videnskaber* og *kameralvidenskab*, der vel nærmest må karakteriseres som en kombination af nationaløkonomi og forvaltningslære. Hertil føjede han *handelsvidenskab* som et yderligere udtryk for sin orientering mod praktiske fag.

Sideløbende med dette anså han sin menneskelige udvikling gennem beskæftigelsen med religiøse og filosofiske problemer for et led i sin uddannelse til en ledende stilling i samfundet. Han betragtede religion, moral og filosofi som grundlæggende elementer i menneskelig dannelse, og han dyrkede dem ikke blot for at opfylde sine personlige, åndelige behov. Med sin rationalistiske grundindstilling betragtede han sine bestræbelser på at trænge til bunds i de filosofiske og religiøse problemer som en del af

Hertug Frederik Christian I så de muligheder for slægten, der lå i et ægteskab mellem sønnen og Louise Augusta. Selv holdt han også fast på de augustenborgske rettigheder. Maleri af C. A. Lorentzen ca. 1770, i stil med datidens små rytterbilleder af Frederik V.

de forudsætninger, han måtte skabe i sin personlighed for at kunne gøre tilstrækkelig fyldest i samfundet. Pligtmand var han fra sin tidligste ungdom.

Den største påvirkning på disse områder

modtog han i Leipzig fra den meget populære forelæser, professor Ernst Platner. Af fag var Platner fysiolog og antropolog, men hans popularitet skyldtes hans filosofiske forelæsnings. Han var ikke en selvstændig tænker, men han

forstod ud fra sit eget elevforhold til Leibnitz at formidle tidens franske og engelske oplysnings-tanker. Hans synspunkter om fornuften som menneskets ledende kraft, der sikrer udviklingen af dyd og lykke, tiltalte prinsens lidet følelsesfulde myt.

I brevene er Frederik Christians begejstring for Platner tydelig. Han sympatiserede stærkt med den beundrede lærers understregning af *twivlens* nødvendighed. Nye indtryk, nye tanker skulle prøves af fornuften og ikke blot accepteres. Frederik Christians bundethed til oplysningsfilosofiens fornuftsdyrkelse og hans respekt for individets selvstændige, åndelige udfoldelse skyldes vel ikke alene Platners forelæsninger, men styrkedes givetvis af dem.

Opholdet i Leipzig varede kun tre semestre, men prinsen udnyttede dem godt. Da han vendte hjem, var han bedre rustet uddannelsesmæssigt end så mange andre, der gjorde karriere i statstjenesten. Samtidig var hans binding til oplysningstidens filosofi blevet helt tydelig ved hans sikre tro på, at oplysning altid ville sikre en fornuftig adfærd i menneskene. Nogle år senere skrev han til søsteren, at han gerne ville være lærer for og ven med alle og af hvert enkelt menneske betragtes med den anseelse, der tilkommer en agtet og elsket ven og lærer.

Det dækker ganske godt de forestillinger, Frederik Christian havde, allerede da hans uddannelse var afsluttet, og han stod parat til at udnytte den. Samtidig var det tydeligt, at de høje mål, han satte sig for sin personligheds udvikling, for den viden, han mente at burde besidde, og for de problemer, han ville løse, stillede større krav til både hans psyke og til hans fysik, end han i virkeligheden kunne honorere.

I dansk statstjeneste

Foråret 1785 kom Frederik Christian så til København. Han fik tidligt kontakt med J. O. Schack-Rathlou, der var medlem af statsrådet. Han blev hans mellemmand til kronprinsen i forhandlingen om en forbedring af de økonomiske vilkår, der var aftalt i forbindelse med prinsens forestående giftermål med Louise Augusta. Forbindelsen med Schack-Rathlou placerer Frederik Christian i den konservative, såkaldte danske gruppe, der på det tidspunkt i den politiske top rivaliserede med den tyske gruppe, der først og fremmest repræsenteredes af Bernstorff. De to grupper kæmpede om indflydelsen hos den unge kronprinsregent

I forbindelse med de økonomiske forhandlinger ønskede Frederik Christian også at sikre sig selv en apanage. Det lykkedes ikke, men Schack-Rathlou skrev trøstende til ham, at han sikkert snart ville komme til at gøre sine evner frugtbare både for sig selv og staten. Denne forudsigtelse gik i opfyldelse ganske kort efter brylluppet, da den da knapt 21-årige prins i juni 1786 udnævntes til gehejmesstatsminister og kom til i statsrådet at indtage førstepladsen efter kronprinsen. Dermed indledtes hans mangeårige virksomhed i dansk statstjeneste, som varede helt til 1810.

Vi ved ikke meget om hans virksomhed i statsrådet. Men det er rimeligt at antage, at han med sin intelligens og flid har haft en personlig, saglig indflydelse på de sager, han beskæftigede sig med. Dømmer vi ud fra hans senere virke for universitetet og det højere skolevæsen, hvor han fungerede som en kompetent fagminister - for at bruge historikeren Edvard Holms udtryk om ham - er det rimeligt at tro, at han også i stats-

rådet har kunnet yde en betydelig, saglig indsats.

Hans almene indflydelse begrænsedes dog af, at han næppe fuldt ud vandt kronprinsens tillid. Dertil var de for forskellige af natur. Kronprinsen har meget naturligt geni, men ingen opdragelse, og det er en af de forbrydelser, der er begået mod staten, skrev Frederik Christian hjem til søsteren kort efter sin ankomst til København. Kronprinsen på sin side betragtede svogeren som en tyndblodet, lærd pedant med interesser, han ikke delte.

Personligt kom de vel rimeligt godt ud af det med hinanden, navnlig i begyndelsen, hvor de jo også levede tæt på hinanden ved hoffet. Men nært fortrolige blev de aldrig, og Frederik Christian hørte til det parti, der arbejdede på at hindre kronprinsens ægteskab med Karl af Hessens datter, prinsesse Marie. Da ægteskabet alligevel blev en realitet, kølnedes forholdet mellem augustenborgeren og den nære familie-kreds omkring kronprinsen, og navnlig bestod et spændt forhold mellem Frederik Christian og den hessiske familie. Karl af Hessen opfattedes i tiden som udpræget tysk, og Frederik Christians hyppige understregning af sig selv som dansk i denne periode skal utvivlsomt ses i sammenhæng med denne rivalisering med hesserne.

En speciel sag viser dels lidt om Frederik Christians overvejelser over sin egen og familiens stilling, dels om hans begrænsede indflydelse. Det var ham ubehageligt at tænke på, at der mellem Caroline Mathildes skilsmisseakter lå beviser på, at Louise Augusta var Struensees datter. Derfor søgte han at få papirerne fjernet fra arkiverne og tilintetgjort. Kronprinsen lovede at tale med Schack-Rathlou om det, men denne såvel som de øvrige fremtrædende

statsembeds mænd, som Frederik Christian forelagde sagen for, nægtede at støtte den og afviste også at ødelægge papirerne. Det var stats ejendom, og man kunne ikke vide, om de i en given situation ville få politisk betydning.

Det statsråd, prinsen trådte ind i, var i fuld gang med store reformopgaver, først og fremmest landboreformerne. Schack-Rathlou var en af de ledende kritikere og modstandere af reformværket. Prinsen fulgte på en del områder Schack-Rathlou, men vi ved ikke, om det også var tilfældet i holdningen til landboreformerne. Det må dog anses for utænkeligt, at Frederik Christian kan være gået direkte imod ophævelsen af stavnsbåndet, sådan som Schack-Rathlou gjorde. I så fald havde han næppe uforstyrret kunnet fortsætte i statsrådet.

Men Schack-Rathlous holdning fik indirekte indflydelse på prinsens fremtid. I konsekvens af sit nederlag i stavnsbåndssagen nedlagde Schack-Rathlou nemlig alle sine offentlige hverv, herunder også posten som patron for Københavns Universitet. Dermed åbnedes vejen for Frederik Christian til en stilling, han stærkt ønskede, og til et fagområde i administrationen, som han allerede var begyndt at interessere sig for. Juni 1788 udnævntes han til patron for universitetet.

Tanker om universitetet

Uddannelsesansliggender havde tidligt beskæftiget Frederik Christian. Han fulgte derfor efter sin indtræden i statsrådet med interesse det arbejde, der var sat i gang for at give Københavns Universitet en tiltrængt ny fundats. 1787 fremlagde den dertil nedsatte kommission sin betænkning, der sammen med Schack-Rathlous

Frederik Christian (1765-1814). Maleri af Anton Graff, efter forlæg fra 1791, da prinsen var midt i sit arbejde med reformen af de lærde skoler og i det hele taget på højen af sin administrative indsats.

bemærkninger cirkuleredes i statsrådet. Det gav den augustenburgske prins anledning til at formulere sine tanker om universitetets forhold.

Det passede ikke ganske Schack-Rathlou, at prinsen fremførte nogle af sine synspunkter uden om ham, der jo var universitetets patron. Men heller ikke senere, da Frederik Christian for ikke at støde ham yderligere fremsendte en hel lille afhandling om sagen direkte til Schack-Rathlou, fik hans ideer nogen indflydelse på den nye fundats, der vedtoges 7. maj 1788. Men de overvejelser, han gjorde sig og altså

også fæstnede til papiret, har alligevel deres interesse, fordi de viser os, hvor forbløffende indgående overvejelser, den endnu kun 22-årige prins havde gjort sig om det højere uddannelsesvæsens indretning.

Allerede her træffer vi hans grundlæggende synspunkt, at forud for en universitetsreform burde egentlig gå en reform af det lærde skolevæsen. Frederik Christian betragtede årene i den lærde skole som de vigtigste og mest formende for de unge. Her fandt den egentlige dannelse sted. Universitetsuddannelsen anså han for mere snævert målrettet, alene beregnet på at udvikle de færdigheder, der var nødvendige i de embedsstillinger, universitetet forberedte til. En lidt senere tids opfattelse af et kritisk, videnskabeligt sigte med universitetet lå ham fjernt. Universitetet var for ham en videnskabeligt funderet fagskole, og indholdet af den højere skoleuddannelse var mere afgørende for ham end universitetets indretning.

I sin kritik af forslaget til fundats fremhævede han det uheldige i, at der ikke var planlagt en reform af universitetets forældede og udviklede økonomiske forhold. I det hele taget fandt han forslaget traditionelt og ønskede bl.a. den gamle tradition ophævet, at Sjællands biskop automatisk var professor i teologi. Dette synspunkt passede godt til hans kritiske holdning til kirkens traditionsbestemte indflydelse på skole- og kulturanliggender.

Endnu mere utraditionelt og uden chance for gennemførelse var hans forslag om at ophæve inddelingen af disciplinerne i de klassiske fire fakulteter. Efter hans mening var videnskaberens udvikling løbet fra denne opdeling, og den hæmmede studiet af fag, han anså for væsentlige. I særlig grad ivrede han for de økonomiske

videnskaber samt kameral- og handelsvidenskab, og han ønskede indrettet en statsvidenskabelig eksamen.

En teolog, en jurist og en læge bliver prøvet, før de sendes ud i praksis, skriver han. Men embedsmanden, der med et pennestrøg kan påvirke mange menneskers eller måske hele nationens velfærd i mange år, giver man uden prøve, blot på formodningen om hans egnethed, indflydelse på menneskers tilværelse. Den statsvidenskabelige eksamen burde derfor være streng for at sikre, at studiet af diciplinen dreves med alvor, og han ønskede oprettet et ekstra professorat for at konsolidere faget. Med disse tanker var prinsen langt forud for sin tid. Han var udmærket klar over, at mange foragtede de teoretiske statsvidenskaber og mente, at administrativ indsigt bedst opnåedes ved praktisk rutine. Forvaltning kunne ikke læres ved teoretiske studier. Han fastholdt imidlertid sin mening og henviste til udenlandske erfaringer, der viste, at de komplicerede forvaltningsmæssige problemer i de moderne stater krævede en ordentlig statsvidenskabelig uddannelse af forvalteren. Der kom til at gå mange menneskealdre, før disse fremsynede tanker omsattes i praksis ved danske universiteter. Fuldt ud realiseredes de vel egentlig først, da faget statskundskab oprettedes ved Aarhus Universitet i 1958.

Endelig bør det nævnes, at Frederik Christian angreb de mange eksamener, den enkelte student skulle bestå. De splittede efter hans mening studiet op og hindrede et mere sammenhængende arbejde med fagene. På samme linie lå hans kritik af, at professorerne forudsattes i hver termin at gennemgå hele deres fags pensum, hvad der nødvendigvis måtte føre til en overfladisk og efterhånden ganske rutinemæssig

undervisning. Hans tanker om professorerne var i øvrigt ikke høje, og han fremhævede, at faglig konkurrence burde være bestemmende ved nybesættelse af embederne. Talent og ikke anciennitet skulle være afgørende, og offentlighed i proceduren skulle sikre mod partiskhed og intriger.

Selv om disse og prinsens øvrige synspunkter ikke fik indflydelse på universitetsfundatsens udformning, er de her refereret så udførligt, fordi de viser den grundighed, hvormed han havde arbejdet sig ind i uddannelsesproblemerne. Her lå hans interesse og i et vist omfang også hans evner. Det blev bemærket i samtiden, og hans aktivitet omkring universitetsreformen medvirkede til, at han blev Schack-Rathlous efterfølger som universitetspatron.

Universitetspatron

Det var ikke de store, omfattende ændringer, der gennemførtes i prinsens tid som patron for Københavns Universitet. Men han viste sig hurtigt som en flitig embedsmand, der samvittighedsfuldt beskæftigede sig med alle universitetets anliggender, også med detaljer, som hans forgængere ikke havde taget sig af. Den pligtfølelse, der karakteriserede hans arbejde straks fra begyndelsen i den nye stilling, blev et kendetegn for hans indsats de følgende år på undervisningsområdet. Omhuen fik ham også til at ofre mange kræfter på de mindre ting, og det kunne begrænse hans blik for de større linier, hvor hans helhedsopfattelse ofte var mere teoretisk-filosofisk end praktisk bestemt.

Patronen var en slags statslig tilsynsmand med universitetet, og stillingen var placeret midt mellem den akademiske forvaltning på

universitetet - konsistorium og rektor - og Danske Kancelli, der havde det øverste tilsyn med universitetet på statens vegne. Patronatet var en akademisk myndighed, men dets forhold til universitet og kancelli var ikke fastlagt i enkeltheder. Embedet kunne derfor, alt efter den enkelte patrons tilbøjelighed, få ringe eller temmelig betydelig indflydelse. Der er ingen tvivl om, at Frederik Christian ønskede den størst mulige kompetence samlet hos patronen både i forhold til universitetet og til kancelliet.

Han benyttede sin særlige stilling i forhold til kronprinsen til lejlighedsvis at henvende sig med universitetssager direkte til kongen uden om kancelliet. Denne fremgangsmåde var vel ikke udelukket i henhold til universitetets fundats, men først Frederik Christian begyndte til kancelliets fortrydelse at udnytte muligheden. Fra 1796 blev hans ret til at forelægge sager direkte for regenten endelig fuldt fastslået, idet patronatet fra dette år fik sin egen forestillingsprotokol.

Alle ekspeditioner skulle dog fortsat gå gennem kancelliet. Det vil sige, at selv om patronen direkte kunne udvirke den kongelige beslutning, skulle de skrivelser, der fulgte af beslutningen, udgå gennem kancelliet. En del sager, bl.a. eksamenssager, henhørte stadig under kancelliet, og der kunne opstå kollisioner. I praksis foregik samarbejdet mellem patronen og kancelliet i fordragelighed, og det var altså lykkedes Frederik Christian at hævde en selvstændig plads for sit embede i forhold til det øverste led i centraladministrationen.

På samme måde sikrede han patronatets indflydelse på universitetet. Tidligere havde det ikke været ualmindeligt, at universitetet sendte sager direkte til kancelliet, som derefter bad

patronen om hans mening. Frederik Christian forlangte derimod at blive underrettet om så at sige alt ved universitetet, og ingen beslutninger af betydning måtte tages uden hans samtykke. Derfor fik han også standset trafikken med de direkte henvendelser fra konsistorium til kancelliet, og fra 1801 var det udtrykkeligt påbudt, at alle erklæringer fra universitetet skulle gå gennem patronen til Danske Kancelli.

Frederik Christians styrkelse af sin stilling i universitetes administration viste sig også i hans holdning til den prokansler, hans forgænger havde fået beskikket. Schack-Rathlou havde ikke ment at kunne overkomme alle forretninger alene, og derfor var professor i teologi og kgl. hofprædikant H. F. Janson blevet ansat som prokansler med pligt til at føre regelmæssigt tilsyn med universitetet. Stillingen er i øvrigt et vidnesbyrd om den ringe betydning, rektoratet dengang havde.

Den nyudnævnte patron ønskede imidlertid ikke at nøjes med at være »skærmbredt og tallerør« for kansleren, og hans ønske om selv at følge alt på universitetet måtte naturligvis også influere på Jansons arbejdsvilkår. Uden patronens støtte kunne han kun vanskeligt klare sine medprofessorers kritik af sine egenmægtige dispositioner, og 1789 blev han biskop i Århus. Frederik Christian sørgede bestemt ikke over hans forflyttelse, og prokanslerembedet besattes ikke igen. Prinsen havde nu som patron selv hele opsynet med studenter og professorer.

Arbejdet som universitetspatron

Professorerne mærkede tydeligt prinsens nidkærhed. Stort set var de vist nok ganske tilfredse med hans styre, der jo var baseret på en gen-

nemtænkt holdning til universitetet. Men de knurrede, da den nye patron forlangte, at de efter hvert semesters afslutning skulle sende ham en indberetning om deres virksomhed sammen med lister over tilhørerne ved deres forelæsninger. De bedste af studenterne skulle fremhæves på listerne. Desuden pålagde han konsistoriums medlemmer årligt at afgive beretning om de legater, de administrerede.

Det blev af professorerne opfattet som utidigt posekiggeri, og Frederik Christian måtte i et brev forsikre, at han stedse ville virke for at opretholde de akademiske læreres rettigheder og friheder. Frygten for overgreb fandt han derfor uberettiget, men han fastholdt sin pligt til nøje og vågent at føre opsigst med universitetet. Hans tilsyn var følgelig ikke bare en forms sag. Han granskede alle sager, også dem hvor beslutningen var henlagt til konsistorium og ønskede f.eks. kataloget over de planlagte forelæsninger forelagt så betids, at han eventuelt kunne foreslå ændringer.

Sin myndighed brugte Frederik Christian imidlertid ikke til uden videre at presse sin egen mening igennem. Han opfordrede professorerne til at udtale sig frit og uden begrænsninger over for ham, og der kan findes en række eksempler på, at han ikke brugte sin stilling til at ramme universitetslærere, der havde ytret endog ganske frimodige, afvigende meninger for ham.

Hans interesse for universitetet viste sig i hans arbejde for det medicinske anatomikammer og for Botanisk Have, hvis bestyrelse han blev medlem af 1801. Også samlingerne i det såkaldte naturalteater optog ham, og 1796 blev han formand for en kommission, der skulle skaffe midler til et museum for naturvidenskaberne. Biblioteksvæsenet fik han indflydelse på,

da han fik overtilsynet med Det kongelige Bibliotek.

Desuden var han aktiv i forbedringen af universitetets økonomiske forvaltning. Han fik reformeret institutionens kasse- og regnskabsvæsen og foranledigede nedsat en kommission til at planlægge en udskiftning og forbedring af driften af det store jordegods, som ejedes af universitetet og kommunitetet, d.v.s. den gamle stiftelse til støtte af trængende studerende og unge kandidater. Slutstenen på disse økonomiske reformer var hans initiativ til en dybtgående reform af universitetets økonomi ved en samling af universitetets indtægter i en fælles fond.

Hidtil havde de været delt ud på de enkelte, ordinære professorer, som hver for sig havde fået tillagt indtægter af dele af universitetets gods etc. Efter reformen i 1796 skulle professorerne aflønnes af den fælles fond, og det betød en forenkling gennem en fælles økonomisk administration af universitetet. Ordningen kunne dog først gennemføres i takt med, at de siddende ordinære professorer afgik, fordi man ikke ville røre deres rettigheder.

På det akademiske område bør Frederik Christian især huskes, fordi han 1791 genindførte universitetets prisopgaver. Der skulle årligt udskrives 8 opgaver, fordelt på de forskellige videnskabelige discipliner, og belønningen skulle være en medalje til en værdi af 40 rigsdaler. Frederik Christian leverede selv et udkast til guldmedaljen, der dog kun fulgtes for bagsidens vedkommende. Et par gange forestod han selv prisuddelingen og holdt i den anledning tale ved universitetsfesten [s. 222].

Da man i 1790'erne diskuterede oprettelsen af et norsk universitet, kom Frederik Christian til at spille en rolle for sagens afgørelse. Andra-

gendet fra den norske universitetskomite om et universitet i Norge blev af Danske Kancelli forelagt ham som patron for Københavns Universitet, der ville berøres af oprettelsen af endnu et universitet i monarkiet. Frederik Christian udtrykte varm sympati for selve tanken, men han afviste den del af planen, som forudsatte, at indtægter skulle flyttes fra Københavns Universitet til det påtænkte norske. Det ville gøre det umuligt for det københavnske universitet at klare sig, og det måtte have statstilskud. Dette votum blev afgørende for den kongelige resolution, som påpegede, at de nødvendige fonds til et norsk universitet ikke kunne skaffes.

Udflytning af universitetet

Nogenlunde samtidigt kom Frederik Christian til at tage stilling til spørgsmålet om en flytning af universitetet bort fra København. Tanken var dukket op efter den store brand i København 1795. Den havde ganske vist skånet universitetet, kun nogle af professorgårdene var gået til, men man overvejede forskellige planer om større forandringer i hovedstaden, når den skulle genopbygges, og universitetsbygningerne kunne da anvendes til andre formål. Hertil kom argumenter, som også havde været hørt i drøftelserne om et norsk universitet, om det uheldige i at have universitetet liggende i en storby med alle dens fristelser og distraktioner for de studerende.

Kronprinsen var ikke fremmed for en flytning, og Danske Kancelli kunne også se fordelene derved. Man kunne placere universitetet i Sorø, hvor man havde store vanskeligheder med at holde akademiet oven vande. I debatten indgik i øvrigt forslag om at kombinere udflytning

gen med anlæg af filial-universiteter i Jylland og i Norge.

Men Frederik Christian gik i tre lange breve til kronprinsen i 1795 imod tanken. Han tog argumenterne for og imod en flytning op til indgående overvejelse, og et par af hans begrundelser fortjener at fastholdes. Han påpegede, at selv om den lille by kunne give et tættere samliv mellem studenter og lærere, så kunne det også føre til en uønsket snæverhed i det akademiske miljø. De studerende ville alene være under påvirkning af professorerne, og der ville let ske det, han kaldte en »monopolisering« af forelæsningerne, d.v.s. at kun ét videnskabssyn ville blive doceret som det eneste rigtige. Tilmed ville det for de studerende være vanskeligt i en lille by at stifte tilstrækkeligt varieret bekendtskab med den praksis, de skulle ud at virke i som præster, læger, embedsmænd o.s.v.

I forvejen havde Frederik Christian et godt øje til de lærdes tendens til at leve i teoretisk afsondrethed fra det praktiske livs vilkår. Akademikerne vil have tingene til at passe til deres »system«, koste hvad det vil, og har ofte ikke tilstrækkelig erfaring og sans for, hvad der lader sig gennemføre konkret med verden og menneskene, og det giver anledning til både videnskabeligt og politisk sværmeri. Denne tendens, skriver han, kan styrkes i den lille by, hvor lærere og studenter er henvist til sig selv og deres bøger, men den kan modvirkes i hovedstaden af dennes mange andre påvirkninger.

Det er tydeligt, at tanken om flytning af universitetet også næredes af den frygt, kredse omkring regeringen havde for den tiltagende åbne kritik, der udfoldede sig i tale og navnlig i skrift. Som vi skal se, overvejede man begrænsninger af ytringsfriheden, og adskillige mente, at ondet

navnlig udsprang fra akademiske kredse. Disse tendenser kunne, håbede man, stækkes ved at flytte universitetet bort fra hovedstaden.

Her overfor hævdede Frederik Christian, at en udflytning ikke ville have den fjerneste indflydelse på »udbredelsen af den kyniske demokratiisme og indstillingen af de politiske skriblerier«. Disse ting ville efter hans mening altid eksistere i hovedstaden med dens regeringskollegier og andre vigtige institutioner, med dens verdensomspændende søhandel, som bragte nær forbindelse med andre lande, og med de nuværende tider med større borgerlig frihed, friere tænkning og dristigere sprog. Herpå vil fjernelser af universitetet ikke have den mindste indflydelse. Han var iøvrigt ikke i tvivl om, at akademikerne var »demokratiismens egentlige apostle«, men det ville de ikke ophøre med at være, selv om de kom bort fra København.

Tværtimod kunne denne tendens forstærkes, hvis flytningen skete mod lærernes og studenternes ønske. Det kunne vende dem mod regeringen og styrke deres kritik af hele regerings-systemet. Universitetet ville let blive »en højskole for republikanismen«, og hvis universitetet var en så farlig institution, hvad Frederik Christian ingenlunde ville afvise, så måtte det overvåges meget nøje. Og det skete bedst i hovedstaden.

I øvrigt mente han, at det ville blive svært at få de bedste af professorerne til at flytte, fordi de havde andre bindinger end universitetet til København. Heller ikke argumentet med hovedstadens svækkelse af studenternes moral ville han anerkende. Moral var for ham ikke endtydigt kønsmoral, og meget karakteristisk for hans principielle opfattelse føjede han til, at ville man fremme moral og flid, skulle man hellere

forbedre skolerne. Der blev grunden lagt til ungdommens dårskaber, dér måtte man udvikle dens modenhed og sædelige modstandskraft. »For akademiet vil altid være farligt, enten det ligger i en stor eller i en lille by«.

Frederik Christians synspunkter viste sig at have vægt, og de støttedes af A.P. Bernstorff, der hele tiden havde været betænkelig ved en udflytning. Andre trak i samme retning, så det er vanskeligt at afgøre, om Frederik Christian har hele æren for, at sagen stille døde hen. Men under alle omstændigheder fik han her lejlighed til at samle en række af sine synspunkter på universitetet og dets plads i samfundet. Det viser hans dybe interesse og forståelse for den institution, han stod i spidsen for, samtidig med at han demonstrerer sin tillid til, at en frisindet linie bedst vil sikre den ro og orden i staten, som han også gik ind for.

Frederik Christians skoletanker

Bag Frederik Christians arbejde for universitetet lå hans interesse for det samlede, højere uddannelsesvæsen, som han betragtede som klart adskilt i sin målsætning fra almueskolen. Grundlæggende for hans skoletanker var naturligvis hans oplysningstro. Oplysning og viden var for ham forudsætningerne for menneskelig lykke og fremgang. Alle burde derfor have den bedst mulige uddannelse, men heraf fulgte ikke, at alle skulle have den størst mulige eller den samme uddannelse. Enhver skulle have den uddannelse, der passede til hans plads i samfundet, og Frederik Christians aristokratiske holdning viste sig i det skarpe skel, han drog mellem de dannede og de udannede klassers behov.

Når han talte om »de civiliserede« og »de

uciviliserede«, delte han befolkningen i to adskilte grupper. For så vidt er denne tankegang ikke egentlig udtryk for standshovmod hos hertugen. Han erklærede, at han kendte mangen bonde og håndværker, som han agtede højere end herrer af stand. Men synspunktet udtrykte hans opfattelse af, hvordan verden i almindelighed var indrettet, og det fandt han i sin orden.

Derfor kunne han heller ikke følge de to berømte brødre, Chr. Ditlev og Ludvig Reventlow, der i den store skolekommission af 1789 arbejdede på at forbedre almueskolen. Hertugen - som han jo var fra 1794 - delte ikke deres optimistiske ønske om at sætte høje mål for undervisningen af almuen for at udvikle den mest muligt. Efter Frederik Christians opfattelse måtte almueskolen tilpasses efter den stilling, den jævne mand nu engang indtog i samfundet. Det kunne være farligt for samfundsordenen at give almuen for megen oplysning, som blot ville gøre den utilfreds med sin stilling og skabe uro.

Frederik Christian viste her en klar forståelse af, at skolen kunne have indflydelse på samfundsudviklingen, men han ønskede lige så tydeligt at kontrollere virkningen af denne indflydelse. Synspunktet kom tydeligt frem, da han udtalte sig om det forslag til ordning af almueskolen, den store skolekommission 1802 forelagde statsrådet. Navnlig kritiserede han, at seminarierne skulle meddele de vordende lærere flere kundskaber, end de behøvede for at undervise almuen.

Det ville gøre seminaristerne til bedrevidende folk med en halv viden, mente han. »Besserwiser« og »Halbwisser« er de ord, han bruger. Til den holstenske amtmand og litterat, August Hennings, sagde han, at hans ideal af et lærerseminarium var pastor P.O. Boisens i Vester-

borg på Lolland. Her var seminariet indrettet i præstegården og seminaristerne indkvarteret på egnens gårde, så de opdroges til at være fornuftige bønder blandt andre bønder.

I landsbyskolen skulle der følgelig efter hertugens mening lægges vægt på praktisk erfaring, og han kritiserede kommissionens forslag for at medtage alt for mange discipliner. Den almindelige menneskeforstand skulle fremmes i landsbyskolen, og alt, der ikke bidrog til at udanne eleverne til retskafne, forstandige og erhvervsduelige bønder, burde udelades.

Hertugens patriarkalsk-aristokratiske holdning viste sig også i hans stilling til religionsundervisningen. Selv havde han et køligt, reflekteret forhold til religionen, og han ønskede så stærkt som muligt at begrænse kirkens traditionsbestemte indflydelse på den højere uddannelse. Når det gjaldt almuens undervisning, så han ganske anderledes på det. Ganske vist kritiserede han, at provsterne skulle anbringes i skoledirektionerne, men han anbefalede, at sognepræsten skulle være lærernes nærmeste foresatte, og at præsten skulle overtage religionsundervisningen i skolerne. De lavere stænder skulle ikke bringes ind i et mere selvstændigt overvejet forhold til religionen. For dem var faren grov sanselighed og plump overtro; derfor skulle de i religionen møde følelsen og autoriteten.

Han havde mange andre indvendinger mod kommissionens forslag, bl.a. at forskrifterne var alt for detaljerede. Nogle af hans anmærkninger fik betydning for det videre forløb af udarbejdelsen af skoleanordningerne, men hans kritik bragte ham også i et uforsonligt modsætningsforhold til Chr. D. Reventlow. Allerede i 1798 havde Reventlow i forbindelse med hertu-

gens arbejde for latinskolernes forbedring protesteret mod hans opdeling af befolkningen i de civiliserede og de uciviliserede. Reventlow fandt hertugens tanker højtflyvende og filosofiske uden forbindelse med jævn menneskefornuft, og hans kritik af skolelovsforslaget irriterede Reventlow stærkt. Han talte om Frederik Christians fordomme, forfængelighed og høje filosofi, der ganske havde forstemt ham.

De lærde skoler

Gang på gang havde Frederik Christian understreget, at forud for en virkelig universitetsreform måtte gå en forandring af det lærde skolevæsen. Man kan ikke lægge tag på en bygning, før manglerne ved grunden er udbedret, skrev han 1795 til kronprinsen. På det tidspunkt havde han allerede i fem år arbejdet ivrigt på en sådan grundforbedring af uddannelsesvæsenet.

1790 havde han nemlig nået et af sine store ønskemål ved at få nedsat en kommission til at undersøge latinskolernes tilstand og komme med forslag til deres forbedring. Frederik Christian fik som *præsæs* forsædet i kommissionen, der havde adskillige betydelige medlemmer med K.L. Rahbek som sekretær. Men Frederik Christian var sjælen i arbejdet. Dog vil det være overdrevet at tilkende ham hele æren for kommissionens indsats. Han var ikke alene om skolelovgivningen, men han gav udkast, som andre i kommissionen arbejdede videre på.

Givet er det, at han indsamlede et stort materiale om skolernes miserable tilstand, og han supplerede disse oplysninger med læsning af et omfattende udvalg af udenlandsk, pædagogisk

litteratur. Teoretisk nåede han vidt i kundskab om den videregående uddannelses problemer, og han fremlagde en række notater til forhandling i kommissionen, hvis protokol han i vidt omfang egenhændigt førte. I januar 1795 var han nået så vidt, at han i Rahbeks månedsskrift *Minerva* på dansk lod offentliggøre en afhandling med sine tanker om det lærde skolevæsen. Senere på året, i november 1795, skrev han et længere brev til kronprinsen om de samme emner, og gennem disse fremstillinger får vi et grundigt kendskab til hertugens synspunkter, der - som han selv fremhæver - nok i et betydeligt omfang bygger på andre, men dog er et ganske selvstændigt forsøg på at opstille et program og en plan for skolevæsenet.

Et vigtigt punkt for ham var, at den lærde skole burde være mere end en forskole til akademiske studier. Den skulle være for hele borgerklassen og derfor grundlægge en dannelse af ægte human og almindelig karakter, som kunne være livsgrundlag såvel for den, der ville træde i statens tjeneste, som for den, der ville være videnskabsmand eller virke som forretningsmand. Derfor måtte vægten i skolerne lægges på humanitetens udvikling og ikke først og fremmest på tilegnelsen af den størst mulige mængde kundskaber. Metoden var vigtigere end selve indlæringen af fagene.

Til disse i princippet ganske vel begrundede pædagogiske synspunkter føjede hertugen andre moderne skoletanker. Han ønskede, at undervisningen skulle være fremadskridende fra det enkle til det mere udviklede, og eleverne skulle gøres interesserede i det, de skulle lære, så det ikke blev terperi. Han advarede mod at anvende korporlig afstraffelse, bortset fra helt ekstreme tilfælde. Og han bandlyste al vilkårlighed i læ-

rernes omgang med eleverne, enten det så var vilkårlig ros eller dadel.

Men ved overførelsen af disse principper til praksis viste hertugens begrænsning sig. Hans pedantiske hang til at gå ned i de mindste enkeltheder svækkede de store linier i hans forslag. Resultatet blev en trængsel af fag, som ville gøre det meget vanskeligt for eleverne at nå den modning og den træning i metoden, som Frederik Christian ellers i princippet satte højere end indlæringen af færdigheder.

Ikke blot fastholdt han de gamle fag, navnlig de klassiske fag, men han forestillede sig, at eleverne skulle tilegne sig yderligere en lang række discipliner. Blandt dem var fransk, tysk og engelsk, matematik, naturvidenskab samt logik og filosofiens historie. Desuden ønskede han som noget helt nyt, at der skulle undervises i, hvad vi nu til dags ville kalde samfundskundskab. Han udkastede selv planen for en lærebog i dette fag, som jo ikke tidligere havde været dyrket.

Intet under, at en hovedindvending mod hertugens skoleplaner var, at de stillede alt for store krav både til eleverne og lærerne. »Hvor får man lærere fra, som er dygtige nok til alt dette? ... Hvor får man hoveder fra, som kan tage imod alt dette uden at overvældes, som kan fordøje det?« spurgte rektoren i Horsens. Og han tilføjede, at hertugen havde »bedre tro til ungdommens eftertanke og skønsomhed på eget bedste, end min erfaring tillader mig at tro«.

Kravene til lærerne øgedes af hertugens - iøvrigt også ganske moderne - tanke om, at lærerne skulle være faglærere og ikke som hidtil undervise i alle fag. På den anden side udtrykte Frederik Christian sin absolutte respekt for lærergerningen, og han ønskede at sikre lærerne vil-

kår, der både økonomisk og arbejdsmæssigt var tilfredsstillende. F.eks. lagde han vægt på, at de fik tilstrækkelig ferie.

Frederik Christians mangel på realisme viste sig her ved, at han fandt det urimeligt med ferie til eleverne. Da de efter hans teorier aldrig skulle anspændes væsentligt i det daglige, havde de ikke brug for ferie. Desuden skulle de så tidligt som muligt lære, at rekreation ikke opnås ved lediggang, men ved afvekslende beskæftigelse.

Et andet af hertugens skoleprincipper viste sig i hans uvilje mod gejstlighedens indflydelse på den lærde skole. Han ønskede det højere skolevæsen helt frigjort for gejstlighedens tilsyn, og religionsundervisningen skulle omfatte kristendommens og kirkens historie og være et middel til at fremme dyd og retskaffenhed. Sjællands biskop, Balle, opponerede dog mod den form, religionsundervisningen fik i skoleplanerne, og han kunne i den forbindelse henvise til selve kongelovens bestemmelser om statens religion. Biskoppens indsats - han måtte til sidst optages i kommissionen - hindrede, at religionsundervisningen ændredes radikalt.

De nye læseplaner blev først afprøvet ved Frue-skolen i København. Herefter indførtes de i Christiania i Norge og i Odense, og fra 1805 gjaldt de i alle landets latinskoler. Normalt blev studentereksamen, examen artium, aflagt ved universitetet, men i forsøgsperioden havde de reformerede skoler fået ret til at afholde eksamen, passende til de nye læseplaner. 1805 afsluttedes imidlertid reformværket med en revision af examen artium, der nu igen alene aflagdes ved universitetet.

Ved en forordning af 1809 fastlagdes skoleplanens gyldighed, og den kom for store deles vedkommende til at gælde gennem det meste af

1800-tallet. Trods de indvendinger, der straks fra begyndelsen kunne rettes mod denne reform, som den augustenburgske hertug havde sin store andel i, fik den altså en langtrækkende virkning på det danske latinskolevæsen.

Mindre held havde hertugen med sine bestræbelser på at forbedre uddannelsen af lærere til de lærde skoler. De nye fag og de nye metoder, der var foreskrevet, stillede større faglige og pædagogiske krav til læreren, end en teologisk kandidat uden videre kunne honorere. Derfor indrettedes 1799 efter tysk mønster et pædagogisk seminarium til at efteruddanne kandidaterne til lærergerningen.

Som i andre tilfælde, hvor han forsøgte sig med noget nyt, prøvede Frederik Christian at få fremtrædende tyske fagfolk til at løse opgaven, men også i dette tilfælde forgæves. Hans medarbejder fra skolekommissionen, professor og overbibliotekar ved Det kgl. Bibliotek, D.G. Moldenhawer, blev direktør. Tanken var pædagogisk rigtig, men de nødvendige midler manglede. Den tilstrækkelige faglige standard kunne ikke nås, og allerede 1810 blev seminaried nedlagt.

Frederik Christians planer om et kultus-departement

Ved flere lejligheder fra midten af 1790'erne omgikkes hertugen med tanken om, at det samlede skolevæsen administrativt burde udskilles fra Danske Kancelli og lægges under en særlig overbestyrelse. Frederik Christian forestillede sig i virkeligheden en samlet ledelse af hele det område, der efter 1848 samledes i kultusministeriet. Alle kirke- og uddannelsesansliggender

skulle trækkes ud af kancelliet og samles i én styrelse.

Bag forslaget lå Frederik Christians kritiske vurdering af Danske Kancellis kompetence i uddannelsessager. Selv afviste han tanken om, at han tænkte sig at træde i spidsen for en sådan styrelse. Tværtimod ville universitetspatronatet jo blive nedlagt, og han var for meget borte fra hovedstaden til at kunne passe så omfattende forretninger.

Helt skal man nu ikke tro på denne afvisning. Hele uddannelsesområdet optog jo hertugen, og selv om han nu og senere truede med at slippe sine administrative hverv og trække sig tilbage til Augustenborg, havde han svært ved at gøre alvor af truslerne. Han kunne ikke bekvemme sig til at opgive sine offentlige hverv i København.

Forslaget om en samlet kirke- og skoleadministration havde dog mange modstandere, og kronprinsen interesserede sig ikke for det. Da hertugen 1802 kommenterede planerne for almueskolen, vendte han imidlertid tilbage til sagen. Der var foreslået en særlig administration for det grundlæggende skolevæsen, men hertugen fandt nu tiden inde til at oprette en samlet kirke- og skoledirektion uden for kancelliet med direkte referat til kongen.

Det bragte ham i skarp modsætning til Chr. D. Reventlow, der jo var almueskolereformens hovedkraft. Reventlow mente, at de to skoleformer ville lide under at have samme øverste ledelse, og desuden fandt han det farligt at sætte præsterne under en myndighed, direkte underlagt kongen. Et sådant kollegium ville blive farligt både for regentens magt og for undersåtternes frihed. Almueskolerne befandt sig af mange grunde bedst under Danske Kancelli, der som

ansvarligt for opretholdelsen af lovene og forfatningen også måtte have overopsynet med kirken.

Frederik Christian rokkedes ikke i sine synspunkter, men det blev ham efterhånden klart, at et samlet kultus-departement fik han ikke oprettet. Han måtte begrænse sig til universitetet og de lærde skoler, og da hans skolekommission i 1805 havde afsluttet sit arbejde, oprettedes direktionen for universitetet og de lærde skoler med ansvaret for administrationen af disse uddannelsesområder.

Samtidig nedlagdes universitetspatronatet, men for hertugen betød det ikke større forandring, da han, på trods af sine tidligere udtalelser, lod sig vælge til præses i den nye direktion. De øvrige to direktører var professor Moldenhawer og Ove Malling, der hentedes i det vestindisk-guineiske rente- og generaltoldkammer, men iøvrigt er kendt for sit betydningsfulde værk, »Store og gode handlinger af danske, norske og holstenere«. Malling beklædte livet igennem høje administrative stillinger. Direktionens sekretær og kontorchef blev historikeren, professor Laurids Engelstoft.

Disse mænd blev dem, Frederik Christian knyttede tættest til sig som medarbejdere. Han havde ellers svært ved at inspirere folk til arbejde og entusiasme for sine planer. Han var agtet, men ikke afholdt, har man træffende sagt om ham.

I enkeltheder er hertugens administration af universitetet og de lærde skoler aldrig blevet undersøgt. Derfor er det vanskeligt at give en udtømmende karakteristik af hans indsats på dette felt, som optog ham så meget. At han var lige så optaget af de små som af de store ting er i hvert fald givet.

Han overvågede nøje, at reglerne efterlevedes i skolerne, og lærerne på Metropolitanskolen i København - der iøvrigt på det tidspunkt ikke havde det bedste ry - sagde, at de næppe turde spytte på gulvet uden hertugens tilladelse. Han havde næppe heller den åndelige rummelighed, der kunne sikre en frugtbar udvikling ved universitetet, hvor han søgte at spærre vejen for de nye talenter, der var på vej frem. A.S. Ørsted lægger ikke skjul på, at det var hertugen, der afholdt ham fra at søge en universitetskarriere, og broderen, H.C. Ørsted, måtte også arbejde sig frem på trods af Frederik Christian.

Men som nævnt kom hans reform af de lærde skoler til i sine hovedtræk at udgøre grundlaget for deres virke i næsten hundrede år. Og der skulle gå lang tid, før man på en høj post i det danske uddannelsesvæsen fik en mand, der som Frederik Christian systematisk søgte at se tingene i sammenhæng og gennemføre en reform ud fra et samlet, gennemtænkt synspunkt på den højere uddannelse. Fundamentet var for teoretisk, men uden resultater blev det ikke, og Frederik Christian vil altid have en - ganske vist omdiskuteret - plads i dansk skolehistorie.

Frederik Christian og det danske sprog

Almueskolen blev altså ikke Frederik Christians arbejdsområde undtagen på hans egne godser. Her gennemførte han med støtte af hofpræsten, Jessen, i 1801 et nyt skolereglement for landsbyskolerne i sine distrikter. Han ønskede elevernes sunde dømmekraft udviklet og var iøvrigt bange for, at der skulle stilles for store krav til lærere og elever. De synspunkter om faren ved at give bønderbørn for omfattende

uddannelse, som han havde udviklet for Chr. Reventlow, skinnede tydeligt igennem.

På ét punkt havde han dog et stort krav: Undervisningen skulle foregå på tysk. I skolerne måtte kun tales tysk, undervisning i dansk kunne kun gives efter anmodning og da uden for skoletiden. Bag denne bestemmelse lå praktiske overvejelser over, hvad børnene havde brug for, og ikke nationale synspunkter i snæver forstand. I praksis førtes den dog ikke ud i livet.

Men bestemmelsen afspejlede ganske godt hertugens egen placering mellem dansk og tysk sprog. Hertugen selv var opdraget på tysk, men også det danske var led i hans uddannelse, for at han kunne betjene sig både af det tyske og det danske sprog. Det er imidlertid ikke helt let at fastslå, hvor godt han kom til at mestre dansk i praksis.

Hans foretrukne sprog i breve, notater og betænkninger var tysk, men dermed adskilte han sig ikke fra så mange andre af sine stands- og embedsfæller, enten de så havde en tysk eller en dansk baggrund. Hans brevveksling med søsteren var altid på tysk, mens hans kone lige så regelmæssigt tilskrev ham på fransk. Hendes broder, kronprins Frederik, skrev han næsten altid til på tysk med undtagelse af ganske få franske og enkelte danske breve, og kronprinsen svarede på samme sprog.

Dansk brugte han stort set kun i samkvem med enkelte københavnske medarbejdere og bekendte som Ove Malling og Laurids Engelstoft. Det må opfattes som et udslag af høflighed. Da Frederik Christian 1794 og 1795 talte ved overrækkelsen af de akademiske priser på universitetet, gjorde han det på dansk, men på grundlag af tyske forarbejder, og talerne afspejler tydeligt hans stive, tyske syntaks. Han undskyldte di-

rette, at han talte med accent. Hans afhandling i Minerva om det lærde skolevæsen var oversat af Rahbek, og hans eget dansk var præget af retskrivningsfejl.

I et brev til universitetets konsistorium skrev han, at han brugte tysk, fordi han ikke kunne udtrykke sig præcist nok på dansk. Han vidste, fortsatte han, at alle konsistoriemedlemmer forstod tysk. Derfor nærede han ingen betænkelighed ved at skrive tysk, men fandt alligevel anledning til at bede om forståelse for sin adfærd, som han ikke ønskede opfattet som udsprunget af en »uædel for ham uværdig årsag«. Alle skrivelser fra konsistorium ventede han naturligvis på dansk, føjede han til. I universitetets resolutionsprotokol skrev han til at begynde med på tysk, senere på dansk, men lejlighedsvis dukker tyske notitser op og ikke sjældent egenhændige koncepter på tysk, der så er oversat til dansk.

Frederik Christians sproglige adfærd var således typisk for den dannede, tosprogede embedsmand, før de nationale tanker dukkede op. Tjenstlige, personlige eller høflighedshensyn var afgørende for, hvilket af de sprog, han søgte at mestre, han anvendte i de enkelte tilfælde. Tysk faldt ham imidlertid absolut lettest, og han brugte det uden nationale overvejelser.

Betoningen af det nationale, som det begyndte at forekomme i 1790'erne, var for ham udtryk for et barbari. Han opfattede sig i pagt med oplysningstidens forestillinger som verdensborger med udgangspunkt som borger i den danske stat. Patriotisk statsborger kunne han kalde sig selv, og han var stolt af at være dansk statsborger. Dermed betonedede han, at hans statsborgerbegreb og hans patriotisme var knyttet til staten, ikke til folkelige forestillinger, sproget eller den slags. Hans opfattelse af sig selv som dansk hav-

de derfor intet med hans sprog at gøre. Kulturrelt følte han sig som medborger i den verden, der udgjordes af alle dannede i den civiliserede verden.

Frederik Christians kulturelle univers

Den verdensborgerlige holdning underbyggedes i de kredse i København, som Frederik Christian omgikkes [s. 64]. Tættest var han knyttet til Ernst Schimmelmänn, i hvis hus alt, hvad der havde navn og vægt i tidens kultur og videnskab, færdedes. Også med de to begavede brødre Stolberg havde han forbindelse. Herfra gik kontakterne til tysk åndsliv med navne som Klopstock, Goethe og Schiller, men også danske åndspersonligheder som Jens Baggesen, Henrich Steffens og Oehlenschläger havde tilknytning til dette miljø. Det var humaniteten, følelsen og troen på verdensborgerskabet, der dyrkedes.

Frederik Christians tørre, hypokondre væsen gjorde ham ikke til et sprudlende medlem af denne kreds, og i flere henseender færdedes han i periferien af den. Navnlig afviste han de mere følelsesbetonede, sværmeriske udtryk for kredsens litterære og filosofiske holdninger. Meget betegnende taler Charlotte Schimmelmänn om Frederik Christians »petite grandeur«, hans lille storslåethed.

I det hele taget stod han fremmed over for den gryende romantik og tabte aldrig sit udgangspunkt i oplysningsfilosofien af syne. Selv ikke søsteren, Louise, kunne i så henseende helt dele hans klippefaste tro på, at øget oplysning ville sikre dydens og menneskehedens fremskridt. Frederik Christians indstilling kom meget klart til udtryk i hans holdning til Henrich

Steffens, der jo i 1802 kom hjem fra Tyskland og inspirerede den romantiske bevægelse i Danmark. Ernst Schimmelmänn støttede ham, men hertugen stillede sig yderst køligt, da Steffens med universitetets patron ville drøfte sine fremtidsmuligheder.

I sine erindringer indrømmer Steffens, at han selv optrådte med ubesindig trods, men det fremgår også, at han blev modtaget med kulde og tilbageholdenhed. Hertugen gav åbent udtryk for sin misfornøjelse med den retning, litteraturen havde taget i Tyskland, og han bebrejdede Steffens, at han deltog i denne bevægelse. Hertugen syntes ikke om, at de rolige tilstande i litteraturen nu skulle forstyrres, og 1807 hindrede han, at Steffens kom til at holde forelæsninger på universitetet.

Baggesen og Schiller

Så meget des mere bemærkelsesværdigt er det venskab, der i en lang årrække forbandt Frederik Christian med digteren Jens Baggesen. Man kan næppe tænke sig to mere forskellige personligheder; den forsigtige, reservede, standsbevidste augustenborger og digteren med ildsjælen, den evigt urolige, der i en frihedsrus dansede på Bastillens ruiner i revolutionsåret 1789.

Baggesen blev en af Frederik Christians få fortrolige og gennem ham opretholdt han kontakten til det tyske kulturliv og dets personligheder. Deres brevveksling er meget omfattende, og vi finder der nogle af de mest uforbeholdne og frie ytringer om både litteratur og politik. Timoleon valgte han at kalde sig i denne korrespondance, der er fuld af omskrivninger. Timoleon var frihedsvæn og fjende af alt tyranni og

al despotisme. Det giver ganske godt den opfattelse, hertugen gerne ville have af sig selv, men som han havde svært ved at flytte fra teoriens lette luft over i praktisk handling. I samkvæmet med Baggesen følte han sig åbenbart tæt ved idealet.

Helt ud kunne Frederik Christian dog ikke følge sin letbevægelige digterven. Det lykkedes ikke Baggesen, trods ivrige forsøg, at vinde hertugen for Kants filosofi, som nu vandt frem. Prinsesse Louise, der som Louise Augusta også var charmeret af digteren, var mere åben over for de nye strømninger i filosofi og litteratur. Frederik Christian holdt hellere fast ved det grundlag, han med Platners hjælp havde lagt i sin tidlige ungdom.

Af og til måtte han også kritisere Baggesens ødselhed og vidtløftige liv, men han holdt længe forbindelsen ved lige og hjalp digteren. Det må opfattes som et udtryk for hans åndelige åbenhed trods alt. Han følte både lyst og forpligtelse til at støtte, hvad han anså for et talent, også selv om han ikke sympatiserede med alle sider af talentet. Baggesens person indtog ham måske netop, fordi den var så forskellig fra hans egen, samtidig med at Baggesen i hvert fald en tid bevægede sig i tankebaner, der også tiltrak Frederik Christian.

Det var gennem Baggesen, Frederik Christian fik lejlighed til at yde sin største indsats som understøtter af tidens kunstneriske talent. Baggesen gjorde ham opmærksom på Schillers person og hans dramatiske digtning, som indgik i Baggesens program for oplæsning for Frederik Christian. Baggesen var meget grebet af Schillers økonomiske og helbredsmæssige vanskeligheder, og tanken opstod, at der burde ydes digteren økonomisk støtte. Det lykkedes at interes-

sere også Schimmelmann for tanken, og han og Frederik Christian stillede fra 1791 et årligt beløb på 1.000 rigsdaler til rådighed for Schiller i tre år.

Frederik Christian havde formuleret brevet til den store tyske digter, og det er et mønster på ægte takt og finfølelse i en situation, hvor det let kunne misforstås, at to standspersoner henvendte sig og tilbød bistand til en af Europas største kulturpersonligheder:

»Synet af vore titler må ikke bevæge Dem til at afvise tilbuddet. Vi kender værdien af titlerne. Vi kender ingen anden stolthed end den alene at være mennesker, borgere i den store republik, hvis grænser omfatter mere end enkelte generationers liv, mere end én jordklodes grænser. De har her kun mennesker, Deres brødre for Dem, ikke forfængelige stormænd, som gennem en sådan brug af deres rigdomme kun er forfaldne til en forfinet form for hovmod«.

Formuleringen giver et indtryk af Frederik Christians opfattelse af sig selv som borger i den civiliserede verden. To venner, forenet af verdensborgersind var det, der henvendte sig, skrev han til Schiller. Bag henvendelsen lå håbet om, at Schiller ville slå sig ned i København, og Frederik Christian nævnede, at en ansættelse i statens tjeneste ikke var en umulig tanke. Schiller tog mod den fremstrakte hånd, kom ganske vist ikke til Danmark, men fik med understøttelsen de muligheder for helbredelse og arbejdsro, som han havde savnet.

Sin taknemlighed gav han udtryk i en række breve til Frederik Christian, hvori han udviklede sine tanker om kunst og æstetik med udgangspunkt i Kants filosofi. Brevene vakte opsigt i augustenborgerens omgangskreds i hoved-

staden. Han havde selv svært ved at finde ro og tid til at arbejde sig ind i en forestillingsverden, der var ham fremmed, men tog dog i sine svarbreve Schillers tanker op. De første af brevene lod han afskrive til sin hustru, og hun sørgede også for, at prinsesse Louise tog en afskrift. Navnlig Louise var stærkt optaget af Schillers tanker om kunstens og kunstnerens betydning for menneskehedens udvikling.

Ønsket om straks at dele brevenes indhold med familien på Augustenborg viste sig at få stor betydning. Ved Christiansborgs brand 1794 gik nemlig også Schillers breve op i lue, men takket være afskrifterne er den første del af dem bevaret. Schiller tog sig dog på at rekonstruere brevene, men da han gik i gang med arbejdet, var han ikke tilfreds med den første version og udvidede teksten betragteligt. I den nye form havde brevene nok mistet en del af deres oprindelige veloplægthed, og de var blevet endnu vanskeligere at trænge ind i.

Schiller omgikkes med tanken om at lade brevene trykke i fint udstyr med en tilegnelse til den augustenburgske hertug, men det blev ikke til noget. I stedet udkom de i form af »Briefe über die ästhetische Erziehung des Menschen« i digterens månedsskrift, »Die Horen«, men blev aldrig helt afsluttet. Hertugen følte, at Schillers poetiske anlæg i for høj grad havde overtaget over hans filosofiske sans og gik ikke over for Schiller ind på en nøjere drøftelse af brevene, hvis indhold han ved en senere genlæsning ville prøve på at trænge bedre ind i. Bag ved det lå hertugens uvilje mod den kantianske filosofi i Schillers tankeverden.

Gennem Baggesen havde Frederik Christian bedt Schiller om ikke at dedicere brevene til ham, hvis de kom ud i bogform: »De ved, at jeg

ikke er glad for dedikationer, da de altid går ud på ros, og mit melankolske temperament kan ikke godt tåle ros«. Alligevel vil Frederik Christians navn altid blive nævnt sammen med Schillers, fordi han på smukkeste måde hjalp digteren over et kritisk punkt og sikrede hans videre arbejde. Han var, skrev han til Schiller, enig med denne i, at en forbedring af menneskeheden altid må udgå fra det indre menneske. Opvækkelsen, opretholdelsen og udbredelsen af humanitetens ånd var deres fælles opgave.

Det var hertugens ord i hans sidste brev til Schiller i 1795. Et godt udtryk for de tanker, der førte ham til den handling, der forbandt navnet Augustenborg med tidens europæiske kultur.

Politiske synspunkter - den offentlige mening - censur

Som så mange i sin samtid begejstredes Frederik Christian af den frihedsrus der udgik fra den store franske revolution i 1789. Navnlig grev Mirabeau, der ud fra oplysningstidens ideer angreb enevælde, adel og kirke, optog ham ved revolutionens begyndelse. Men sin natur tro holdt han begejstringen i tømme, og den kom ikke så umiddelbart til udtryk som hos Louise Augusta, der koketterede med ønsket om at kunne lægge prinsessetitlen og blive anerkendt som borger, den franske revolutions hædersbetegnelse. Revolutionen var for hende stedse den gode sag.

Efterhånden som revolutionens følger viste sig i splid og blodsudgydelser, kølnedes Frederik Christians iver og gav plads for en skepsis, der lå hans naturel nærmere. Han kunne nu frygte en omvæltning og dens følger i Danmark,

og han talte af og til om, at det kunne blive nødvendigt at udvandre, muligvis til Amerika. De franske emigranternes skæbne lå i hans tanker.

En følge af hans overvejelser over, hvad den franske revolution indebar af farer og muligheder, var hans understregning af det hensyn, man måtte tage til den offentlige mening. Han frygtede, hvad en enevældig regering, der ikke tog hensyn til den offentlige mening, kunne få af vanskeligheder. Man måtte, mente han, regere efter den offentlige mening og aldrig lade den blive fjendtlig mod regeringen. Frederik Christian indså, at en regering - også den enevældige - måtte søge sin legitimering gennem folkets accept af dens virke.

Formodentlig var det begrænset, hvad han ville drage for praktiske konsekvenser af denne teoretiske indsigt. Demokrat var han ikke, men han udviklede sine tanker om den offentlige mening i en tale, han holdt, da han 1795 uddelte årets akademiske priser på Københavns Universitet. Det skal bemærkes, at han i sit manuskript har dediceret talen til sin beundrede lærer, Ernst Platner. Han skulle erindres, da Frederik Christian nu selv stod på universitetets kateder.

Karakteristisk nok mente han ikke, at den offentlige mening endnu var fuldt udviklet. Overtro og lidenskab spillede for stor en rolle i befolkningen. Men øget oplysning ville give en bedre offentlig opinion, og så ville den komme til at fungere som en god kontrol på både administration og regering. Kun i mørket trives uduelighed og dumhed. Oplysningens lys vil afsløre misbrug og gøre det vanskeligt for despotiet at udvikle sig. Den offentlige mening vil bestyrke den borgerlige frihed, dens udtalelser

vil, når de bygger på sandhed og fornuft, tjene regeringen som rettesnor.

Frederik Christians oplysningstro er tydelig. Efter hans mening fik akademikerne derfor også særlige forpligtelser i retning af at udvikle den offentlige mening i den rigtige retning. De skulle vejlede og bringe den offentlige mening til fuld modning ved at opdrage folket. Det var en oplyst opinion, der skulle udvikles.

I løbet af 1790'erne fik den offentlige meningsdannelse i Danmark imidlertid trangere kår. Kronprinsen og hans regering var ikke glade for den stigende kritik, der i den franske revolutions kølvand også kom til orde her i landet over for den enevældige regering. I 1790 havde man i betydeligt omfang genetableret den pressefrihed, der var indført under Struensee, men som var blevet begrænset i den mellemliggende tid. Kronprinsen irriteredes imidlertid af den forstyrrelse, pressen bragte, og i 1793 begyndte man i regeringen at drøfte en indskrænkning af pressefriheden.

Frederik Christian støttede sammen med Ernst Schimmelmann de bestræbelser, der navnlig af generalprokurøren, Christian Colbjørnsen, udfoldedes for at afværge angrebene på pressefriheden. Prinsen frygtede udfaldet af kampen, og at Colbjørnsen ville gå af, hvis han tabte. »...da er vor ære og lykke tabt«, skrev Frederik Christian.

I første omgang blev anslagene mod pressefriheden dog afvist, men de oppositionelle forfatteres dristige uforsigtighed holdt problemet i live, og mod slutningen af 1790'erne nedsattes en kommission til at overveje begrænsninger i trykkefriheden. Den fremkom med ret moderate forslag, der dog ville betyde en stramning i forordningen af 1790. Det gav anledning til en

debat i regeringskredsen, som hertugen deltog i med flere skriftlige indlæg. I dem vendte han sig mod censur og leverede et varmt forsvar for pressefriheden.

Alt, også religion, lovgivning, statsforfatning, forvaltning og enkeltpersoner må kunne drøftes og kritiseres, skrev han. Jo vigtigere disse ting er for samfundet, des vigtigere er det, at de kan tages op til undersøgelse. Derved sikrer pressefriheden både regenten og folket mod, at monarkiet udvikler sig til et despoti. Pressefriheden hindrer nemlig, at regentens nærmeste hjælpere bliver despoter, fordi de altid vil frygte opinionens afsløringer, og på samme måde vil pressefriheden holde administrationens embedsmænd på pligtens lige vej.

Jo mere indskrænket et monarki er, fortsætter hertugen, des lettere udarter det til despoti, fordi så mange overvejelser og beslutninger foretages skjult for offentligheden. Derfor bliver pressefriheden et vigtigt kontrolinstrument, og samtidig gør den regeringen mangeøjet, idet den bedre bliver i stand til at følge med i opinionen.

Hertugen er udmærket klar over, at pressefriheden gør det vanskeligere at regere, men han anser det jo, som vi har set, for et grundtræk ved tidens samfund, at der kun kan regeres i forståelse med opinionen. De tider er forbi, skriver han, hvor enhver, der blot kunne befale, også kunne regere. Frihedsånden er uadskilleligt forbundet med tidens kulturtrin. Og ligeud erklærer han, at en dårligt udrustet tronfølger i et arveligt monarki nu kan blive særdeles farlig.

Selv om pressefriheden altså kan fremkalde uro og gæring, opvejes disse ulemper efter hertugens mening klart af fordelene. Til dem hører også, at pressefriheden holder borgernes følelse af frihed i live, og den får deres interesse for og

deltagelse i statens anliggender til at vokse. Desuden mente han, i god overensstemmelse med sin oplysningsoptimisme, at også, når pressefriheden førte til forkerte påstande, var den en fordel. Derved sattes nemlig en diskussion i gang, som ville føre til dybere indsigt.

Efter hertugens mening skulle kun ganske få områder være fredet for offentlig diskussion: Forfatningen måtte ikke angribes og heller ikke regentens person. Deltagelse i debatten forudsatte altså anerkendelse af samfundets grundlag. Desuden kunne oprørske og injurierende skrifter ikke tåles. Afgørelsen af, om et skrift faldt ind under disse kategorier, måtte imidlertid, tilføjede Frederik Christian, træffes med hensyntagen til, at det væsentlige var at sikre pressefriheden.

Disse meget fremskredne synspunkter på pressefrihedens betydning kombineredes med hertugens også ganske moderne advarsel mod at tillægge trykte skrifter alt for stor direkte indflydelse på læsernes meninger og holdninger. Få mennesker er så ustabile, at de uden videre lader sig påvirke, og kun hvis staten af andre grunde er i uro, bliver det muligt at påvirke opinionen afgørende. Den voksende mangel på religiøsitet er ikke, bemærker Frederik Christian, et resultat af de mange forfatteres bestræbelser. Den aftagende respekt for religionen og de mange kritiske skrifter stammer i stedet fra samme kilde, nemlig en ændring i samfundet og dets tænkevaner.

Denne sidste overvejelse demonstrerer en åbenbar evne hos hertugen til at analysere samfundsfænomenerne og drage selvstændige og skarpsindige konklusioner. Men som sædvanligt havde han svært ved at omsætte sine teoretiske overvejelser til praktiske forslag. Han ville

ikke tillade flyveskrifter, der var båret alene af rå og lave lidenskaber, og han fik derfor vanskeligheder med at afgrænse pressefriheden i praksis. For at dæmpe tonen i den offentlige debat foreslog han forbud mod anonyme skrifter, og han mente, at bogtrykkerne skulle forpligtes til at aflevere deres produkter til politiet til gennemlæsning før offentliggørelse. Efter en meget bureaukratisk - og derfor sinkende - procedure skulle det være muligt at forbyde udgivelsen. Med dette forslag gik hertugen altså i praksis ind for den censur, han i teorien afviste.

Det er vanskeligt at afgøre, i hvilket omfang Frederik Christians synspunkter fik indflydelse på den forordning af 27. sept. 1799, som betød en begrænsning af trykkefriheden. I hvert fald indeholdt den et forbud mod anonymitet, og den bestemte, at publikationer under 24 ark, det vil også sige aviser, tidsskrifter etc., skulle gennemses af politimesteren inden udgivelsen. Men det væsentlige er hertugens klare tanke om trykkefrihedens betydning. I sin opfattelse lå han helt på linie med den store retslærde, A.S. Ørsted, der mente, at pressefriheden var en vigtig forudsætning for, at landet havde en moderat regering og en hæderlig embedsstand.

Holstens indlemmelse

Helt fra giftermålet med Louise Augusta havde Frederik Christian holdt sig for øje, at dermed var der åbnet store, politiske muligheder for augustenborgerne. Han følte en stærk forpligtelse til at fastholde disse muligheder og hindre, at de forspildtes. Derfor var han altid på vagt over for alle direkte og indirekte anslag mod dem, og han vågede over alt, hvad der kunne tydes som en tilsidesættelse af den augustenburgske familie.

Det viste sig i den iver, hvormed han gik op i rangstridighederne med hesserne, den anden af de nært beslægtede kongelige linier. Der lå adskilligt mere end personligt nag bag denne rivalisering, der gik Frederik Christian stærkt på. Det var spørgsmålet om augustenborgernes placering umiddelbart efter den regerende kongelige linie, det gjaldt. Da Carl af Hessen var blevet kronprins Frederiks svigerfar, blev det uundgåeligt, at hesserne placeredes før augustenborgerne, og Frederik Christian reagerede ved at overveje at forlade dansk statstjeneste. Samme forbitrelse følte han, da man efter kronprinsens ægteskab satte spørgsmålstejn ved, om Louise Augusta fortsat kunne bære titlen kronprinsesse.

Også i andre henseender værnede han om, hvad han anså for augustenborgernes rettigheder. Ved aftalerne om Plön og Lyksborg havde augustenborgerne opnået fritagelse for alle overordentlige skatter med undtagelse af skat til prinsesseudstyr. Frederik Christian lagde megen vægt på dette privilegium, da der skulle udskrives ekstraordinære krigsskatter og kom derved i strid med kancelliet, der ikke ville

anerkende en særlig augustenburgsk skattefrihed.

Det skyldtes ikke, at hertugen ikke ville være med til at betale. 1789 havde han hemmeligt betalt faderens bidrag, da denne stod lige så stejlt på familiens rettigheder. Og Frederik Christian stod meget højt på listen af bidragydere ved indsamlingen til genopbygningen af Christiansborg slot, hvor midlerne også skulle bruges til flåderustning. Men han ønskede præciseret, at det var frivillige bidrag, ikke en forpligtelse for det augustenburgske hus.

Disse og andre gnidninger kunne nok belaste forholdet til kronprinsen, der var svingende, men næppe nogen sinde helt hjerteligt. Dertil var de to alt for forskellige. Det spillede dog en rolle, at kronprinsen stedse bevarede en varm forbindelse med søsteren, Louise Augusta, og det fik ham til i et vist omfang at bære over med de sider af Frederik Christians væsen, han ikke forstod. Desuden har han vel været meget godt tilfreds med at have svogeren til at tage sig af universitetet og de højere skoler.

Men han lagde aldrig i forholdet til Frederik Christian skjul på, hvem der var regenten, og efterhånden blev der mere kølig luft mellem svogrene. Frederik Christians pedantiske omstændelighed i diskussionerne i statsrådet trættede kronprinsen, og A.S. Ørsted formoder endog, at det var en medvirkende grund til, at regenten fra 1805 i stigende grad opholdt sig i Kiel, borte fra regeringen i hovedstaden.

Væsentligere er dog Ørsteds understregning af, at der også bestod dyb uenighed mellem svogrene om sager, der lå kronprinsen på sinde. Det gjaldt lovgivningen om muligheden for bønderne til at få deres tiendeydelser ombyttet med en fast afgift i penge i stedet for i naturalier.

Et sådant indgreb i godsejernes rettigheder kunne hertugen ikke acceptere. Han havde ikke noget imod tiendeafløsningen, men det skulle ske ad frivillighedens vej. Det affødte spændinger mellem kronprinsen og hertugen, men den virkelige nedkøling af forholdet begyndte i 1806. Da følte Frederik Christian for alvor slægtens rettigheder truet på et afgørende punkt.

Kronprinsens planer

1806 opløstes det tyske rige som en følge af Napoleonskrigene. Napoleon lod i Regensburg erklære, at han ikke længere anerkendte riget, og kejser Franz nedlagde værdigheden som tysk-romersk kejser. Det måtte få følger for Holsten, der var et tysk rigslæn med den danske konge som hertug.

Kronprins Frederiks ønske var i denne situation at knytte Holsten så tæt som muligt til Danmark. Hans mål havde længe været at skabe den størst mulige enhed inden for sit dansk-tyske rige for at sikre monarkiet i en urolig tid. Nu ville han gå et vigtigt skridt i den retning og gennemføre, som han selv udtrykte det, »Holstens og Danmarks sammenslutning.«

Vi skal ikke i enkeltheder følge de overvejelser og forhandlinger, der fandt sted i den danske regering for at realisere denne målsætning. Det er uden videre klart, at skulle Holsten indlemmes i Danmark, ville det vække arvefølgespørgsmålet til live, fordi - som vi har set - arvegangen var forskellig i Holsten og i Danmark, og det ville berøre de augustenburgske rettigheder. Også den russiske kejsers arverettigheder i hans egenskab af efterkommer af den gottorpske linie skulle der tages hensyn til. Der-

Frederik VI (1768-1839), malet af F. C. Grøger 1809, kort før køligheden mellem ham og Frederik Christian blev til fjendskab p.g.a. det svenske tronfølgespørgsmål.

for måtte den fremgangsmåde, man valgte, også vurderes i en udenrigspolitisk sammenhæng.

Planlæggelsen af de nødvendige skridt kompliceredes af, at regeringen ikke var samlet. I Kiel sad kronprinsen med udenrigsministeren, Chr. Günther Bernstorff, og chefen for Tyske Kancelli, Johan Sigismund Møsting. I København opholdt sig resten af statsrådet med hertugen af Augustenborg som fungerende formand i regentens fravær samt resten af de højeste embedsmænd. Denne opdeling og den deraf føl-

gende komplicerede forretningsgang fik betydning for hændelsesforløbet.

Hertugen gjorde sig sine overvejelser over, hvad Holstens situation efter rigsopløsningen kunne betyde for hans slægt. Brevene, der kunne fortælle os om hans tanker, er imidlertid gået tabt, og vi kan kun konstatere, at han overvejede muligheden af, at hans sønner eller i hvert fald den ældste søn kunne blive hertug af Holsten. Men kronprinsen tænkte i ganske andre baner.

Fra Kiel satte han embedsmændene i København til at udarbejde en bekendtgørelse om Holstens indlemmelse i Danmark. Det er helt tydeligt, at kronprinsen ønskede kongeloven indført i Holsten, hvorved arvefølgen ville ændres til ugunst for augustenborgerne. Blandt hans rådgivere ytredes imidlertid nogen bekymring ved direkte at tage arveproblemet op.

Frederik Christian fik til at begynde med ikke noget at vide om denne udvikling. Han har selv senere oplyst, at han første gang fik at vide, at Holsten skulle indlemmes, under et selskab i København i slutningen af august. Natten mellem 31. august og 1. september blev han så vækket af en stafet fra kronprinsen med et brev til statsrådet. I brevet skrev regenten, at Holsten skulle indlemmes i Danmark ved en deklARATION, som skulle forelægges statsrådet af Tyske Kancelli efter samråd med Departementet for udenlandske Anliggender, og at der skulle handles hurtigt.

Det ramte Frederik Christian hårdt. Han var, skrev direktøren for det udenrigske departement, Joachim Frederik Bernstorff, »i den violenteste agitation« og »i en voldsom tilstand«. Navnlig reagerede han på brevets ord om, at Holsten skulle »indlemmes aldeles og uden nogen betingelse med Danmark«. Det opfattede

han som en klar trussel mod sine arverettigheder, og han fandt det topmålt taktløst af kronprinsen, at denne satte ham i den pinlige situation, at han som ældste medlem af statsrådet skulle lede forhandlingerne om en sag, der ramte ham selv og hans hus så dybt.

Også et andet af statsrådets medlemmer, Ernst Schimmelmänn, reagerede skarpt, men navnlig hertugen viste sin ophidselse og drøftede med stor uro sagen med de implicerede ministre og embedsmænd. Han følte, at han her var bragt i en situation, der kunne betyde en afgørende ændring i hans stilling og i forholdet til det danske kongehus.

J.F. Bernstorff og Christian Rantzau, der var 1. deputeret i Tyske Kancelli, søgte at berolige hertugen med, at de i deres udkast til deklARATION havde undgået at berøre problemet om arvefølgen. Rantzau gik så vidt, at han mod reglerne lod Frederik Christian se udkastet. Men det dæmpede ikke hertugens uvilje. Han troede ikke, udkastet ville gå igennem hos kronprinsen, og han forlangte indføjet en formulering, der direkte reserverede mandsarvingernes, det vil bl.a. sige augustenborgernes arveret til Holsten. Det turde dog ingen føje ham i.

Den 3. september holdtes så statsråd om sagen under hertugens forsæde. Til mødet havde han i strid med forretningsordenen indkaldt Rantzau, der ikke var medlem af statsrådet, mens J.Fr. Bernstorff havde afvist hans opfordring til at være til stede. Disse forholdsregler viser bedre end alt andet den sindsbevægelse, hertugen befandt sig i.

Efter at have oplæst kronprinsens skrivelse afgav Frederik Christian en lang erklæring. Han tilsluttede sig helt planen om at forbinde Holsten politisk med Danmark, men han afvi-

ste, at forandringen måtte få indflydelse på arveforholdene. Han opregnede ulemperne ved at ændre arvefølgen og krævede, at man ikke forbigik hele dette problem i tavshed. Gjorde man det, kunne det kun forklares med den hemmelige hensigt, at man »under alle omstændigheder og for evig tid ville forene Holsten med den danske krone«.

Derefter forlod han mødet og lod de tilbageblevne to statsrådsmedlemmer, Chr. D. Reventlow og Schimmelmänn, behandle det forelagte udkast, som de tiltrådte. Schimmelmänn mente ikke, at udstedelsen af en deklaration alene kunne ophæve eventuelle arvekrav, og Reventlow ville overlade hele dette spørgsmål til fremtiden. Blev det aktuelt, mente han, kunne en uenighed afgøres ved en overenskomst eller ved magt. Sådan kom det jo i virkeligheden til at gå mange år senere, men dette synspunkt tiltalte bestemt ikke kronprinsen.

Hertugen sendte samme aften svogeren et brev, hvori han fremhævede den kritiske og vanskelige tilstand, han befandt sig i. Han forudså, at han kunne miste kronprinsens nåde og tillid, men udtrykte håbet om, at han i hvert fald ville beholde svogerens agtelse. Samtidig traf han forberedelse til, hvis kronprinsens beslutning blev, som han frygtede, da at nedlægge sine embeder og forlade landet. Fra udlandet ville han så højtideligt protestere mod krænkelsen af de augustenborgske rettigheder og derefter også hente sine sønner til sit opholdssted i det fremmede. Louise Augusta og søsteren skulle blive på Augustenborg.

Kronprins Frederik tog hertugens optræden særdeles ilde op. »Min svoger har hemmeligt aflagt sit påtagne patriotiske væsen, og hans holstenske, gamle med modermælken indslugede

had mod det danske kongehus viser sig alt for tydeligt«, skrev han til Schimmelmänn. Og til kancellipræsident Kaas ytrede han, at hertugen på den mest fornærmende måde fremstillede sagen som en krænkelse af sin egen og sin families rettigheder. Så vred var kronprinsen, at han fik ordet nidding bragt i forbindelse med hertugen. Et par breve, som de to yderligere vekslede, bidrog kun til at øge spændingen.

Proklamationen

Imens fortsatte det næsten hektiske arbejde med at udforme erklæringen om Holstens indlemmelse. Formelt blev det et patent ligesom Frederik IV's inkorporationspatent i 1721. Patentet fik datoen 9. september 1806, og det fulgte i princippet det udkast, statsrådet havde tilsluttet sig efter hertugens bortgang. Det betød, at patentet nok fastslog Holstens ubetingede indlemmelse i det samlede monarki, men om arvefølgespørgsmålet blev intet sagt. Det var rådgivernes stærke ønske om at tage hensyn til det hensigtsmæssige og ikke skabe vanskeligheder i forhold til først og fremmest Rusland, der havde sejret.

Det betød imidlertid også, at akten kunne tolkes på forskellig måde. Kronprinsen og hans støtter i regeringskredsen mente utvivlsomt, at med opløsningen af det tyske rige og indlemmelsen var den særlige mands-arvefølge i Holsten forsvundet. Kronprins Frederik ville ikke acceptere, at Holsten nogensinde igen kunne skilles fra resten af monarkiet. Navnlig hans udenrigspolitiske rådgivere lagde derimod vægt på at spille arvespørgsmålet ned, og de tolkede patentet derhen, at »Holsten jo på ingen måde var forenet med kongeriget Danmark som sådant ved fuldstændig inkorporation«.

Frederik Christian følte sig umådeligt lettet over, at sagen endte med, at arvefølgen slet ikke omtaltes. Joachim Fr. Bernstorff fandt ham efter offentliggørelsen af patentet beroliget og ganske munter, »fordi alt nu kunne blive ved det gamle ... og at han ikke af pligtfølelse mod sine efterkommere havde været nødt til at tage skridt, som stred mod hans følelser, og som personligt ville have gjort ham ulykkelig.« Vi skal lægge mærke til, at hertugen specielt var lettet over, at han ikke var blevet nødt til at opgive sine embeder i København, som han ellers så tit havde koketteret med at ville forlade, når han havde lidt besvær af dem.

Kronprinsens irritation over svogerens første optræden blev imidlertid ikke svækket af det brev, hertugen sendte ham et par dage senere. Tværtimod. Frederik Christian skrev, at da patentet ikke gik mod de holstenske liniers rettigheder, var han bragt ud af sin pinlige stilling. Nu kunne han regne med, at hans efterkommere ligesom han selv altid kun skulle adlyde en fyrste af deres egen stamme. Han behøvede ikke at frygte, at augustenborgerne, »hvis kronen ved ægteskab med det danske hus' nærmeste kvindelige arving skulle tilfalde en fremmed prins«, ville blive tvunget til at »bøje nakken under et fremmed åg« og »at lyde der, hvor de efter den ubestridelige ret skulle byde«.

Dermed hentydede han til, at Holsten ville tilfalde hans slægt, hvis den danske krone gik over i kvindelinien. Det mishagede naturligvis kronprinsen, der også oprørtes over det selvbevidste ordvalg i hertugens bemærkninger om, hvad slægtens ret var. Befordrende for det gode klima var det heller ikke, at hertugen skrev, at han nu turde vente, at den hidtidige politik, der gik ud på at forbinde hans og den kongelige

linies interesser ikke skulle afløses af en politik, der systematisk ville forfølge og undertrykke en familie, der stod statsinteressent i vejen.

I virkeligheden var hertugen ikke i tvivl om, som han lidt senere skrev til hertugen af Holsten-Beck, at hensigten at berøve de yngre liniers deres arveret, absolut var til stede. Han var heller ikke mere tryk ved patentet, end at han forberedte et aktstykke med en reservation af familiens arverettigheder, som han ønskede lagt på sagen. Den skulle i fremtiden hindre en forvansket tolkning af patentet.

Det skrev han til kronprinsen, der kort svarede, at det måtte han selv tage stilling til. Kort efter opgav hertugen imidlertid tanken om en reservation. Hans venner i hovedstaden havde indstændigt frarådet ham dette skridt. De frygtede, at kronprinsen måske ikke ville tage imod reservationen, eller at han måske endda ville give hertugen den tilbage på en krænkende måde. Frederik Christian fremhævede desuden senere, at også rigets vanskeligheder under krigen mellem Frankrig og Preussen spillede en rolle for hans beslutning. En intern strid ville have været »lidet ædel, ja, endog strafbar«, skrev han 1811, og tilsvarende ytrede han sig, da han meddelte kronprinsen sin beslutning.

Det skete i et brev af 12. oktober 1806. Heri hed det, at hertugen ikke mere fandt, at deklARATIONEN om Holsten gav anledning til klage eller forbehold fra hans side. Men han understregede, at tavsheden ikke indebar en opgivelse af rettighederne. Arveretten kunne aldrig gå tabt ved tavshed, kun ved et regulært afkald. Så længe det ikke forelå, ville liniens rettigheder og krav bestå i fuldt omfang. »Det glæder mig, at De nu ser den omtalte sag fra et andet synspunkt«, replicerede kronprinsen lakonisk.

Frederik Christians begrænsning

Dermed var striden om arveretten i forbindelse med Holstens indlemmelse i Danmark overstået. Reelt var spørgsmålet dog kun skudt ud i fremtiden, og forholdet mellem kronprins Frederik og hertugen havde fået et alvorligt knæk. Kronprinsen valgte at fastholde en venlig, men reserveret stil over for svogeren, og denne fortsatte med sit administrative arbejde. Den gensidige tillid var imidlertid borte.

Med den opfattelse af arveproblemerne, der i dag er den gængse, kan man ikke bebrejde hertugen, at han følte sig krænket både på egne og slægtens vegne i 1806. Mandsliniernes arvetil Holsten havde aldrig været anfægtet. Hans eget ægteskab var et talende vidnesbyrd om, hvordan den almindelige mening i regeringen havde været, og hvordan man opfattede augustenburgernes placering. Desuden var kronprinsens fremgangsmåde lidet hensynsfuld, og det kunne med rette harme hertugen, at svogeren uden forhandling ville gennemføre en foranstaltning med vidtrækkende konsekvenser for den augustenburgske slægt.

Men også hertugens optræden var kritisabel og i hvert fald ikke klog. Hans vrede løb af med ham, og da han så tilbage på begivenhederne, indrømmede han, at han havde reageret for voldsomt på kronprinsens krav til statsrådet. Hans beslutning om at protestere var ikke, erkendte han, bestemt af »besindig klogskab, men af fortvivlelse«.

Også J. Fr. Bernstorff fandt, at hertugens erklæring i statsrådet indeholdt stærke og uheldige udtryk, der måtte såre kronprinsen. Den senere brevvæksling med regenten kunne kun gøre den allerede voldte skade større og vidnede

ikke om den ro og det overblik, man kunne vente af en mand med lang erfaring på høje, offentlige poster. Engagementet i familiens fremtid, den tyndhudede ansvarsfølelse for slægtens rettigheder, angsten for ikke at slå til ved hævdelsen af dette ansvar og endelig nervøs selvoptagethed bestemte hertugens optræden og ikke den kølige vurdering af mål og midler. Frederik Christian var ingen statsmand, da det gjaldt.

Det svenske tronfølgervalg

Det endelige brud mellem Frederik VI og Frederik Christian kom i forbindelse med det svenske tronfølgervalg 1810. At det kunne komme til en konfrontation mellem de to svogre i den anledning har at gøre med, at en anden augustenborger, hertugens yngre broder, Christian August, allerede året før var blevet draget ind i bestræbelserne på at finde en efterfølger til den svenske kong Karl XIII efter den revolution, der 1809 havde fjernet Gustaf IV.

Christian August

Der er ikke skrevet så forfærdeligt meget om Christian Augusts levnedsløb, bortset fra hans deltagelse i begivenhederne omkring det første svenske tronfølgervalg. En ordentlig biografi af ham foreligger ikke, men han bør dog have en kort omtale på dette sted. Også han er en augustenborger, der - omend kortvarigt - kom til at spille en vigtig rolle i en større sammenhæng.

Christian August var militær. Han havde efter sin uddannelse i den danske hær, hvor han 1790 blev generalmajor, på østrigsk side deltaget i revolutionskrigene og udviklet sine udpræget gode militære evner. Han vendte tilbage til Danmark, og efter en kort periode som kommandant i Fredericia blev han 1803 sendt til Norge som chef for det søndenfjeldske infanteriregiment og kommandant på fæstningen Frederikssten.

Selv opfattede han til at begynde med forflyttelsen til Norge som en slags forvisning til et fjernt sted, men han blev snart en central personlighed i Norge. Krigen mod Sverige gav ham

fuldt op at bestille, og dertil kom problemet med at skaffe forsyninger til landet. Da Norge blev afskåret fra Danmark fra 1807, og vanskelighederne tårnede sig op, blev han fungerende præsident for den såkaldte midlertidige regeringskommission, og al civil og militær magt i Norge var dermed samlet hos ham.

Christian August, der var et langt mere åbent og livligt gemyt end sin ældste broder, vandt en umådelig popularitet blandt nordmændene. Både samtidens og eftertidens vidnesbyrd har været enstemmigt positive, og han indtog en meget stærk position. Kronprins Frederik erkendte fuldt ud de store tjenester, han ydede regeringen i disse vanskelige år, og udnævnte ham 1808 til feltmarskal. 1809 blev han yderligere statholder og øverstbefalende over den norske hær.

I løbet af 1809 blev Christian August nu ganske langsomt draget ind i det hændelsesforløb, der skulle skaffe Sverige en ny tronfølger. Kong Gustaf IV blev fjernet i marts 1809, og et intrigefyldt spil begyndte om den svenske trone. Hertug Karl af Sörmland, der kort efter besteg tronen som Karl XIII, havde ikke arvinger og var dårligt skikket til at lede regeringen. Derfor blev tronfølgerspørgsmålet så vigtigt.

Frederik VI så heri en chance for at forene alle tre nordiske riger under sit scepter, og han begyndte at arbejde for at gøre sin kandidatur gældende i Sverige. Et svensk krav var imidlertid, at rigerne fik en forfatning, hvad den danske konge var meget utilbøjelig til. Desuden gennemførtes de danske forhandlingsfremstød i Sverige temmelig kluntet, og Frederik VI's chancer svandt hurtigt ind.

I Sverige udviklede sig snart den forestilling, at man i stedet burde søge at forene Sverige med Norge. Derved ville man også få en erstatning

Christian August (1768-1810) var med sit valg til svensk tronfølger 1809 den augustenborger, der nåede længst, men alle håb slukkedes ved hans død 1810. Kobberstik af Rossmacler i Leipzig.

for Finland, som man måtte se i øjnene, at man ville miste til Rusland, hvad der jo også blev tilfældet senere på året i 1809. Man forestillede sig, at man ved at vælge Christian August til svensk tronfølger, takket være hans popularitet i Norge, kunne vinde nordmændene for en svensk-norsk union under hans ledelse. Georg Adlersparre, der havde ledet hæertoget mod Stockholm og Gustaf IV, arbejdede ivrigt med denne tanke, og han fandt støtte hos grev Wedel Jarlsberg i Norge, som efterhånden blev leder

af et svensk-orienteret norsk parti. Kong Frederik opretholdt imidlertid sine bestræbelser på selv at blive valgt.

Det var et farligt spil, der hermed åbnede sig om Christian August. Han kunne let bringe sig i situationer, der kunne misforstås, og hans optræden er da også blevet kritiseret. Så vidt man kan se, fastholdt han loyaliteten mod sin konge og ønskede at udnytte den position, han selv havde opnået, til at støtte Frederik VI's skandinaviske planer. På den anden side bød politisk realisme ham at tage nøje i agt, om den danske konge overhovedet havde muligheder for at opnå valg i Sverige. Han afviste enhver tanke om at medvirke til, at Norges forbindelse med Danmark opløstes, men da han måtte anse Frederik VI's muligheder for udtømt, lod han sig juli 1809 vælge til svensk tronfølger.

Dog fastholdt han, at han skulle have sin konges samtykke til at modtage valget, og han fortsatte på posten som Norges kommanderende general helt til freden med Sverige var afsluttet i december 1809. Men dermed kom han i en vanskelig dobbeltstilling gennem årets sidste halvdel, hvor krigen endnu ikke var afsluttet. Han var på en gang udvalgt svensk kronprins og chef for de norske styrker. Frederik VI ønskede stærkt, at Christian August skulle falde ind i Sverige, men han holdt sig tilbage. Han havde gode militære grunde til at tøve, men det gav et godt udgangspunkt for mistolkninger, at han undlod at følge kongens ordrer netop på dette punkt.

Christian Augusts død

På Augustenborg var man naturligvis meget optaget af Christian Augusts karriere og fulgte

udviklingen med spændt opmærksomhed. Af de breve, der veksledes, forstår man, at familien også overvejede de konsekvenser, hans ophøjelse kunne få for slægten. Christian August var ugift, og i 1809 var han 41 år. I familiekredsen drøftede man de mulige emner for et giftermål, men man kunne ikke lade den mulighed ude af betragtning, at han enten ikke blev gift eller ikke i et eventuelt ægteskab fik arvinger, og da kunne der pludselig åbne sig helt nye perspektiver for hertugparrets to sønner.

I januar 1810 drog Christian August så til Sverige, og endnu på dette tidspunkt så det ud til, at han ville arbejde på at fremme den skandinaviske linje, der også var Frederik VI's. I løbet af foråret adopteredes han af Karl XIII og antog som svensk kronprins navnet Karl August. Han vandt hurtigt den svenske befolknings velvilje, som han tidligere havde vundet nordmændenes. I højadelige svenske kredse, hvor hans valg ikke havde vundet bifald, så man dog med skepsis på ham.

Men alle forhåbninger til ham og hans person blev brat tilintetgjort. Ved en tropperevy på Kvidinge hede i Skåne den 28. maj 1810 styrtede han pludselig af hesten og døde, ramt af et slagtilfælde. Der er ikke grund til at tvivle på, at døden havde naturlige årsager. Anstregelserne i de vanskelige år under afspærringen, da han under næsten umulige vilkår havde ansvaret for Norge, og ikke mindst presset i forbindelse med hans valg, havde slidt hans helbred op. Prinsesse Louise havde i de foregående måneder med næsten synsk bekymring fulgt broderens helbred og forudsagt hans pludselige endeligt. Allehånde rygter om forgiftning og mord fulgte dog i kølvandet på den dramatiske begivenhed, og det blev hævdet, at den adelige op-

position havde ryddet den nye kronprins af vejen. Det var baggrunden for, at rigsmarskallen, grev Axel Fersen, blev pryglet ihjel af den ophidsede folkemængde, uden at militær eller ordensmagt greb ind, da Christian Augusts lig blev ført ind i Stockholm.

Christian Augusts pludselige død var en af de mest skæbnesvangre begivenheder i den augustinborgske families historie. I virkeligheden er han den augustinborger, der nåede længst, og til hvem der kunne sættes de største forhåbninger på familiens vegne. Det er ikke urimeligt at gå ud fra, at var han blevet svensk konge med de forestillinger, han havde om det ønskelige i at bringe de tre nordiske riger tættere sammen, havde augustinborgernes skæbne formet sig ganske anderledes, end tilfældet blev. En augustinborger på den svenske trone kunne ikke have undgået at påvirke udviklingen både de nordiske lande imellem og med hensyn til den augustinborgske families stilling.

Men alle disse muligheder blev tilintetgjort på Kvidinge hede, endnu inden de var begyndt at udfolde sig. Christian Augusts bratte død blev i stedet den umiddelbare årsag til, at Frederik Christian blev hvirvlet ind i centrum for bestræbelserne på at finde en ny svensk tronfølger. Herved bragtes han i den situation, der medførte det endelige brud mellem ham og Frederik VI, og det betød en uoprettelig misstemning mellem augustinborgerne og kongehuset, som fik ødelæggende følger for familien.

1810 blev skæbneåret for augustinborgerne.

Frederik Christians kandidatur til den svenske trone

Umiddelbart efter Christian Augusts død, blev Frederik Christians navn i svenske regerings-

kredse trukket frem som en ny mulighed i tronfølgersagen. Det var den gruppe, der havde gennemført Christian Augusts valg, og som arbejdede med de svensk-norske unionstanker, der nu vendte sig til den afdødes broder. En hovedmand i denne retning var Georg Adlersparre, som havde ledet kuppet i 1809, og som nu, selv om han ikke mere var medlem af statsrådet, rådgav den svenske konge.

Efter meddelelsen om Christian Augusts død foreslog han straks, at man skulle vende sig til hertugen af Augustenborg, og han tegnede et meget positivt billede af ham. Bl.a. nævnte han, at hertugen havde to sønner. Det gjaldt om at handle hurtigt. Som nævnt havde ikke alle biligt valget året før af Christian August, og nu var der stigende sympati for, at man skulle foretage et valg, der kunne finde Napoleons billigelse. Adlersparre ønskede ikke at nærme sig Frankrig, og han foreslog derfor Frederik Christian. Dermed kunne han håbe endnu engang at spille på de strenge, der havde sikret valget af Christian August året før og komme sine modstandere i forkøbet.

Planen lykkedes i første omgang. Det svenske statsråd vedtog, at kongen skulle skrive til Augustenborg og samtidig meddele Napoleon, at han agtede at pege på Frederik Christian over for rigsdagens stænder, der skulle vælge den nye tronfølger. Brevet til hertugen afgik straks, og selv om det formelt kun indeholdt en indbydelse til Frederik Christian om at komme til Stockholm for at modtage den afdødes papirer, var det dog et vink om, hvad der kunne være i vente.

Hertugen opholdt sig på Gråsten på sit årlige sommerophold. Han opfattede straks det specielle i brevet, især da han fra sin sidste sammenkomst med broderen få dage før den skæb-

netunge parade i Skåne vidste, at der ikke kunne være tale om ret mange »papirer« eller breve. Han afviste indbydelsen med en henvisning til, at hans sindstilstand efter det tragiske budskab endnu var sådan, at han ikke kunne fremstille sig ved et større hof. Kun hertuginde og kongen fik meddelelsen om invitationen, og Frederik VI undlod i sit svar enhver hentydning til denne oplysning.

Han var stadig optaget af muligheden af selv at komme i betragtning som svensk kronprins og arbejdede både på det diplomatiske og på det agitoriske plan. F.eks. lod han balloner sende op ved Helsingør, så de kunne bringe opråb til fordel for hans kandidatur over på den svenske side af Sundet. Hertugen var klar over kongens interesser i sagen, men begyndte samtidig at høre rygter om sine egne muligheder, og han var straks på det rene med, at han udadtil måtte optræde, som om han overhovedet ikke havde anelse om, hvad der foregik. Han overvejede iøvrigt at søge en længere orlov fra sine pligter i hovedstaden, uden at vi dog kan fastslå, om det skyldtes, at han ønskede at frigøre sig i forhold til de forpligtelser, han tjenstligt havde over for kongen. I hvert fald ærgrede han sig senere over, at han kun havde tænkt på orlov og ikke taget sin afsked. Det ville have stillet ham friere i det, der nu skete.

I København arbejdede Frederik VI og hans rådgivere energisk for at få kongen valgt i Sverige. Ret hurtigt tog kongen direkte kontakt med hertuginde Louise Augusta for gennem hende at påvirke hertugen til at holde sig tilbage. Den 16. juli sendte han hende således med ilbud en meddelelse om, at han håbede at forene de tre nordiske riger under sin regering. Brevet var forsynet med 3 segl som tegn på, at det

skulle bringes frem i største hast. Uden hensyn til mand eller heste skulle det efter reglementet bringes frem med en hastighed af 1 mil i timen. Det viser den vægt, kongen lagde på at få hertuginde på sin side, og han understregede i brevet, at hans tilladelse var en forudsætning for, at hertugen kunne modtage et eventuelt tilbud om den svenske krone.

Da dette brev nåede til Gråsten, havde hertugen imidlertid allerede fået den afgørende forespørgsel fra den svenske konge. Samme dag, som Frederik VI skrev, ankom Christian Augusts tidligere adjudant, oberstløjtnant Holst, til hertughoffet med den svenske forespørgsel, om Frederik Christian ville modtage valget, hvis det faldt på ham. I så fald ville han blive foreslået for rigsdagens stænder.

Hertugen skrev omgående til kongen og forelagde ham sagen som chef for kongehuset. I loyale vendinger spurgte Frederik Christian, om det stemte med kongens planer, at han afviste valget, eller om hans valg ville være at foretrække, hvis Frederik VI ikke selv kunne blive valgt. En afvisning af kronen ville ikke være et offer for ham, hvis den i stedet kunne tilfalde den danske konge, skrev hertugen.

Man skal lægge mærke til, at Frederik Christian straks fra begyndelsen forbandt sine egne handlemuligheder med Frederik VI's udsigter til at blive valgt. Der er ikke tvivl om, at hertugen - med rette i øvrigt - anså kongens chancer for meget små, og at han prøvede at agere på en sådan måde, at han og hans families muligheder ikke forspildtes. Men gå uden om kongen hverken kunne eller ville han. Dermed bragtes han let i en tvetydig situation.

Risikoen herfor øgedes, fordi Frederik VI og hans rådgivere ikke var interesseret i at give

hertugen klar besked og heller ikke uden videre ønskede, at han skulle forsvinde helt ud af spillet. Primært ønskede de kongen valgt, og som en anden mulighed talte de om prins Christian Frederik, den senere Christian VIII. Men kunne disse muligheder ikke gennemføres, ville den augustenburgske løsning være at foretrække som den sidste mulighed for at opnå valg af en kandidat med tilknytning til det danske kongehus og udgå en fremmed.

Hertil kom, at husfoged Ebeling, der skulle bringe hertugens brev til København og returnere med svaret, var meget længe undervejs. Frederik Christian kom derfor til at vente på svogerens kommentar, mens Holst og endnu en svensk udsending gik og afventede hans beslutning på Gråsten. Det betød et pres på hertugen, der til sidst satte sig til at skrive et udkast til svar til den svenske konge.

Det blev en betinget accept af et eventuelt valg. Frederik VI's godkendelse ville naturligvis være nødvendig, skrev hertugen, men han var rede til at modtage den svenske krone, hvis det var alle stænders og ikke bare et enkelt partis ønske. Han stillede dog den betingelse, at han efter valget fik lov til at adoptere den styrtede konges søn, prinsen af Vasa. Dermed ville han forebygge intriger fra det parti, der stadig ønskede kongehuset tilbage. Senere kunne det så afgøres, om den svenske prins eller hertugens egne sønner skulle arve tronen. Også en adoption af Frederik VI for at fastholde muligheden af at forene de tre nordiske riger indgik i hertugens overvejelser. Men de svenske udsendinge afviste, at den danske konge havde nogen som helst støtte i Sverige.

Frederik Christians plan var nu, at Holst på tilbagerejsen skulle gøre holdt i København og

vide brevet til Frederik VI. Hvis kongen godkendte hertugens skridt, skulle Holst bringe brevet videre til Sverige. Men hvis kongen nægtede at billige hertugens valg, skulle Holst mundtligt meddele et afslag til den svenske konge.

Før hertugen havde nået at aflevere brevet til den utålmodigt ventende Holst, kom Ebeling imidlertid omsider tilbage med brev fra kongen. Frederik VI svarede ikke direkte på hertugens forespørgsel, men nøjedes med at oplyse, at han selv officielt havde meldt sig som tronkandidat, og at han havde de bedste forhåbninger om at samle de tre riger. Han ventede støtte fra Napoleon, og han sluttede med en bemærkning om, at svenskekongen kunne foreslå, hvem han ville, men afgørelsen lå hos stænderne.

I et samtidigt brev til hertuginde talte kongen om, at han måtte handle klart mod sin svoger, og han skrev, at han aldrig som privat ville attrå en kongekrone. Frederik Christian var da heller ikke i tvivl om, at kongens brev skulle opfattes som et negativt svar, og han skrev omgående et nyt, ganske kort brev til den svenske konge.

Heri understregede han sine pligter over for den danske konge, hvis godkendelse af hans valg var nødvendig. Han forstod nu, skrev han videre, at den store og gavnlige plan om at forene de tre riger stod i vejen for hans valg, så meget mere som den danske konge havde meldt sig, og hans plan fandt støtte hos den franske kejser. Derfor kunne han og hans familie ikke mere komme i betragtning.

Det var, som historikeren Aage Friis har fremhævet, i høj grad et afslag, der var sat på skruer. Hvis Frederik VI havde udsigt til at komme igennem med sine planer, så kom augu-

stenborgeren ikke i betragtning. Men hertugen vidste udmærket, at Frederik VI var uden chancer. Tilmed viste han Holst sit første brev med den betingede accept, og svenskerne var da heller ikke i tvivl om, at hertugen ikke med sit brev fuldstændig havde afvist at modtage et valg, og de fortsatte med at søge et sådant valg gennemført på rigsdagen.

Også Frederik VI undredes over den dobbelte bund i hertugens svar, og var han i tvivl om svogerens holdning, bortvejredes den af det følgebrev, hvormed Frederik Christian sendte ham en kopi af sit svar. Heri gennemgik hertugen alle de grunde, der talte imod de forudsætninger, der skulle opfyldes, for at Frederik VI kunne gennemføre en nordisk union. Svenskerne ville forlange, at alle tre lande havde en fri forfatning, og hertugen vidste udmærket, at så langt ville Frederik VI aldrig gå. Men først og fremmest ville den russiske uvilje mod en union være uovervindelig.

Brevets slutning var utvetydig. Han ønskede ikke den svenske krone, skrev Frederik Christian, og han ville ikke i smålig ærgerrighed række ud efter den. Men hvis den af en højere hånd og uden hans medvirken blev sat på hans hoved, kunne han ikke afvise den. Han havde i så fald et hensyn at tage til sine børn, til Sverige, til sit fædreland, ja, også til den danske konge og hans hus.

Frederik Christian havde altså ingenlunde opgivet tanken om at blive svensk kronprins, og den videre udvikling i Sverige, som Holst holdt ham underrettet om, bestyrkede hans forhåbninger. Statsrådet foreslog rigsdagen at vælge hertugen, og det såkaldte »sekreta utskottet«, der skulle forberede valghandlingen, indstillede ham også til valg. Alt så derfor i begyndelsen af

august 1810 ud til, at Frederik Christian ville komme til at efterfølge broderen og åbne en ny fremtid for det augustenburgske hus.

Fange på Als

Men netop på dette tidspunkt ændredes situationen totalt. Den 10. august meldte kongens overadjutant, Hans Staal von Lützen, sig på Augustenburg, hvor hertugfamilien nu opholdt sig, med et brev fra Frederik VI, dateret 8. august. Heri meddelte kongen, at et parti i Sverige havde besluttet at bortføre hertugen fra Als for på et krigsskib at bringe ham til Sverige. Det kunne kongen ikke tillade, for kun hans billigelse kunne gøre hertugen til svensk tronfølger, og den tilladelse havde han ikke givet. Selvom han tvivlede på rygtets sandhed, sendte han alligevel nu en roflotille af kanonbåde til Als for at garantere hertugens sikkerhed.

Hertugen måtte holde gode miner til dette dramatiske spil, men han blev hurtigt klar over, at hensigten var at holde ham fast på Augustenburg og hindre, at han uden om kongen skulle modtage et eventuelt svensk valg. Intet tyder på, at der har været planlagt et svensk bortførelsesforsøg. Tværtimod er det åbenbart, at hertuginde Louise Augusta bag hertugens ryg spillede sammen med sin kongelige broder i dette forsøg på at modvirke Frederik Christians svenske muligheder. v. Lützen rapporterede direkte til hertuginde, og kongen henviste ham til sammen med hende at afgøre, hvornår situationen tillod ham igen at forlade Als.

Frederik Christian måtte føle denne affære som en stor ydmygelse, og fra dette øjeblik brast den sidste forbindelse mellem ham og det danske kongehus med skæbnsvangre følger for augustenerne. Hertil kom den personlige bit-

terhed, da han senere erfarede om hustruens andel i begivenhederne og blev klar over den intrige, der havde udspillet sig mellem hende og broderen med v. Lützen som hjælper og spion. 1810 sårede ham dybt og betød et personligt sammenbrud for ham.

Ironisk nok havde kongens indgreb slet ikke været nødvendigt. I Sverige udviklede tingene sig i netop de samme dage til hertugens ugunst. En stærk indsats for at styrke den franske marskal Jean Baptiste Bernadottes kandidatur havde som bekendt fremgang. Da »sekreta utskottet« i midten af august igen behandlede sagen, pegede et overvældende flertal på Bernadotte eller prinsen af Ponte Corvo, som han jo også hed. Selv nogle af hertugens hidtil stærkeste fortalere havde nu skiftet parti, og 21. august valgtes Bernadotte definitivt til svensk tronfølger.

Vi ved fra v. Lützen, hvordan meddelelsen herom virkede på hertugen. De to havde promeneret i parken, og Frederik Christian havde talt med fortrøstning om sine chancer, da stafetten med den svenske konges meddelelse om valgets udfald ankom. Efterretningen »satte sig straks i hans ene ben og derefter i maven, hertugen har nu mavekrampe, dog var han oppe dermed. Men ligeså nedslaget hans durchlauchtighed er, ligeså lykkelig føler hendes kongelige højhed med prinsessen og prinserne sig.«

Den svenske konge hentydede i sit brev kraftigt til, at Frederik VI's blanden sig i valgkampen havde svækket hertugens position, og Frederik Christian var givetvis også af den opfattelse, at kongen var skyld i sagens ulykkelige udgang for augustenerne. I virkeligheden var det ikke tilfældet. Som nævnt var Frederik Christian ført frem af taktiske grunde, og fordi man regnede med, at han som Christian August

havde støtte også i Norge. Hertugens person var ganske ukendt, og hvad man efterhånden hørte, tydede ikke på, at han kunne blive den kraftfulde regent, man havde brug for i Sverige. Derfor kunne han let trænges i baggrunden, da fordelene ved at tage Bernadotte - også m.h.t. en eventuel svensk-norsk union - begyndte at gøre indtryk. Den augustenburgske hertug var en svag brik i det indrepolitiske, svenske spil, og det var her afgørelsen blev truffet.

Men for hertugen tog det sig anderledes ud, og i hvert fald måtte han finde sin kongelige svogers optræden både nedværdigende og oprørende. Han var helt på det rene med, at han nu måtte nedlægge sine embeder, men ventede, for ikke at give det udseende af at have handlet overilet, til slutningen af oktober med at bede om sin afsked. Til Holst skrev han, at hans tilbagetræden skulle »være et offentligt bevis på hans utilfredshed, og han ikke af sagtomhed havde afslået en krone.«

Frederik VI gjorde ham ikke afskeden let. Hertugen måtte flere gange bede om et definitivt svar på sin ansøgning, og til sidst erklærede han, at den manglende reaktion fra kongens side måtte være udtryk for, at afskeden var bevilget. I breve til sine ministerkolleger tog han afsked med dem, og symbolsk sendte han sine nøgler tilbage.

Denne optræden gjorde Frederik VI meget vred, og han meddelte hertugen, at han ingenlunde kunne fremskynde sin egen afsked, og endnu et par dybfrosne breve veksledes mellem de to svogere i april 1811. Kongen understregede, at han ville afskedige hertugen, når det passede ham, og Frederik Christian svarede, at den formelle afskedigelse ikke ville ændre noget videre i hans forhold. Siden udvekslede kongen og

Prins Christian Frederik (1768-1848), den senere Christian VIII, så med skepsis på Frederik Christians optræden over for Frederik VI. 1815 ægtede han hertugens datter Caroline Amalie og samme år blev han malet af F.C. Grøger.

hertugen kun helt formelle lykønskings- og nytårsbreve. At forholdet til kongehuset under den svenske episode blev særdeles køligt fremgår også af, at tronfølgeren, prins Christian Frederik, i juli 1810 skrev, at hertugen ikke kun var dansk. Og hans sønner var allerede Danmarks modstandere.

Formentlig har det ikke passet Frederik VI, at hertugens afsked skulle kunne opfattes som en demonstration og en kritik af hans behandling af svogeren. Desuden ærgrede hertugens »selvtægt« ham. Afskeden og tidspunktet for den

var kongens afgørelse, og hertugen skulle ikke have lov til at optræde med andre rettigheder end enhver anden undersåt. Resultatet blev, at hertugens bitterhed yderligere forstærkedes. Bag kongen stod igen hertuginde, som opfordrede broderen til at udsætte afskeden for at udskyde det øjeblik, hvor bruddet mellem konge og hertug var helt fuldbyrdet.

Arven til fremtiden

Men fuldbyrdet blev bruddet, og Frederik Christian levede sine sidste år på Augustenborg, mærket på sjæl og legeme af oplevelserne i 1810 og tynget af den kulde, der som en konsekvens var opstået mellem ham og hustruen. Hertuginde gav nu regelmæssigt i sine breve til broderen oplysninger om Frederik Christians kritiske bemærkninger, og hun udtrykte åbent sin frygt for, at han ville påvirke sønnerne til en fjendtlig holdning over for kongehuset. Hendes breve medvirkede langtfra til at bedre forholdet mellem kongehuset og Augustenborg, og hendes frygt var begrundet, for så vidt som hertugen nu brugte en stor del af sin tid på at gøre status over slægtens rettigheder og give sine sønner en baggrund for at hævde dem.

Dette arbejde skete under fuld indflydelse af den dybe bitterhed, Frederik VI's optræden over for ham havde afsat i hans sind. Det viste sig, da han i vinteren 1810-11 samlede og afskrev de breve, han havde vekslet med Frederik VI i forbindelse med både planen om Holstens indlemmelse i Danmark 1806 og det svenske tronfølgervalg 1810. Han forsynede brevene med indledninger om sin optræden i de to situationer. Dermed ville han vise sine sønner og eftertiden, at han af alle kræfter havde forsvaret sin slægts rettigheder mod kongehusets anslag. Kopier af materialet deponeredes flere forskellige steder for at sikre, at det ikke gik til grunde eller blev tilintetgjort.

Hertugens mistænksomhed viste sig ved, at han som en ekstra sikkerhedsforanstaltning sendte de originale breve til udlandet. I en forseglet pakke blev de overleveret i fyrstinde Pau-

line til Lippes varetægt. Hun havde livet igennem stået både hertugen og prinsesse Louise meget nær og havde endda af den grund lært sig dansk. Når hertugens ældste søn fyldte 25 år, skulle brevene udleveres til ham.

Slægtens ret

Men Frederik Christian lod det ikke blive ved denne påvirkning af sine efterkommere. Umiddelbart efter gav han sig i lag med en samlet fremstilling af de augustenburgske arverettigheder. Han begyndte arbejdet i foråret 1811, og et års tid senere havde han en første version klar til fyrstinde Pauline. Den arbejdede han videre med, og i vinteren 1812-13 færdiggjorde han en »historisk fremstilling af huset Slesvig-Holsten-Sønderborgs rettigheder og krav«. Heri giver han en historisk begrundet gennemgang af husets arvekrav.

Fremstillingens hovedlinie er en påvisning af, at hvis den kongelige mandslinie skulle uddø, vil både Slesvig og Holsten tilfalde de yngre linier af huset Slesvig-Holsten. Den historisk-retslige begrundelse var forskellig for de to hertugdømmer, men hertugen var ikke i tvivl om, at hans hus havde arveret til dem begge. Han var også på det rene med, at denne opfattelse afveg fra den gængse.

Vi har set [s. 197 ff.], at da ægteskabet mellem Frederik Christian og Louise Augusta aftaltes, mente de danske statsmænd, at augustenburgernes arveret alene vedrørte Holsten, mens Slesvig ville følge kongeriget. I den augustenburgske familie havde man imidlertid stedse anset arveretten til begge hertugdømmer for et faktum, og dette synspunkt ville hertugen nu cementere gennem sin historiske undersøgelse.

Han gjorde det i tydelig fortsættelse af de synspunkter, der lå bag hans optræden i 1806, da han jo også med styrke havde talt om augustenborgernes ret til at byde og ikke lyde under visse omstændigheder [s. 229].

Den historiske udredning indeholdt ingen overvejelser over de politiske konsekvenser af det augustenborgske synspunkt. De kom i de »betragtninger, foranlediget af vedlagte historiske afhandling«, som hertugen afsluttede den 28. februar 1813. Denne dato bør man mærke sig. For i disse »betragtninger« nedfældede han de tanker, som blev grundlaget for den augustenborgske politik i den følgende generation.

Frederik Christian indså, at det ville blive et politisk anliggende at løse den konflikt, der tydeligvis bestod mellem arveforholdene i monarkiets forskellige dele. Enten måtte de yngre linier vige, så kongelovens arvefølge udstraktes til hertugdømmerne, eller kvindeliniernes måtte opgive de rettigheder til den danske krone, de havde fået i 1660. Heri lå, at et medlem af mandsstammen med arveret til hertugdømmerne [en augustenborger] måtte overtage den danske trone. Alternativet var monarkiets opløsning.

I den forbindelse pegede hertugen på det ejendommelige i, at takket være den kvindelige arveret, havde en række fjerne europæiske slægter en - omend fjern - arveret til den danske trone, mens de yngre indenlandske linier af kongehuset var udelukket fra den. For ham var det indlysende, at skulle situationen indtræde, hvor arvespørgsmålet blev akut, ville det være i landenes og befolkningernes interesse at holde monarkiet sammen under en dansk fyrstelinie. Det blev et hovedsynspunkt i den augustenborgske politik.

Hertugen mere end antydede, hvad der kunne ske af ulykker, hvis de yngre mandslinier, og hermed mente han naturligvis først og fremmest augustenborgerne, i en sådan krisesituation bestod af talentfulde og stærke mænd. Kunne man tænke sig, at de tålmodigt ville finde sig i, at deres rettigheder blev taget fra dem? Tværtimod ville de have langt bedre politiske muligheder end tilhængerne af kvindeliniernes ret, fordi de kunne opfordre folket til at vælge »sønner af den gamle kongeslægt« i stedet for »en indgiftet slægt, der grundede sin ret på kongeloven, og hvis navn og våben bekræftede, at det var en fremmed stamme«.

Frederik Christian slog ganske vist kors for sig ved tanken om et sådan valg, der jo ville være en opfordring til at omstyrte forfatningen. Men han undlod ikke at nævne, at mandslinien jo netop ville have denne mulighed for at tilbyde en ophævelse af kongeloven til fordel for en anden forfatning, der dels løste arveproblemet og sikrede statens enhed dels »tilbød garantier mod kongemagtens udarten og misbrug«. Ville mon folket være døv for en sådan tale?

Hertil kom udenrigspolitiske overvejelser. Selv om augustenborgernes rettigheder til hertugdømmerne ophævedes, ville disse ikke uden videre tilfalde de danske prinsesser og deres efterkommere. De næste berettigede ville være det gottorpske hus. Den russiske zar, chefen for alle gottorpske linier, ville derved få mulighed for at gøre krav på i hvert fald Holsten med dette områdes vigtige stilling i Tysklands flanke. Det ville give problemer for de tyske stater, og derfor ville den sønderborgske linie være vigtig for de europæiske magter, idet den stod imellem den danske kongelinie og Gottorp. Augustenborgerne ville kunne hindre den russiske mulighed i

De to augustenborgske prinser, som Frederik Christian knyttede sine forhåbninger til, tegnedes 1805 af Heinrich Plötz. Her er det den senere hertug Christian August (1798-1869).

Prins Frederik (1800-65), der senere fik tilnavnet Nør, her som 5-årig i Heinrich Plötz' streg med pandehår og lille bolero med snorebesætning.

Holsten, og derfor vil de europæiske magter ikke være »døve og ligegyldige over for en anmodning om beskyttelse og bistand«. Også dette moment blev centralt i den augustenborgske politik.

Hertugen mente, at han var den, der bedst kunne rejse denne sag, og at tidspunktet var det bedst tænkelige. Han selv var, skrev han, kendt som en loyal statstjener, hvem ingen kunne mistænke for hemmelige revolutionsplaner. Tre ar-

vinger til både kongeriget og hertugdømmerne var i live, nemlig prins Christian Frederik [den senere Christian VIII] hans broder, arveprins Ferdinand, og hans søn, prins Frederik [den senere Frederik VII]. Derfor lå en mulig arvekonflikt langt ude i fremtiden, og der var tid til i al ro at bestemme, hvordan man ville undgå den. Eventuelt kunne samtlige sønderborgske prinser ved adoption gøres til medlemmer af det danske kongehus, eller der kunne tænkes andre

måder, så alle fjendtlige hensigter linierne imellem én gang for alle bragtes ud af verden.

Der var adskillig realisme i Frederik Christians vurdering af de indre og ydre politiske problemer i arvesagen. I hvert fald kom de hovedpunkter, han fremhævede, til at spille en rolle i den følgende udvikling. Men han fejlbedømte sin egen stilling og de konsekvenser, det ville få at rejse sagen. En tilskyndelse hertil følte han i, at så meget ændredes i revolutionens og Napoleonskrigenes kølvand, og at et nyt Europa var ved at formes. Det kunne godt betragtes som en god grund til også at få det danske monarkis fremtid sikret. Men et initiativ fra hans side kunne jo lige så vel tolkes som et forsøg på at udnytte den urolige tid til at fremme sin egen og familiens snævre interesser med indre vanskeligheder i staten til følge.

Det fik han at vide, da han indviede en snæver kreds i sine tanker. Han sendte de to fremstillinger til den erfarne politiker, J.S. Møsting, der indtil da havde været præsident for Slesvig-Holstenske Kancelli, og som netop havde overtaget ansvaret for statens finanser, samt til sine tidligere medarbejdere i universitetsdirektionen, Moldenhawer, Malling og Engelstoft. De forfærdedes alle over, hvad hertugen nu var i færd med, og rådede ham indstændigt til at holde sine tanker helt for sig selv. Moldenhawer karakteriserede endog arbejderne som de mindst vellykkede fra hertugens pen i de mange år, de havde kendt hinanden.

Først og fremmest var de alle fire enige om det helt fatale i, at Frederik Christian åbent lagde op til et angreb på kongeloven, rigets forfatning og fundamentet for kongens magt. Uden at de skrev det direkte, tænkte de alle på den hårde straf, der kunne følge en så alvorlig for-

seelse, og de forudså kongens meget kraftige reaktioner, hvis han fik nys om sagen. Ikke blot ville kongens forholdsregler ved det svenske valg pludselig tage sig ud som visdom, skrev Moldenhawer, men han ville blive tvunget til langt alvorligere skridt. En offentliggørelse af afhandlingerne ville ingen fordele give, men føre alvorlige ulemper med sig, vurderede Møsting. Den offentlige mening ville træde skarpt op mod hertugen, og der ville provokeres en spænding mellem ham og majestæten med meget ulykkelige følger for det augustenburgske hus.

Hertugen reagerede bittert og personligt krænkede på denne kritik. I virkeligheden afbrødes med denne brevveksling hans sidste forbindelse med det miljø, han havde bevæget sig i størsteparten af sit liv. Men han tog advarslerne så alvorligt, at han lagde papirerne hen i sit arkiv. Samtidig med, at det augustenburgske program i arvesagen var formuleret og sat i forbindelse med de politiske vilkår, var det blevet ganske klart, hvilken modstand det ville møde, og hvilke storme det kunne udløse.

Den augustenburgske arv

I den korte tid, Frederik Christian endnu havde at leve, fulgte han den politiske udvikling i Tyskland og Frankrig i forbindelse med Napoleons svækkelse, og han levede stærkt med i tronfølgeren, prins Christian Frederiks norske politik. Prinsen var jo godt på vej til at blive hertugens svigersøn [s. 79], og Frederik Christian var optaget af de forfatningsmuligheder, der viste sig i Norge.

Men hans aktivitet var begrænset af det knæk, hans svage konstitution havde fået af de

muligheder, hans ægteskab havde åbnet ham, og til den position, han havde indtaget i samfundet, fik hans liv et tragisk forløb, og han døde som en bitter mand.

Uden egen skyld i denne skæbne var han ikke. Hans tørre og hypokondre personlighed havde ikke det rette format, heller ikke til, at han kunne efterlade sig epokegørende resultater i sit administrative arbejde, og han greb fejl, da vanskelighederne meldte sig. Fortrolige, hvis råd kunne have hjulpet ham, forstod han ikke at skaffe sig. Dertil var hans selvfølelse og hans standsbevidsthed for stærk. Hans dybeste engagement var hans pligtfølelse over for familien, og ved sin død havde han koncentreret alle sine forhåbninger på sønnernes udsigt til at realisere familiens muligheder.

Da han sammenskrev sine oplevelser under det svenske tronfølgervalg, var det i høj grad for at formane sønnerne til at være rede til at hævne den uret, deres fader havde lidt. Når lejligheden er der, »og ære og pligt opfordrer jer til at benytte den«, skrev han, »da udnyt den med mod og talent til folkets bedste. Min velsignelse vil hvile på jer«. Netop dette afsnit af udredningen findes karakteristisk nok i en afskrift med påskrift af sønnen, Christian August, som altså har fundet det væsentligt at trække det frem.

På samme måde var de politiske betragtninger over arvefølgen 1813 i høj grad rettet til efterkommerne og blev det så meget desto mere, da de måtte holdes inden for familiens kreds. Betragtningerne afsluttedes med en opfordring til sønnerne og deres mandlige efterkommere til at hævde familiens rettigheder med mandig værdighed og med alle de midler, som kan forenes med ære og pligt. Samtidig lagde faderen dem på sinde aldrig at glemme fædrelandet og

dets sande interesser. Iøvrigt mente han, de kunne se fremtiden roligt i møde. »Skulle arvefaldet nærme sig i deres tid, så vil statens interesse tale så højt for deres sag, bringe egennyttens og lidenskabernes skrig til tavshed og nedrive den afmægtige barriere for de modstående foranstaltninger og forordninger«.

Det blev en ledetråd for sønnerne, der følte sig dybt forpligtet på faderens synspunkter, som han havde udtrykt dem i den sidste del af sit liv. Derved kom Frederik Christian til at lægge grunden til den næste og afgørende fase i den augustenburgske historie, og han fik en dyb og skæbnesvanger indflydelse på dens forløb.

Christian August II

Det blev først og fremmest den ældste af Frederik Christians sønner, Christian August, som kom til at præge denne udvikling. I et vist omfang skete det sammen med den yngre broder, Frederik, som jo via sit gods fik tilnavnet prinsen af Nør. Men Christian August var familiens overhoved efter faderens død. Han var den politisk set mest begavede af de to og navnlig den mest udholdende, så han blev den bestemende for den politiske linie, selv om Nør i offentligheden tidvis faldt mest i øjnene. Det er derfor rimeligt at skildre perioden med udgangspunkt i Christian August og inddrage prinsen af Nør undervejs.

I modsætning til faderen havde Christian August efter udenlandsrejse og ægteskab slået sig ned med sin familie på Gråsten og Augustenborg. Han opholdt sig kun sjældent og i korte perioder i København, og han beklædte aldrig et embede eller en anden offentlig stilling. Han udfoldede sin politiske virksomhed som privatmand og som medlem af den slesvigske stænderforsamling i 1830'erne og 40'erne. Heller ikke litterært eller på anden måde gjorde hertugen sig bemærket uden for sit daglige arbejde med godsernes drift. Det er følgelig hans politiske virksomhed, der skal omtales på de følgende sider.

Alsiske problemer

Christian Augusts forkærlighed for at opholde sig på sine godser skyldtes først og fremmest hans egen tilbøjelighed, men den havde også at gøre med det forhold, han følte sig i til kongehuset. Helt fra sin tidligste ungdom var han

påvirket af den holdning, hans far havde indtaget til Frederik VI i sine sidste år, og han følte sig stærkt forpligtet på de synspunkter og forventninger, Frederik Christian havde efterladt ham og broderen. Kongens afvisning og senere kølige accept af hans ægteskab bidrog ikke til at bedre hans følelser over for hoffet i København. Han kom der ikke gerne i Frederik VI's tid, og hertuginde viste sig slet ikke ved hoffet. Næsten stærkere end faderen gik Christian August op i de rang- og placeringsproblemer, der ikke var mindsket ved hans giftermål med en ikke-fyrsteligt.

Arven fra faderen viste sig tydeligst i den nidkærhed, hvormed han i alle sager afviste reelle og formentlige angreb på sine rettigheder. Det sås bl.a. i administrationen af kirke- og skolevæsenet på hans augustenburgske besiddelser i de år, da de berømte skoleanordninger, der 1814 udstedtes for henholdsvis kongeriget og hertugdømmerne, skulle føres ud i livet.

Det måtte give anledning til overvejelser på Als, hvor jurisdiktionen var meget indviklet. I alle verdslige sager gjaldt slesvigske ret, og administrationen lå under Tyske Kancelli og overretten på Gottorp var appelinstant. Men i kirke- og skolesager hørte øen til Fyns stift. Det vil sige, at på dette felt gjaldt Danske Lov, og øverste administrative myndighed var Danske Kancelli. En yderligere deling lå i, at Nørherreds fem sogne hørte under Nordborg Amt, og her udnævntes præsterne af kongen efter indstilling fra Danske Kancelli. I Sønderherred derimod havde hertugen patronatsretten, så han havde kaldsretten til præsterne og tog sig af skolevæsenet. Her vågede han strengt over ethvert forsøg på at begrænse de augustenburgske rettigheder.

Prinsesse Caroline Amalie (1796-1881) gjorde ved sit ægteskab med Christian Frederik tronfølgeren til augustenborgernes svoger, uden at det i det lange løb forbedrede forholdet mellem dem og kongehuset. Malet 1815 af F. C. Grøger.

Et sammenstød var noteret allerede i faderens sidste år, da biskoppen i Odense foreslog, at det foreløbige reglement for almueskolevæsenet skulle indføres også på Als. Det ville Frederik Christian bestemt ikke være med til, og han henviste til den krænkelse af hans rettigheder som skolepatron, der ville være tale om. Al indblanding fra kongelige embedsmænd afvistes med største iver fra augustenburgsk side, skrev amtmanden på Nordborg.

Denne første storm lagde sig, da bispen ved selvsyn konstaterede, at der intet var at udsætte

på det augustenburgske skolevæsen. I flere henseender lå det endog langt foran skolevæsenet på Nordals. Da almueskolen definitivt fik sine reglementer i 1814, lod sagen sig imidlertid ikke længere udskyde. Men Christian August og hans rådgivere fulgte faderens linie op med en skarp afvisning af at give afkald på den ret, hertugen hidtil i praksis havde haft til at ordne det sydalsiske skolevæsen.

Derved kom man på Augustenburg i strid med både provst Ebbesen i Svenstrup, der ønskede en tilpasning af hele det alsiske skolevæsen til det danske, og biskoppen i Odense. Men hertugen gav sig ikke, og et første resultat af kampen blev oprettelsen af det særlige alsiske bispedømme i 1819. Dermed undgik man at gribe ind i de indviklede retslige forhold på øen, og man håbede gennem oprettelsen af bispedømmet at have skabt en administrativ ramme til at løse øens kirke- og skoleproblemer under ét. Ideen til denne konstruktion var muligvis Frederik VI's egen. Man håbede, at det ville gøre hertugen mere fremkommelig, når han skulle forhandle med en biskop og ikke med en amsprovst.

Dette fromme ønske gik imidlertid ikke i opfyldelse. Hertugen stod stejlt over for den nyudnævnte biskop, Stephan Tetens' forslag om i en kommission at overveje, hvordan den danske skoleanordning kunne indføres på Als. En sådan kommission var en indblanding i hans rettigheder, hævdede han, og han reserverede sig disse rettigheder for det tilfælde, at der gennemførtes ændringer i skolevæsenet.

En overgang overvejede han ligefrem uden videre at udstede en anordning for de hertugelige skoler, men besindigere folk i hans omgivelser fik ham fra det. I stedet valgte han at rejse

til København i største hemmelighed for hos kongen at udvirke, at han fik lov til selv at udstede et skolereglement. Så vidt ville Frederik VI dog ikke gå, fordi det ville være at acceptere, at hertugen kunne handle selvstændigt på et område, hvor det i sidste instans var kongen, der havde afgørelsen. Han gik dog med til, at Christian August efter drøftelse med Danske Kancelli udarbejdede et skoleregulativ, som kongen derefter skulle godkende. Samtidig ophævede han den kommission, der havde været årsagen til hertugens aktion.

Det var for så vidt en velvillig afgørelse, der som oprettelsen af bispesædet søgte at imødekomme hertugen i selve sagen uden at give ham principielle indrømmelser. Nu fik Christian August nok lov til at reglementere skolevæsenet på sine alsiske godser, men det blev fastholdt, at Danske Kancelli blev inddraget, og at kongen havde den øverste myndighed. F.eks. gav Frederik VI samtidig samtykke til, at Sønderherred kunne fortsætte som et selvstændigt provsti med en provst, udnævnt af hertugen og godkendt af kongen. Men først efter at hertugen formelt havde søgt om denne ordnings fortsættelse. Den var altså tilstået af kongen og ikke en gammel hertugelig rettighed.

Og det var netop herom, striden drejede sig. Christian August hævdede den opfattelse, at den augustenburgske hertug efter overdragelserne i 1756 og 1764 [s. 177f] i sine distrikter havde patronatsrettighederne med samme autoritet, som oprindelig tilkom kongen. Han opfattede det som en fyrsteret, mens kancelliet og kongen ikke mente, at hertugen havde andre rettigheder end en adelig godsbesidder.

I kongens tilsagn til Christian August lå tydeligt dette regeringsstandpunkt, men hertugen

Hertug Christian August. Sortkridttegning fra ca. 1818 af ukendt kunstner. På det tidspunkt var hertugen sammen med sin bror, prins Frederik, på den store rejse i udlandet.

havde med sin personlige henvendelse undgået, at det kom til en formelig drøftelse og afgørelse af, hvor vidt hans rettigheder rakte. Selv blev han ved at betragte dem som »fyrstelige« og altså videregående end de sædvanlige adelige patronatsrettigheder. De augustenburgske rettigheder var for ham ukrænkelige, og han forsvarede dem på dette og andre områder med næb og klør i faderens ånd.

Derfor bliver disse kirke- og skolespørgsmål et vidnesbyrd om den betydning, hertugen tilføjede sine rettigheder som et middel til at sikre slægtens position. Han indså, at de kunne blive

afgørende for den fremtid, han som faderen mente, familien kunne få. Samtidig gav det ham mulighed for at bevare en omfattende indflydelse på sine egne forhold. Det ses af, at han 1825 kunne udstede det skoleregulativ, han havde fået lov til, og det gav det sydalsiske skolevæsen et særpræg med tydelig indflydelse fra den slesvig-holstenske udgave af reskriptet om almueskolen.

Også som en arv fra faderen sørgede han iøvrigt for en god udvikling af skolevæsenet på sine godser. Men han vogtede fortsat vågent over alle angreb på sine rettigheder på området. Han lå derfor i en konstant strid med biskop Tetens, der var optaget af at sikre sin position som øverste tilsynsførende med kirke og skole på hele øen. Hertugen og hans medarbejdere opfattede ham som en farlig modstander, der ustandseligt søgte at underminere de augustenburgske rettigheder og tilpasse administrationen til kongerigske forhold. Efterhånden fik dette modsætningsforhold også et nationalt islæt, fordi Tetens' virksomhed kunne opfattes som et udslag af den »danisering«, der af augustenborgerne betragtedes som et af de farligste anslag mod deres position.

Uroen 1830 og stænderforfatningen

Den aktivitet, vi hidtil har set Christian August udfolde, kan udmærket ses i en snæver sammenhæng med hans augustenburgske godsadministration. Men fra 1830 begynder hertugen en videregående politisk indsats, som udvikler sig på en sådan måde, at vi kan se, at også 1820'ernes mere lokale politik i virkeligheden havde et videre perspektiv.

Foranledningen til, at hertugen nu trådte

frem på den landspolitiske arena, var det røre, der fulgte, efter at Uwe Jens Lornsen med inspiration i den franske julirevolution havde rejst kravene om en slesvig-holstensk forfatning med tokammer-system og skattebevillingsret. Dermed havde en liberal, slesvig-holstensk bevægelse fået mæle, og både hertugen og prins Frederik af Nør meldte sig omgående uafhængigt af hinanden som dens modstandere.

Prinsen af Nør fordømte offentligt Lornsen som højforræder og sendte Frederik VI oplysninger om de »demagoger«, der stod bag bevægelsen. Men også hertugen kom hurtigt i gang. I november 1830 tilbød han i lidenskabelige vendinger kongen sin tjeneste i bekæmpelsen af uroen. Den var, skrev han, rejst af folk, som intet havde at tabe, og som støttet af tidsånden og andre landes eksempel udnyttede befolkningens utilfredshed og stræbte mod en folkeregering. Den slette administration, den dårlige indretning af fattigvæsenet og af toldvæsenet samt de høje skatter var nogle af de årsager til misfornøjelsen, han pegede på.

Hertugens udpræget konservative holdning fik ham uden vaklen til at tage stilling mod de nye politiske tanker og støtte regeringen. Men han havde samtidig en klar opfattelse af slendrian i statens administration og manglende politisk evne i regeringen til at styre udviklingen, så den ikke blev farlig for den bestående orden. Specielt understregede han, sikkert ikke uden grund i virkeligheden, at en stor del af utilfredsheden var rettet mod embedsmændene. Den aktuelle uro så han som skriften på væggen, der skulle opfordre alle konservative kræfter i staten til at tage føringen.

Det er ikke ganske klart, hvad der var hertugens motiv til nu at blande sig i politikken, men

antagelig har det forbindelse med hans ønske om at placere sig i en situation, der kunne styrke ham og hans hus. Ser man den videre udvikling af hans politiske karriere bliver denne tolkning i hvert fald sandsynlig. Allerede tidligere havde han omgædet med tanken om at efterfølge landgreven af Hessen som statholder i hertugdømmerne. Med tilbuddet om sin tjeneste anmeldte han nu sin vilje til at træde til. Under alle omstændigheder har han formentlig fundet det formålstjenligt ikke at sidde stille i en situation, der meget let kunne medføre omvæltninger eller ændringer i samfundet og betyde et pres på den enevældige kongemagt. Det kunne igen få indflydelse på arvefølgen og på augustenborgerens stilling.

Stændernes indførelse

Allerede under sin udenlandsrejse [s. 86ff] havde Christian August fået klart for sig, at en forfatning var et nødvendigt led i det moderne statsliv. Han begyndte nu at udarbejde et memorandum om en stænderforfatning, og selv om Frederik VI ikke i sine svar på hertugens breve havde reflekteret på tilbuddet om bistand, valgte Christian August at rejse til København med sit forfatningsforslag. Her virkede han så ivrigt for det, at det var ved at irritere dem, han bearbejdede.

Hertugens plan forudsatte en opdeling af hertugdømmerne i flere distrikter med hver sin stænderforsamling. Derved kom man ganske vist ud over det ømtålelige problem om forbindelse eller ikke forbindelse mellem Slesvig og Holsten, men denne fordel opvejedes ikke af de praktiske besværligheder, forslaget indebar. Christian August vandt ikke gehør for sine tan-

ker, og det er karakteristisk for hans utålmodige gemyt, at han hurtigt var parat til at opgave det hele og rejse hjem. Navnlige mente han, at kongen var for bundet af kollegiernes embedsmænd, der bl.a. hindrede nedsættelsen af en kommission af mænd med folkets tillid til at behandle et forslag om en stændersk forfatning.

I næste øjeblik bestemte Christian August sig alligevel til at blive, og han virkede ivrigt for, at man omgående meddelte offentligheden, at en stænderforfatning var besluttet. Men da en så hurtig afgørelse tilsyneladende ikke var at vente, opgav han påny og rejste udmattet hjem. Da det kgl. reskript om udarbejdelse af forfatningen forelå i januar 1831, bedømte han det i det hele og store som et skridt i den rigtige retning, og han noterede med tilfredshed, at ordningen ikke skulle ændre de forhold, der forbandt hertugdømmerne.

Da forordningen af 28. maj 1831 viste, i hvilken retning man ville gå, mistede han imidlertid helt tilliden til forfatningsværket. Det var efter hans mening ødelagt af kancelliherrerne, der ikke i tilstrækkelig grad forstod, at man i et vist omfang måtte tage hensyn til befolkningens krav for selv at kunne bevare ledelsen og sikre et stærkt monarkisk styre ved hjælp af de besiddende klasser.

Det var givetvis en skuffelse for hertugen, at han ikke fik sæde mellem de erfarne mænd fra hertugdømmerne, der skulle behandle forfatningsforslaget. Hans svoger, tronfølgeren prins Christian Frederik, havde forsøgt at få ham med, for at han ikke skulle påvirke andre i negativ retning, men forslaget var blevet afvist af kongen og hans rådgivere. Hertugen var følgelig sat uden for indflydelse, og han gav sin kritik af den færdige stænderforfatning frit løb.

Hans konservative grundsætninger viste sig i hans kritik af, at stændernes forhandlinger skulle være offentlige. Men først og fremmest gjaldt hans vrede bondestandens stærke repræsentation. Med valgretten til alle grundbesiddere havde man efter hans mening indledt tilintetgørelsen af monarkiets besindige elementer. Han harcellerede over, at man ved at udstrække valgret og valgbarhed til alle selvejerbønder troede at opnå en støtte til regeringen. Tværtimod. Bøndernes valgret ville være til demagogernes fordel, og man kunne intet godt vente sig af en indretning, hvor $\frac{1}{3}$ af medlemmerne skulle være, hvad hertugen kaldte uoplyste bønder.

Christian Augusts virksomhed i forbindelse med stænderforfatningens tilblivelse var præget dels af hans iver for at få medindflydelse dels af hans skuffelse over, at han blev holdt ude. Hans temperament og hans utålmodighed, når tingene ikke straks gik efter hans hovede, kom dermed tydeligt for dagen. Denne selvsikre tro på egne meningers fortræffelighed, parret med tendensen til blot at svare med irriteret vrissen, når en sag gik ham imod, skulle vise sig at sætte grænser for hans politiske muligheder.

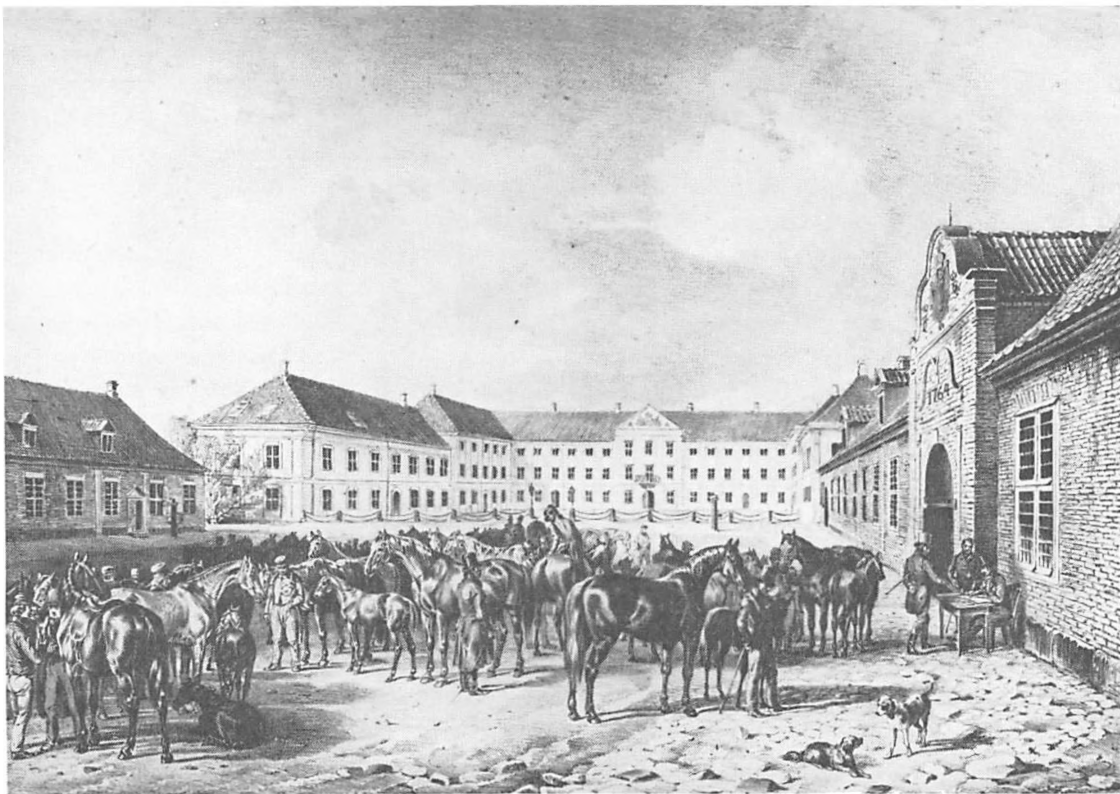
Men hertugen var dog ikke mere afvisende over for den nye forfatning, end at han tog imod pladsen som født medlem - den såkaldte arvelige virilstemme - i den slesvigske stænderforsamling. Og han arbejdede ivrigt for at få meningsfæller valgt ved de første stændervalg i 1834. Bl.a. virkede han for at få sin svoger, Christian C.S. Danneskiold-Samsøe, valgt til Roskilde stænder, men først og fremmest var han optaget af valget på Als. Her havde han ladet bønderne forstå, at de skulle stemme på den augustenburgtro herredsfoged, Momme Steffens, i Nordborg. Imidlertid opstillede også provst Ebbesen,

Svenstrup, der gennemførte en intensiv valgagitation. Der foregik i virkeligheden på øen en veritabel valgkamp med valgmøder og valgtryk.

Resultatet blev Ebbesens valg, og hertugen blev så rasende, at han forment provstens vælgere adgang til som hidtil at få deres hopper gratis bedækket i de hertugelige stalde! Desuden lod han hofchefen, v. Cossel, indrykke en fingeret, meget naiv samtale mellem to alsingere i Sønderborg Ugeblad med angreb på Ebbesen og hans pågående valgkampagne. Provsten døde iøvrigt allerede i april 1836, og suppleanten Chr. Bonefeld fra Ulkebøl indtrådte i stænderne. Heller ikke han var en mand efter hertugens hoved, og så vidste han endda ikke, at Bonefeld i al hemmelighed holdt venner i kongeriget underrettet om Christian Augusts energiske forsøg på at manipulere med de alsiske bønder i sprog-sagen [s. 268].

I det hele taget var hertugen meget utilfreds med valgenes udfald. Specielt fandt han de deputerede fra Nordslesvig uantagelige. Han karakteriserede dem som rabulister og »pocusmagere«, og man sporer hans uvilje mod den liberale Haderslev-købmand, Hiort Lorenzen, som han betragtede som en af de farligste og mest yderligtgående folkeforførere. De radikale ville, mente han, vise sig at være mere yderligtgående, end man almindeligvis anså dem for at være.

Han, der i 1830 havde foreslået endnu flere forsamlinger, var desuden ved at blive betænkelig ved delingen i fire forsamlinger - to i kongeriget, en for Slesvig og en for Holsten. Han var bange for, at det ville give forvirring og uensartet behandling af sagerne. Endnu ville han dog afvente begivenhedernes udvikling, og han støttede ikke straks tanken om en forening af hertugdømmernes forsamlinger, da den ven-

Christian August søgte at forbedre de alsiske bønderheste ved krydsning med sit fuldblod. Her er der hoppekåring i staldgården ved Augustenborg med et landligt publikum. Litografi på grundlag af tegning af Albrecht Adam.

tileredes af bl.a. de erfarne mænd. Da han havde begyndt sin stændervirksomhed, gik han imidlertid ind for forslaget om en fælles forsamling for Slesvig og Holsten.

Det var med betydelig skepsis over for institutionen og med et vagtsomt blik til venstre, hertugen indtog sin plads i den første stænderforsamling i Slesvig i april 1836. I salen sad også prinsen af Nør, valgt i Egernsførde. For hertugens position i stænderne blev det af betydning, at hans tilbud om bistand til kongen ikke havde vundet genklang. Han sad nu lige-

som broderen som privatmand og kunne frit følge sine politiske interesser, som han selv så dem.

Konservativ stænderpolitik

Hertugen kom meget hurtigt til at spille en fremtrædende rolle i de slesvigske stænder. Det var på tale at vælge ham som præsident for forsamlingen, men han afslog selv at gøre noget for at blive valgt, og han fandt, at han egentlig bedre kunne gøre sig gældende som almindeligt medlem. Heri fik han ret. Han afslørede sig

som en dreven parlamentariker, og hans personlige autoritet skaffede ham betydelig indflydelse over de mindre politisk begavede og endnu utrænede deputerede. Efter hans mening beskæftigede de sig for meget med lokale spørgsmål og snakkede om ubetydeligheder uden at berøre de vigtige, politiske anliggender.

Historikeren A.D. Jørgensen har træffende kaldt Christian August »den første praktiske politiker i stor stil her i landet«. Han havde et stort avishold, bearbejdede sagerne meget grundigt, holdt kontakt med andre stænderpolitikere både i Slesvig og de holstenske i Itzehoe og arbejdede i det hele taget systematisk som en moderne parlamentariker. Arbejdet i stænderne fængslede ham.

I de to første samlinger stræbte hertugen og prinsen af Nør mod at holde sammen på en centrumsgruppe, der på den ene side kunne opponere mod regeringen for at drive den til reformer i lovgivning og administration og på den anden side træde op mod de radikale. I 1836-samlingen var der vel ikke en helt skarp opdeling i konservative og liberale, men det var dog klart, at Christian August og hans meningsfæller i meget var en god stødpude mellem de yderligtgående og regeringen. I regeringskredse så man derfor med tilfredshed på hertugens arbejde i stænderne.

Ved behandlingen af forslaget om en ny toldlov i 1836 viste han, hvordan han med sin politiske smidighed effektivt kunne tage vinden ud af de liberales sejl. Forslaget havde en tydelig helstatstendens og ville desuden ophæve eksisterende toldprivilegier. Det måtte hertugen gå imod, dels fordi det kunne ramme ham selv, dels fordi han principielt benægtede statens ret til uden videre at inddrage bestående privilegier.

Ganske utilsigtet mødtes han i sin modstand mod toldloven med den yderste venstre fløj under Hiort Lorenzen. Denne modarbejdede forslaget, fordi han ikke anså stænderne for kompetente til at foreslå ændringer i de såkaldte slesvig-holstenske landsrettigheder. Hertugen og Hiort Lorenzen valgtes med de største stemmetal ind i den komité, der skulle behandle forslaget, og her arbejdede de tæt sammen. Flertallet i stænderne var imidlertid tilbøjeligt til at godtage loven på visse betingelser.

Christian August forsøgte da et dristigt kup. Efter omhyggelige forberedelser stillede han forslag om fuldstændig fri handel og afskaffelse af den forhadte kopskat, der hvilede med samme beløb på alle skattepligtige. I stedet skulle statens indtægter skaffes ved en klasseskat, som man havde det i Preussen, et system, som hertugen havde skaffet sig nøje oplysninger om.

Manøvrens hensigt var at sætte regeringsforslaget ud af spillet med tilstrækkelig lokkemad til flere grupper. Men forslaget om frihandel faldt allerede ved første behandling. Hiort Lorenzen støttede det imidlertid stærkt ud fra liberale synspunkter. Han og hertugen fremhævede i deres mindretalsbetænkning i toldkomitéen fordelene ved frihandel. Interessant nok fremhævede de også de gavnlige følger for København, og de understregede, at den kløft, som toldlovgivningen hidtil havde været med til at opretholde mellem kongeriget og hertugdømmerne nu ville kunne fjernes.

Denne betænkning udsendte Christian August i afskrift til interesserede i hertugdømmerne, og den medvirkede til, at nederlaget i stænderne vendte sig til en personlig sejr for hertugen. Fra handlende og fabrikanter i en række byer, bl.a. Kiel og Flensborg, fra godsejerne i

omegnen af Pløn, fra Ditmarskerbønderne og fra adskillige andre indløb adresser med tak til hertugen for hans indsats for næringslivet. Med Christian Augusts billigelse offentliggjordes flere af adresserne, så tilslutningen til frihandelsforslaget kunne blive kendt i videre kredse, og det blev bemærket, at flere af underskriverne var kendt for deres liberale sindelag.

Adskillige liberale så tydeligvis med sympati på hertugen. Professor Hegewisch i Kiel havde længe sat sin lid til Christian August, og han trængte nu ind på Hiort Lorenzen for at få ham til at nærme sig hertugen også på andre felter end toldpolitikken. Han mente, at en forbindelse mellem de to ville være en garanti for den politiske udvikling i fremtiden.

Hertugen var ikke sen til at udnytte denne mulighed for at gøre indhug på de liberale, og han ventede at vinde flere tilhængere. De første kontakter mellem ham og liberale, slesvigholstenske politikere knyttedes i denne situation. Da delegerede fra de to stænderforsamlinger i 1838 forberedte et fællesmøde af samtlige deputerede, blev hertugen straks anmodet om at være med til at udarbejde mødets dagsorden, så selvfølgelig var han nu placeret som en af de mest fremtrædende politiske personligheder i hertugdømmerne.

Afstand til de liberale

Den planlagte sammenkomst blev imidlertid omgående forbudt af regeringen, så hertugen kom end ikke til at tage stilling til henvendelsen. Men for de liberale på venstrefløjen var denne udvikling omkring hertugen særdeles betænkelig. De havde planer om en liberal forening, og de drøftede samarbejde med danske liberale for

ved Frederik VI's død at prøve at opnå en fri forfatning. Hertugens dominerende stilling var dem derfor højst ubehagelig.

De kunne ikke anerkende ham som oppositionsleder og så klart nok, at han først og fremmest lod sig lede af sine godsejerinteresser og stilede mod en styrkelse af de konservative kræfter i staten. Det gik op for dem, at der var ved at komme plan og system i reaktionens bekæmpelse af de liberale tendenser.

Det viste sig da også hurtigt, at samarbejdet mellem hertugen og Hiort Lorenzen alene skyldtes Christian Augusts raske, taktiske træk i toldsagen. Et dybt modsætningsforhold udviklede sig snart mellem den slesvigske forsamlings to ubestridt dygtigste og mest fremtrædende politikere. Spørgsmålet om bøndernes stilling skilte dem i bund og grund.

Da Hiort Lorensen forsvarede kravet om jagthoveriets afskaffelse, harmede det Christian August, at det var lykkedes at få underskrifter mod dette hoveri fra bønder på Als og i Sundevad. Her var uviljen mod hertugens hensynsløse jagtmetoder og hans hårde behandling af klapperne stor. Rasende prøvede hertugen at true sine bønder til at trække underskrifterne tilbage, men kun 19 lod sig skræmme.

I de følgende år sporede hertugen hyppigt de liberales agitation mellem bønderne på hans godser, og det øgede hans vrede mod demagogerne. F.eks. prøvede han strengt at håndhæve regeringens cirkulære af 13. dec. 1838, som dels forbød offentlige møder dels i en hemmelig tilføjelse også forbød indsamling af underskrifter på bønkrifter. Og da han opdagede, at den liberale Flensborgadvokat, Jürgen Bremer, i en pjece, efter en opfordring fra de alsiske synsmænd, formidlet af Hiort Lorenzen, havde

godtgjort cirkulærets ulovlighed, greb han strengt ind mod de formastelige. Han udvirkede endog overrettens tilladelse til imod reglerne uden dom at afskedige en synsmand, der nægtede at føre kontrol med, at cirkulæret efterlevedes.

Heller ikke de liberales forslag om at adskille hertugdømmernes finanser fra kongerigets og at give stænderne skattebevillingsret, ville han støtte. Han fandt forslaget om skattebevillingsret overilet og farligt i sine konsekvenser og forhalede sammen med broderen dets behandling. Forslaget om finansernes adskillelse forkastedes, skattebevillingsretten kom ikke en gang i udvalg, og de liberale rasede mod de augustenborgske prinser.

Det politiske felttog

Det var således i 1838 tydeligt for de liberale, hvor de havde hertugen. Han var i meget at betragte som leder af et regeringsparti. Om ham samledes først og fremmest de konservative og ridderskabet i en regeringsvenlig blok. Christian Augusts frygt for en revolutionær udvikling mindskedes i løbet af de første to stænderforsamlinger, men han fortsatte med uændret iver bekæmpelsen af den liberale indflydelse.

I slutningen af 1838 søgte han ligefrem at give den antiliberale politik en fastere organisatorisk ramme. På Gråsten gennemdrøftede han hele sagen med sin politiske højrehånd i stænderne, pastor Lorenzen, Adelby, og de udviklede et stærkt konservativt program. De anerkendte, at en eller anden form for folkerepresentation var nødvendig, men den måtte virke i samdrægtighed med regenten, og udviklingen af de nye institutioner skulle ske langsomt og for-

sigtigt. Vejen skulle gå over rådgivende stænder, men det selviske og statsomvæltende princip om folkesuveræniteten måtte ikke vinde indpas.

Derfor var det en stor fejl, at de mindre jordbesiddere var så talstærkt repræsenteret i stænderne. Det gav de revolutionære kræfter styrke, og åbenbare misbrug i statsforvaltningen beredte jordbunden for de liberales propaganda. Derfor måtte alle fædrelandsvener nu forene deres kræfter i bekæmpelsen af de liberale for at sikre staten mod revolutionære omvæltninger. Regeringen skulle opfordres til ved forbedringer i administration og finansvæsen at fjerne grundlaget for den ultraliberale agitation. Erhvervslivet skulle desuden ophjælpes, da gode vilkår for næringslivet ville danne en barriere mod tumultuanterne.

Det første mål for »hele dette politiske felttog«, som pastor Lorenzen kaldte det, var at give valgene i 1840 et antiliberalt udfald. Afgørende var, at felttoget skulle føres gennem de offentlige blade, der hidtil næsten alle havde været i de liberales besiddelse, hvad der havde gjort det endnu vanskeligere at ramme dem.

Udgivelse af et eget blad fandt man imidlertid uhensigtsmæssigt. Man måtte benytte de allerede eksisterende aviser og der imødegå alle liberale artikler. Særligt burde man have opmærksomheden henledt på det ultraliberale Kieler Correspondenzblatt, der var det mest indflydelsesrige af de liberale organer. Det blad var vigtigere end en hel armé, sagde den danske læge, Claus Manicus, i Egernførde om det. Enhver artikel skulle tages op til behandling, mens alle liberale angreb på umiskendelige svagheder i administrationen måtte forbigås i stilhed. På denne måde skulle fjenden lokkes ud af sit bag-

Pastor Lorenz Lorenzen, Adelby (1796-1866), var Christian Augusts politiske fortrolige. Han blev afskediget 1850 og endte som superintendent i Lüneburg fra 1852. Tegning af Carl Hartmann 1845.

hold, så hans påstande metodisk kunne gøres til skamme.

Det umiddelbare resultat af disse planer er vanskeligt at påvise, ikke mindst fordi hertugen netop på dette tidspunkt blev optaget af sprogsagen og arvefølgeproblemet, så hans politik fik flere toner end den rene anti-liberalisme. Men programmet er et godt udtryk for hans politiske grundholdning. En styrkelse af konservatismen

var mærkbar i disse år, og de liberale erkendte, at de konservative i hertugen havde fået en dygtig og farlig leder.

De samme konservative principper prædikede Christian August for tronfølgeren, prins Christian Frederik, da denne 1838 besøgte Augustenborg på vej hjem fra sin store udenlandsrejse. Ved et formeligt bombardement med breve holdt han prinsen underrettet om tilstandene i hertugdømmerne, og med brede penselstrøg skildrede han »demagogernes« indflydelse. Han fandt derfor også, at svogeren havde behandlet »Lehmann et Consortes« alt for lemfældigt, da de ved tronskiftet 1839 fremførte deres forfatningskrav.

Hertugen og pressen

Det politiske program fra 1838 viser desuden hertugens blik for pressens voksende betydning i politikken. Han så klart nødvendigheden af at påvirke opinionen og brugte mange kræfter og penge på det. Han skrev artikler på løbende bånd og fik dem placeret ikke blot i hertugdømmernes blade, men også i kongerigske og tyske aviser. Selv i små danske provinsblade dukkede artikler op, som vi kan se, stammede fra Augustenborg.

Selv trådte hertugen kun lejlighedsvis frem som forfatter. Han placerede artiklerne ved hjælp af stråmænd, der også selv blev sat til at skrive indlæg og pjecer. Særlig justitsråd Jaspers i Slesvig var ham en god hjælper, og i en årrække fungerede han som en art uofficiel hertugelig pressesekretær. En anden af hans medarbejdere på det publicistiske område, Karl Samwer, formidlede stof til den ansete Weser-Zeitung, og da arvesagen aktualiseredes, place-

redes artikler med støtte til det augustenburgske synspunkt i franske og engelske blade.

Navnlig lagde hertugen vægt på at påvirke den dansktalende befolkning i Nordtyske og opinionen i København. I 1840'erne stræbte han derfor efter at udgive et dansksproget blad i det nordlige Slesvig og et tysksproget blad i hovedstaden. Således prøvede han at erhverve Frederik Fischers avis i Åbenrå, men da det mislykkedes, overtog han finansieringen af *Lyna* i Haderslev. Også *Sonderburger Wochenblatt* stod ganske under hertugens indflydelse, og ved prinsens af Nørs hjælp fik han Gottorp-regeringen til at se gennem fingre med, at der ikke var givet kongelig bevilling til en dansk udgave af dette blad.

De københavnske bladplaner havde utvivlsomt deres udspiring i ønsket om at modvirke den tysksprogede avis, *Beobachter am Sunde*, som med økonomisk støtte fra kongen loyalt reflekterede regeringens synspunkter. Gennem Samwer fik han i 1844 den unge Karl Lorentzen, der redigerede *Neue Kieler Blätter*, til at overtage redaktionen af et blad i København. Men senere trak Lorentzen sig tilbage, og de københavnske bladplaner blev lagt på hylden. Samme år lod hertugen iøvrigt pastor Lorenzen gøre et også forgæves forsøg på at koordinere de slesvig-holstenske blades virksomhed.

Arvespørgsmålet politiseres

Disse bladplaner og den massive benyttelse af pressen i 1840'erne hang sammen med, at hertugen følte et større og større behov for at agitere for den augustenburgske politik, efterhånden som udviklingen gled ind i en retning, der kunne blive farlig for den augustenburgske fa-

milies muligheder, som han aldrig tabte af syne. Dette træder klart frem, når man følger hans virksomhed i debatten om arvespørgsmålet.

Dette spørgsmål blev påtrængende for ham, da professor Christian Paulsen i 1836 udsendte flyveskriftet »Für Dänemark und für Holstein«. I dette skrift gik Paulsen ind for sammenhængen i det danske monarki, og han fastslog, at siden 1721 havde kongelovens arvefølge været gældende ikke blot for hele Slesvig, men også for dele af Holsten. Dermed mente han at have gendrevet påstandene om, at augustenborgerne havde en arveret, og at arvespørgsmålet kunne splitte staten.

Det var farlig tale, set fra en augustenburgsk synsvinkel. De augustenburgske muligheder, som Frederik Christian havde fremstillet dem, var jo netop helt afhængige af, at arvefølgen var forskellig i hertugdømmerne og kongeriget. Kun derved kunne augustenborgerne gøre krav på at arve hertugdømmerne, kun derved opstod den risiko for statens opløsning, som kunne give augustenborgerne støtte fra udlandet og eventuelt også få danskerne til at kalde den augustenburgske linie til den danske trone for at holde monarkiet sammen.

Christian August reagerede på denne udfordring ved i 1837 anonymt i Halle at udsende en pjeces, der skulle vise augustenborgernes arveret til både Slesvig og Holsten. Dette Halleskrift gengav i lange passager ordret indholdet af Frederik Christians afhandling fra 1813 om arvefølgen. Der var foretaget enkelte tilføjelser, især for Holstens vedkommende, men pjecen fulgte nøje Frederik Christians udredning og bragte derved de augustenburgske synspunkter, som han havde formuleret dem, ind i den offentlige debat. Christian August undlod klogeligt at ci-

tere af faderens overvejelser over, hvordan statsenheden kunne opretholdes, og han drog ikke kongeloven ind i ræsonnementerne. Men han fremhævede stærkt den nedarvede retslige, økonomiske og handelsmæssige forbindelse mellem hertugdømmerne. Det bandt Slesvig til Holsten og ikke til Jylland.

Diplomatisk ouverture

På dette tidspunkt havde Frederik VI allerede taget arvefølgespørgsmålet op med sine rådgivere. Muligheden for, at den danske mandstamme skulle uddø, var rykket nærmere, efter at prins Frederiks [Frederik VII] ægteskab med Frederik VI's datter, Vilhelmine Marie, var opløst 1837. Depecheseekretær i udenrigsdepartementet, Dankwart, fik derfor til opgave at undersøge arvespørgsmålet, og han udarbejdede en fremstilling, der skulle kunne meddeles de fremmede hoffere. I den anbefalede han at få kongelovens arvefølge udbredt til hele monarkiet, altså at få ophævet augustenburgernes eventuelle arverettigheder.

Også en tysk retslærd blev via den danske gesandt ved forbundsdagen i Frankfurt, Fr. v. Pechlin, sat til at udrede forholdene. Han kom til det resultat, at når mandstammen uddøde, ville hertugdømmerne ikke kunne fastholdes af kongelinien. Derfor foreslog han, at kongeloven blev ændret, så mandsliniens arvinger til hertugdømmerne kunne komme på den danske trone. Derved ville staten kunne holdes sammen. Men han mente ikke, augustenborgerne kunne komme i betragtning, fordi nogle af dem, bl.a. Christian August, havde indgået, hvad han anså for ujævnbyrdige ægteskaber. Lyksborgerne, evt. støttet af Rusland, stod ifølge ham nærmest.

Dette memorandum skabte uro i kongens omgivelser, fordi det gik stik imod den kongelige politik. Arbejdet ville være en kostelig erhvervelse for hertugen af Augustenburg, skrev Dankwart. Med det var jo vist vejen til det, man helst så på Augustenburg, en ændring af kongeloven, som kunne åbne vejen for mandslinien. Snakken om ujævnbyrdige ægteskaber ville i den forbindelse være uden praktisk betydning. Udredningen blev derfor effektivt dysset ned og ophavsmanden betalt til diskretion.

Frederik VI havde yderligere bedt sin gamle medarbejder, Chr. Bernstorff, om et råd i arvesagen. Bernstorff havde været dansk udenrigsminister til 1810, var 1818 trådt i preussisk tjeneste og var nu udenrigsminister i Berlin. Han rådede indtrængende kongen til at få orden på arveforholdene, og han betonedede, at Rusland under alle omstændigheder måtte deltage i en sådan ordning. Den danske gesandt i St. Petersburg instrueredes derefter om fortroligt at tage sagen op med det russiske hof, men et svar lod vente på sig. Også den østrigske kansler, Metternich, blev iøvrigt underrettet om, at arvesagen nu overvejedes.

Alle disse initiativer blev foretaget i største hemmelighed. End ikke tronfølgeren var indviet i dem. Ikke desto mindre fik Christian August nys om dem, og han reagerede omgående. Han skrev i december 1838 til den russiske zar og bad om hans bistand, hvis der skulle ske en krænkelse af den sønderborgske linies rettigheder. Han fortav klogeligt, at han var orienteret om Frederik VI's skridt og nøjedes med at udtrykke bekymring for, at den danske regering ville prøve at udstrække den kvindelige arvefølge også til hertugdømmerne.

Dermed havde hertugen begyndt de henven-

delser til de europæiske magter, hvormed han den næste halve snes år søgte at modvirke den danske regerings bestræbelser på at ordne arvefølgen mod augustenborgernes interesser. Dette private diplomati forblev i et vist omfang skjult, selv om regeringen havde sine anelser om Christian Augusts aktivitet. I hvert fald fik man i København ikke kendskab til denne første henvendelse til Rusland.

Zaren svarede venligt, men uden at tage konkret stilling. Dog skrev han, at det danske monarkis fremtid naturligvis var af interesse for magterne, og det måtte af hertugen opfattes som en meget tilfredsstillende tilkendegivelse. Kejserens brev fortalte ham, at Rusland ikke havde valgt side, men forbeholdt sig sine handlemuligheder, og at problemet ikke kunne løses uden om de europæiske stormagter. Det havde jo allerede faderen betragtet som en af de vigtigste forudsætninger for, at augustenborgernes retigheder kunne trænge politisk igennem.

Tronskiftet - Christian VIII

Formodentlig håbede Christian August, at mulighederne for at styrke den augustenborgske position ville bedres, når svogeren, prins Christian Frederik, kom på tronen. Men i så henseende skuffedes han. Da han og hans familie kom til København for at deltage i kroningen 1840, blev de sat i rang efter den af dem så ildesete hessiske familie. Den nye konges søster var jo hessisk gift. Desuden afviste Christian VIII hertugens forsøg på at få en samtale om monarkiets statsretslige forhold. Dermed var tonen anslået.

I den følgende tid blev det tydeligt, at kongen selvfølgelig først og fremmest håbede, at kron-

prins Frederik ville få en søn i et nyt ægteskab. Hvis det ikke blev tilfældet, ville han arbejde for, at søsterens, prinsesse Charlotte af Hessens, efterkommere skulle arve hele monarkiet. Opfattelsen af arvefølgeforholdene, hensynet til kongeloven, familiefølelsen over for søsteren og hendes slægt og efterhånden også den politiske udvikling holdt ham fast i dette spor.

I overensstemmelse med den hidtidige danske opfattelse, at Slesvig fulgte kongeriget, anså kongen det for enklest at holde staten sammen ved at få den holstenske arvefølge ændret, så den også fulgte kongeloven. Det var stik modsat den augustenborgske strategi. Christian August pegede på, at da augustenborgerne havde arveretten til begge hertugdømmer, ville det være rimeligst at ændre arvegangen i kongeriget, hvis man ville undgå statens splittelse. Derved ville vejen åbnes for en indenlandsk og ikke en fremmed linie, nemlig den hessiske. Arvefølgen i Slesvig var altså det springende punkt.

Denne lidt forenklede opstilling af standpunkterne giver udgangspunktet for at forstå den modsætning, der hurtigt udviklede sig mellem kongen og hertugen, ikke blot i arvesagen, men på en række andre områder. Christian August fulgte nøje alle regeringens bevægelser i arvesagen, kronprinsens nye ægteskab, forsøget på at skabe en alliance med Rusland ved et ægteskab mellem prins Frederik af Hessen og en af zarens døtre o.s.v.

Samtidig deltog han ivrigt i den debat om arveforholdene, der voksede frem i 1840'erne, efterhånden som udsigten til, at arvespørgsmålet kunne blive aktuelt voksede, idet det blev mere og mere åbenbart, at kronprinsen ingen arvinger ville få. Hertugen søgte at møde alle angreb på eller udtryk for tvivl om de augusten-

borgske rettigheder med svar, som enten han, eller den kreds af medarbejdere, han opbyggede, havde forfattet. Det var folk som den kielske professor, Nicolaus Falck, Karl Lorentzen og adskillige andre. Navnlig blev den unge jurist, Karl Samwer, en flittig og loyal hjælper, hvis pen kom til at koncipere mange augustenburgske indlæg, pjecer og bøger.

Prinsen af Nør bliver statholder

Christian August havde tidligt haft muligheden af at blive statholder i hertugdømmerne i tankerne [s. 250]. Da den hidtidige indehaver af embedet, landgrev Frederik af Hessen, efter tronskiftet ønskede at fratræde, fulgte begge de augustenburgske brødre spændt udviklingen. Ganske vist sagde hertugen, at han ikke ønskede at modtage posten, hvis den blev ham tilbudt, men i virkeligheden overvejede han nøje de muligheder for at styrke den augustenburgske position, et tilbud om stillingen ville give ham.

Også prinsen af Nør havde opmærksomheden rettet på stillingen. Allerede 1839 havde han ansøgt om embedet, som han mente, ville give ham en passende virkekreds. Christian VIII havde senere sat ham til at udarbejde en vurdering af den planlagte nye hærordning, og i fortsættelse af dette arbejde fik prinsen så i foråret 1842 tilbudt statholderembedet og stillingen som kommanderende general i hertugdømmerne.

Antagelig er kongen blevet tilskyndet af folk som Møsting og landgrev Frederik, og der lå adskillig politisk realisme bag udnævnelsen. For det første havde prinsen den militære baggrund, så han som sin forgænger kunne beklæde begge embederne. Dernæst opnåede Chri-

stian VIII at trække en augustenborger frem, så familien ikke kunne føle sig tilsidesat. Men han undgik, at en drøftelse af arvespørgsmålet blev inddraget i forhandlingerne, for Frederik af Nør kunne jo ikke i den sammenhæng optræde på slægtens vegne. Kongen havde forud for udnævnelsen forsikret prinsen om, at han ikke ville ændre noget i hertugdømmernes stilling, og begge var enige om, at de betragtede arvespørgsmålet som ikke-aktuelt. Dette spørgsmål burde tiden løse på fredelig vis, havde kongen bemærket.

Dermed havde prinsen stillet sig tilfreds, men det fandt hertugen ganske uantageligt. Han bebrejdede stærkt broderen, at denne havde modtaget udnævnelsen uden at stille betingelser, og dermed mente han betingelser med hensyn til anerkendelse af familiens rettigheder. Christian August fandt, at prinsen var gået bag hans ryg i denne sag ved ikke at inddrage ham i forhandlingerne, og udnævnelsen gav anledning til en brevveksling mellem brødrene, der tydeligt belyser de forestillinger, man gjorde sig på Augustenborg.

Prinsen af Nør var nemlig i København kommet til den overbevisning, at man i hertugdømmerne bedømte kongen forkert, og at der netop nu var gode muligheder for en forsoning mellem Christian VIII og hertugen. Han mente, at Christian August i hovedstaden ville kunne udrette det utrolige for de augustenburgske familieinteresser, fordi kongen var interesseret i at få deres mellemværende ud af verden. Han citerede endog kongen for at have sagt: »Den sag må bringes i orden, enten må det hele gå til hertugen eller omvendt...«

Dette kædede prinsen sammen med de overvejelser, kongen i disse år gjorde sig om ændrin-

Prins Frederik af Nor (1800-65) Tegningen er af I. Vilhelm Gertner og dateret Amalienborg d. 24. april 1844.

ger i styreformen bl.a. gennem oprettelsen af et stort statsråd efter preussisk forbillede. Han havde talt med prinsen herom, og de havde talt om, at hertugen skulle optages i et sådant råd. Frederik antydede endog, at han havde bedt svogeren udsætte indretningen af et stort statsråd, til hertugen havde bestemt sig.

Prinsens tanke var, at Christian August skulle gøre sig gældende i dansk politik, virke i det statsråd, der drøftedes, og derved gøre sig uundværlig for kongen. På den måde kunne han - uden at arveproblemet overhovedet berørtes - vinde danskerne for sig og skabe sig en position i København, hvorved opmærksomheden auto-

matisk ville ledes hen på det augustenborgske hus. I tidens fylde ville det føre til, at man valgte augustenborgerne.

Tilmed havde prinsen konstateret, at der blandt embedsmændene var adskillige, som ønskede arveproblemet afgjort og gerne så, at det skete ved, at den kvindelige linie udelukkedes til fordel for augustenborgerne. Derfor bønfaled han nu broderen om at handle og tage til København i stedet for at stole på sin egen indsigt og lade hånt om venneråd. I modsat fald måtte hertugen alene bære ansvaret for at have forspildt de gode muligheder og dermed sat familiens vel over styr.

Christian August kendte broderens lidenskabelighed og havde ikke tillid til hans politiske dømmekraft. Han delte ganske prinsens mening, at det endelige mål var at opnå en situation, hvor augustenborgerne kom til at herske over hele monarkiet. Men han mente ikke, at stillingen havde ændret sig, eller at kongens mistro var forsvundet, så det havde noget formål for ham at tage til hovedstaden. Han fandt det ikke tillokkende at ofre sit hidtidige lykkelige liv på Augustenborg til fordel for deltagelse i et politisk liv, der efter hans aristokratiske mening domineredes af middelmådigheder. Han ønskede ikke at kompromittere sig i dansk politik.

Afgørende for hertugens argumentation var imidlertid, at han var ganske sikker på, at tiden arbejdede for augustenborgerne, og at han derfor gjorde klogest i at blive hjemme og virke for i hertugdømmerne at vedligeholde en udvikling, der understregede skellet mellem hertugdømmerne og kongeriget. Så ville øjnene automatisk rettes mod Augustenborg for at sikre statens enhed.

Selv kongen ville på denne måde blive tvun-

get til at bøje sig for en augustenborgsk arvefølge i Danmark. Det ville blive nødvendigt for at opretholde enheden, og Christian August forestillede sig, at kongen i bevidstheden om de vanskeligheder, kronprinsen ville møde ved næste tronskifte, kunne være interesseret i at skaffe sønnen støtte fra hertugdømmerne. Det kunne gøres via augustenborgerne. I modsat fald kunne det forudses, at augustenborgerne ville udnytte stemningen mod Frederik til deres fordel.

Christian August erklærede, at han udmærket vidste, at der var et augustenborgsk parti i Danmark. Allerede før Frederik VI's død havde han hørt om det, og ved kroningsfestlighederne 1840 var henvendelsen til ham blevet fornyet. Folk med disse synspunkter måtte af gode grunde gå meget stille med dørene, og hertugen lagde ikke vægt på deres støtte. I stedet gjaldt det om at holde fast i Slesvig og Holsten, og netop derfor, understregede han, måtte der være stilhed om hans tanker om den danske trone.

Mange slesvig-holstenere støttede ham, fordi de i hans arvekrav så et middel til at skille hertugdømmerne fra kongeriget, og de ville falde fra ved den svageste mistanke om, at han stræbte mod at opretholde helstaten under augustenborgsk styre. Han ville da miste mere i hertugdømmerne, end han vandt i Danmark, og det ville være katastrofalt. Arvefølgen i hertugdømmerne var springbrædtet til den danske trone.

Samtalen med kongen 1842

Prinsen af Nør var ikke tilfreds med broderens udredning og søgte stadig at få ham til at prøve lykken i hovedstaden. Hertugen afslog, men bestemte sig så alligevel pludseligt i juni måned for at rejse til København. Stærkt medvirkende

til denne beslutning var det, at selveste statsminister Møsting havde overvejet snakken om hertugens ægteskab nøjere. Han var kommet til den anskuelse, at det var særdeles betydningsfuldt, om Frederik VI havde givet sit samtykke eller ej. Det kunne spille en rolle, skrev han, »ganske vist *ikke nær* [forestående], men dog heller ikke på *den største* afstand.«

Hans hengivenhed for den hertugelige familie, fortsatte den aldrende statsmand sit brev, bød ham derfor indstændigt at anbefale hertugen at få denne sag ordnet med kongens bistand. Han foreslog Christian August at benytte dronningens forestående fødselsdag [28. juni] som anledning til at gøre sin opvartning ved hoffet. Det gjorde indtryk på hertugen, dels at en så fremtrædende politiker gav råd med tydelig henvisning til en eventuel augustenborgsk tronbestigelse, dels at han antydede, at der kunne blive vanskeligheder med at fastholde de augustenborgske rettigheder. Allerede få dage efter, at han havde fået Møstings brev, var han i København.

Det ser ikke ud til, at selve spørgsmålet om ægteskabet kom på tale mellem ham og kongen, men den 3. juli havde de en afgørende samtale om arveforholdene og deres betydning for staten. Denne samtale bekræftede fuldstændigt hertugen i hans bedømmelse af situationen over for broderen. Det blev klart for ham, at Christian VIII ikke havde ændret holdning med hensyn til arvesagen.

Kongen lagde ikke skjul på, at han udmærket kendte hertugens håb om at blive konge i Danmark. Men selv om hans ønske også stadig var at bevare monarkiets enhed, tænkte han ikke på at ændre kongelovens arveregler. Tværtimod bragte han, som det også tidligere var sket, på

bane, at augustenborgerne måtte opgive deres arvekrav mod en eller anden form for erstatning. Han bebrejdede desuden stærkt hertugen, at denne med sin stejthed satte sine rettigheder højere end statens vel og støttede de statsopløsende kræfter.

Christian August afviste definitivt at tale om affindelse eller erstatning. Han fandt det rimeligt, at den hessiske familie skulle give afkald, hvis man frygtede, at arvesagen skulle splitte monarkiet. Han fremhævede, at han over for faderens minde og over for familien følte sig forpligtet til at forsvare sine rettigheder til det yderste, og at han agtede at følge denne linie konsekvent.

Dermed var linierne trukket skarpt op. De to svogre skiltes som venner, men kløften mellem dem var åbenbar. Kongen vidste, hvad han kunne regne med fra hertugens side, og Christian August følte sig endnu mere end tidligere overbevist om, at han ikke kunne vente sig noget af at nærme sig kongen. Hans forsvar for sine rettigheder og hans bestræbelser for at udnytte dem til familiens fordel måtte udfolde sig i andre sammenhænge.

Forbindelse med udlandet

Når Christian August så trygt turde stole på, at tiden arbejdede for augustenborgerne, skyldtes det i høj grad, at han regnede sikkert med, at de betydende europæiske magter i tidens fylde ville presse på for at få den danske stats eksistensproblem løst, ved at en augustenborger kom på den danske trone. Det var en af de vigtigste forudsætninger i de augustenburgske beregninger, og hertugen gjorde i hemmelighed et betydeligt arbejde for at fremme magternes interesse i at støtte en augustenburgsk løsning.

Her støttedes han af prinsen af Nør, der mente, at han var mere af en verdensmand end broderen, som han anså for at være hæmmet af det rolige liv i de små omgivelser på Augustenborg. Han forsømte ingen lejlighed til at henlede Christian Augusts opmærksomhed på diplomatiske muligheder. Også efter sin udnævnelse til statholder deltog prins Frederik ivrigt i etableringen af disse kontakter med udlandet og tillod sig i disse sager tydeligvis en meget vid fortolkning af det løfte om loyalitet, han havde givet Christian VIII i 1842.

Allerede i april dette år opfordrede han, men uden held, hertugen til at tage til zarens sølvbryllup og virke for den augustenburgske sag. Først den følgende sommer benyttede Christian August en baderejse, som han for sin næstældste datters sundheds skyld foretog til Taunus i Tyskland, til at knytte forbindelse til tyske hoffer. En tilskyndelse har det formentlig været, at rygter gik, at kongen kontaktede kong Frederik Wilhelm af Preussen med henblik på ordningen af arvefølgen.

Det var især på hjemrejsen fra Bad Taunus, at hertugen gjorde sin opvartning ved fyrstehofferne. Nørs meddelelse til ham om, at kongen nu havde sikret en ægteskabelig forbindelse mellem den ældste hessiske prins og en russisk storfyrstinde, måtte yderligere gøre ham interesseret i at agitere for sin egen sag. Christian VIIIs hensigt med det russiske ægteskab, der jo p.g.a. storfyrstindens død kun blev ganske kort, var tydeligvis at sikre russisk støtte til hessernes sag. Det havde, skrev Nør, givet danskerne nyt mod, så alt tegnede nu til brud derhjemme.

Hertugen gæstede da kong Ludwig af Bayern, den almægtige østrigske kansler, fyrst Metternich, Frederik August af Hannover og

den preussiske konge. I Berlin, hvor en række fyrstelige gæster netop var til stede, havde han desuden lejlighed til at knytte forbindelse med kongens fløjadjutant, v. Willisen, og med sin fætter, prins Woldemar, der var søn af prins Emil af Augustenborg. De to blev i de følgende år vigtige kontakter til den preussiske konge, og navnlig prins Woldemar underrettede flittigt hertugen om stemninger og tilstande ved hoffet i Berlin.

Senere på året, hvor hertugen - også efter Nørs henstilling - gæstede forbundstroppersnes manøvrer i Lüneburg, traf han igen kongen af Preussen. De kom til at stå på en god fod med hinanden, men Frederik Wilhelm indlod sig dog aldrig på separate forhandlinger med hertugen om arvefølgen, og et forsøg på at få ham til Augustenborg mislykkedes. Men den preussiske konge udviklede utvivlsomt i disse år augustenborgske sympatier.

Endnu et betydningsfuldt bekendtskab gjorde hertugen på sin rejse i 1843. I Wiesbaden traf han kong Leopold af Belgien og drøftede de slesvig-holstenske problemer med ham. Efterhånden udviklede der sig en nærmere forbindelse med ham. Leopold informeredes nøje om hertugens standpunkt i arvesagen, og meningen var så, at han skulle virke på den franske og især den engelske regering. Af Nørs breve kan man se, hvor optaget augustenborgerne var af at udnytte denne vej til Paris og London.

Kontakterne sikres

Allerede i marts 1844 pressede prinsen igen på for at få hertugen til at rejse til de tyske hovedstæder og til Bruxelles, men Christian August tog dog ikke afsted. Da så Ussings andragende

i Roskilde stænder om arvefølgen [s. 278] senere på året havde sat sindene yderligere i bevægelse, tilrådede Nør indtrængende broderen at skrive til Leopold for at få undersøgt muligheden af en fransk-engelsk garanti for de augustenborgske rettigheder.

Hertugen ville imidlertid stadig ikke selv rejse og sendte i stedet i slutningen af 1844 Samwer til Belgien med et budskab til Leopold. Ved den lejlighed fik Samwer det indtryk, at sagen interesserede både Frankrig og England, og at Leopold ville gøre en indsats for at få disse to lande til at støtte hertugen. Den belgiske konge erklærede direkte, at han ikke fandt det hessiske hus egnet til den danske trone, som i stedet burde tilfalde hertugens familie.

Denne forbindelse til Frankrig knyttedes på et tidspunkt, da de franske konge, Louis Philippe, også ad anden vej bombarderedes med oplysninger om det danske arvespørgsmål og dets konsekvenser. Allerede i 1843 havde Louis Philippe luftet tanken om, at England og Frankrig sammen burde hindre en for stærk russisk og preussisk indflydelse i Danmark. Nu søgte den franske gesandt i København, baron Billing, vedholdende at overbevise sin konge og udenrigsministeren, Guizot, om, at Frankrig sammen med England burde tage et initiativ i sagen for at komme andre magter i forkøbet. I efteråret 1845 lykkedes det Billing at få til opgave at rejse til England for at opnå engelsk støtte til at tage sagen op, før Østrig og Preussen gjorde det.

Det viste sig dog, at den engelske regering ikke ville være med, bl.a. fordi englænderne ikke ville udfordre Rusland. Men det interessante er, at Christian August var vel underrettet om Billings interesse for arvesagen, selv om vi ikke

direkte kan se, om han har kendt til gesandten mission til England. Billing var i Kiel for at orientere sig, og gennem sin tro tilhænger, den kielske professor, Nicolaus Falck, søgte hertugen at påvirke gesandten. Det var Falcks opfattelse, at den franske konge ikke ønskede en løsning af problemet uden om de implicerede familier, og at han altså ikke var så fast en støtte for den danske konges politik, som man havde frygtet på Augustenborg.

I 1845 bredte der sig iøvrigt rygter om, at Christian VIII påny ville forsøge at knytte en forbindelse med Rusland ved et hessisk ægteskab med en anden af zarens døtre. Det satte straks augustenborgerne i bevægelse. Hertugen og prinsen af Nør sendte en betroet mand til Hannover og Berlin for at slå alarm og gøre opmærksom på faren for russisk indflydelse i det danske monarki og dermed også i Holsten. Derefter sendtes »ekcellencen«, som udsendingen hemmelighedsfuldt kaldes i brevene, til Paris for også der at lodde stemningen. Sikre vidnesbyrd om resultatet af denne rejse har det dog ikke været muligt at finde.

På samme tid i 1845 rejste de to augustenborgske brødre i største hemmelighed selv til Hannover for at rådslå med den hannoveranske konge, Ernst August. Han og hertugen havde visse lighedspunkter. De var begge aristokratiske, selvsikre typer, der stod afvisende over for tidens liberale strømninger. Hertugen beundrede Ernst August for den fasthed, han viste over for yderligtgående forfatningskrav, og Ernst August på sin side blev nu og i de følgende år augustenborgerens trofaste støtte, og fra ham gik tråde til det engelske hof. Allerede i sommeren 1846 aflagde Christian August påny besøg i Hannover. Derfra fortsatte han til andre

tyske residenser. Formentlig af forsigtighedsgrunde meddelte han i sine breve intet af vigtighed om sine forhandlinger, ud over at de forløb tilfredsstillende.

Hans hemmelige, private diplomati var givetvis heller ikke uden betydning. Potentater i 2. og 3. række som Ernst August af Hannover kunne indlade sig ganske tæt med ham. Men statslederne i de to vigtigste tyske lande, Østrig og Preussen, måtte naturligvis være mere tilbageholdende af hensyn til deres forhold til Danmark. Men både i Wien og i Berlin omgikkes man med den tanke, at det danske problem udmærket i tidens fylde kunne løses ved, at en augustenborger sattes på den danske trone.

Hertugens far, Frederik Christian, havde for så vidt i sin tid set rigtigt, da han forudså, at arvefølgespørgsmålet ville blive et europæisk problem, fordi det kunne sætte det danske monarkis enhed på spil. En deling var ikke i magternes interesse, og navnlig ville det øge Ruslands muligheder for indflydelse i den vestlige del af Østersøen. Opretholdelsen af det samlede danske monarki var derfor i både vestmagternes og de tyske magters interesse.

Foreløbig holdt de sig, bortset fra Frankrig ved den billingske episode, forsigtigt tilbage. Sagen var endnu ikke aktuel, og magterne foretrak et udspil fra den danske konge. Men de holdt sagen under observation. »Det danske spørgsmål«, som det faktisk hed blandt diplomaterne, var et af de faste omend mindre vigtige punkter i alle samlede overvejelser over de nordeuropæiske sikkerhedsproblemer.

Det vidste naturligvis både den danske regering og hertugen, og det er baggrunden for Christian Augusts diplomatiske aktivitet. Det er tydeligt, at i de endnu løse overvejelser, re-

Hertug Christian August II, malet i forbindelse med sølvbrylluppet 1845 af den i Wien fødte Carl Rahl, der var indkaldt som en af flere kunstnere i anledning af fejtingerne (jvf. s. 110-14 og 279f). Hertugen sidder her i dansk generalsuniform og den danske elefantordens blå skulderbånd og stjerne, samt den hannoveranske bryststjerne - endnu frem til 1846-47 benyttede han sine danske uniformer og ordener (jvf. s. 317). Maleri af Carl Rahl på Gisselfeld.

ved at sætte augustenborgerne, en gren af det danske kongehus, på Danmarks trone og dermed bevare sammenhængen i det danske rige.

Sandsynligvis var overvejelser af denne type mere afgørende for stormagterne end hertugens person. Men det skadede ikke, tværtimod, at han viste sig ved hofferne og optrådte med den sikre, fyrstelige værdighed, han til fulde mestrede. Tilmed var de konservative anskuelser på både den store og den lille politik, han gav udtryk for, bestemt ikke ubekvemme ved de europæiske hoffer. Christian Augusts person og hans udlægning af mulighederne for at løse det danske problem svækkede ikke udlandets interesse i den augustenborgske mulighed.

geringerne i Østrig og Preussen gjorde sig over mulighederne, følte de sig tiltalt af en augustenborgsk løsning. For dem virkede det rimeligt, at man kunne opretholde den mandlige arvefølge, der jo var i overensstemmelse med tysk fyrsteret,

Sprogsag - liberal kontakt

Når de udenlandske muligheder alligevel ikke kunne udvikle sig til en tilstrækkeligt effektiv støtte for hertugens politik, havde det flere årsager. En af de vigtigste var, at hans politiske linie uundgåeligt filtreredes ind i den politiske udvikling i monarkiet på en måde, så han bragtes i en dyb konflikt med det danske folk. Selv havde han hverken viljen eller evnen til at undgå denne udvikling, hvis hovedlinie lettest kan vises i hans holdning til kampen om det danske sprogs ret i Nordslesvig.

Sprogsagen blev politisk brændende, da den sønderjyske bonde, Nis Lorenzen fra Halk, i 1836 i de slesvigske stænder rejste kravet om, at dansk skulle være retssproget, hvor det var folkesproget. Da Lorenzens andragende nåede frem til egentlig behandling i samlingen i 1838, meldte Christian August sig som den skarpeste modstander. Han så klart, at sprogsagen kunne udvikle sig til en fare for den augustenburgske politik, og at han derfor måtte bekæmpe tanken om dansk retssprog på samme måde, som han tidligere havde modsat sig bestræbelserne på at nærme Als til den danske administration.

En grundtanke i den augustenburgske politik var jo, at netop fordi Slesvig fulgte andre arve-regler end kongeriget, måtte man for at holde monarkiet sammen vælge hertugdømmernes arving til dansk konge. A.D. Jørgensen har ram-mende sagt, at hertugen ville vinde kongeriget ved hjælp af Slesvig. Omvendt byggede den danske regerings politik som allerede nævnt på, at arvefølgen i Slesvig var den samme som i kongeriget. Derfor ville en sikring af monarkiet ved at ændre arveretten i Holsten være det

mindst indgribende. Slesvig var under alle om-stændigheder nøglen til en løsning.

Derfor var hertugen ikke alene optaget af at understrege de augustenburgske arverettigheder til både Holsten og Slesvig. Han var mindst lige så ivrig efter at fremhæve alt, hvad der kunne underbygge hertugdømmernes og navnlig Slesvigs særpræg og selvstændighed i forhold til kongeriget. Det gjaldt både administrativt og sprogligt. Alt, hvad der talte for et skel ved Kongeåen, kunne støtte den augustenburgske argumentation. Modsat kunne enhver tilnærmelse af Slesvig til kongeriget betyde en svækkelse af den position, hvorfra det augustenburgske mål skulle nås. Alle forsøg på »danisering«, som det konsekvent hed på Augustenburg, måtte bekæmpes.

Det kan ikke betvivles, at dette var en af hovedgrundene til, at Christian August vendte sig så skarpt mod alle bestræbelser på at styrke det danske sprog i Sønderjylland og støttede bevægelsen for at fremme den slesvig-holstenske enhed, efterhånden som denne bevægelse vandt frem. I det hele taget må dette statspolitiske moment ikke overses i den sønderjyske sprogstrid. Også Christian VIII var både som tronfølger og som konge udmærket klar over, at bevarelsen af det danske sprog var en vigtig forudsætning for, at den danske politik med at fastholde Holsten ved hjælp af Slesvig kunne lykkes.

Det faldt hertugen så meget lettere at følge sin linie i denne sag, som han personligt følte sig stærkt knyttet til sin hjemstavn, og fordi han ikke på nogen måde havde forståelse for den selvstændige politiske vægt, det nationale var ved at få. Dansk og tysk var for ham et spørgsmål om praktiske hensyn og overordnede poli-

tiske mål, og han hang - for igen at bruge A.D. Jørgensens ord - ved de tyske hertugdømmer. Tilmed førtes sprogsagen frem som et liberalt programpunkt, så også af den grund måtte Christian August tage kampen op.

Kampen mod det danske sprog

I første omgang kom hertugen i mindretal ved stændernes behandling af sprogsprogsmalet. Han forfattede mindretalsbetænkningen, der afviste forslaget, og man skal bemærke, at han egentlig ikke brugte nationale argumenter, men alene henviste til gældende praksis og til, at det ingenlunde var bevist, at den nuværende tilstand var til skade. Altsammen gode konservative argumenter, og han afviste enhver følelsesmæssig vurdering af sagen. Med konsekvens gik han derimod ind for forslaget om at indføre 4 timers tysk i de nordslesvigske skoler, som i stænderne forbandtes med kravet om dansk retssprog.

Det ærgrede ham, at det var lykkedes tilhængerne af det danske øvrighedssprog at indsamle underskrifter på den store støtteadresse til forslaget blandt de augustenburgske bønder. I selve stændersalen måtte han høre for, at alsingerne tilsyneladende gik ind for det danske øvrighedssprog og ikke ønskede tysk i deres skoler.

Christian Augusts reaktion er karakteristisk for hans taktik. Fra Slesvig fik han herredsfoged Steffens i Nordborg, der jo var hans politiske hjælper på Als, til at foranstalte en adresse på Nordals, der på tysk forlangte både tyskundervisning og bevarelse af det tyske retssprog. Det gav anledning til uro og en længere polemik, fordi den unge, sønderjyske teolog, Nis Hanssen, en svoger til redaktøren af Dannevirke,

P.C. Koch, offentligt afslørede, hvordan Steffens havde fået adressen i stand. Nis Hanssen berejste Als på dette tidspunkt og støttede bl.a. gennem den stænderdeputerede, Chr. Bonefeld, bønderne i deres forsøg på at markere deres danske orientering.

Både Steffens og hertugen selv benyttede anledningen til at ytre sig offentligt i sagen. I hertugens anonyme artikel formuleres tydeligt hans synspunkter, at »folket ikke er til for sprogets skyld eller for at tale et bestemt sprog, men sproget af forsynet er bestemt til at tjene til menneskeslægtens nytte og gavn«. Den enkelte måtte bruge det sprog, der var mest nyttigt for ham, og derfor burde det tyske sprog vinde indpas hos sønderjyderne. Deres handels- og pengeforbindelser gik i højere grad mod syd end mod nord, og uden tysk kunne man ikke klare sig syd for Flensborg.

Hertil føjede Christian August, at både dansk og tysk sprog havde indfødsret i Slesvig, og det var med til at give Slesvig dets særpræg. Han fremhævede, at Slesvig i århundreder ved forfatning, lovgivning og administration havde været adskilt fra kongeriget og nært forbundet med Holsten. Det var disse gamle indretninger og forhold, man nu ville til livs, men det var netop dem, nordslesvigerne kunne takke for, at deres økonomiske kår var bedre end bøndernes i Danmark.

Denne appel til det slesvigske, til den »ved en blanding af tysk og dansk i tidens løb opståede, ejendommelige nationalitet«, er et godt udtryk for, hvad Christian August ville i sprogsagen. Samtidig turde han håbe på, at det var en argumentation, som i et vist omfang ville gøre indtryk på selvbevidste alsiske og andre nordslesvigske bønder, som følte, at de socialt lå foran

deres kongerigske standsfæller, og hvis konservatisme stimuleredes af henvisningen til en nedrøvet særstilling for området.

Christian August og sprogreskriptet

Røret om sproget i Nordslesvig førte som bekendt frem til sprogreskriptet af 14. maj 1840. Med det genindførtes dansk rets- og øvrighedsprog i de egne af Nordslesvig, hvor det var forsvundet. Samtidig åbnedes mulighed for en frivillig undervisning i tysk uden for skoletiden i tre ugentlige timer. Da reskriptet udkom, var der allerede rejst en kraftig opinion mod det, og denne bevægelse fortsatte, anført af den augustenburgske hertug.

Han gennemførte en kampagne med skarpe personlige angreb på dem, der havde støttet det danske sprog i stænderne. Det gik naturligvis navnlig ud over de liberale, og særlig hårdt angreb han Hiort Lorenzen. Hensigten var at gøre de nordslesvigske liberales troskab mod hjemstavnen fordægtig og samtidig vende stemningen mod selve reskriptet. Navnlig polemikken med Hiort Lorenzen vakte opmærksomhed og gav jo Hiort Lorenzen en god anledning til at vende slesvig-holstenismen ryggen. Andre af de angrebne erklærede, at de havde skiftet standpunkt, og hertugen søgte, bl.a. gennem den deputerede, Thies Steenholdt, fra Ravsted, at bearbejde bønderne for at skaffe adresser mod sprogreskriptet.

Den hertugelige pressekampagne har sin store andel i, at reskriptets tilhængere var i mindretal, da stænderne trådte sammen senere på året i 1840. Hertugen blev medlem af den stænderkomité, der udarbejdede betænkningen om at tilråde reskriptets ophævelse. Det er tydeligt,

Herredsfogeden i Nordborg, Momme Steffens (1790-1849), arbejdede politisk for hertugen på Als, bl.a. i sprogsagen, men holdt sig loyal mod kongen i 1848. Tegning af Carl Hartmann 1845.

at han nu for at følge flertallets intentioner måtte gå længere, end han havde gjort tidligere i retning af en nationalpolitisk tankegang. Der var ikke mere tale om sprogenes ligeret, og man angreb regeringen for uden saglig berettigelse at støtte den danske befolkningsdel.

Også uden for stændersalen modarbejdede hertugen sprogreskriptet. Han prøvede at påvirke embedsmændene i landsdelen til at negligere reskriptets bestemmelser, men det lykkedes ikke lige godt alle steder. F.eks. kom han helt til

kort over for borgmester Schrader i Haderslev, en af de nordslesvigske embedsmænd, der holdt sig fri af hertugens indflydelse.

Større held havde han med at støtte den såkaldte advokatstrejke. Amtmand v. Krogh i Tønder henledte hans opmærksomhed på den virkning, det ville have, hvis overretsadvokaterne nægtede at føre sager med danske akter ved overretten i Slesvig. Christian August tog straks sagen op, og gennem borgmester Schouw i Åbenrå, der var ganske afhængig af ham, virkede han ivrigt for at få strejken i stand. Dens gennemførelse var medvirkende til, at der snart måtte gennemføres visse modifikationer i sprogreskriptets praktiske anvendelse, men en del af brodden blev dog taget af demonstrationen, ved at underretsadvokaterne fik lov at føre de sager, deres kolleger ved overretten afviste.

Sprogreskriptet på hertugens godser

Sprogreskriptet havde naturligvis også gyldighed på Christian Augusts godser, hvor han havde jurisdiktionen. Det var en penibel sag, for anerkendte hertugen reskriptets bestemmelser på sig eget område, svækkede han sin modstand mod det. Men nægtede han at ændre rets- og forvaltningssproget på Augustenborg og Gråsten ville det være en alvorlig udfordring af regeringen med uoverskuelige følger.

I første omgang overvejede han at forbyde publiceringen af reskriptet på sine godser, men opgav tanken igen, formentlig, fordi han var bange for, hvad konsekvensen kunne blive. I stedet udarbejdede han sammen med sin juridiske rådgiver, justitsråd Jaspers, og hofråd Bahrt en protest til det Slesvig-Holsten-Lauenborgske Kancelli.

Kernen i dokumentet var et forsvar for de augustenburgske rettigheder, som han mente, var trådt for nær, ved at reskriptet skulle gælde på områder, hvor han havde jurisdiktionen og retten til at reglementere skolevæsenet. Det var altså linien for 1820'erne, der førtes videre i et fortsat forsøg på at fastholde et af de vigtige udgangspunkter for den augustenburgske politik. Kancelliet kunne naturligvis ikke godtage synspunktet, der ville have været en anerkendelse af den augustenburgske forestilling om at have særlige fyrstelige rettigheder.

En længere debat om dette problem afholdt hertugen sig klogeligt fra. Han nøjedes med at protestere og forsøgte derefter i praksis at håndtere sprogsprogsålet, som han selv ville, på sine godser. Da sprogreskriptet lempedes i sommeren 1841, så kontrakter og pantebreve af hensyn til den økonomiske forbindelse mellem Nord- og Sydslesvig og Holsten, kunne udstedes på tysk, blev denne bestemmelse straks kundgjort på godserne. I praksis betød det ingen ændring, for rets- og forvaltningssproget var ikke blevet dansk, hvad Nis Hanssen konstaterede, da han 1842 besøgte Als.

Medvirkende hertil var, at hertugens retsfunktionærer, justitiarius og herredsfogeder erklærede, at de ikke magtede det danske sprog, skønt de stammede fra dansktalende egne i Sønderjylland. Umiddelbart efter reskriptets udstedelse havde Christian August pålagt dem at svare på denne måde, og de fulgte altså instruksen. Den gamle hofråd Thomsen på Gråsten, der var justitiarius og herredsfoged i Lundtoft herred skrev til hertugen, at en sådan erklæring også ville være i overensstemmelse med sandheden.

Det havde han sikkert ret i. Man må ved

bedømmelsen af reaktionerne på sprogreskriptet ikke se bort fra, at de pågældende embedsmænd og dommere nok kunne dansk, d.v.s. sønderjysk, eller som herredsfoged Prehn skrev: det »så stærkt fra det danske afvigende omgangssprog«. Men de var uddannet på tysk, havde livet igennem arbejdet med tysk retssprog og havde aldrig brugt det danske justits- og lovsprog. Omstillingen var svær, og det afgørende ligger da også i hertugens klare ønske om ikke at fremme denne omstilling.

I efteråret 1844 bad en række bols mænd, kådner og inderster - altså folk fra de laveste sociale lag - fra Sydals om at få de dokumenter, der nu udfærdigedes på tysk i herredsfogderiet, affattet på dansk. De anmodede altså om deres soleklare ret efter sprogreskriptet, og tilmed slog de syv kors for sig ved tanken om, at de ikke skulle være tilhængere af »opretholdelsen af hertugdømmernes nøje forbindelse og selvstændighed.«

Hertugens svar var at give tilladelse til, at der mod betaling af 3 skilling pr. ark kunne udfærdiges en oversættelse af dokumenterne, når det ønskedes. Ansøgerne havde i deres andragende beklaget sig over, at de måtte betale skolelærere og andre tyskkyndige for at få at vide, hvad der stod i deres skøder og andre officielle papirer. Nu kunne de så i stedet betale til den hertugelige kasse for det. Alsingerne under Augustenborg var derved stillet lige omvendt af, hvad der var sprogreskriptets hensigt. Andre steder fik man dokumenterne på dansk og kunne bede om en tysk version. Denne tilstand i det hertugelige distrikt ændredes ikke før efter 1848.

Tysk i skolen

Særdeles nidkær var Christian August desuden

for at udnytte reskriptets muligheder for at indføre undervisning i tysk i landsbyskolerne. I forvejen var der frivillige tysktimer i adskillige af skolerne, men fra begyndelsen af 1841 gik hertugen systematisk i gang med at indføre denne undervisning. Fra 1845 var der etableret tysktimer i alle skoler under hertugens patronat.

Men det foregik ikke uden skærmydsler med myndighederne i København. Hertugen hævdede nemlig i fortsættelse af sin hidtidige stillingtagen, at i virkeligheden gjaldt sprogreskriptets bestemmelser om undervisningen ikke på hans område. Her havde skoleordningen af 1814 ikke gyldighed, man måtte holde sig til hans regulativ af 1825 [s. 249], og han kunne derfor selv ordne tingene. Det gjorde han så konsekvent, at han i en del tilfælde tillod, at tysktimerne lå i selve skoletiden, skønt reskriptet udtrykkeligt bestemte, at de skulle gives uden for den ordinære undervisningstid.

Hertugen sørgede endvidere for, at der altid først blev indrettet tysktimer, når der forelå en ansøgning derom fra det pågældende skoledistrikt. På den måde understregedes, at det var ham selv, der anordnede undervisningen, fordi forældrene ønskede det, og ikke i kraft af sprogreskriptet.

Kancelliet ville naturligvis hverken anerkende Christian Augusts fortolkning af sine rettigheder eller godkende afvigelserne fra reskriptets bestemmelser. Biskop Tetens, der vågent fulgte hertugens skole- og kirkeadministration, sørgede for at holde de centrale myndigheder til ilden. Også flere af de dansksindede præster misbilligede hertugens iver for tysktimerne.

Til sidst forlangte kancelliet lige ud, at reglerne skulle følges også på Augustenborg, og efter nogen overvejelse valgte hertugen at parere

ordre. Timerne blev flyttet uden for skoletiden de steder, hvor de havde været optaget direkte på skemaet. Kontroversen afspejler meget godt den nidkærhed, hvormed Christian August ud i detaillien fastholdt sin opfattelse af de augustenburgske rettigheder.

En tilsvarende holdning indtog han, da Danske Kancelli 1845 bebrejdede ham, at han fortsatte den hidtidige praksis med at udstede kaldsbreve til præsterne i sit patronat på tysk. Igen svarede han, at hans ret til at give bestalling ikke kunne afledes af den kongelige resolution fra 1821 efter oprettelsen af det alsiske bispedømme, men gik tilbage til de fyrstelige rettigheder, augustenborgerne havde erhvervet sammen med de alsiske godser.

I skolesagen havde hertugen valgt til sidst at vige. Sagen med de tyske bestallinger fik han løst ved at tilbyde at udstede både en tysk og en dansk bestalling næste gang, et embede blev ledigt. Så kunne kancelliet selv afgøre, hvilken af de to der skulle fremlægges til kongens underskrift. Det kunne han gøre, skrev hertugen til kancelliet, når man blot ikke pålagde ham denne praksis som en forpligtelse.

Sagen var, at hertugen gjorde sin påstand om sine fyrstelige rettigheder gældende lige til det punkt, hvor det kunne føre til en afgørende konflikt. Han ønskede ikke et opgør om tolkningen fordi det kunne resultere i en definitiv svækkelse af dette element i den augustenburgske politik. Nu kunne han, som i spørgsmålet om kaldsbrevene til præsterne, takket være de danske myndigheders ulyst til en åben konflikt, undgå en offentlig svækkelse af de politiske muligheder, han så i de augustenburgske rettigheder. Han kunne fastholde sit forsvar for familiens ære og ret, som var så centralt et træk i hans

psyke, og han kunne i praksis fortsætte med at ordne tingene stort set, som han selv ville.

Hertugen og Hiort Lorenzens danske tale

Sprogstriden nåede jo en foreløbig kulmination i den bekendte episode i november 1842, da Hiort Lorenzen talte dansk og vedblev at tale dansk i stændersalen i Slesvig. Almindeligvis opfattes Christian August som hovedmanden bag de voldsomme angreb, dette udløste på Hiort Lorenzen og hans hensigter med den danske tale. Hertugen spillede også en rolle i begivenhederne, og det er klart, at han af mange grunde måtte være interesseret i, at Hiort Lorenzen kompromitteredes mest muligt.

Imidlertid er det vanskeligt at følge hertugens aktivitet i detaljer under episoden. I stor udstrækning må vi hente vor viden fra de mange breve, han fra Slesvig skrev hjem til hustruen, og her kan han have undspillet sin indsats, fordi han vidste, at begivenhederne ængstede hende stærkt. Men han kunne også have gode grunde til ikke at eksponere sig for stærkt i dette voldsomme opgør, så meget taler for, at han virkelig med hensigt har holdt sig noget i baggrunden i de dramatiske dage.

Under mødet den 11. november, da Hiort Lorenzen talte dansk første gang, var hertugen rolig tilhører, og det følgende møde overværede han slet ikke, fordi han var på en jagttur. Den 14. tog han imidlertid ordet for at påvise, at Hiort Lorenzen talte bedre tysk end dansk og derfor skyldte forsamlingen en begrundelse for sin brug af det danske sprog, men noget voldsomt udfald var der egentlig ikke tale om.

Endnu før sagen var afgjort i stænderne, forlod hertugen iøvrigt Slesvig. Hiort Lorenzens optræden faldt jo på et tidspunkt, der nok kunne

Skulle Christian August vælge, foretrak han jagtens glæder frem for politikken i stænderne. Carl Hartmann har tegnet denne fremstilling af en kaffepause under en jagt den 22. oktober 1845. Hertugen ses i vinduet til højre, siddende i profil, med høj hat og cigar i munden.

engagere en passioneret jæger som Christian August i andre sysler end de parlamentariske. Først den 22. november vendte han tilbage, efter at hans tro våbenfælle, pastor Lorenzen, havde bedt ham om det, fordi sprogstriden krævede hans nærværelse. I sine indlæg angreb han først og fremmest Hiort Lorenzen for at have forbrudt sig mod forretningsordenen og krænket forsamlingen.

Det er ofte fremhævet, at fremgangsmåden ved bekæmpelsen af Hiort Lorenzen blev planlagt i enkeltheder i et møde hos hertugen. En sådan konference omtaler han ikke i brevene til hertuginde, hvor han ellers indgående beretter om begivenhedernes gang. Derfor kan mødet naturligvis godt have fundet sted, og under alle omstændigheder foretrak Christian August i de bevægede dage at virke bag kulisserne frem for at træde for meget frem i stændersalen.

Gennem sin justitiar på Gråsten søgte han - men uden held - at samle underskrifter på en adresse, vendt mod, at den stænderdeputerede, tingskriver Jepsen, fra Rinkenæs, skulle benytte sig af det danske sprog i stænderne. Desuden ville han med hertuginde's bistand fremskaffe en erklæring fra Hiort Lorenzen's vælgere i Sønderborg om, at de ikke havde givet ham mandat til at tale dansk i Slesvig. Hertuginde'n følte sig ilde berørt af denne hemmelige virksomhed, men på hendes indvendinger svarede hertugen, at »i politikken må man forsvare sig med de samme våben, hvormed man bliver angrebet, og man kan ikke lægge hænderne i skødet, hvor man som her bliver nødt til at forsvare sig«.

Hertugen's vigtigste træk for at svække virkningen af Hiort Lorenzen's optræden var dog en manøvre, som han fik den liberale Wilh. Bese-

ler til at gennemføre. Allerede i 1830'erne havde Uwe Jens Lornsen omgædedes med tanken om, at den nordligste del af Slesvig kunne forenes med Danmark, så man havde et tysk Slesvig-Holsten tilbage. Denne ide blev nu af rent taktiske grunde skudt ind i den strid, som Hiort Lorenzen havde rejst, idet Beseler fremsatte forslag om at udskille Haderslev amt af hertugdømmerne.

Der har hersket usikkerhed om baggrunden for og hensigten med dette træk, men hertugens korrespondance giver klar besked om, at det var ham, der fik Beseler til at fremsætte forslaget. Hensigten var den enkle, at man derved ville skaffe åbenlyse vidnesbyrd om, at den nordslesvigske befolkning misbilligede affæren i stænderne. For naturligvis indløb der mange protester fra beboerne i Haderslev amt mod at blive skilt ud fra det øvrige Sønderjylland. Forskrifter til protesterne med blanke pladser til sognets navn i hertugens arkiv vidner desuden om, hvordan proteststrømmen blev holdt flydende.

I brevene til hustruen udviklede Christian August, hvordan hensigten var at desavouere de nordslesvigske delegeredes krav om dansk sprog. Danskerne skulle se, »hvor liden sympati, der var for at blive dansk«. Med slet skjult skadefryd berettede han, hvor »højest komisk« det var, når Nis Lorenzen selv måtte indlevere protesterne fra Haderslev amt, hvorved han og de øvrige nordslesvigere efter hertugens opfattelse »offentligen bliver stemplede som løgnere«.

Hertugen og det danske sprog

Da den bevægede stændersamling gik mod sin afslutning kunne hertugen, netop fordi han i et vist omfang havde holdt sig i baggrunden, træde

frem og understrege, at hele røret ikke havde været vendt mod det danske sprog som sådant. Han var ivrig for at fastslå Nis Lorenzens ret til at tale dansk, og han gik ind for at denne tilladelse skulle have almindelig gyldighed, men blev overstemt af flertallet, der kun ville lade den gælde valgperioden ud. Da kongen i et reskript i december resolverede, at stænderne skulle overveje, hvordan de dansktalendes deltagelse i forhandlingerne kunne sikres, fandt Christian August, at reskriptet ikke »indeholdt noget meget ubehageligt«. Han anstrengte sig da for at hindre overilede skridt fra det ophidsede stænderflertal, der reagerede på reskriptets ord om, at de dansktalendes naturlige rettigheder var krænket.

Mest åbent kom hans anstrengelser for at undgå alt for vidtgående konsekvenser af sammenstødet om sproget frem, da han mod samlingens slutning fik lejlighed til at understrege sin agtelse for det danske sprog. Stænderne var da enedes om at protestere mod de jyske stænders indblanding i sprogsagen, og hertugen udpegedes til at motivere protesten. Han erklærede i rolige og forsonlige vendinger sin hengivenhed for den danske nation og det danske sprog, som han elskede og selv brugte, og han betonede, at man aldrig havde villet forhåne hverken det eller nordslesvigerne. Støttet af Falck, der var præsident for forsamlingen, beklagede han de uheldige ytringer, der var faldet i debatten.

Denne erklæring er både i samtiden og navnlig i eftertidens danske historieskrivning blevet opfattet som hykleri. Det var den også, for så vidt som hertugen ivrigt i det skjulte søgte at svække virkningen af Hiort Lorenzens demonstration. Men denne var heller ikke behagelig for den danske regering, der ikke var begejstret

for den uro, der nu kunne udløses, og de besværligheder, det kunne medføre for den politik, der gik ud på at opretholde statsenheden. Iøvrigt havde hertugen ganske ret, når han fremhævede, at han personligt ikke havde noget mod det danske sprog.

I modsætning til faderen [s. 217 f.] beherskede han både dansk og tysk, og man kan endog lejlighedsvis finde danismer i hans tysk. Enkelte eksempler i hans og dronning Caroline Amalies sprog vidner om, at de augustenburgske søskende også, hvad der jo heller ikke kan undre, har brugt den alsiske dialekt. Ved Christian Augusts hof brugtes både tysk og dansk, og hans korrespondance og sikkert også hans daglige omgangssprog med hustruen var dansk. Hendes indflydelse også sprogligt ved hoffet er tydelig nok, og besøgende fra kongeriget mærkede ingen sproglige problemer.

Men hertugen gik af de grunde, vi har set, uforsonligt i felten mod enhver tendens til, at der blev draget konsekvenser i retning af Slesvigs danskhed af den sproglige dobbelthed. Dyrkelsen af det nationale og af modersmålet kaldte han falsk og snæversynet. Hans følelse af overlegenhed over for det jævne folk hindrede ham yderligere i at fatte, at nationalfølelsen og dermed sproget for tidens mennesker blev en kraft af omvæltende betydning. Han ville af princip intet gøre for det, han kaldte »at vinde såkaldt folkeyndest«. Derfor beholdt han uanfægtet den opfattelse, at tysk og dansk kunne være lige gode sprog for nordslesvigerne, og at kendskab til tysk, når man skulle lære et litterært sprog ved siden af dialekten, var det mest praktiske.

Følgelig måtte hans ytringer i sprogsagen også virke som tvetungethed. De politiske begrun-

delser for hans holdning måtte desuden føre ham tæt ind på de synspunkter, der nu begyndte at tage fast form i den slesvig-holstenisme, der stræbte mod hertugdømmernes adskillelse fra Danmark. En senere tids efterklogskab har let nok ved at se, hvordan denne tilnærmelse fandt sted, og hvilke uheldsvangre konsekvenser den havde. Men man må ikke glemme, at i 1840'ernes første halvdel var hertugens politik og de nye, liberalt inspirerede bevægelser i kongeriget og i hertugdømmerne først under udvikling. Det er derfor ikke overraskende, at kombinationer, hvis fejl og fortrin, man kan bedømme ud fra eftertidens viden om resultatet, kunne opstå. Derved formedes netop det politiske mønster, vi her følger, og det forklarer bevægelser og inkonsekvenser i det.

Til dette mønster hørte også, at begivenhederne i de slesvigske stænder vakte en voldsom harme i Danmark. Både konservative helstatstilhængere og national-liberale kunne mødes i denne følelse, der også fik brod mod hertugen af Augustenborg, der jo ikke kunne tage klart afstand fra angrebene på det danske sprog. Christian August gjorde en del ud af at underrette sine danske forbindelser om sine modererende forsøg i stænderne, og gennem svogeren, Christian Danneskiold-Samsøe, lod han Christian VIII tilflyde oplysninger herom. Men han var, i fuld overensstemmelse med sin selvsikre, aristokratiske holdning, ligeglad med den national-liberale kritik af ham og den uvilje mod hans person, der var begyndt at brede sig ud i den danske befolkning.

Hertugen og slesvig-holstenismen

Sprogsagen viser tydeligt, hvordan hertugens synspunkter, baseret i hans familiemæssige in-

teresser, måtte nærme ham til den slesvig-holstenske bevægelse. Tilmed havde han jo i foråret 1842 erfaret, at vejen gennem en tilnærmelse til kongen og den danske regering ikke var farbar [s. 262 f.]. Denne viden må vi også inddrage i vurderingen af hans holdning i sprogsagen 1842, og derved styrkedes hans interesse i at støtte sig på den bevægelse, der agiterede for hertugdømmernes selvstændighed.

Det var nu ad den vej, man kunne true monarkiets enhed og bringe den situation frem, som augustenborgerne ventede på. At det samtidig var en udvikling, som i højeste grad kunne hindre, at de augustenborgske muligheder overhovedet kunne få en chance, evnede hertugen ikke at vurdere, fordi han fuldstændig manglede forståelse for den politiske magt i de folkelige kræfter. Desuden var han krænket i sin familiestolthed og hovmodig nok til at mene, at når danskerne ikke ville forstå deres sande vel, måtte tiden lære dem det. Hans sag var det ikke; tiden ville arbejde for den augustenborgske sag, fordi en opløsning af monarkiet ville hindres af de store magters interesse i sagen. Desuden havde han svært ved at lade en chance for en sindrig politisk intrige gå sig forbi.

De slesvig-holstenske liberale på deres side så en fordel i at kombinere deres nationale krav med den augustenborgske arveret. Frygten for den danske bevægelse og den danske regerings modforanstaltninger gav de to parter fælles interesser i det korte perspektiv. Begge måtte de kæmpe mod «daniseringsbestræbelserne», og de liberale slesvig-holstenere fandt i hertugen en behændig politisk taktiker, som kunne yde gode bidrag til den løbende politik. Desuden var kombinationen af de såkaldte slesvig-holstenske landsrettigheder og den augustenborgske arve-

ret et godt redskab over for den brede befolkning, når slesvig-holstenske forestillinger skulle vækkes til live.

De slesvig-holstenske ledere så derfor ikke uden sympati på de bestræbelser, der fra Augustenborg udfoldedes for at vise den særstatus, Slesvig og Holsten havde i kraft af arveforholdene. Det skete løbende i pressen og i det værk, hertugen i 1844 lod Karl Samwer udsende om arveforholdene. Samwer havde i sit skrift stærkt fremhævet hertugdømmernes uafhængighed og var derved på linie med de yngre, liberale slesvig-holstenere, der drømte om et selvstændigt, tysk Slesvig-Holsten. For nogle var det ydermere en af vejene til at forberede Tysklands statsenhed.

Det er karakteristisk, at Christian August fik Samwer til at dæmpe den ensidige fremhæven af hertugdømmernes uafhængighed, og han foranledigede tilføjet en bemærkning i skriftet om, at statsenheden kunne bevares, hvis augustenborgerne kom på den danske trone. Det var derfor forståeligt, at navnlig de liberale på den venstre fløj var betænkelige ved et for tæt samarbejde med hertugen - både på grund af hans konservatisme, og fordi de ikke uden grund mistænkte ham for at ønske helstaten opretholdt.

Det er baggrunden for, at folk med tilknytning til den nyholstenske fløj og Hiort Lorenzens gamle liberale kampfælle, redaktør Hansen fra Egernførde, flere gange pegede på, at hertugens arveret i virkeligheden ikke var så sikker, som han hævdede. Derfor advarede de mod at bygge for fast på den augustenborgske arveret, og de såede med hensigt denne tvivl, fordi de regnede med derved at kunne sætte en klemme på hertugen. Redaktør Hansen frem-

hævede nemlig 1845, at usikkerheden m.h.t. arveretten kunne hæves, ved at man lod stænderne vælge regenten, og så kunne de sætte betingelser for valget.

Baggrunden var naturligvis frygt for hertugens konservatisme, og at prisen for et samarbejde med ham var, at de liberale måtte opgive kravet om en forfatning. Hertugen og hans rådgivere frygtede, at denne tankegang kunne få alvorlige følger for Christian Augusts position i hertugdømmerne. Gennem Samwer, der blev hjulpet af den liberale, hertugtro advokat Heiberg og Karl Lorentzen, søgte hertugen at påvirke både redaktør Hansen og de blade, der optog hans artikler. De fortsatte imidlertid, og den liberale mistro var jo ikke uden grund.

I stænderne undgik hertugen vel efterhånden et alt for åbent modsætningsforhold til forsamlingens liberale fløj. Men i en række spørgsmål, om næringsfrihed og almindelig værnepligt f.eks., indtog han et klart konservativt standpunkt mod de liberale, og han fremhævede bestandigt, at de bestående tilstande måtte være udgangspunktet for enhver forfatningsmæssig udvikling. Derfor var han imod forslaget om en fælles slesvig-holstensk forfatning, da advokat Gülich fra Åbenrå fremsatte det 1840, og han afviste 1842 det tilløb til en forfatning, der lå i, at der skulle oprettes fælles stænderkomiteer. Det aristokratiske element var uundværligt i en stat, der skulle regeres efter forfatningsmæssige principper, sagde han.

Særlig ubehagelig for de liberale var hertugens modstand mod forslaget om, at Slesvig skulle forlanges optaget i Det tyske Forbund. Tanken var dukket op o. 1840, og ved begyndelsen af stændersamlingen 1842 blev det klart for Christian August, at Beseler ville foreslå, at

kongen på Slesvigs vegne skulle tiltræde forbundet, som han allerede var medlem af på Holstens vegne. Uden held søgte hertugen at få Beseler til at frafalde tanken.

Han greb da til den udvej at indkalde alle de deputerede til et møde uden for stænderne, hvor han i et udførligt foredrag redegjorde for de skadelige virkninger, Beselers forslag ville få på stemningen både i Danmark og i Slesvig. Gülich forsøgte et spagt forsvar for Beselers synspunkt, men en betydelig majoritet på mødet erklærede sig imod, at forslaget kom frem i stænderne.

Selv om Beseler havde gjort sin aktion afhængig af mødets udfald, var hertugen ikke helt sikker på at have vundet spillet. Det viste sig da også, at Beseler senere i samlingen smuglede kravet om Slesvigs tilslutning til forbundet ind i betænkningen om stænderkomiteer. Hertugen vendte sig skarpt mod dette taktiske kneb. Christian August havde utvivlsomt ret i sin vurdering af den skade, forslaget ville gøre på opinionen, men han kunne heller ikke på nogen måde tillade, at Slesvigs status ændredes. Derved ville jo hans mulighed for at bygge den augustinborgske politik på Slesvigs særstilling i monarkiet være sat over styr. Dette argument kunne han ikke bruge offentligt, men hans autoritet i stænderne var også stor nok til, at han kunne trænge igennem uden.

Øget slesvig-holstenisme

I det hele taget var Christian August også i 1840'erne et af de mest indflydelsesrige medlemmer af den slesvigske stænderforsamling. Stofmængden i hans arkiv viser, hvor intensivt han beskæftigede sig med sagerne, også selv om

han ikke i særlig stort omfang greb ind i de løbende debatter eller var medlem af komiteer. En betydelig del af hans indflydelse udøvedes ved påvirkning af de enkelte medlemmer, ved samtaler og underhåndsaftaler. Han holdt alt under observation, også de indre stridigheder mellem de liberale, og han søgte at influere så stærkt som muligt på den slesvig-holstenske bevægelse.

Den og han blev efterhånden tvunget tættere og tættere sammen af udviklingen, omend - som vi har set - der på begge sider var grænser for tilliden. Navnlig Beseler og hans tilhængere prioriterede dog klart det nationale så højt, at de anså et samarbejde med hertugen for ønskeligt. De slesvig-holstenske politikere færdedes hyppigere og hyppigere på Augustenborg, og hertugen og hans familie stillede i stadig højere grad deres autoritet og prestige til rådighed for bevægelsen. I et utal af anonyme artikler understøttede Christian August planerne om at fremme hertugdømmernes enhed, og han var med i bestræbelserne i 1843 på at få oprettet en slesvig-holstensk patriotisk forening af konservative og moderate folk i begge hertugdømmer.

Meningen var, at foreningen skulle præmiere lærere, der underviste i tysk, og de bladplaner, som hertugen så selv realiserede [s. 256 f] var også tænkt som del af foreningens arbejde. Det hele var et tydeligt modstykke til det arbejde, der udfoldedes fra dansk side. Men da professor Falck undersøgte stemningen, viste det sig, at de fleste var imod at drage lærerne ind i politikken. Også Thies Steenholdt, der ellers var helt under Christian Augusts indflydelse, advarede mod planen ud fra sit kendskab til, hvad der rørte sig i landbefolkningen. Planen gik derfor foreløbig i sig selv til stor ærgrelse for hertugen og hans

venner, især fordi de slesvig-holstenske liberale samtidig gik frem med deres tanke om en forening »til befordring af folkevellet og folkedannelsen i hertugdømmerne«. Christian August var gerne kommet de liberale i forkøbet, men den patriotiske forening, der dannedes i 1845 og udviklede sig stærkt i 1847, kom tilsyneladende i gang uden hans direkte medvirken.

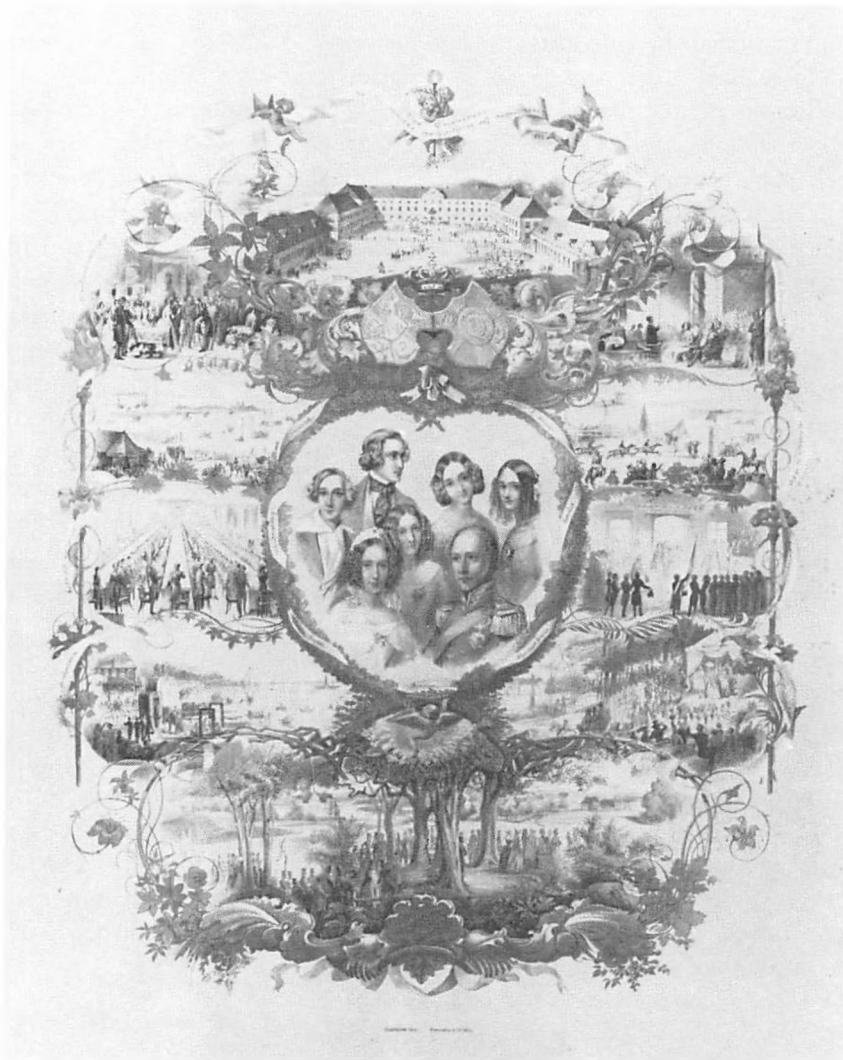
Fra årsskiftet 1844/45 begyndte en afgørende udvikling i forbindelsen mellem hertugen og den slesvig-holstenske bevægelse. Baggrunden var, at arvespørgsmålet nu blev ført stærkt frem i den offentlige debat af stænderne i Roskilde. Her fremlagde den københavnske borgmester, professor Tage Algreen-Ussing, i oktober 1844 et andragende til kongen om, at han standsede alle opløsningstendenser med en erklæring om, at kongeriget sammen med Slesvig, Holsten og Lauenborg udgjorde et samlet rige, der udelt gik i arv efter kongelovens bestemmelser. Samtidig foreslog han, at kongen skulle opfordres til at skride ind mod alle, der inden for rigets grænser virkede for at opløse statsenheden.

Roskilde-stændernes vedtagelse af dette forslag var en åben udfordring til slesvig-holsternerne og et alvorligt angreb på den augustenborgske politik. Svaret udeblev ikke. I de holstenske stænder, som holdt møde parallelt med forsamlingen i Roskilde, vedtog man nu de tre såkaldte slesvig-holstenske fundamentalsætninger, at

- [1] hertugdømmerne var selvstændige stater;
- [2] at hertugdømmerne var fast forbundne stater; og
- [3] at hertugdømmerne alene hørte under mandsstammen.

Dermed var de augustenborgske arvekrav direkte forbundet med de øvrige slesvig-holsten-

Hertugparrets sølubryllup 1845 blev en folkefest med stærkt slesvig-holstensk anstrøg. Det litograferede mindeblad efter tegning af Carl Hartmann viser hertugfamilien omgivet af Augustenborg slot, Hjertehøj ved Gråsten og scener fra festlighederne: Gaveoverrækelse, festgudstjeneste, væddeløb, ringridning, festmåltid, augustenborgernes hyldest, ankomsten til Gråsten og sangerhyldest i Gråsten.

ske påstande og blevet en del af bevægelsens program. Hertugen fulgte de holstenske stænders debat af denne protest meget nøje. Bl.a. var Samwer til stede i Itzehoe, hvor stænderne mødtes, og gennem advokat Balemann, der var

medlem af den komité, der behandlede sagen, pressede hertugen yderligere på for at få hensynet til sin arveret med i udtalelsen.

Det er svært at afgøre, hvor begejstret Christian August var for denne polarisering om-

kring arveproblemet. Men som sagerne stod, og som han havde lagt sin kurs, var han henvist til at følge med i den skærpelse af den slesvig-holstenske politik, der nu fulgte. Mere og mere åbent støttede han de forskellige ydre tegn på hertugdømmernes enhed og selvstændighed: Fanen, Slesvig-Holstensangen o.s.v. Da sønnerne konfirmeredes i 1846, skete det ikke som tidligere på både dansk og tysk, men udelukkende på tysk, og Christian August begyndte nu mere systematisk ved ansættelse af præster og lærere at tage hensyn til, om de havde det rette slesvig-holstenske sindelag.

Hertugen var udmærket klar over det dilemma, han befandt sig i: Ved at støtte sig på slesvig-holstenismen stødte han danskerne, som han jo egentlig ville vinde, fra sig. Men han anså det for udelukket, at folkegunst ville komme til at bestemme statens skæbne, og han ville først og fremmest have fundamentet i hertugdømmerne i orden. Stormagterne, utilfredshed med kongelovens enevælde og mistillid til kronprinsens muligheder som regent skulle nok klare resten. Men et absolut brud søgte han hele tiden at undgå.

I 1845 fejrede jo hertugparret deres sølvbryllup og indbød naturligvis kongeparret, hertugens søster og svoger, til festen. Men Christian VIII tog ikke mod invitationen, skønt dronningen og han befandt sig i hertugdømmerne på deres årlige besøg på Før og i Plön. Afbuddet begrundedes med, at festen faldt på samme dag som monarkens fødselsdag, og etiketten ville da kræve, at hertugparrets festdag reduceredes, da kongen måtte være dagens midtpunkt.

Hertugen ilede omgående til Før i håb om at sprede svogers misstemning. Både Christian August og hans fortrolige venner anså det for

politisk meget vigtigt, at kongen kom til Augustenborg, og man brød sig ikke om den opsigtsvækkende afbud vakte. Christian VIII ændrede imidlertid ikke sin beslutning, og det hertugelige sølvbryllup blev også en demonstration af samvirket mellem hertugen og den slesvig-holstenske bevægelse.

Det var det naturligtvis ikke blevet, hvis kongeparret havde været til stede, selv om det er tvivlsomt, om hertugen havde været i stand til at styre hele den store fest uden om de ømtålelige punkter. Men det interessante i vor sammenhæng er den vægt, han lagde på at få kongen med og undgå det åbenlyse udtryk for spændingen mellem dem. På samme linie ligger det, at han i juni 1845 hindrede, at prinsen af Nør i vrede tog sin afsked fra statholderposten. Prinsen følte sig krænket af kongen, men hertugen lagde pres på ham for at få ham til at blive i tjenesten.

Øvrigt blev samtalen mellem hertugen og kongen på Før et yderligere tegn på afstanden mellem dem. Der var tale om et skarpt opgør mellem svogrene, hvor kongen ikke lagde fingrene imellem. Fra da af måtte det være klart, at en forsoning var umulig, og også det fik vel hertugen til at acceptere slesvig-holstenske toner i festlighederne på Augustenborg.

Hertugen og de danske liberale

Christian August holdt dog stadig blikket rettet på de danske muligheder, og han søgte lejlighedsvis at påvirke sine danske venner og forbindelser til at interessere sig for en augustenburgsk løsning på monarkiets problemer. Som kongens officielle politik var lagt an, kunne det imidlertid kun ske i meget private sammenhæ-

Familiehytte på Augustenborg 1845. Ved bordene sidder bl.a. fra venstre prins Christian, prinsesse Louise, dr. K. Steffensen, hertug Christian August, prinsesse Amalie ved spinderok, prinsesse Henriette stående ved siden af sin mor, hertuginnen. Ved kaminskræmmeren prins Frederik. På væggen hænger l.v. portrætter af Frederik VI og Louise Augusta og - i midten - Caroline Mathilde flankeret af Louise Augusta og Frederik Christian II.

ge, fordi den åbne tilkendegivelse af sympati for den augustenburgske mulighed, kunne få alvorlige konsekvenser for mænd med politisk indflydelse og position.

I den danske debat dukkede tanken om augustenborgerne på den danske trone lejlighedsvis op, f.eks. ført frem af Aron Meir Goldschmidt, hvis politiske ståsted jo var opretholdelsen af helstaten. Men mest interessant er den åbning mod de danske liberale, som hertugen forsøgte gennem folk som Laurids Skau og A.F. Tscherning, kendt som krigsminister i 1848.

Christian August var ikke ukendt med, at uvilje mod den påståede russiske indflydelse på den danske regering var fremherskende hos

mange liberale, og at denne uvilje øgedes gennem den tilnærmelse til zaren, som ægteskabsplanerne i 1843 var udtryk for. Hertugen var derfor rede til, når lejligheden bød sig, at sondere stemningen i danske, liberale kredse og eventuelt i dem virke for den mandlige arvefølge i Danmark. En ændring af arvefølgen ville jo forudsætte et brud med kongeloven og dermed være et skridt mod en forfatning.

En kontakt blev knyttet, da Tscherning under et besøg hos teglværksejer Dithmer ved Gråsten i sommeren 1844 fik lejlighed til at mødes med Christian August. Politisk var de to naturligvis stærkt uenige. Bl.a. benyttede hertugen lejligheden til at udtrykke sin foragt over for

de danske stænderforsamlinger, der efter hans mening dukkede nakken under enevældens svøbe og endog appellerede til kongens magtsprog. Det måtte Tscherning naturligvis opponere imod, og han fandt, at hertugen i meget lå på linie med slesvig-holstenerne.

Men samtalen og den ytringsfrihed, man nød i hertugens selskab, gjorde indtryk på Tscherning. Christian August holdt af en politisk diskussion og kunne i sådanne situationer optræde både åbent og med vel artikulerede standpunkter. Tscherning beklagede efter sammenkomsten, at der ikke i de højere kredse i hovedstaden fandtes en mand af samme format og et samlingssted som i hertugens sale.

Ydermere fandt han indholdet af sin samtale så betydningsfuldt, at han kort efter sin afrejse fra Gråsten refererede den udførligt i et brev til Orla Lehmann, for at denne i den politiske debat kunne give agt på hertugens synspunkter. Af brevet fremgår, at Tscherning over for hertugen havde erklæret, at han på grund af den russiske fare ville se venligt på en ændring af den danske arveorden, men som liberal var han principielt uinteressert i de enkelte fyrstepersoner. Derfor kunne det aldrig falde ham ind selv at tage skridt til en ændring.

Denne udtalelse har naturligvis i høj grad været egnet til at vække hertugens interesse, og gennem Dithmer bestræbte han sig ivrigt på at holde forbindelsen med Tscherning ved lige. De vekslede nogle breve, hvor deres politiske uenighed klart kom for dagen, men uden at deres gensidige agtelse for hinanden led skår. Hovedpunktet i deres meningsudveksling var spørgsmålet om den almindelige værnepligt, hvor hertugens synspunkt naturligvis lå langt fra Tschernings demokratiske syn på værnepligten.

Formentlig har det været i forståelse med hertugen, at Dithmer derpå i februar 1845 skrev til Tscherning om den augustenburgske kongstanke, at alle modsætninger inden for monarkiet først kunne udjævnes til alles tilfredshed, når hertugen blev gjort til arving til hele riget. Hertil svarede Tscherning, at det radikale parti måtte holde sig uden for arvestriden, men at det meget vel kunne deltage i lovgivningen herom. Han anså det for givet, at regeringen kunne få antaget et hvilket som helst forslag til ændring af tronfølgen. Efter hans opfattelse var imidlertid en ordning, »der bedst vedligeholder forbindelse med Slesvig og mest frier fra Holsten«, den bedste.

Helt efter hertugens hovede var dette svar vel ikke, men det var heller ikke afvisende, og så snart han var underrettet om det, søgte han at få Tscherning til Augustenborg sommeren 1845. Det blev dog ikke til noget, og skønt Tscherning opholdt sig i Sønderjylland, fulgte han ikke invitationen til hertugparrets sølvbryllup. Han undskyldte sig med, at hans kones garderobe ikke var i orden til en fornem fest.

I stedet havde han en forhandling i Haderslev med den aktive ven af den sønderjyske danskhed, professor Chr. Flor, og Laurids Skau. Det må formodes, at man på denne konference har diskuteret forskellige planer i forbindelse med Skaus tanke om at skabe en liberal alliance mellem kongeriget og hertugdømmerne på basis af en fri forfatning. Sandsynligvis er også hertugens person og stilling draget med ind i rådslagningen.

I hvert fald nævnte Skau både Flors og Tschernings navne, da han senere søgte at kontakte hertugen. Det skete i et brev til pastor Krog-Meyer i Ulkebøl, der jo gik ind og ud på

Augustenborg, og som informerede hertugen om brevet. Skau valgte denne fremgangsmåde, efter at han på en rejse til Sundeved og Als havde besøgt Krog-Meyer og forgæves forsøgt at få Christian August i tale. Tør man tro Skaus egen beretning, havde han støttet sin mission ved under stort bifald at udbringe hertugens skål ved et gilde i Sønderborg. Umiddelbart efter underrettede han Tscherning om sit skridt.

Skaus lidt tågede ideer gik i korthed ud på, at gøre hertugen eller hans næstældste søn til konge i Danmark og hans ældste søn til hertug i Holsten med Lauenborg. Ved et mageskifte kunne da hele »den fast organiserede og velsluttede danske stat« tilfalde den ældste augustenborger. Dette mål skulle nås ved, at hertugen udsonede sig med kongefamilien og vandt danskerne for sig ved at smigre den nationale forfængelighed. Skau forestillede sig ligefrem, at Christian August kunne give et bidrag til Rødding højskole, som han havde gjort det til den konkurrerende skole, der var indrettet i Rendsborg.

Et vigtigt virkemiddel for hertugen skulle efter Skaus opfattelse være, at han forberedte en forfatning. Eventuelt kunne han, hvis han kunne blive medlem af statsrådet, begynde en debat om kongelovens begrænsning, og også de skandinaviske ideer fik Skau flettet ind i et forslag om, at hertugens næstældste søn burde ægte en svensk prinsesse. Derved kunne et nordisk forbund forberedes.

Bag Skaus ord i brevet anes enkelte steder de formuleringer, Tscherning tidligere havde givet af sin opfattelse af hertugen, men i sine kommentarer til initiativet var Tscherning forsigtigt tilbageholdende. Han afviste dog ikke, at en mand med hertugens karakterstyrke og indsigt

havde muligheder i Danmark. Hvis han kunne frigøre sig fra de slesvig-holstenske garn og ikke pukke blot på gamle rettigheder, hvis bindekraft nu om dage var alt for ringe, lå der en vid mark åben for Christian August. Iøvrigt manede han til forsigtighed og til ikke at vildlede hertugen med falske forestillinger og forhåbninger.

Svenske godsplaner

Om hertugen lod sig vildlede er nok tvivlsomt. Interesseret var han, og han var ikke blot passiv i denne søgen efter kontakt. I en senere kommentar håner han ganske vist motiverne bag henvendelsen, og han roser sin egen ædelmodighed, der hindrede, at han offentliggjorde brevet og derved kompromitterede Skau og det liberale parti. Det er dog helt indlysende, at han netop ikke indlod sig på den slags, fordi han ønskede at udnytte enhver mulighed, der måtte ligge i henvendelsen.

Lige efter, at han havde fået Skaus brev, lod han en anden af sine kontakter i Danmark, lektor ved Sorø akademi, Peder Hjort, lodde stemningen i København. Han fik da det indtryk, at uviljen mod augustenborgerne tilsyneladende var dæmpet noget. Det bestyrkede yderligere hertugen i, at han ikke uden videre skulle slippe den tråd, Skau havde spundet.

Da Dithmer i juni 1846 var i København, bad Tscherning ham henlede hertugens opmærksomhed på forskellige skånske godser, der var til salg. Tscherning og flere andre skal desuden have ytret ønske om, at hertugen ville komme til København. Teglværksejeren lod straks disse meddelelser gå videre til hertugen, der vel ikke har kunnet undgå at sammenholde dem med indholdet i Skaus brev.

Agent og teglværksejer Hans Henrik Dithmer (1780-1848) var hertugens kontakt til A. F. Tscherning. Her spiller han dam med prinsesse Henriette. Blyantstegning af Carl Hartmann 1845.

Det er Dithmers indtryk, at han og Tscherning havde en væsentlig andel i hertugens beslutning om sammen med sønnerne at rejse til hovedstaden i sommeren 1846. Givet er det, at rejsen blev bestemt i juni. Dens hovedformål var at præsentere de unge prinser ved hoffet, men med i rejseplanen var en tur til Skåne for at se på svenske godser. Det er baggrunden for det brev, Skau i begyndelsen af juli modtog fra Als, »skreven med en videnskabelig dannet mands hånd og stil«, hvormed sikkert menes Krog-Meyer.

Skrivelsens vigtigste punkt var, at der nu var al mulig udsigt til, at hertugens yngste søn, der

var agtet og elsket af alle, ville blive anbragt som godsejer i Sverige, som Skau havde antydnet. Derefter ville han kunne være i nærheden ved enhver bevægelse i hovedstaden, og som svensk borger, måske endda besvogret med den svenske kongefamilie, havde han chancen for at vinde popularitet i den danske befolkning. På denne måde gjorde hertugen forsigtigt og uforbindende opmærksom på, hvad der kunne lægges i hans forestående godskøb i Sverige.

Tscherning, der straks af Laurids Skau underrettedes om brevet, tog påny afstand fra at lægge arverettighederne til grund for politikken. Personerne var for de liberale uden inter-

esse. For dem gjaldt det »arvesikkerhed og uomtvistelige grænser«. Regeringens forbindelse med Rusland betød, at det liberale parti ikke ugerne så et personskitte på tronen, og det ville ingen hindringer lægge i vejen for hertugen, dersom han benyttede arvetvivlen til at få gennemført den holstenske arvefølge i Danmark. Men han fandt det rigtignok samtidig en fejl, at hertugen foretrak »at styrke sig i Tyskland fremfor i Danmark«. Han måtte vel bedst selv vide hvorfor.

Før sin afrejse til København i juli erklærede hertugen, at han betragtede Orla Lehmann som sin værste fjende i hovedstaden. Det var jo også Lehmann, der havde formuleret Ejderprogrammet, det farligste våben mod den strategi, hertugen havde anlagt. Hertil svarede Dithmer, at Tscherning over for ham havde udpeget to andre, der var betydeligt mere fjendtligt indstillet mod augustenborgerne - man tænker uvilkårligt på Carl Ploug som den ene - og derfor anbefalede teglværksejeren et møde mellem hertugen og Lehmann.

Det blev imidlertid ikke til noget. Som vi skal se, blev Københavnsrejsen p.g.a. det åbne brev i det hele taget fuld af dramatik og en stor skuffelse for Dithmer og Tscherning, der havde næret adskillige forhåbninger til den. Hertugen havde dog en kort samtale med Tscherning netop om de svenske godser. Men Tscherning kom ikke, som det havde været på tale, med på rejsen til Sverige. Ikke desto mindre gennemførte hertugen den skånske rejse, der året efter førte til erhvervelsen af godset Gräfsnäs.

Dithmer mente fortsat, at hertugen ikke havde opgivet sine planer, men at han blot, som den »kloge ræv« han var, fandt det mere formålstjenligt at gå forsigtigere til værks. At Christian

August ikke havde sluppet troen på den augustenborgske politik, er også sikkert nok. Men han regnede ikke med de danske liberale som en vigtig faktor i den forbindelse. Ganske vist prøvede han forsigtigt endnu i begyndelsen af 1847 at lodde stemningen hos de ledende danske liberale, men kun for at blive klar over, at en gensidig forståelse var udelukket.

Hesteauktion i Augustenborg Slotsgård. Litografi på grundlag af tegning af Albrecht Adam.

Vilkårene skærpes

Reaktionen på »det åbne brev«

Formentlig var føleren mellem hertugen og Tscherning/Skau heller ikke udtryk for politiske realiteter. Tschernings advarsler mod hertugens binding til slesvig-holstenismen taler sit tydelige sprog. Kontakten er imidlertid interessant, fordi den viser, hvor søgende begge parter endnu kunne være i 1844/45. Denne situation ændredes fuldstændig i 1846 på et tidspunkt, da Christian August med sin rejse til København og Skåne et kort øjeblik vendte sin interesse mod de danske muligheder. Netop da kom det definitive brud som følge af kongens åbne brev af 8. juli 1846, hvormed han lagde op til en ordning af monarkiets arveproblemer.

Det åbne brev var det ydre udtryk for, at Christian VIII nu spillede aktivt ud og ville have sagen løst efter sine egne retningslinier. Flere ting, herunder det Ussingske forslag i Roskilde-stænderne (s. 278) havde sat ham i bevægelse, og i februar 1845 nedsatte han en kommission af sine nærmeste ministre og medarbejdere til at undersøge sagen og foreslå, »hvad der i dette vigtige anliggende videre måtte være at foretage«.

Arbejdet i kommissionen trak ud og var fyldt med vanskeligheder, vi ikke skal følge her. Spørgsmålet om, hvad man skulle råde kongen til, skabte splid mellem kommissionens medlemmer, og i sidste instans fik kongens egen autoritet afgørende betydning for, at resultatet blev udstedelsen af det åbne brev, hvori han offentliggjorde sin opfattelse af arveforholdene.

I brevet hed det, at kommissionens undersøgelser havde godtgjort, at kongelovens arvefølge var i fuld kraft og gyldighed for Slesvigs vedkommende. Slesvig fulgte altså kongeriget. Videre hed det, at der med hensyn til enkelte dele af Holsten var forhold, som hindrede kongen i at udtale sig med samme sikkerhed som for Slesvigs vedkommende. Men samtidigt forsikrede Christian VIII, at han af al magt ville bestræbe sig på at fjerne disse hindringer, så de landsdele, der var samlet under hans scepter, ikke nogensinde skulle adskilles. Kongens linie var klart den, at riget skulle holdes sammen ved hjælp af arveretten til Slesvig. Når tvivlen vedrørende enkelte dele af Holsten var hævet, var rigsheden sikret. Det var en linie, som løb stik imod den augustenburgske politik.

Det åbne brev var et hårdt stød mod de augustenburgske forhåbninger og følte sådan af hertugen og hans familie. Christian August fik først kendskab til brevet, da han var på vej tilbage fra sin rejse til Sverige. I Malmø opvartede han den svenske kongefamilie, der skulle til Danmark på officielt besøg. Af hans breve fremgår, at han med omhu havde arrangeret besøget, så han fik talt med kong Oscar før kronprins Frederik, der skulle ledsage svenskekongen over Sundet. Men hvad han end måtte have drøftet om arvefølgen med den svenske monark, så blev det uaktuelt i næste øjeblik. Da hertugen gik ombord på skibet til København, fik han et brev fra sin søster, dronningen. Heri fortalte hun ham, hvad der var sket, og vedlagde et eksemplar af det åbne brev.

Hertugen holdt masken, men hans sindstemning viste sig i hans optræden på Amalien-

Kong Christian VIII i 1846, det år, da han med det åbne brev definitivt greb ind mod den augustenburgske politik. Tegning af Vilhelm Gertner.

borg over for den danske gesandt ved det tyske forbund, Fr. v. Pechlin, der af kongen var beordret til at overbringe ham kundgørelsen. Pechlin spurgte, efter kongens ønske, om det ville passe Christian August, at han på vej tilbage til forbundsdagen i Frankfurt standsede i Augustenborg for at forhandle om sagen. Så måtte det blive efter udgangen af juli, svarede hertugen kort for hovedet, for han ville til hestevæddeløb i Hamborg og Wandsbeck. Så ved jeg ikke, om det passer mig, replicerede Pechlin, men hertugen gentog kun sin første bemærk-

ning. Det var tydeligt, at han ikke ønskede samtalen forlænget, og efter mindre end fem minutter trak Pechlin sig tilbage. »Successionsspørgsmålet forblev helt uberørt«, skrev Pechlin til kongen, og der blev ingen forhandling på Augustenborg.

I det brev, som Pechlin overleverede til Christian August, skrev Christian VIII, at han ikke ønskede, at deres personlige venskabsforhold skulle svækkes, og han pålagde hertugen, at han skulle henvende sig til ham, før han gik til andre, hvis han følte sine rettigheder krænket. Her behøvede kongen ikke at have skrevet »hvis«. Hertugen følte ikke blot de augustenburgske rettigheder krænket, men angrebet ved deres rod. Samtidig var han på det rene med, at han var sat i en meget vanskelig situation. Hans valgmuligheder i det politiske spil var pludseligt blevet alvorligt indskrænket.

Situationens vanskelighed kan tydeligt aflæses i prinsen af Nørs optræden. I første omgang reagerede prinsen voldsomt på det åbne brev og bebudede sin afsked. Men i samme åndedrag rådede han indstændigt Christian August fra at protestere og derved tirre danskerne. I stedet burde han efter prinsens mening vise, at han stadig havde blikket rettet mod arvefølgen i Danmark.

Allerede dagen derpå havde prinsen efter samråd med bl.a. professor Falck opgivet selv at demonstrere mod brevet. Han foreslog broderen at afgive en erklæring, hvori han reserverede sig sine rettigheder til hertugdømmerne. Men han skulle understrege, at han kun gjorde det for det tilfælde, at hertugdømmerne ikke tilfaldt ham via den danske trone. På den måde kunne hertugen vise, at en adskillelse fra Danmark ikke lå ham på sinde samt antyde den vej, danskerne

kunne gå for at undgå den hessiske linie. Kort efter rådede prins Frederik yderligere hertugen til at gøre den preussiske regering opmærksom på, at augusterbørgerne ikke ønskede en adskillelse fra Danmark.

Hertugen forhastede sig heller ikke, men hvis han overhovedet overvejede, om han kunne undgå en protest, blev det ham ret hurtigt klart, at det kunne han ikke. Det åbne brev havde virket som en saltvandsindsprøjtning på slesvig-holstenerne, og den nationale stemning i hertugdømmerne kom i skred. Heri lå en tvang for hertugen. Ville han fortsat bygge sine politiske muligheder på hertugdømmerne, var han nu nødt til at følge denne stemning, selvom det ville skade ham yderligere i Danmark.

En af tilhængerne i Danmark af den augustenborgske løsning, lektor ved Sorø akademi, Peder Hjort, advarede ham netop nu stærkt mod at udfordre stemningen med en protest. I stedet tilrådede han, at der blev sat et slesvigsk bønsskrift til kongen i gang med krav om, at den hessiske linie skulle affindes med en erstatning. Også prinsen af Nør opfordrede endnu engang til at tage hensyn til reaktionerne i Danmark. Men samtidigt blev det fra flere sider i hertugdømmerne betydet hertugen, at man fandt hans tavshed mistænkelig. Man ventede et rask skridt fra mandslinien.

Tilmed sendte storhertugen af Oldenburg i sin egenskab af mulig arving en protest mod det åbne brev til den tyske forbundsdag i Frankfurt. I de holstenske stænder, der nu var samlet, var ophidselsen stor. Man drøftede en henvendelse til den tyske forbundsdag med en protest mod kongens påståede overgreb mod det tyske hertugdømme Holsten, og også det lagde pres på hertugen.

Den 30. juli 1846 sendte han så efter moden overvejelse en højtidelig protest mod det åbne brev udtalelser om den kvindelige arvefølge i Slesvig og dele af Holsten, og han forbeholdt sig sine egne og den augustenborgske families rettigheder. I et følgebrev beklagede han, at det åbne brev var blevet til uden forsøg på en retslig afgørelse, som han beredvilligt ville have accepteret. For at understrege protestens officielle karakter og sin egen fyrstelige status sendte han sin hofchef, v. Cossel, til København for at overlevere aktstykket til kongen.

Også prinsen af Nør måtte til sidst tage stilling til det åbne brev. Han blev af kongen på Før afkrævet en anerkendelse af brevet. Det nægtede han, og kongen betydede ham derpå, at deres samarbejde måtte ophøre. Prinsen søgte og fik så sin afsked den 18. august 1846. Dermed var bruddet mellem Christian VIII og augustenborgerne fuldbyrdet.

Appel til udlandet

Christian August var helt på det rene med, at arvesagens løsning i høj grad ville være betinget af, hvad udlandet ville gå med til. Kongen tog nogle diplomatiske initiativer straks efter det åbne brev udstedelse for at formå stormagterne og naturligvis især Rusland til at acceptere tankegangen i kundgørelsen. Men han fik kun henholdende svar og en tydelig tilkendegivelse af, at stormagterne ikke fandt hans initiativ og navnlig ikke tidspunktet for det særlig hensigtsmæssigt.

Da hertugen fik kendskab til denne negative reaktion i udlandet, tolkede han det med rette som et nederlag for kongens politik, og han styrkedes i sine egne forhåbninger til, at den augustenborgske sag ville vinde frem, takket være

stormagternes interesser. Men da reaktionerne på den danske politik forelå, var han allerede selv langt fremme med et diplomatisk spil, der skulle styrke den augustenburgske løsning på det danske monarkis problemer i udlandets øjne.

I første omgang henvendte han sig til den tyske forbundsdag og bad om beskyttelse af sine rettigheder. I august 1846 sendte han v. Cossel til Frankfurt, og på vejen skulle hofchefen i Hannover sikre sig Ernst Augusts støtte i forbundsdagen. Hertugens protest indførtes i forbundsagens protokol og indgik i forhandlingerne sammen med protester fra Oldenburg, Sachsen, Hannover og Anhalt. Også de holstenske stænder havde mod den kgl. kommissarius' protest formuleret en protest til forbundsdagen, og det kan ikke udelukkes, at hertugen havde haft indflydelse på dens udformning.

I Frankfurt søgte den danske gesandt af bedste evne at forsvare den danske politik, men debatten i forbundsdagen foregik under et vist indtryk af den nationale agitation, det åbne brev havde rejst overalt i Tyskland. De to tyske stormagter, Østrig og Preussen, kunne derfor samarbejde om at bruge lejligheden til at styrke forbundsagens prestige, og begge stater havde givetvis sympatier for en løsning, der satte mandslinien på den danske trone. Derfor var de stærkt kritiske mod den danske konges skridt, selvom de ikke på det tidspunkt for alvor ønskede at blande sig i de indre danske anliggender.

Forbundsagens forhandlinger endte 17.9. 1846 med en beslutning, hvori det fremhævedes, at man gik ud fra, at kongen ville tage hensyn til forbundets, mandsarvingernes og de holstenske stænders rettigheder, når forholdene omkring arvefølgen skulle ordnes. Forbundet for-

beholdt sig udtrykkeligt ret til at gøre sin kompetence gældende i sagen og gav endog den danske regering en næse for at have overtrådt stænderordningen af 1831 ved at nægte at modtage henvendelser fra de holstenske stænder.

I København var man med rette nedstemt over denne udgang, mens man i hertugdømmerne fandt, at forbundet var gået videre, end man havde turdet håbe. Hertugen var da også særdeles tilfreds med resultatet. Hans rettigheder var taget med i det, forbundet ville have tilgodeset, og han mente nu med sikkerhed, at det åbne brevs forsøg på at sikre kongeloven var bragt til at mislykkes ved Tysklands indgriben. Danskerne havde efter hans mening forpasset chancen for at gøre sagen til et rent dansk anliggende ved at ændre kongeloven, og afgørelsen lå syd for Elben. Styrkeforholdet mellem Danmark og Tyskland ville da til sin tid gøre udslaget, og Christian August hævdede derfor, at han med ro så fremtiden i møde.

Navnlig det forbehold, forbundsagen havde taget m.h.t. at gøre sin kompetence gældende, opfattedes positivt i de slesvig-holstenske kredse. Man gik ud fra, at til Holstens rettigheder hørte også den nedarvede forbindelse med Slesvig, og at forbeholdet derfor også gjaldt ændringer i Slesvigs stilling i riget. Den østrigske kansler, Metternich, fremhævede ganske vist kraftigt, at forbundets kompetence var begrænset til Holsten og Lauenborg, men den preussiske udenrigsminister, v. Canitz, var inde på, at efter beslutningen i Frankfurt kunne forholdet til Slesvig tages op. Det varede heller ikke længe, før lignende synspunkter dukkede op i Wien, og de støttedes af den danske konges gentagne forsikringer om, at forholdet mellem Slesvig og Holsten ikke ville blive ændret.

Der var følgelig gode grunde for hertugens tilfredshed med forbundets beslutning. Han fortsatte derfor også påvirkningen af navnlig de tyske magter, som han allerede kort før udstedelsen af det åbne brev havde været på rundrejse til. Da slesvig-holstenerne ville foretage en henvendelse til de tyske regeringer, fik hertugen til opgave at påvirke regeringen i Berlin. Men prins Woldemar frarådede hertugen at rejse under de givne omstændigheder, og Christian August blev derfor hjemme fra den forenede landdags åbning i Berlin i april 1847, som han ellers havde tænkt sig at overvære.

I eftersommeren rejste han dog alligevel til Berlin, muligvis under indtryk af de samtidige danske henvendelser om arvesagen til Østrig og Preussen. På nogenlunde samme tid opholdt prinsen af Nør sig i Berlin, hvor han efter sit eget udsagn overbeviste sig om, at kong Frederik Wilhelm støttede de augustenburgske rettigheder.

Der er da også al mulig grund til at antage, at begge de to tyske stormagter i 1847 foretrak, at en løsning af det danske problem skete via mandslinierne og da gennem augustenborgerne. Men de fandt ikke spørgsmålet modent til løsning, og de ønskede danske initiativer for ikke at blotte sig over for hinanden og over for Rusland ved selv at gribe ind. De uafklarede forhold passede dem på det tidspunkt bedst, fordi tingene på den måde blev holdt i balance.

Stramningen i hertugens politik

Det paradoksale er, at hertugen ikke indrepolitisk havde mulighed for at bygge en position op, som kunne støtte de udenrigspolitiske muligheder, den augustenburgske sag havde. Den samme nationale bevægelse, som havde været med

til at sætte forbundsagen i bevægelse, udløste i Holsten og den tyske del af Slesvig en voldsom politisk uro, som hertugen måtte slutte sig til. Det tiltalte måske nok hans temperament, men var ikke en særlig gunstig udvikling for de augustenburgske muligheder i det videre perspektiv.

Samtidig betød røret om det åbne brev en styrkelse af de nationale kræfter i Danmark. Bestræbelserne på at inddrage Slesvig som en del af kongeriget og fjerne det fra Holsten fik øget politisk vægt. Det skærpede spændingsniveauet i monarkiet, og det blev efterhånden helt umuligt for hertugen at fremstå som den, der kunne udjævne modsætningerne mellem landsdelene. Han måtte koble sig for stærkt på en bevægelse, der i princippet afviste og var med til at undergrave muligheden af politisk at bruge dynastiske argumenter.

Desuden førte denne udvikling i hertugens politik til, at hans i forvejen ikke alt for hjertelige forhold til størstedelen af det slesvig-holstenske ridderskab kølnedes yderligere. Ridderskabet fastholdt helstatslinien og bekymredes ved at se det stadigt tættere samarbejde mellem hertugen og den liberale slesvig-holstenisme. Det var for de konservative medlemmer af ridderskabet vejen til statens opløsning.

1846 er derfor et vendepunkt i den augustenburgske politik. Allerede i årene før havde det knebet for Christian August at holde en politisk kurs, der ikke bragte ham i uovervindelig konflikt med det danske folk og den danske regering. Efter det åbne brev var konflikten uundgåelig, og Christian Augusts aristokratiske foragt for den politiske kraft, de folkelige kræfter var ved at få, gjorde sit til, at han næppe selv kunne se, hvor langt han kom ud.

Nylårsdag holdtes kur ved hertughoffet som her 1. januar 1846, hvor hertugparret i døren modtager gratulationer til det nye år. Livjæger Autzen holder døren for borgmester Langreuther. Bag ham venter etatsråd Manthey og herredsfoged Momme Steffens. I baggrunden står pastor L. Lorenzen, Adelby og i præstekjole kommer pastor Krog-Meyer, mens agent Dithmer bukker yderst til højre. Tegning af Carl Hartmann.

I løbet af efteråret 1846 overvejede hertugen indgående, hvordan de slesvigske stænder skulle gribe sagen an, når de trådte sammen sidst på året. Efter samråd med sine politiske venner, var han ved stændernes åbning klar til at tage de nødvendige politiske skridt.

Først og fremmest var han rede til at frem-

sætte et forslag om en forfatning. Han havde længe haft tanker om det nødvendige i, at man fra konservativt hold kom de liberale i forkøbet i forfatningssagen for at hindre, at en forfatning blev for demokratisk. 1844 havde han antydnet sine tanker, da han motiverede en skål for »landsrettighederne i tidsmæssig fornyelse«, og

i begyndelsen af 1845 gav han over for Samwer udtryk for sin imødekommenhed over for forfatningsagen.

Udstedelsen af det åbne brev havde aktualiseret spørgsmålet. Et forfatningsforslag kunne bruges til at samle sympati om hertugens person i hertugdømmerne. Samtidig var det en understregning af, at kongeloven med dens forældede ramme for den politiske udvikling måtte falde. Og det ville som konsekvens have, at også kongelovens arvefølge mistede sin betydning. Hertugen havde intet imod, at også folk i kongeriget blev opmærksom på de muligheder, hans forfatningsforslag antydede.

Oprindeligt var det tanken, at professor Falck skulle have forelagt forslaget i stænderne, men han trak sig tilbage. Fra flere sider opfordredes så hertugen til selv at påtage sig ordførerskabet. Dermed ville man lettere få de konservative til at støtte forslaget. Hertugen måtte derfor træde direkte frem på arenaen og selv forelægge sin plan til en udvikling af stænderinstitutionen i overrensstemmelse med landsrettinghederne.

Forslaget gik bl.a. ud på, at stænderne skulle have besluttende stemme ved skattepålæg og i den almindelige lovgivning. De konservative garantier skulle sikres gennem en bedre repræsentation af ridderskabet i stænderne end hidtil. Den nærmere fastsættelse heraf skulle ske gennem en forhandling mellem ridderskabet og regeringen. Stænderne skulle blot godkende aftalen.

Denne favorisering af ridderskabet vakte naturligvis stærk modvilje hos de liberale, som ikke kunne være tilfredse med, at stænderne blev uden egentlig indflydelse på ridderskabets repræsentation. Men i den stænderkomité, der

behandlede forslaget, lykkedes det hertugen at få sagen til at glide. De liberale repræsentanter, hvoriblandt tilsyneladende også lederen, Wilh. Beseler, tiltrådte forslaget.

I Christian Augusts forfatningsplaner indgik i høj grad også ønsket om at imødegå en eventuel dansk plan om en helstatsforfatning eller en forfatningsmæssig forbindelse mellem kongeriget og Slesvig. Det var de danske deputerede fra Nordslesvig klar over, og det skrev hertugen selv til Ernst August af Hannover for at berolige sine konservative tyske venner, der var blevet urolige ved at se ham i rollen som frihedsmænd.

Med sin optræden ville han, skriver Christian August, skabe en modvægt mod danskerne intriger og mod de radikales indflydelse, samtidig med at han ville hejse en samlende fane for tyskheden. Det konservative, tyske parti måtte foreslå reformplanerne, fortsatte han, for at beholde tøjlerne og hindre de radikale demagoger i at tage dem. Derfor ønskede han en udvikling af de stænderske institutioner i tysk ånd og på konservative grundsætninger.

Vedtagelsen af forfatningsforslaget blev en endnu større parlamentarisk sejr for hertugen end den, han havde vundet i 1836 på toldsagen. Vedtagelsen var næsten enstemmig. Endog den danske nordslesviger Posselt stemte for, og der indløb 129 støtteadresser fra hele Slesvig op til egnen nord for Åbenrå. Fra Holsten kom også en enkelt.

Stændernes opløsning

Christian August havde derved markeret sin stærke position i stænderne, og han skærpede nu også på en række andre områder sin politik. 1846 forhindrede han ikke mere, at forslaget om

Slesvigs tilslutning til det tyske forbund behandlede. Tværtimod fandt han vedtagelsen af forslaget heldig, fordi den på en gang begejstrede tyskerne og forbitrede danskerne, så de kom til at tænke dybere over tingene.

Hertugen var dog forsigtig nok til ikke at udtale sig offentligt om forslaget. Da han blandede sig i debatten, var det for at demonstrere sin modererende indflydelse ved at forsvare flensborgeren, agent Jensens ret til at fremsætte en mindretalsudtalelse mod forslaget. Han holdt sig også uden for diskussionen om hertugdømmernes administrative adskillelse fra Danmark, og han gik direkte imod den liberale Gülichs forslag om en ændring af regeringsformen. Hans argument var, at det var upassende at angribe kancellipræsident Moltke, der ikke kunne forsvare sig i stænderne. Det giver indtryk af hertugens autoritet, at end ikke Beselers redningsforsøg med påberåbelse af den tyske frihed derefter kunne hindre, at forslaget forkastedes.

Skærpeisen af hertugens holdning var imidlertid tydelig nok. Den kom klart til udtryk i hans ledelse af den kamp om stændernes rettigheder, der endte med, at de slesvigske stænder opløste sig selv, før kongen havde erklæret samlingen for afsluttet. Hovedårsagen til denne demonstration var det nationale spørgsmål og specielt det åbne brev. Formelt holdt man imidlertid det nationale i baggrunden og begrundede selvopløsningen med, at den kgl. kommissarius havde krænkede stændernes lovhjemlede ret til at indgive andragender til kongen. Kommissarius havde forlangt, at regeringens forslag blev behandlet, før stænderne behandlede de enkelte medlemmers forslag.

Selve beslutningen om, at stænderne ville op-

løse sig i protest blev taget ret hurtigt, men man ventede med at sætte den i værk, til de vigtigste af de »private« forslag var bragt til side. I ventetiden gennemførte hertugen på trods af flere advarsler, bl.a. fra dronning Caroline Amalie, sin kampagne mod kommissarius' fortolkning af stænderforordningen.

Kommissarius var amtmand L.N. Scheel, der efterfulgte prinsen af Nør som præsident for regeringen på Gottorp. Fra alle sider faldt man nu over ham i stænderne, og i særlig grad prægedes hans sammenstød med hertugen af uforsonlig skarphed. De to havde tidligere stået hinanden nær, men i de senere år havde Scheel distanceret sig fra augustenborgerne, og nu brast den sidste rest af gensidig agtelse.

I ordduellerne havde hertugen den fordel, at han forud gennem en hemmelig mellemmand var underrettet om, hvad Scheel ville sige. Derfor kunne han let køre den iltre kommissarius fast. Desuden holdt Beseler, der var stændernes præsident, ham underrettet om sine forhandlinger med Scheel. Konsekvent skærpedes på denne baggrund striden, som til sidst kulminerede med, at stænderne gik fra hinanden.

Hertugen var udset til at føre sagen og motivere beslutningen om at forlade stænderne. Han slog da stærkt på, at stændernes rettigheder var blevet groft krænkede, og for at redde sin ære som medlem fandt han det nødvendigt at forlade salen. Derpå rejste han sig og gik, fulgt af resten af forsamlingen med undtagelse af de danske nordslesvigere og de flensborgske medlemmer. Dermed havde Christian August åbent og offentligt i egentligste forstand stillet sig i spidsen for den slesvig-holstenske bevægelse mod den danske regerings politik.

Han var særdeles ivrig efter at fastslå, at

stændernes selvopløsning var et forsvar for folkets rettigheder, og at han ikke ville fornærme danskerne. Begge positioner var dog nu umulige for ham at opretholde samtidigt. Iøvrigt var det heller ikke ud fra demokratiske synspunkter, han viste interesse for stændernes rettigheder og folkets ret til medbestemmelse. Han ønskede at tage luven fra de demokratiske kræfter, og det lykkedes ham for en stund at forene modsætningerne mellem højre og venstre i det slesvig-holstenske landsparti. Han hyldedes som landsrettighedernes forsvarer, og han fremtrådte i det ydre som leder af en fast, slesvig-holstensk majoritet.

Politikken op til uroen i 1848

Christian August stod ved årsskiftet 1846/47 med en stærk position i den tyske bevægelse i hertugdømmerne. Men jo tydeligere denne position blev, des mere øgedes uviljen mod ham i Danmark. Med agtpågivenhed registrerede han dog stadig de få tegn i Danmark på, at man vendte sig mod kongelovens arvefølge. Bl.a. søgte han på opfordring af prinsen af Nør at få deres fælles svoger, grev Holck-Winterfeldt til at virke for, at mandslinien kom på den danske trone. Det åbne brev kunne ikke være det sidste ord, skrev hertugen. De konservative burde udarbejde en forfatning for at komme før de liberale og dog redde noget, når kongelovens uundgæelige sammenbrud kom.

Christian August tænkte sig nu mindre end nogensinde, at han selv skulle tage initiativet over for kredse i Danmark eller for at påvirke opinionen. Efter 1846 var det også en helt umulig tanke, ikke mindst da han fortsat var at finde bag en række af angrebene på danskheden i Nordslesvig. Han forestillede sig ikke desto

mindre, at danskerne stadig selv kunne bevæge sig hen mod at erkende det ønskværdige i en augustenburgsk løsning, og han stolede på, at udlandets interesse i at bevare den danske stats enhed ville have sin positive virkning.

På den anden side erkendte han i hvert fald i et vist omfang, at heller ikke i hertugdømmerne var hans stilling problemfri trods den sympatibølge, 1846 havde givet ham. Derfor søgte han at styrke sin position ved at nærme sig ridderskabet. Den gamle hertugtilhænger, Hegevisch i Kiel, havde længe, tro mod sit mæglende standpunkt, opfordret Christian August til at træde i forbindelse med ridderskabets førstemand, klosterprovsten, grev Friederich Reventlow i Preetz. Efter at hertugen havde fremsat sit forfatningsforslag, der jo indeholdt en tydelig invitation til ridderskabet, etableredes kontakten.

Reventlow var positiv over for en forfatning, som han ville bruge til styrkelse af ridderskabet og som et middel til at sikre hertugdømmernes enhed inden for helstatens rammer. I januar 1847 vedtog ridderskabet en adresse til kongen med krav om en forfatning. Adressen skulle, skrev Reventlow, vise, at ridderskabet var gået fra reserven ind i kamplinien til forsvar for landsrettighederne.

Forud for adressens vedtagelse havde der været forbindelse mellem Reventlow og hertugen. Bl.a. havde Christian August bistået klosterprovsten med at samle stof til den lange, historiske indledning, der skulle overbevise ridderskabets medlemmer om aktstykkets fortræffelighed. Han fandt adressen særdeles betydningsfuld, og han ventede sig meget af denne »begyndelse til en ny akt.« Derfor reagerede han også, da den danske regering ved forhandlinger mel-

lem kancellipræsidenten, Carl Moltke, og fremtrædende medlemmer af ridderskabet søgte at fastholde dette som regeringens støtte. Da det kunne se ud til, at adelen var tilbøjelig til på visse betingelser at slutte fred med regeringen, tog han sagen op og advarede i flere avisartikler.

Det er klart, at hertugens interesse i at nærme sig ridderskabet kunne skaffe ham vanskeligheder med dele af den liberale, slesvig-holstenske bevægelse. Ikke alle var lige begejstrede for den konservative drejning, Christian August havde givet forfatningssagen. Prinsen af Nør mente endog, at det ville kunne få nogle af de liberale til at udsonne sig med den danske liberalisme.

1847 kom divergenserne åbent til udtryk, da det ved forskellige intriger lykkedes de liberale at hindre prinsen af Nørs valg til stænderne, som han havde måttet forlade, da han 1842 blev statholder. Hovedmanden bag kabalen var Wilh. Beseler, og episoden resulterede i et heftigt personligt fjendskab mellem ham og prinsen.

Sagen kom hertugen noget på tværs, og han bebrejdede prins Frederik hans udiplomatiske fremgangsmåde, fordi det var uheldigt med denne »uenighed og tvedragt inden for partiet.« Men samtidigt karakteriserede han Beseler som en mand, man ikke burde have alt for meget tillid til. Hans ultrademokratiske indstilling, hans krav om en liberal forfatning og en deraf følgende adskillelse fra Danmark var alt for tydelige.

Derfor prøvede Christian August ad omveje at få forbindelse med nogle af Beselers meningsfæller for at imødegå konspirationer mod gods-ejerinteresserne. Da Beseler på sin side i 1856 gjorde situationen op, anførte han loyalt hertu-

Christian August holdt meget af konverserende politiske diskussioner. Her ses han i en karakteristisk attitude under en ivrig samtale. Tegning fra 1840'erne af ukendt kunstner.

gens teoretiske og praktiske parlamentariske egenskaber. Men samtidigt fremhævede han, at Christian August aldrig havde haft et parti bag sig, bortset fra enkelte mænd, der på den ene eller den anden måde var afhængige af ham.

Det samme resultat kom L.N. Scheel til på en rejse i Nordslesvig i foråret 1847. Begge disse vidnesbyrd er afgivet af folk, der var kritiske over for hertugen, men de rammer den virkelige situation ganske godt. Heller ikke Reventlow-Preetz regnede for alvor med, at hertugen ville få nogen betydning for slesvig-holstenismen. Christian August kunne vinde øjeblikkelige tak-

tiske sejre. Hans position og hans arvepåstande var gode redskaber for den slesvig-holstenske bevægelse, men da hans politik jo rakte ud over hertugdømmerne, kunne han ikke fastholde lederskabet og mestre de mange modsætninger i den slesvig-holstenske lejr.

Efter Christian VIII's død

Svagheden og dobbeltheden i den augustenburgske politik viste sig allerede, da Christians August skulle tage stilling til de begivenheder, der blev sat i gang med Christian VIII's død i januar 1848. Han fandt i den pjece, »Ved Thronskiftet«, som de to nationalliberale politikere, H.N. Clausen og P.G. Schouw, udgav, tegn på, at fornuftige mænd i Danmark nu var ved at indse det umulige i den hidtidige politik, og han opfordrede til handling for at sikre helstatens beståen.

28. januar 1848 kom så det forfatningsreskript, hvis indhold Christian VIII havde forberedt, og som bebudede en fælles forfatning for hele monarkiet, bygget på en videre udvikling af stænderprincippet. Hertugen, der var ganske godt orienteret om overvejelserne i regeringen i København, havde forudset et sådant forsøg på at oprette en fælles landdag el.lign., og han vendte sig omgående heftigt mod forfatningspatentet. Han betegnede det som et makværk, der ud fra ultrademokratiske synspunkter prøvede at forene folk, der talte to forskellige sprog og ikke gensidigt forstod hinanden.

Desuden så han i reskriptet endnu et forsøg på at løse arvesagen uden om augustenborgerne. Over for Ernst August af Hannover skyndte han sig derfor at fremhæve, at en fælles forfatning for Danmark og hertugdømmerne, hvori jo

også arvefølgen nødvendigvis måtte fastsættes, ville stride mod det tyske forbunds beslutning fra 1846 og følgelig være en fornærmelse mod de tyske magter. Ernst August beroligede ham med, at de var ganske enige i denne sag, og at han havde gjort sin mening bekendt i Wien og Berlin, hvor man sandsynligvis ville støtte hertugens rettigheder.

Imidlertid viste det sig, at en del af de liberale i hertugdømmerne ikke var helt utilbøjelige til at vige i det nationale spørgsmål - i hvert fald midlertidigt - for at få del i en forfatning. Januarreskriptet gav usikkerhed i de slesvig-holstenske rækker, og det var en medvirkende årsag til, at hertugen bekæmpede det så skarpt.

Han prøvede først at bevæge stændermedlemmerne til ikke at udpege repræsentanter til den forsamling af »erfarne mænd«, der skulle drøfte forfatningsforslaget. Men her stødte han sammen med både de liberale forfatningsvenner og ridderskabet. Begge disse grupper mente, at man ikke kunne se bort fra den formelle ligestilling mellem kongeriget og hertugdømmerne, som forfatningspatentet tilstræbte, og de ville ikke afvise at prøve de muligheder, der lå i det.

På Christian Augusts forespørgsel erklærede Reventlow-Preetz, at ridderskabet følte sig forpligtet til at vælge delegerede, og hans erfaringer fra København gav ham tiltro til, at forfatningssagen lod sig ordne med det gode på det grundlag, regeringen havde anvist. Hertugen var desuden brøstholden over, at han ikke havde valgt ved udpegelsen af »de erfarne mænd« og ikke kunne komme med blandt dem.

Det var Reventlow-Preetz imidlertid godt tilfreds med. Hertugens deltagelse i en forhandling ville kun skabe komplikationer. Klosterprovsten rådede derfor Christian August til at

Wilhelm Hartwig Beseler (1806-84) havde som slesvig-holstensk, liberal politiker tæt kontakt med Christian August i 1840'erne, men var kritisk over for den augustenborgske politik. Litografi 1849.

lemmerne fra begge hertugdømmer rådslog om, hvorvidt de skulle vælge »erfarne mænd«. Han opholdt sig på Nør for hurtigt at kunne høre nyt fra forsamlingen. Tvunget af omstændighederne havde han modereret sit standpunkt og accepterede det kompromis, man på mødet nåede frem til: at man ville vælge udsendinge, men valget skulle ske med et forbehold over for hertugdømmernes rettigheder.

Det var et kompromis i helstatsfolkernes favør, og kun en gruppe tysk-orienterede liberale stemte mod denne løsning. Over for vennen Ernst August forsvarede hertugen i en længere skrivelse valgene, idet han fremhævede, at man foretog dem for at hindre de radikale i at få indflydelse. Forklaringen har uden tvivl lydt godt i den reaktionære monarks øren. Gang på gang indskærpede han i disse måneder Christian August, at ville han bevare de tyske fyrsters sympati, måtte han dels undgå ethvert skridt bort fra den strengt lovlige vej, dels holde en passende afstand mellem sig og de yderligtgående. Det blev hertugens dilemma, da den udvikling, der var i gang, fik yderligere fart af efterdønningerne af den franske februarrevolution.

prøve at opnå en gunstigere stilling i den danske offentlige mening, så nogle af de bestående antipatier kunne hæves. Dermed udtrykte han med stor tydelighed, at de moderate slesvig-holstenere kunne føle hertugen som en belastning af forholdet til Danmark, der kunne hindre den forhandlingsløsning, de stræbte efter.

Christian August holdt sig borte fra det møde i Kiel, den 17. februar 1848, hvor stændermed-

Prinsen af Nør

Med de revolutionære begivenheder i marts 1848 trådte prinsen af Nør for en kort tid ind på den politiske arena og spillede med i en hovedrolle. Det skete i overensstemmelse med hans personlighed med en vis bravour, men karakteristisk nok blev hans optræden kortvarig og omgivet af en række personlige kontroverser. Hans selvsikkerhed var stor, og hans smidighed tilsvarende begrænset. Hans optræden i 1848 fik den konsekvens, at det nu var let for den danske regering at hævde, at augustenborgerne handlede uden for lov og loyalitet og kunne betegnes som oprørere.

Før 1848

Som statholder og kommanderende general frem til 1846 havde Frederik af Nør søgt at udnytte og udbygge den popularitet, han utvivlsomt nød i mange kredse i hertugdømmerne for sit raske væsen. Statholderembedet var ved hans overtagelse af det i betydeligt omfang tømt for praktisk indhold. Prinsen skrev selv senere galgenhumoristisk, at kun uddelingen af tilladelser til omrejsende musikanter, skuespillere og vilde dyr var tilbage til ham. Trods et kommissionsarbejde, der under hans ledelse skulle kulegrave administrationen, skete der ikke større ændringer heri i hans tid. Han havde derfor god tid til, når lejlighed bød sig, at virke til fordel for den linie, broderen og han altid havde for øje i den augustenborgske politik.

I forholdet til kongen, som han i perioder overøste med rapporter om tilstanden i hertugdømmerne, slog han meget på sin personlige

Prinsen af Nør søgte at påvirke kongen til augustenborgernes fordel, men støttede samtidig Christian Augusts hemmelige diplomati. Her tegnet af Carl Hartmann 1845.

popularitet og sit gode kendskab til de lokale forhold. Hans breve bærer løbende vidnesbyrd om, at han, hvor han kunne, overdramatiserede spændingen i Slesvig for at presse kongen og regeringen. Under kongeparrets besøg i landsdelen understregede han dramatiseringen ved de sikkerhedsforanstaltninger, han enten foreslog eller faktisk gennemførte under majestæternes færden blandt undersåtterne. Samtidig fremhævede han sine egne evner til at sikre ro

og orden og lovede kongen, at han i hertugdømmerne kunne hente den trofaste støtte, der begyndte at svinde i kongeriget.

Christian VIII kendte svogeren og hans hang til de stærke udtalelser og martialske gebærder. Han satte pris på ham og har formentlig været i stand til at reducere prinsens beretninger for de mest udprægede overdrivelser. Derimod har han næppe været klar over, hvor tæt prins Frederik var indblandet i hertugens løbende politik, vendt mod regeringen og dens linie. Vi har set, hvordan prinsen af Nør pressede på i forbindelse med Christian Augusts kontakter med udlandet, og også på anden måde virkede de to brødre sammen for de augustenburgske interesser i 1840'erne. Omfanget af dette forblev utvivlsomt skjult for Christian VIII.

Hertil skal lægges, at prinsen af Nør nød de selskabelige muligheder og den status, stillingen som statholder og kommanderende general gav ham. Tilværelsen i Slesvig, kontakten med hoffet og omgangen med embedsmændene i Gottorp-regeringen og med officererne passede ham glimrende. Over for venner var han tit åbenmundet og hånlige i sin karakteristiske af dem, han omgikkes tjenstligt og privat, men undvære sine embeder ville han nødt. En vis indtægt gav de ham også.

Da prinsen efter udstedelsen af det åbne brev tøvede med at protestere (s. 290), var der gode politiske grunde til hans tilbageholdenhed. Men hans udsættelse af sin stillingtagen havde også at gøre med, at han nødt opgav sine embeder. Efter afskeden havde han svært ved at finde afløb for sin rastløse virkelyst, og hans frustration blev ikke mindre af, at han blev holdt uden for stænderne (s. 297). Begivenhederne i 1848 satte derfor naturligt nok nyt liv i ham.

Han sad på Nør, nøje vogtende på udviklingen og med betydelig tillid til, at han havde specielt gode muligheder for at påvirke udviklingen. Allerede umiddelbart efter årsskiftet 1847/48 skrev han til Christian VIII og advarede ham mod den krise i staten, der havde været under udvikling siden 1846. Han rådede kongen til at søge en anden vej, den, der ønskedes af alle indsigtfulde mænd i landet og påvistes af de fremmede hoffer. Den ville kunne bringe ro og fred i landet og skaffe kongen sine undersåtters velsignelse og kærlighed.

Prinsen henviste til, hvad folkeviljen havde udrettet andre steder, og gentog det augustenburgske argument om, at folkestemningen i hertugdømmerne ville blive uomgængelig, fordi den havde 40 mill. tyskeres og stormagternes støtte. På Christian VIII kunne denne henvendelse ikke mere gøre indtryk, kun underbygge hans sidste dages dybe bekymring for fremtiden. Og netop den folkestemning, prinsen af Nør henviste til, blev det, som rendte ham selv og broderen over ende.

De to augustenburgske brødre havde sammen med uro fulgt stændermændenes møde i Kiel den 17. februar. Meddelelsen om den franske revolution og dens virkninger i Tyskland satte, da de kom i slutningen af februar, prinsen i heftig bevægelse, men måtte også give augustenborgerne anledning til urolig eftertanke. Da stændermedlemmerne fra de to hertugdømmer samledes til det kendte møde i Rendsborg den 18. marts, holdt de to brødre sig igen på afstand af frygt for, hvad en indgriben fra deres side kunne føre til. Men de var ikke glade for den skærpelse af striden, der nu skete med mobilseringen af folkeopinionen.

Den provisoriske regering

Frederik af Nør havde i disse marts-uger kontakt med flere af de liberale ledere, der rustede sig til at gribe ind. De var interesserede i at drage prinsen med ind i begivenhederne, hvis de skulle komme i skred, dels og navnlig fordi de mente, at han kunne virke ind på tropperne i hertugdømmerne, dels fordi de ønskede kontakt til augustenborgerne. Advokat Samwer, Christians Augusts hidtidige hjælper, trådte fra nu af for alvor frem som augustenborgernes rådgiver, og han virkede som forbindelsesled mellem prinsen og de kredse, der tog ledelsen. I overvejelserne indgik planen om eventuelt at danne en provisorisk regering.

Mødet i Rendsborg, hvor kun den nordslesvigske repræsentant, Hans Krüger, opponerede, besluttede at sende en deputation på fem mand til København for at kræve en fælles slesvig-holstensk forfatning og Slesvigs optagelse i det tyske forbund. Dermed var terningerne kastet, og for at få den fulde bredde i den konfrontation, man nu lagde op til, foreslog man prinsen af Nør, at han ligesom hertugen af Lyksborg skulle sende et brev til kongen med deputationen.

Det undlod prinsen, men han skrev et brev direkte til Frederik VII, hvori han foreslog, at han selv blev udnævnt til statholder og kommanderende general. Samtidig skulle der ind sættes et provisorisk administrationskollegium for hertugdømmerne med ham selv som præsæs. Kollegiet skulle iøvrigt bestå af grev Reventlow-Preetz, advokat Bargum, Kiel, og Wilh. Beseler. Det var netop det tremands-udvalg, der var blevet nedsat i Rendsborg, og de samme navne dukkede op et par dage senere i diskus-

sionen i Kiel om sammensætningen af den provisoriske regering.

Prinsen erklærede, at han turde påtage sig ansvaret for, at ro og orden blev opretholdt, men skulle det lykkes, måtte han kræve nogle forudsætninger opfyldt: Hertugdømmerne Slesvig og Holsten skulle administrativt og økonomisk skilles fra kongeriget; stænderne skulle i en fælles forsamling udarbejde en forfatning for hertugdømmerne til kongens godkendelse; der skulle indføres fuldstændig presse- og forningsfrihed; L.N. Scheel skulle fjernes som regeringspræsident sammen med lederne af administrationen og de danske officerer. Punkterne svarede godt til, hvad der var vedtaget på mødet i Rendsborg, idet prinsen dog havde udeladt kravene om Slesvigs optagelse i forbundet og oprettelsen af en folkevæbning. Og tilbuddet om at ville sikre ro og orden gjaldt kun til den 24. marts, skrev prinsen.

Hvad prinsen af Nør egentlig forestillede sig at udrette med dette brev, der så tydeligt bakkede Rendsborgmødet op, er uklart. Formentlig har han på den ene side været under indflydelse af den påvirkning, han var under fra de liberale ledere, på den anden side har han virkelig haft en naiv tiltro til, at han kunne virke i en modererende retning ved at kaste sig ind i røret. Under alle omstændigheder fejlvurderede han fuldstændigt situationen i København og det indtryk, hans skridt måtte gøre. Frederik VII blev vred og man følte sig bekræftet i den opfattelse, at augustenborgerne helt havde solidariseret sig med den statsopløsende slesvig-holstenisme.

Samme eftermiddag, som prinsen om aftenen skrev til kongen, havde han pr. ilbud fået at vide, at hertugen planlagde at rejse til Berlin for

at få den preussiske konge til at gribe ind. Frederik støttede denne tanke, og den 21. marts om aftenen kom Christian August til Nør på vej til Berlin. Næste dag havde han et kort møde i Kiel med professor Falck og overbeviste sig om, at uroen var voksende og situationen spændt til bristepunktet. Uden at tøve fortsatte Christian August derpå med toget mod den preussiske hovedstad efter at have afkrævet broderen et løfte om intet overilet at foretage sig, før han var vendt tilbage fra sin mission.

Men allerede dagen efter, den 23. marts, gav prinsen efter for situationens pres. Da kom meddelelsen om Casinomødet i København og kongens afskedigelse af det gamle ministerium til hertugdømmerne. Beseler brød straks op fra Slesvig for at begive sig til Kiel. På vejen gjorde han holdt i Egerfnørde og sendte derfra bud til Nør, og omtrent samtidig fik prinsen fra Samwer opfordring til omgående at begive sig til Kiel. Hans inddragelse i begivenhederne var tydeligvis forberedt og kan ikke være kommet bag på ham.

I Kiel deltog han derpå natten mellem den 23. og 24. marts i de forhandlinger, der endte med dannelsen af den provisoriske regering og udstedelsen af proklamationen om, at den nu indtil videre overtog ledelsen, fordi »vor hertug ... ved en folkebevægelse i København« var berøvet sin frie vilje. Når landsherren atter var fri, ville regeringen igen give magten fra sig, men samtidig hed det, at den med al magt ville slutte sig til Tysklands enheds- og frihedsbestræbelser. Dermed var oprøret en kendsgerning, set med danske øjne.

Prinsens politiske fallit

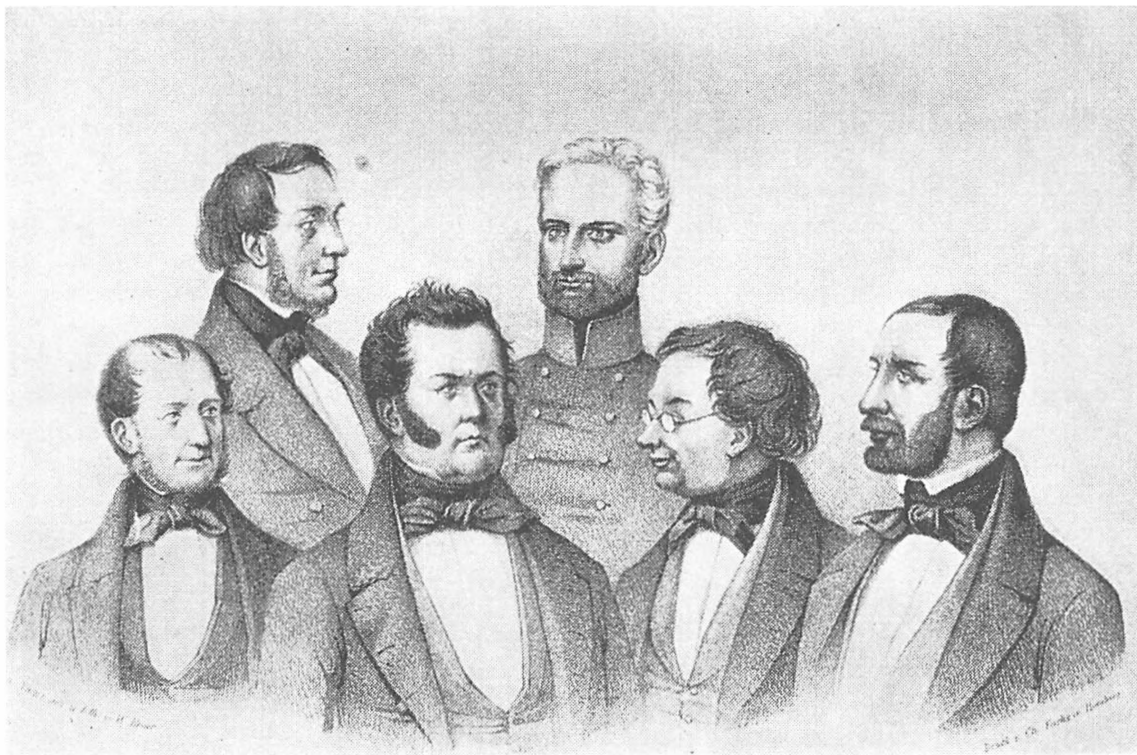
Senere hævdede prins Frederik, at han havde

haft en modererende indflydelse under forhandlingerne. Meget vides ikke herom, men det er sandsynligt, at hans blotte deltagelse har været en støtte for Reventlow-Preetz, der søgte at afparere de mest radikale udslag af Beselers samarbejde med den folkeforsamling, der samtidig holdt møde på Kiels rådhus.

Men til syvende og sidst ligger det afgørende i, at da den provisoriske regering trådte frem for offentligheden, var prinsen med som medlem af den sammen med Beseler, Friedrich Reventlow-Preetz og chefen for Kiels borgergarde, købmand M.T. Schmidt. Desuden opfordredes den flensborgske advokat, Jürgen Bremer, til at indtræde. Prinsen af Nør repræsenterede det augustenburgske element i den slesvig-holstenske bevægelse ved siden af de liberale og borgerskabet. Det var det første helt tydelige vidnesbyrd om, at augustenborgerne nu i konsekvens af den politik, de havde ført, var bragt i en position, hvor deres forhåbninger til familiens muligheder med stor sikkerhed ville gå til grunde.

For så vidt kan man sige, at prinsen af Nør ikke konkret var tvunget til at indtræde i den provisoriske regering og dermed blotte augustenborgerne for den danske anklage for landsforræderi. Hans eget temperament og hans naive selvtillid var en del af drivkraften. Men i betragtning af den videre udvikling i marts 1848 kom det til at være temmelig ligegyldigt, om prinsen havde holdt sig fri af den provisoriske regering eller ej. Hans optræden blev imidlertid et åbent og let angribeligt udtryk for den augustenburgske forbindelse med de statsopløsende kræfter.

Dette indtryk befæstedes yderligere, og den danske harme blev sluppet helt løs, da prinsen

Medlemmerne af den provisoriske slesvig-holstenske regering 1848. Fra venstre: J. Bremer, N. T. Schmidt, W. H. Beseler, prins Frederik af Nør, Th. Olshausen og grev Fr. Reventlow. Tegnet og litograferet af W. Heuer.

den følgende dag satte sig i spidsen for overrumplingen af fæstningen i Rendsborg. Det havde længe været klart for de slesvig-holstenske ledere, at kom det til et opgør mellem den danske regering og den slesvig-holstenske bevægelse, gjaldt det for dem om at bemægtige sig Rendsborg, der med sin garnison og krigskasse var nøglen til den militære magt i hertugdømmerne.

Med prinsen i spidsen for en broget skare af regulære tropper, kielske borgervæbningsmænd, studenter og andre frivillige satte den

provisoriske regering sig den 24. marts ved et ublodigt kup i besiddelse af fæstningen. Derefter opslog regeringen sit kvarter i Rendsborg, og prinsen begyndte som ansvarlig for krigsvæsenet at organisere den slesvig-holstenske hær.

Dermed var et vendepunkt i hans liv fuldbåret. Selv vedblev han energisk resten af livet at søge at retfærdiggøre sin opræden i 1848 ved at påstå, at han tilstræbte en forhandlingsløsning med Danmark. Derfor havde han villet være med til at skabe en fuldbåret kendsgerning og derved gøre danskerne mere villige til at for-

handle. Men selv nok så gode motivforklaringer kan ikke i politik hindre, at også handlingerne tæller, og for danskerne måtte hans deltagelse i den provisoriske regering og hans ledelse af en hær, opstillet og brugt til borgerkrig, klart føre til en hård moralsk dom. Dommen blev ikke mindre hård i betragtning af, at augustemborgerne så stærkt havde understreget, at de var en gren på den danske kongestamme.

Prinsens deltagelse i bevægelsen i 1848 blev også personligt en skuffelse for ham. Det var en meget vanskelig opgave på kort tid at bygge en slesvig-holstensk hær op, og han irriteredes hurtigt af de arbejdsvilkår, han fik. Samtidig begyndte den første kritik af hans militære dispositioner. Bl.a. blev det hævdet, at han i officerskorpset foretrak folk af navn og stand frem for dygtige soldater fra geledet. Da forstærkningerne fra Tyskland nåede frem, opstod der samarbejdsvanskeligheder mellem ham og de garvede krigsfolk, der nu dukkede op.

Det slesvig-holstenske nederlag i det første slag, der udkæmpedes ved Bov den 9. april 1848, blev et hårdt slag for prinsen af Nørs popularitet. Kritikken af ham satte nu for alvor ind og førte til idelige rivninger i den provisoriske regering. Det endelige brud kom, da den preussiske general E. v. Bonin blev sat i spidsen for tropperne. Denne udnævnelse fandt sted under omstændigheder, der følte så krænkende af prinsen, at han den 7. september 1848 tog sin afsked fra regeringen. Trods hans uvenlige optræden mod Bonin dekorerede den preussiske konge ham dog med den fornemme orden »pour le mérite«.

Dermed var hans rolle reelt udspillet. Ganske vist lod han sig vælge til den nye slesvig-holstenske landsforsamling, men også her ned-

lagde han hurtigt mandatet igen, da han kom i konflikt med begge sine tidligere kolleger fra regeringen, Beseler og Reventlow-Preetz. Ingen af dem agtede prins Frederiks politiske evner højt, og han havde allerede i månederne i regeringen givet dem alvorlige problemer ved sin på en gang voldsomme og slingrende optræden, der givetvis var et resultat af, at han erkendte det umulige i at videreføre en politik til fordel for augustemborgernes egne krav under de nye vilkår. Han så grunden skride definitivt under den målsætning, der havde været hans og broderens siden faderens død, og han havde hverken tålmodighed eller talent til at samarbejde med de nye politiske kræfter.

Vi skal lejlighedsvis i det følgende stadig træffe prinsen af Nør, men hans rolle udspilles i månederne umiddelbart efter marts 1848. Det var et symptom på, at martsdagene var begyndelsen til augustemborgernes politiske ruin.

Nederlaget

Den 22. marts var Christian August som nævnt rejst fra Kiel til Berlin for at bede den preussiske konge tage sig af den slesvig-holstenske sag. Hans tanke var, at han på den måde kunne skaffe støtte til en kurs, der undgik et brud med rets- og legitimitetssynspunktet. En udnyttelse af forbundsbeslutningen fra september 1846 skulle være det afgørende våben.

Hertugen frygtede konsekvenserne af de begivenheder, han så nærme sig, fordi de kunne opløse hele det grundlag, han havde bygget sin politik på. Med støtte fra den preussiske konge håbede han, at han kunne bremse bevægelsens radikalisme og fastholde nogle af de handlemuligheder, han ønskede at have. Formentlig havde han allerede en fornemmelse af, at de kræfter i hertugdømmerne, han havde allieret sig med, var ved at tage magten fra ham, og at resultatet kunne blive, at han politisk hængtes af.

Berlinrejsen

Hertugen ankom til Berlin på et gunstigt tidspunkt for det resultat, han ønskede. Under indtryk af de revolutionære tilstande i hovedstaden, havde Frederik Wilhelm erklæret, at han ville tage den tyske sag i sin hånd, og efter de uroligheder, der havde tvunget ham til at sende tropperne ud af Berlin og offentligt bøje sig for folkemængden, havde han og hans regering brug for en sag, der som den slesvig-holstenske kunne vise hans tysk-nationale vilje. Desuden var den preussiske regering gennem hertugens diplomatiske virksomhed i 40'erne vel orienteret om de

augustenborgske arvekrav, og Frederik Wilhelm tvivlede vel aldrig på deres berettigelse.

Efter en længere drøftelse i regeringen udfærdigede den preussiske konge den 24. marts en skrivelse til hertugen, hvori han med henvisning til beslutningen i det tyske forbund af 17. september 1846 erklærede, at han ville beskytte hertugdømmerne Slesvig og Holsten mod overgreb og angreb med dertil egnede midler. Desuden fremhævede han, at han til hertugdømmernes rettigheder regnede de slesvig-holstenske fundamentalsætninger om, at hertugdømmerne var selvstændige stater, at de var forbundet med hinanden, og at mandsstammen herskede i dem. Blev disse rettigheder anfægtet, regnede han med, at hans tyske forbundsfæller ville ile til hertugdømmernes beskyttelse sammen med ham.

Christian August havde forestillet sig, at kongens udtalelse skulle have haft form af en offentlig proklamation. At den blev en skrivelse, adresseret til ham selv, kunne give vanskeligheder og kom også til at gøre det, fordi han derved blev trukket frem som den, der personligt havde fremkaldt en udenlandsk intervention, og han kunne ikke længere håbe på at bevare en vis personlig distance til udviklingen. Alligevel var han tilfreds med udtalelsens indhold, der jo fastholdt linien bagud til den hidtidige basis for den tyske interesse i hertugdømmerne og desuden understregede arvefølgens betydning i sagen. Med den preussiske konges erklæring følte hertugen, at han havde underbygget alvoren i sine tidligere udtalelser, at 40 mill. tyskere stod bag hertugdømmerne og de augustenborgske rettig-

heder over for den danske konge og den danske regering.

Da han dagen efter, den 25. marts, kom til Hamborg, opdagede han imidlertid, at hans Berlin-rejse i stedet for at give ham handlemuligheder, snarere havde bundet hans hænder. Han hørte først nu om dannelsen af den provisoriske regering og overrumplingen af Rendsborg og måtte erkende, at begivenhederne var løbet fra ham i den retning, han havde frygtet. »Den dumme dreng har fordærvet os det hele«, skal han have udbrudt med tanke på prinsen af Nør, der jo havde lovet intet afgørende at foretage sig før hertugens hjemkomst.

Det var nu uundgåeligt, at Christian Augusts henvendelse i Berlin blev forbundet tæt med den rejsning, der var i gang. Han havde ikke andet valg end at gå med, offentliggøre brevet fra den preussiske konge, støtte den bøn om militær hjælp, der allerede var på vej fra den provisoriske regering til Berlin og begive sig til Rendsborg. Her fik han yderligere bevis for, at udviklingen gled fra ham. Han havde foretrukket, at der i stedet for den provisoriske regering var blevet indsat en statholder. Tanken blev også drøftet, men hertugen måtte til sin skuffelse opleve, at han ikke var mellem de navne, der nævntes, og både prinsen af Nør og Karl Samwer gik imod tanken om, at han skulle melde sig som kandidat. Det var ikke augustenserne, der gav tonen an.

Samtidig lod røster fra Danmark ingen tvivl tilbage om, at man der anså augustenserne for hovedansvarlige for martsbevægelsen. Af kongens proklamation til slesvigerne fremgik tydeligt, at der sigtedes til de to augustensborgere med ordene om de troløse mænd, der i længere tid havde smedet ærgerrige rænker mod folkets

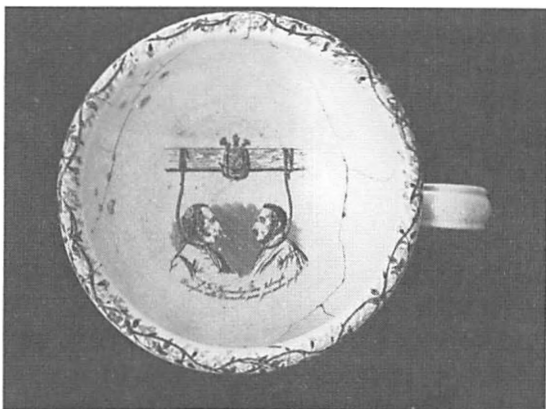
sande interesser. Den 31. marts kom så fra hertugen den uundgåelige erklæring til Slesvig-Holstens folk om, at han stillede sig bag den provisoriske regering og påstanden om den »ufri hertug« i København.

Dermed havde han offentligt stillet sig på opstandens side, og dermed havde også den hidtidige augustensborgske politik lidt skibbrud. Fra nu af kunne der kun blive tale om at kæmpe for at få noget ud af påstanden om arveret til hertugdømmerne. De danske muligheder var - hvis de reelt havde været til stede - tabt for stedse. Det var realiteten, selv om håbet lejlighedsvis endnu kunne blusse op hos Christian August.

Svagheden i hertugens politik

Vi har i det foregående i enkeltheder fulgt, hvordan den augustensborgske politik var bygget op, og hvordan svaghederne var indbygget i den og i den vej, hertugen havde fulgt. Marts 1848 afslørede, at han havde allieret sig med kræfter, han ikke kunne styre, og som han næppe fuldt ud forstod. Fyrsterettigheder var ikke mere et bærekraftigt politisk argument, og selv om arveret vel endnu spillede en rolle, da tingene blev sat på plads efter Treårskrigen, havde augustensborgerne ved den rolle, de spillede i 1848, mistet al politisk styrke i deres krav.

Hvor stærk stemningen mod dem var i Danmark ses ikke blot i Frederik VII's bitterhed, der fik ham til i et af sine opstemte øjeblikke at erklære de augustensborgske brødre fredløse i sine lande, så alle kunne dræbe dem. Vreden og forargelsen sporedes overalt. Det kgl. Skydeselskab brændte højtideligt de skydeskiver, hertugen og prinsen af Nør havde skænket, hærens soldater fik udleveret billeder af Christian Au-

I Treårskrigen fik de danske soldater udleveret billeder af Christian August med strikke om halsen, eller man anbragte som her I. V. Gertners billeder ham og prinsen af Nør i bunden af en natpotte, så man i handling kunne vise sin foragt over for dem. Tilhører Odense Bys Museer, deponeret i Museet på Sønderborg slot.

gust med strikke om halsen, og ved folkemøder talte man om »hertugen af Augustenborgs helvedlumre hjerte«. Man sporede augustenburgsk indflydelse overalt, og den ophidsede stemning fik i april 1848 flere hundrede bønder fra Sydsjælland til at omringe Gisselfeld og Rosendal, fordi rygten gik, at Christian August opholdt sig hos sine slægtninge på disse godser.

Reelt svarede augustenburgernes indflydelse i den slesvig-holstenske bevægelse ikke til denne opfattelse af deres alle steds nærværende intrigeren. Hidtil havde hertugen nogenlunde frit kunnet politisere og planlægge sine træk på den måde, der efter hans mening bedst fremmede de augustenburgske interesser. Men 1848 fangede bordet, og han kunne ikke mere holde alle sine heste på banen samtidigt, som han havde søgt at gøre hidtil. Andre traf de bindende beslutninger, og han måtte følge med.

Fra udgangen af marts 1848, da hertugfamilien havde forladt Augustenborg, kom resterne af den augustenburgske politik til at udfolde sig borte fra den hjemstavn, der gennem århundreder havde været augustenburgernes. Familien havde bundet sin skæbne til sin politik, og 1848 tvang den derfor bort, og vi kan nøjes med at følge denne politiks sidste faser i større træk, bestemt som den var af sammenbruddet i martsdagene af den linie, hertugen havde udviklet i storhedsdagene på Augustenborg og Gråsten.

Treårskrigen

Efter tilbagekomsten fra Berlin koncentrerede Christian August sig helt om de slesvig-holstenske muligheder. Allerede i april var han på vej i Berlin for at påvirke preusserne til at gå over Ejderen og føre krigen op i Slesvig og Nørrejylland. I den forenede landdag, som de samlede stænder nu kaldte sig, indtog han sin plads og udtalte sig i almindelighed sammen med forsamlingens moderate fløj, der støttedes af Reventlow-Preetz i den provisoriske regering. Til den landsforsamling, der valgtes i slutningen af 1848 for at vedtage en forfatning, kunne hertugen jo ikke overføre sin arvelige plads i stænderne, og han lod sig derfor vælge i Egernførde.

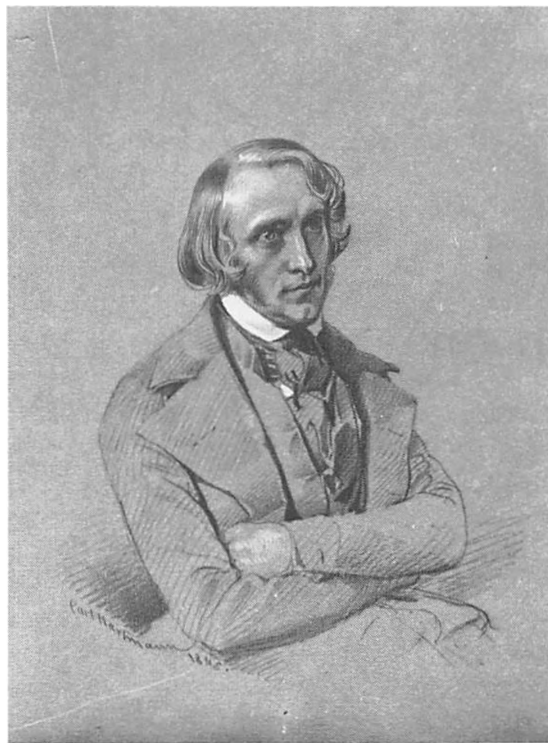
Christian August trådte ikke selv ind i den slesvig-holstenske armé, men lod begge sine sønner gøre det, straks efter at de havde forladt Augustenborg. Desuden opholdt han sig gerne i de perioder, krigen var i gang, ved hovedkvarteret. Hans tilbøjelighed til gigt hindrede ham ikke i at være i sadelen dage igennem, og han fulgte general Wrangel mod nord. Han red ved Wrangels side ind i Haderslev og var med helt

op til Fredericia. Under forårets felttog sørgede han for, at de tyske farver blev hejst over Gråsten slot. Denne optræden skærpede yderligere stemningen mod ham i Danmark, men den var sådan set konsekvensen af den stilling, han nu befandt sig i.

Da krigen gik i stå som følge af våbenstilstanden i Malmø mellem Preussen og Danmark, var hertugen blandt dem, der indstændigt rådede til at acceptere aftalen, fordi han indså nødvendigheden af at bevare Preussens støtte. Også under de følgende faser af krigen stod han på den side, der mente, at man måtte finde sig i resultaterne af den preussiske politik, der jo mere og mere drejede bort fra den oprindelige støtte til Slesvig-Holsten. Han frygtede også for sin egen og familiens skyld følgerne af et brud, der ville udlevere hertugdømmerne til danskerne.

Netop de løbende diplomatiske forhandlinger under Treårskrigen afslørede hertugens svage position. Nu var det ikke ham, der forhandlede med magterne. Han sendte i visse tilfælde sin egen observatør, den tidligere huslærer, Karl Steffensen, ud for at opsnappe informationer, men uden større held. Også den provisoriske regering havde sine observatører ude. Bl.a. fungerede hertugens gamle medarbejder, Samwer, som sådan, og i London havde han et godt samarbejde med den preussiske gesandt, Bunsen. Det kunne vel støtte den augustenburgske sag, og hertugen kunne følge udviklingen, men Samwer repræsenterede dog den provisoriske regering, ikke Christian August.

Hurtigt havde Christian August gjort sig klart, at de forslag om Slesvigs deling, der nu ventileredes, kunne udnyttes til hans fordel. Allerede 8. april nævnte han i Berlin for den en-

Karl Steffensen, dr. jur., var huslærer på Augustenborg 1845-48 og hertugens politiske medarbejder. Under Treårskrigen udførte han diplomatiske missioner. Tegning af Carl Hartmann 1845.

gelske gesandt, at den bedste løsning ville være, at den nordligste del af Slesvig kom til Danmark. Så kunne resten af Slesvig sammen med Holsten, d.v.s. den tyske del af hertugdømmerne, indlemmes i det tyske forbund som en selvstændig stat. På den måde ville hans arverettigheder få en chance for at sætte sig igennem, og han ville redde den rest af de augustenburgske muligheder, som det nu var muligt at redde.

Hertugen forbandt disse planer med tanken om en skandinavisk union, sådan som den var

gængs i de liberale danske kredse. Han regnede med, at etableredes en sådan union, kunne den danske del af Slevig tilfredsstille skandinaverne, og der kunne trækkes en grænse til de tyske hertugdømmer. Disse synspunkter fremførte han hyppigt i de følgende år, og han gennemførte, sin politiske taktik tro, en omfattende pressekampagne til støtte for dem. Men delingstanken vakte som bekendt modstand både på dansk og slesvig-holstensk side, så på det grundlag kunne en augustenburgsk politik ikke videreføres.

Hans vedholdende syslen med delingstanken er imidlertid det bedste udtryk for, at det fortsat var familiens dynastiske muligheder, der lå øverst hos hertugen. Hans frygt var, at det skulle lykkes den danske regering at sikre en vedvarende personalunion mellem rigsdelenene under en ny arvefølge, så augustenborgerne definitivt udelukkedes også i hertugdømmerne. For at undgå det, så han hellere, at hele spørgsmålet om arvefølgen blev holdt svævende og først kom til afgørelse, når Frederik VII døde.

Men sådan kunne der ikke mere føres politik. Vi skal ikke i enkeltheder følge begivenhederne i årene 1848-50, kun fastslå, at da augustenborgerne havde bundet sig til den slesvig-holstenske bevægelse, måtte de vige sammen med den, efterhånden som Danmark og stormagterne fandt frem til en løsning, der genskabte situationen med det tredelte monarki fra før 1848 under den danske konges regering. Mange faktorer trak i den retning, og det var let for den danske regering at underbygge en påstand om, at augustenborgerne var medansvarlige eller endog hovedansvarlige for opstanden, og det blev vanskeligere og vanskeligere for de andre magter at støtte påstande om augustenburgs-

krav. Også Preussen veg for at få ordnet forholdene i nord på en måde, der var forenelig med de preussiske interesser.

Propagandakrig

Christian August kunne kun modarbejde denne udvikling ved i den offentlige debat at opponere mod de danske påstande. 1849 udsendte han anonymt pjecen, »Hvem er Skyld i Krigen mellem Danmark og Tyskland?« Han skrev og udgav den i både en tysk og en dansk version, og prinsen af Nør besørgede en engelsk udgave. Samme år udsendte gehejmearkivar Wegener i forståelse med den danske regering sit værk, »Om Hertugen af Augustenborgs Forhold til det holstenske Oprør«. På grundlag af de papirer, der var beslaglagt på Augustenburg, søgte Wegener - tendentiøst, men i den oprørte tid med betydelig virkning - at vise, hvordan hertugen planmæssigt havde lagt op til omvæltningen i 1848.

Hertugens modtræk blev at lade Samwer sammen med J.G. Droysen, der var professor i historie ved Kiels universitet og dybt engageret i den slesvig-holstenske bevægelse, samle materiale til og skrive værket, »Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark«, som udkom i 1850. Christian August bidrog til bogen med sin pen og med gode råd. Her kom den autoriserede, også stærkt tendentiøse, augustenburgske version af historien med en udpræget underspilning af den betydning, det dynastiske element havde haft i den augustenburgske politik.

Denne tendens lå også i offentliggørelsen af et langt, omhyggeligt gennearbejdet brev, som hertugen 1845 havde sendt til lektor ved Sorø

Akademi, Peder Hjort, der jo havde været en af fortalere for en augustenburgsk løsning på arvespørgsmålet (s. 289). Heri havde han erklæret, at han ikke selv ville tage initiativ til en ændring af arvefølgen, men han mere end antydede, at danskerne selv kunne bane vejen for augustenborgerne ved at forandre kongeloven og udelukke kvindeliniere.

Løst fra sin sammenhæng kunne brevet imidlertid nu præsenteres som et smukt eksempel på, at den retfærdige fyrste afviste den krone, der blev ham tilbudt, men som han ikke retmæssigt tilkom. Det skulle vise kritiske slesvig-holstenere, at den danske trone ikke havde interesseret Christian August, og udlandet skulle se retfærdigheden i den augustenburgske politik. Men først og fremmest er offentliggørelsen vidnesbyrd om, at hertugen måtte forsvare sig på mange fronter.

Propagandakrigen kunne heller ikke standse den ubønhørlige udvikling i stormagternes holdning til det slesvig-holstenske spørgsmål og det danske diplomatis udnyttelse af udviklingen. Et varsel om, hvad der var i vente, fik Christian August, da han blev klar over, at Preussen i en hemmelig tilføjelse til våbenstilstanden juli 1849 havde lovet at prøve at formå de to augustenborgere til at tage ophold uden for hertugdømmerne, så længe våbenstilstanden varede. Danmark ville i så fald udbetale dem et månedligt støttebeløb.

Prinsen af Nør var tilbøjelig til at bøje sig og tage pengene, men Christian August afviste tanken med al sin energi. Et frivilligt eksil ville være det samme som offentligt at erklære det totale, augustenburgske nederlag. Men ydmygelsen blev endnu mere sviende, da hertugen i november 1849 for første gang oplevede, at den

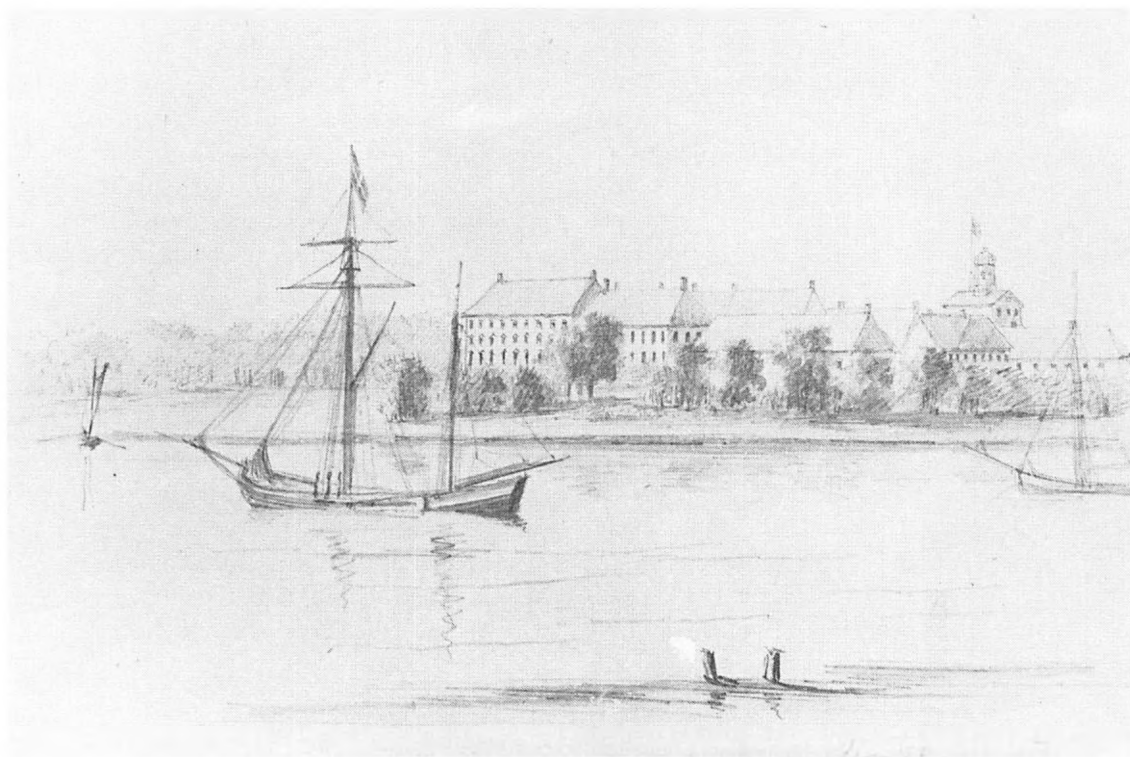
preussiske konge afviste ham, da han søgte audiens hos ham i Berlin.

Senere erfarede han, at også hans gamle forbundsfælle, Ernst August af Hannover, ikke kunne eller ville støtte ham - efter hertugens opfattelse, fordi hannoveraneren selv havde planer om at bemægtige sig Lauenborg. Christian Augusts forgæves henvendelse til Hannover og en samtidig til Bayern i juni 1850 vakte iøvrigt kun Preussens mishag og var yderligere et symptom på, at augustenborgerne var trængt op i et hjørne.

Diplomatisk spil

Hertugens muligheder svandt således støt bort, mens den danske regering energisk arbejdede på at få ordnet hertugdømmernes forhold. Det gav anledning til indre spændinger mellem ejderpolitikere og helstatsfolk, og det gav spændinger i forhold til udlandet, fordi magterne skinsygt vogtede på at sikre deres interesser og indflydelse på magtforholdene i Nordeuropa. Tilslutning til en ændring af arvefølgen blev gjort afhængig af den måde, Danmark ordnede forholdet mellem rigsdelenes på.

Vigtige skridt i arvesagen blev imidlertid taget i sommeren 1850. Ved fredstraktaten mellem Preussen og Danmark af 2. juli 1850 lovede Preussen i en hemmelig protokol at tage del i de forhandlinger, som Danmark ville åbne om arvefølgen. Umiddelbart efter undertegnedes i London det aktstykke, som blev den såkaldte Londonprotokol af 2. august 1850. På russisk initiativ udtalte i den England, Frankrig, Rusland og Sverige-Norge, at det var deres opfattelse, at det danske monarki burde opretholdes i sin helhed, og de beredte vejen for en heldig

Udsigt fra Langdel over fjorden mod Augustenborg slot. Tegnet 1850 af Gustav Møller, der deltog i Treårskrigen som frivillig soldat. Museet på Sønderborg slot.

afslutning af de forhandlinger, der allerede var begyndt om arvefølgen.

Denne protokol var et dødsstød mod de augustenborgske arvekrav og mod de tyske håb i hertugdømmerne. Den vakte derfor en storm af uvilje i Tyskland, og Preussen ønskede ikke at tiltræde Londontraktaten, som Østrig iøvrigt kort efter underskrev. Men ordningen af arveforholdene skred ikke desto mindre videre frem.

De nødvendige forhandlinger var begyndt allerede i 1849 mellem Danmark og Rusland, der havde en nøgleposition i sagen. Den russiske zar havde, som vi har set, hvilende arvekrav i Hol-

sten (s. 200) og måtte nødvendigvis inddrages i en ordning, som det jo også havde været forudsat af de danske konger og af augustenborgerne. Det gav zaren en betydelig indflydelse, og Rusland blev i høj grad bestemmende for sagens forløb. I første omgang erklærede zaren, at han ville give afkald på sine krav til fordel for storkertugen af Oldenburg. I denne fase regnede den augustenborgske hertug med den mulighed, at augustenborgerne kunne få kompensation for deres arvekrav ved eventuelt at få Oldenburg, hvis storkertugen skulle have den danske trone.

Den danske regering indstillede sig på at føl-

ge den russiske anvisning, men storhertugen og hans søn gjorde sig hurtigt umulige med deres slesvig-holstenske sympatier og taktløse optræden. Også zaren indså dette, og det lykkedes danskerne at få ham til at acceptere deres foretrukne kandidat, prins Christian af Lyksborg. Ved en protokol af 5. juni 1851 i Warszawa aftaltes det fornødne mellem Rusland og Danmark, og problemet var nu at få de øvrige magter til at tiltræde arrangementet som forudsat i Londonprotokollen.

Vanskeligst var sagen for Preussen, men den preussiske konge havde tidligere på året antydnet en åbning, og han kom nu under russisk pres. Uden videre ville magterne dog ikke give grønt lys; de ville tvinge Danmark til også at imødekomme deres ønsker om en ordning, der bragte monarkiet tilbage til tilstanden før 1848. I denne situation blev spørgsmålet om en ordning med augustenborgerne af betydning. Under alle omstændigheder måtte der tages stilling til, hvad der skulle ske med de beslaglagte godser.

Den danske regerings udgangspunkt var, at man ikke anerkendte de augustenborgske arverettigheder, og at de to augustenborgere havde begået højforræderi. Deres ordner havde man taget fra dem, og deres navne var slettet i Hof- og Statskalenderen. I maj 1851 udstedtes et dekret om amnesti til de beboere i hertugdømmerne, der havde deltaget i oprøret. Et antal navngivne personer var udtrykkeligt undtaget fra amnestien og ville blive retsforfulgt, hvis de betrådte kongens lande. Forrest blandt dem stod Christian August og prinsen af Nør.

Blandt de udenlandske regeringer var der dem, der godtog den danske argumentation, mens andre mente, at der faktisk eksisterede augustenborgske arvemuligheder. Men der var

bred enighed om, at politisk var de augustenborgske muligheder bortfaldet ved begivenhederne i 1848-50. Dog fandt man, at nu var der én gang opstået et augustenborgsk problem, og fik man det ikke effektivt ud af verden, ville det i fremtiden kunne give ubehageligheder. Derfor opfordredes den danske regering til, trods sin modvilje, at tilbyde augustenborgerne en rigelig pengeerstatning.

Navnlig Preussen gjorde opmærksom på, at en endelig tronfølgeordning forudsatte en overenskomst med augustenborgerne. Også dronning Victoria, der sammen med prins Albert havde stærke augustenborgske sympatier, henvendte sig til Frederik VII i sagen. Størst effekt fik det, at også russerne pressede på for, at der opnåedes en overenskomst med augustenborgerne under henvisning til de tyske magters opfattelse af de augustenborgske rettigheder.

Opgørelsen med Danmark

Det førte til, at den danske regering tilbød at yde hertugen en erstatning i penge, men betingelsen var, at han afstod sine godser, tog varigt ophold uden for monarkiet og lovede intet at foretage sig mod den nye arvefølge. Regeringen ville ikke forhandle direkte med hertugen, men den preussiske regering påtog sig hvervet som mellemmand og satte sin gesandt ved forbundsdagen i Frankfurt til at gennemføre forhandlingerne. Det var ingen ringere end Otto v. Bismarck, som her første gang stiftede personligt bekendtskab med augustenborgerne.

Christian August havde længst muligt vægret sig ved at gå ind på at drøfte en affindelse og søgt støtte hertil bl.a. ved det tyske forbund. Men nu kunne han ikke under det preussiske

pres undgå at forhandle. Desuden var hans økonomi efterhånden anstrengt, og hans lånemuligheder ved at være udtørret, så en eller anden ordning måtte han have. Selv ønskede han at forhandle direkte med den danske regering. Det blev afslået, men i baggrunden medvirkede den danske gesandt i Frankfurt, v. Bülow, uofficielt i drøftelserne.

De blev langvarige. Bl.a. stillede hertugen det umulige krav, at hans slægt skulle have arveret, hvis prins Christians mandsstamme uddøde. Desuden rejste han det ene praktiske spørgsmål efter det andet, stillede nye fordringer og trak på anden måde tiden ud. For at sondere stemningen i den danske regering rejste Christian Augusts bankier i Hamborg, Cæsar Godeffroy, til København, men han opgav at føre hertugens sag direkte frem for regeringen. Sin vane tro rejste hertugen også en pressekampagne til sin egen fordel i tyske blade, formentlig for ad den vej at presse den preussiske regering.

Men en afgørelse var uundgåelig. Allerede i efteråret 1851 kunne Bismarck fortælle Christian August, at Preussen ville tiltræde det danske arve-arrangement, og i januar 1852 nåede Danmark til en forståelse med de tyske magter om monarkiets organisation, så kun arvefølgespørgsmålet stod tilbage. Både Preussen og England, der viste størst forståelse for augustenborgerne, begyndte nu at miste tålmodigheden, og den preussiske konge viste tydeligt hertugen sin irritation.

Samtidigt tilskyndede magterne Danmark til at spille konkret ud, og i marts 1852 tilbød man hertugen 3 mill. rigsdaler. Tilbuddet skulle accepteres inden 30. april, ellers følte den danske regering sig ikke mere bundet, og det antydedes,

at en højforræderiproces så var at vente. At den ville ende med domsfældelse og konfiskation af godserne var let at forudse.

Da hertugen fik Bismarcks meddelelse om dette ultimatum, havde han for en gangs skyld svært ved at bevare fatningen. Nu var spillet definitivt tabt. Endnu en gang henvendte han sig til de mest trofaste af sine fyrstevener, Ernst af Coburg og prinsgemalen i England, men inden fristens udløb gav han tilsagn om at modtage det danske tilbud. Dermed var vejen fri til, at magterne - også Preussen - i London den 8. maj 1852 kunne underskrive den såkaldte London-traktat til garanti for opretholdelse af det danske monarki og den nye arvefølge. Augustenborgerne var ude af billedet.

Men den endelige ordning med hertugen trak ud, fordi han nu gik ind i en række praktiske detailspørgsmål, bl.a. om inventaret på godserne. Yderligere søgte han at påkalde sig dronning Victoria og prins Alberts hjælp i denne sidste fase af forhandlingerne. Sommeren 1852 opholdt han sig i den anledning længere tid i London og hindrede derved, at det kom til en drøftelse mellem ham og den udsending fra den danske regering, der ventede på ham i Bad Homburg for at aftale enkelthederne.

Den engelske regering følte sig ubehageligt berørt af dette besøg, ikke mindst fordi dronningen og prins Albert behandlede hertugen med stor venlighed, mens regeringen udsattes for den danske regerings irritation. Hertugens plan var at få de sidste underhandlinger til at foregå i London med den preussiske gesandt, Bunsen, der havde været en god ven af ham og den slesvig-holstenske sag, som mægler. Men både englænderne og den preussiske regering var afvisende, og Christian August måtte rejse til Hom-

burg, hvor han stadig, men uden resultat, prøvede at få England ind i sagen. Den engelske regering henviste konsekvent hertugen til at holde sig til Preussen.

Først den 30. december 1852 underskrev hertugen overenskomsten, som formelt afsluttede augustenburgernes tilværelse på Als og i Sundved. Han forpligtede sig til at afstå godserne til den danske konge og med sin familie tage ophold uden for monarkiets grænser. Overenskomstens vigtigste bestemmelse var hans erklæring på egne og familiens vegne om ikke at foretage sig noget, »der kunne forstyrre roligheden i Deres Majestæts riger og lande« eller at modsætte sig den nye tronfølge og organisationen af monarkiet.

Det vakte naturligvis opsigt, at den augustenburgske hertug således resignerede. Selv var han fra første færd af den opfattelse, at han ikke havde givet afkald på de augustenburgske rettigheder, kun udstedt et løfte om at holde sig i ro. Det sagde han til hofråd Bahrt, flere måneder før han skrev under. Erklæringen talte heller ikke om rettigheder, da den danske regering jo ikke anerkendte augustenburgske rettigheder og derfor ikke kunne forlange dem opgivet. Hertugen var derfor indstillet på, at kom lejligheden, skulle augustenborgerne træde frem igen, men han var også klar over, at disse tanker måtte holdes helt privat.

De fleste var dog af den opfattelse, at overenskomsten betød den endelige begravelse af den augustenburgske politik. Prinsen af Nør reagerede da også heftigt og afviste, at broderen kunne tale på hele familiens vegne. Stemningen mellem de to blev kølig, og Samwer måtte rejse til London for at søge at formilde prinsen.

Dennes henvendelser til den danske rigsdag

og den engelske regering førte ikke til noget. Det lykkedes prinsen at få rejst forespørgsler både i under- og overhuset, men også resultatløst, og da han sluttelig søgte audiens hos dronning Victoria, blev han afvist. Alle augustenburgske støtter var nu forsvundet, og familien måtte indrette sig en ny tilværelse.

Primkenau-tiden

På Primkenau ofrede Christian August som vist i et tidligere afsnit sin tid og sine kræfter på ombygningen af slottet og driften af det store gods. Men naturligvis kunne en mand med hans politiske instinkt og hang til politisk aktivitet ikke uden videre opgive at beskæftige sig med politiske problemer. Han fulgte nøje udviklingen i dansk og europæisk politik, skrev memoranda og kommenterede situationen løbende i sine breve. Nu var det imidlertid på afstand og uden indflydelse på begivenhederne, han foretog sine analyser.

Ikke et øjeblik slappedes hans opmærksomhed for de muligheder, der endnu måtte bestå for at fremme familiens muligheder. Da den nye tronfølge var vedtaget i Danmark, foreslog Samwer hertugens ældste søn, prins Frederik, at han skulle gøre sine rettigheder gældende. Det hindrede Christian August imidlertid omgående. Han fandt, det ville være uklogt så hurtigt at udfordre danskerne. Man måtte holde sig i ro, og han var bange for de økonomiske konsekvenser for betalingen fra Danmark af erstatningen.

Det betød naturligvis ikke, at han havde opgivet de augustenburgske arvekrav og muligheden for at føre dem frem. Han var til stadighed optaget af, at fremtiden kunne føre til en dansk

tilnærmelse til det øvrige Skandinavien og en splittelse af monarkiet i et skandinavisk Danmark og et tysk Slesvig-Holsten. Den franske kejser, Napoleon III's, sympati for folkeafstemninger, kunne han derfor tilslutte sig. Derved kunne man få den deling af Slesvig, som måtte til ifølge hans plan, og hertugen forestillede sig, at man i Lauenborg kunne få kompensation for det, man mistede i nord.

Disse synspunkter fremførte han i 1850'erne både offentligt i bladet »Grenzbote« og i memoranda, hvormed han søgte at påvirke indflydelsesrige personer. Bl.a. forelagde han synspunkterne for den preussiske kronprins og for den svenske-norske gesandt i Berlin. Endnu 1861 udsendte han en pjece om sagen, »Die dänische und skandinavische Frage«, og prøvede at gøre den preussiske ministerpræsident interesseret i at vinde Frankrig og England for et initiativ.

I denne henvendelse hengav Christian August sig dog til helt luftige ideer. Men så ivrig var han for disse skandinaviske muligheder, at han 1860-61 forhandlede med den noget anløbne danske forfatter og journalist, baron Dirckink-Holmfeld, om at købe en svensk avis til at agitere for unionen. Forhandlingen foregik gennem en mellemmand, men bekymrede alligevel den unge prins Frederik en del. Meget kunne heller ikke nås ad denne vej, da skandinavismen jo ikke udviklede sig i en retning, der kunne give politisk dækning for hertugens forhåbninger.

Christian August måtte se i øjnene, at arvesagen kunne han ikke rejse, som forholdene var efter 1850-52. Hans muligheder lå i, at Danmark ikke levede op til de forpligtelser, det havde påtaget sig til ikke at underordne nogen af de tre rigsdelen under en af de andre; det vil i realiteten sige, til ikke at binde Slesvig til konge-

Karl Samwer (1819-82) var jurist og fik i 1840'erne kontakt med Christian August, blev en art politisk sekretær og pennefører for ham, og senere var han med begrænset talent politisk vejleder for prins Frederik og minister i dennes regering. Fotografi.

riget. Skete det, var forudsætningen for stormagternes garanti bristet, og de tyske magter ville kunne åbne det slesvig-holstenske spørgsmål igen. Hertugen gjorde derfor, hvad han formåede for at underminere Londontraktaten, og især påpegede han alle de tegn, der måtte være på, at den danske regering misligholdt sine forpligtelser.

Derfor understøttede han den opposition i hertugdømmerne, der søgte at undergrave helstaten. Han betalte bøder for folk, der straffedes for deres slesvig-holstenske opræden, gav øko-

nomisk støtte til folk, der p.g.a. deres slesvigholstenske holdning havde vanskeligheder med at finde embede, betalte til den tyske realskole i Slesvig by og pustede på anden måde til ilden gennem sine agenter. En af de trofaste var den liberale politiker, Reiche, som han havde samarbejdet med siden 1830'erne. Sammen med sin søn havde hertugen lagt en hel plan for, hvordan man kunne skabe vanskeligheder for Danmarks overholdelse af løfterne fra 1851-52, grundlaget for Londontraktaten.

I 1860 fandt han tiden moden til over for ledende preussiske statsmænd, bl.a. udenrigsministeren, at give en fremstilling af, hvordan den danske regering havde brudt forudsætningerne for stomagtsgarantien, og at en tysk indgriben derfor var berettiget. Da så Danmark med marts-kundgørelsen 1863 meddelte, at man ville udskille Holsten, og dermed viste, at man nu for alvor ville frigøre sig fra løfterne fra 1851-52, satte hertugen sig i bevægelse.

Gennem en af sine kontaktmænd søgte han - men uden større held - at påvirke de folkeforsamlinger, der i Holsten skulle protestere mod det danske skridt. Lidt senere benyttede han og sønnen et dyrskue i Hamborg som anledning til at tage ophold i denne by. Her mødte han holstenske politikere, og herfra spandt han ivrigt tråde til Holsten. Også Samwer var af begivenhederne trukket til Hamborg og kastede sig ind i agitationen.

Det var nu sønnen, prins Frederik, der førte slaget for den augustenburgske politik, men Christian August fulgte naturligvis med lidenskabeligt håb begivenhedernes gang. Til at begynde med satte han sin lid til Preussen og denne stats nye politiske leder, Bismarck, som han var kommet til et respektere ved forhandlinger-

ne om erstatningen til augustenborgerne. Så meget desto dybere blev skuffelsen over udfaldet af dette sidste forsøg på at redde hertugdømmerne for den augustenburgske familie.

Efter 1864 regnede Christian August endnu med, at der kunne nås noget ved hjælp af Østrig. Hans dømmekraft svækkedes givetvis af den fortvivlede situation, han så familien bragt i, og til sidst, dvs. helt til Preussen i 1866 sejrede over Østrig ved Sadova nær Königgrätz, klamrede han sig til dette spinkle håb. Det viser med tydelighed, i hvor høj grad familiens skæbne var kernen i hans tilværelse, og hvor heftigt han vægrede sig ved at tro, at hans livsværk havde ført til det totale nederlag for augustenborgerne.

Christian Augusts sidste år

I årene på Primkenau havde Christian August holdt sig uden for preussisk politik. 1854 afsløj han et tilbud om sæde i det preussiske 1. kammer, Herrehuset, selv om han var fristet, og hans politiske trang fik da også afløb i et projekt om et konservativt parti, der kunne samle de kræfter, som ikke søgte mod fløjene. Hans tillid til Preussen var stadig stor. Han troede på dette lands mission i Tyskland og var fuld af foragt for den tyske nationalforening, der ville samle alle de tysk-nationale aspirationer. Den slags »føleri« havde hertugen aldrig haft sans for.

Men efter at Bismarck med sejren over Østrig havde fået frie hænder i hertugdømmerne, vendte Christian August sig skarpt mod Preussen og dets stærke mand. Da hertugen havde slået sig ned i Preussen, havde kongen gjort ham til generalløjtnant à la suite i sin hær, og 1861, på den nye konges kroningsdag, havde han yderligere fået titel af general i kavalleriet. Nu

søgte og fik Christian August sin afsked fra den preussiske armé som endnu et tegn på den augustenburgske isolation.

Helt til sin død i 1869 udøste hertugen, når lejlighed gaves, sin forbitrelse over Preussen. Han angreb den konservative militærstat og hævdede, at hans had mod et sådant system var så stærkt, at han ville gå i forbund med djævelen for at bekæmpe det. En mulig frelse måtte komme fra udlandet, og han opfordrede sin søn til at søge kontakt med Frankrig og foreslå en almindelig folkeafstemning i hertugdømmerne.

»Nu om dage er det helt ligegyldigt, hvad folk mener og siger. Politik går efter interesser, og hvad de byder, det sker«, skal Christian August have sagt ved en lejlighed i disse år. Bemærkningen var formuleret i bitterhed, men i virkeligheden udtrykker den kun en indsigt, som hertugen tidligere også selv havde bygget sin politiske virksomhed på. Når han i 1840'erne havde været overbevist om, at udlandet sammen med udviklingen iøvrigt ville tvinge danskerne til en augustenburgsk løsning for at bevare monarkiet, var det et klart udtryk for den vægt, han tilkendte interesser og magt. Men han mistolkede interesserne, og han overså, at nye interesser, især de nationale, fik indflydelse.

Christian August kom til at opleve sin egen politiks sammenbrud ud i den yderste konsekvens. Det er uden for al tvivl, at han selv så rænker samt andres snæversyn og uvilje som hovedårsagen hertil. I et vist omfang kan den augustenburgske fiasko også forklares ud fra tiden og dens forandring. De augustenburgske muligheder var netop først og fremmest teoretiske muligheder, der måtte svækkes, som den politiske udvikling kom til at forløbe. Fyrsteret og arveret kunne ikke fortsat bære en politik.

På dette maleri fra ca. 1860 er hertug Christian August afbildet i preussisk gala-uniform og med den hannoveranske guelferordens bryststjerne. Bruddet med Danmark var endeligt og uigenkaldeligt, hvilket altså også manifesteredes i ydre fremtræden (jvf. s. 266).

Man kan heller ikke forestille sig, at en anden optræden fra hertugens side kunne have hindret udviklingen af de nationale modsætninger og kampen mellem dem i det dansk-tyske monarki. Den augustenburgke politik var bun-

det til en helstat, som ikke kunne overleve i det lange løb, og politikken måtte gå i opløsning i det virvar af krydsende kræfter, som prægede den sidste menneskealder af helstatens historie.

Men at fiaskoen blev så total, skyldtes hertugen selv. Hans selvsikre stædighed, hans tro på sin egen opfattelses absolutte gyldighed, hans manglende sans for, hvordan hans handlinger virkede på andre, hans aristokratiske mangel på sans for de folkelige kræfters muligheder og farlighed og hans hang til konsekvensmageri uden tilstrækkelig grundlag i den politiske virkelighed kunne ikke opvejes af hans ubestridelige talent for den kortsigtede politik og den politiske intrige. Christian August var ikke den rette mand til at føre den politik, han havde arvet fra sin far, ind under de forhold, der udviklede sig i hans tid.

Formentlig havde det været muligt for augustenborgerne at have fastholdt deres status og have fortsat en fredelig tilværelse på godserne på Als og i Sundeved. Men den politik, Christian August arvede, havde et højere ambitionsniveau og var allerede bragt ind på et farligt spor, da han overtog den. Fordi augustenborgerne sigtede så højt, blev faldet så dybt.

Slutspil

Christian August førte ikke selv den augustenburgske politik det sidste stykke frem til afslutningen. Hvis man i det hele taget kan tale om, at politikken førtes - det var snarere augustenborgerne, der blev ført - blev det gjort af hans ældste søn, prins Frederik. Han havde måttet tage ansvaret for de augustenburgske rettigheder på sig efter faderens resignation i 1852, men han var under stærk indflydelse af faderen.

Tidligt havde Christian August trukket sine unge sønner med ind i sine politiske aktiviteter. Fra han var en stor dreng, havde prins Frederik fulgt faderen til stændermøderne i Slesvig, og han var med på udenlandsrejser i 1840'erne. Det gav ham på første hånd indtryk af det politiske liv og dets vilkår, og Christian August indpodede ham hans kommende ansvar for den augustenburgske families rettigheder.

Efter Treårskrigen og affindelsen i 1852 måtte han som resten af familien leve fjernt fra hertugdømmerne, og i løbet af 1850'erne svækkedes forbindelsen mellem augustenborgerne og befolkningen i Slesvig og Holsten. Christian August havde aldrig været en egentlig populær skikkelse, og hans aftale med den danske stat havde efterladt det indtryk, at augustenborgerne nu trak sig tilbage. Den aktivitet, der stadig udfoldedes af hertugen for at støtte en anti-dansk bevægelse, havde en begrænset virkning, og prins Frederik var en temmelig ukendt mand i hertugdømmerne.

Han manglede også helt faderens trang til at gøre sig gældende, og selv om han uden vaklen fastholdt de augustenburgske krav, var han i det ydre ingen stærk forkæmper for dem. Omgivelserne havde betydelig indflydelse på ham, og

Prins Frederik (1829-80), den senere hertug, deltog i Treårskrigen som slesvig-holstensk dragon. Akvarel af T. Schloepke fra 1848.

navnlig kom han under påvirkning af Karl Samwer, der mere og mere blev den ledende rådgiver for den augustenburgske politik.

Samwers indflydelse

Samwer var efter krigen af hertug Ernst II blevet ansat i Sachsen-Coburg-Gothas tjeneste, hvor en anden af augustenburgernes støtter, Karl Philip Francke, der til 1848 havde været i den danske stats tjeneste, blev regeringspræsident. På denne måde var der med hertug Ernsts støtte dannet en lille augustenburgsk generalstab i Gotha. Samwer skrev 1856 med den tilbøjelighed til overmodig selvglæde, der kendetegnede ham, at fra Gotha regeredes to fædrelande, nemlig både Ernst II's lande og Slesvig-Holsten.

Bemærkningen faldt, da det efter Krimkrigen var på tale, at en af de unge augustenburgere skulle overtage regentskabet i Moldau og Valakiet, de såkaldte Donaufyrstendømmer, som blev til Rumænien. Ved den lejlighed afslørede Samwer også, at han i virkeligheden så ganske kritisk på augustenburgernes evner som statsmænd. Han erklærede uden omsvøb, at hvis man kendte augustenburgerne godt nok, ville man vide, at de ikke kunne holde et sådant land i orden.

Samwers interesse for den augustenburgske sag skyldtes i virkeligheden, at sagen var et brugbart våben mod Danmark, og at hans egen personlige ambition kunne tilfredsstilles via den augustenburgske politik. Var arveprins Frederik først ude af billedet, ville også de augustenburgske muligheder være borte. De hang på hans person, og derfor kunne Samwer heller ikke acceptere forslaget om 1863 at gøre Frederik til græsk konge. Kredse i Preussen havde ellers gerne set ham og de augustenburgske problemer fjernet på denne pæne måde.

Det var Samwer, der pressede på for at be-

væge arveprins Frederik til 1854 at protestere mod den danske arvefølgeordning. Han var udmærket klar over, at Christian August ville være imod en sådan protest, og det viste sig jo også, at Frederik bøjede sig for faderens synspunkt (s. 314). 1859 havde Samwer imidlertid mere held med sig. Da havde den danske regering i november 1858 ophævet den fællesforfatning for monarkiet, som man i Holsten var såre utilfreds med, og under de holstenske stænders møde i juni 1859 drøftedes forfatningsspørgsmålet på basis af vedtagelserne i 1852. Det fik Samwer til at presse på, for at augustenburgerne skulle ytre sig.

Christian August var stadig betænkelig, men arveprinsen bestemte sig nu til at sende en erklæring til København, hvori han forbeholdt sig sine rettigheder. Han tilskyndedes stærkt hertil af prinsen af Nør, der imødegik broderens opfattelse af, at et sådant skridt var overilet. Erklæringen gjorde intet indtryk og vakte heller ikke større opmærksomhed ude omkring. Men den var et offentligt bevis for, at augustenburgerne ikke havde opgivet deres muligheder, og at de kunne melde sig igen, når tiden var til det.

Frederik spiller ud

Tiden kom i 1863. Efter at den danske regering i marts havde vist, at den var på vej bort fra det grundlag for monarkiets organisation, der var lagt i 1852, satte den augustenburgske kreds sig i bevægelse. Sommeren 1863 døde ydermere arveprins Ferdinand, der var nærmeste arving efter kongen, og det var nu klart, at ved Frederik VII's død, ville det være rette tid at præsentere de augustenburgske rettigheder.

Christian August og arveprins Frederik af-

talte, at faderen, når Frederik VII døde, skulle overdrage sine rettigheder til sønnen. Man drøftede også at forberede udsendelsen af en hertugelig gesandt til forbundsdagen i Frankfurt for at markere, at Frederik efterfulgte Frederik VII i hertugdømmerne og følgelig repræsenterede Holsten i det tyske forbund. Samwer udvirkede gennem sin gode ven, Franz v. Roggenbach, der var minister i Baden og en tro ven af den augustenburgske sag, at Badens gesandt i Frankfurt var rede til midlertidigt også at repræsentere hertugen ved forbundsdagen som regent i Slesvig-Holsten.

16. november 1863 kom så budskabet om Frederiks VII's død på Lyksborg. Christian August underskrev omgående det dokument, der overførte hans rettigheder på Slesvig og Holsten til sønnen, der straks tog afsted fra Dolzig til Gotha. Her havde Samwer et udkast klar til en proklamation, der blev redigeret færdig og udsendt den 18. november. Den fik datoen 16. november 1863 for at gøre det klart, at arveprinsen greb ind i samme øjeblik, kongen var død.

I proklamationen erklærede han nemlig, at han overtog regeringen i Slesvig-Holsten som Frederik VII's retsmæssige efterfølger i kraft af »vort lands og det oldenburgske hus' gamle arvefølgeordning«, der var stadfæstet i den statsgrundlov, der 1849 var vedtaget i Slesvig-Holsten. Endnu kunne han ikke møde magt med magt, men opfordrede befolkningen i hertugdømmerne til at afvente hans bestræbelser på at få »den legitime arvefølge« anerkendt i Tyskland og Europa. Endelig lovede han højtideligt at opretholde Slesvig-Holstens forfatning og love i overensstemmelse med statsgrundloven af 1849.

Allerede i denne første offentlige erklæring afspejledes tydeligt vanskeligheden i den nye, augustenburgske »regents« stilling. Han tiltog sig regeringen i overstemmelse med sin påståede arveret og støttede sig altså til legitimiteten. Men i samme åndedrag henviste han til den slesvig-holstenske stats grundlov fra 1849, den mest demokratiske forfatning, der til da var set i Europa, og han anerkendte endog denne grundlov ved at love at respektere den. Det første standpunkt var henvendt til de konservative stormagsregeringer, det andet til slesvig-holsternerne og til de liberale, nationale kredse i Tyskland, der nu med begejstring tog hertugdømmernes sag op. Men denne dobbelthed blev farlig for den augustenburgske sag.

Regeringerne i Berlin og Wien for ikke at tale om St. Petersborg lagde straks mærke til denne knytten til ved revolutionen i 1848, og det øgede mistilliden, at Samwer trådte frem som den vigtigste mand i hertugens omgivelser. Frederik sporede straks problemerne, da han som sin første handling natten mellem 17. og 18. november rejste til Berlin for at forhandle med den ledende minister, Bismarck, og kongen. Formentlig spillede erindringen om faderens rejse til Berlin i 1848 en rolle for ham, da han besluttede at tage afsted.

Arveprins Frederik ville i Berlin søge at opnå Preussens støtte til at gennemføre sine krav. Det fik han ikke. Både kongen og Bismarck holdt sig til legitimiteten og fremhævede, at Preussen var bundet af Londontraktaten, og den kunne det ikke bryde. Kongen udtrykte nok sin personlige velvilje og gav prinsen gode råd til fremme af hans sag, men som han skrev i et referat, viste han også prinsen sine bundne hænder. Bismarck var mere kølig, selv om han vel i realite-

Constantin Hansen tegnede denne satire over Gotha-proklamationen 16.11. 1863. Den kronede prins Frederik bæres på en kost af en ballon sammen med Samwer og Francke, der allerede er ved at falde af.

ten ikke afviste preussisk støtte under alle forhold. Endnu var situationen for plastisk til, at en så dreven diplomat som Bismarck tog definitivt stilling.

Men prinsen opfattede ikke denne åbning hos Bismarck. Efter hans opfattelse havde Bismarck alene været afvisende. Frederik erklærede dog, at han trods alt ville holde fast ved sine rettigheder, og han rejste fra Berlin med et særdeles ugunstigt indtryk af mulighederne. Det var for den sags skyld en rimelig tolkning af rejsens udfald, og det førte til, at den augusten-

borgske kreds i Gotha, også under påvirkning af Samwers forudindtagethed mod Bismarck, fra begyndelsen så på Preussen med mistillid og indtog en højst vaklende holdning i forholdet til regeringen i Berlin. Det skulle vise sig at være uklogt.

På selve dagen for sin proklamation havde den augustenborgske »regent« mødt den mand og det argument, som skulle blive hovedårsagen til, at det sidste augustenborgske fremstød mislykkedes. Bismarck havde forlængst indset, at det endelige mål for Preussen burde være at sætte sig i besiddelse af hertugdømmerne, og han fulgte fra begyndelsen dette mål - ikke uden omveje for at imødegå modstand mod sine planer - men med stædighed og diplomatisk snilde. Selv sagde han senere, at Slesvig-Holsten var den diplomatiske kampagne, han var mest stolt af, og hverken den danske regering eller augustenborgerne kunne hamle op med hans virtuose spil.

Ved at stille sig på lovlighedens grund og holde fast ved Londontraktaten kobledede han straks augustenborgerne ud. Han så ikke en preussisk interesse i at bruge kræfterne på at få oprettet endnu en lille selvstændig stat, som så kunne ventes at stemme mod Preussen i forbundsdagen. Skulle det endelig være, ville Bismarck ud fra et preussisk interessensynspunkt foretrække et Slesvig-Holsten under dansk indflydelse frem for en augustenborgsk løsning, og i denne første fase kunne han virke sammen med Østrig i en afvisning af det augustenborgske forsøg.

Regeringen i Gotha

Foreløbig etablerede prins Frederik sig i Gotha, hvor han oprettede en hertugelig regering med

tre departementer. Samwer blev udenrigsminister, Francke indenrigs- og justitsminister, og den dansk-uddannede officer, Cæsar du Plat, blev krigsminister. En telegrafbygning, kaldet »det augustenburgske palads«, blev regeringens sæde, og en febrilsk aktivitet udfoldedes i de første uger.

Opråb udsendtes, forbundsdagen og de fremmede regeringer underrettedes om tronbestigelsen, og der begyndtes en bearbejdning af omverdenen for at vinde den for den augustenburgske overtagelse af hertugdømmerne. Diplomater sendtes til stormagterne. Mange hjælpere ilede til Gotha fra alle dele af Tyskland, og delegationer fra hertugdømmerne og rundt om fra Tyskland dukkede op i residensen, der dog uundgåeligt fik et præg af teaterkulisse.

Barokt måtte det i hvert fald virke, da Frederik højtideligt opfordrede den danske kongespræsident, C.C. Hall, til at rømme hertugdømmerne og sende de slesvig-holstenere, der lå i garnison i kongeriget, »de hertugelige tropper«, som det hed i henvendelsen, hjem til hertugdømmerne. Der udnævntes endog en hofmarskal, og alt fungerede efter den mest korrekte og stramme hofetikette.

Resultaterne af anstrengelserne var imidlertid beskedne. En række mindre, tyske stater anerkendte straks den nye hertug, men der var markante undtagelser som Hannover, hvis tidligere konge havde været så god en støtte for Christian August, der da også personligt havde henvendt sig til efterfølgeren, kong Georg. Forbundets godkendelse udeblev også. Forbindelsen mellem augustenborgerne og de små og mellemstore tyske stater bidrog kun til at vanskeliggøre forholdet til de to tyske stormagter. Preussen ønskede ikke sin Tysklandspolitik

vanskeliggjort af en styrkelse af de mindre medlemmer af forbundet og tog prins Frederik meget ilde op, at han i Bayern plejede underhandlinger med den bayerske konge og den sachsiske minister, grev Beust.

Den stærkeste støtte fik den augustenburgske sag fra den nationale begejstring med liberal dominans, der nu gik over Tyskland. For tredje gang opflammedes den tyske nationalfølelse af hertugdømmernes skæbne. Det havde været tilfældet i 1846 ved udstedelsen af det åbne brev og ved martsbevægelsen i 1848. Begge gange var begejstringen endt i skuffelse, og nu var det, som om alle kræfter sattes ind for endelig at høste frugterne af den hidtidige indsats og fremme Tysklands nationale enhed ved at gøre Slesvig-Holsten til alle gode tyskeres sag.

Nationalforeningen blev det organiserede udtryk for denne bevægelse og knyttede forbindelse til Gotha. I Hamborg indrettedes en propagandacentral, som i samarbejde med den hertugelige regering bearbejdede stemningen i Holsten og byggede et nationalt foreningsnet op i hertugdømmet.

Også dette gav næring til den mistillid, Bismarck måtte føle til hele den augustenburgske bevægelse, og det kom ham særdelse til pas, at han kunne sætte augustenborgeren i bås med liberalisme og revolution. Navnlig prinsens anerkendelse af den slesvig-holstenske forfatning var et argument i den retning, og det gjorde ikke blot indtryk på Bismarck, men fuldt så meget i Rusland.

I sin proklamation havde Frederik erkendt, at han ikke endnu reelt kunne tiltræde regeringen. Bl.a. derfor havde faderen fundet erklæringen for svulstig og for lidt konkret. Men en magtovertagelse krævede en hær, og i Gotha

arbejdede man febrilsk med dette problem. Et forslag om at opstille friskarer vandt ikke prinsens bifald til skuffelse for de mange frivillige, der meldte sig til kamp for tyskheden. En gruppe opstilledes i Hamborg uden dog nogensinde at få betydning. Hertugen frygtede konsekvenserne af en sådan uregulær fremgangsmåde i konkurrence med forbundets aktion mod den danske konge. Han sad fast i klemmen mellem lovlighed og revolutionær aktion.

I stedet forsøgte man at genopstille en slesvig-holstensk hær, som man havde haft det 1848-50. Men det viste sig vanskeligt at financiere den og at få tilslutning fra tilstrækkeligt mange af de tyske stater. Tiden gik med planlægning og udarbejdelse af minutøse ekcenserreglementer. Den slesvig-holstenske armé blev en papirhær med skrivebordsgeneraler.

Også på anden måde viste den hertugelige regering vankelmodighed og usikkerhed, og meget hurtigt begyndte den første skuffelse at vise sig hos tilhængerne, som havde ventet en mere kraftfuld optræden. Samwer havde svært ved at finde en fast kurs i det tovrækkeri, der nu satte ind mellem de to tyske stormagter og de mindre stater i forbundet. Som mange havde forudset, viste Frederik sig også at være en svag mand uden tilstrækkelig handlekraft og evne til at træffe hurtige beslutninger. Faderens talent i så henseende havde han ikke arvet.

Usikkerheden viste sig bl.a. i spekulationer frem og tilbage om, hvorvidt Frederik skulle flytte til hertugdømmerne. Hans holstenske tilhængere, der forberedte et propaganda-felttog for ham, bad ham indstændigt om at komme. Men det var klart, at Preussen og Østrig bestemt ikke ønskede ham til hertugdømmerne. De to magter havde i forbundet taget sagen i

deres hånd og forberedte en såkaldt eksekution mod den danske konge i Holsten for at kalde ham til orden. Men denne beslutning var i virkeligheden også en formel anerkendelse af, at Christian IX var lovlig hersker i Holsten, og kun med nød og næppe afvistes i forbundsdagen et forslag fra Østrig og Preussen om, at prinsen skulle forbydes adgang til hertugdømmerne.

På den anden side var det uholdbart for ham at blive siddende i Gotha og blot lade udviklingen i Holsten gå sin gang. Lillejuleaften 1863 rykkede de tyske eksekutionstropper ind i Holsten, og under stor betænkelighed besluttede Frederik at følge efter. Efterhånden som de danske tropper havde rømmet de holstenske byer, havde begejstrede folkemængder proklameret ham som hertug. Juleaftensdag deltog flere tusinde i en sådan demonstration i Altona. Højdepunktet nåedes med den vel tilrettelagte folkeforsamling i Elmshorn den 27. december, hvor holstenerne forbandt sig med den augustinborgske »hertug« og hyldede ham som deres landsherre. Den 30. december holdt Frederik så sit indtog i Kiel, en begivenhed, der gav genlyd i hele Tyskland og hilstes med begejstring.

Frederik i Kiel

En overtagelse af regeringen blev der imidlertid ikke tale om. Frederik vandt vel almindelig sympati ved sin venlige og beskedne fremtræden, men han var klar over, at gjorde han mine til at optræde som hertug, ville han komme i en farlig konflikt med Preussen og Østrig. Forbundets kommissærer overtog samtidig regeringen på den danske konges vegne, og Frederik måtte opfordre sine »tro undersåtter« til indtil videre at adlyde denne »foreløbige forvaltning«. Han

fremhævede, at han var kommet til Holsten som privatmand.

Derfor kunne han heller ikke rykke ind på slottet, og hans tre departementer, der var flyttet med til Kiel, blev en ren paraderegering uden praktisk magt. Hertugen var i realiteten låst fast i en skyggetilværelse i Kiel. Hverken han eller hans rådgivere vovede at sætte alt på et brædt ved at skabe en fuldbyrdet kendsgerning med en overtagelse af magten.

I de følgende måneder øgedes den augustenburgske hertugs prestige stærkt i Holsten og efterhånden også i et vist omfang i den tysktalende del af Slesvig. Dog holdt dele af ridderskabet sig stadig tilbage. Mens Frederik hidtil havde været en temmelig ukendt person, og augustenborgerne havde været ved at være glemt, voksede nu en Augustenburg-begejstring frem, som langt overgik den tilslutning, Christian August i sin tid havde været i stand til at mobilisere.

Hertugen kunne blot ikke udnytte denne støtte politisk. Initiativet lå hos de to tyske stormagter, som 1. februar 1864 åbnede krigen mod Danmark og trængte ind i Slesvig. Afgørelsen blev nu henlagt til krigsskuepladsen. Navnlig sejren på Dybbøl styrkede de to tyske magters prestige og fremmede den usikkerhed, der begyndte at spores blandt Augustenburgs tysknationale tilhængere. Skuffelsen var voksende over den uvirksomhed, Frederik og hans regering var dømt til.

I den augustenburgske kreds voksede visheden om, at den eneste chance lå i en tilnærmelse til Preussen, og i februar 1864 lod Frederik forstå, at han var villig til at give Preussen en række indrømmelser, politisk og militært for at opnå støtte til sin kandidatur. Han accepterede

Prins Frederik, der 1863 kaldte sig »Friedrich der Achter« og proklamerede sig som hertug. Her i civil med det tydelige anstrøg af vevghed og ubeslutsomhed, der karakteriserede ham. Litografi.

derved reelt en status som preussisk lydstat for et kommende augustenburgsk Slesvig-Holsten. Den preussiske kronprins, som ivrigt støttede den augustenburgske sag, var mellemmand, men frarådede indstændigt en direkte forhandling, da den preussiske regering ville undgå enhver direkte kontakt med Frederik og hans regering, som den jo ikke anerkendte.

Heller ikke i den augustenburgske kreds var man tryk ved de perspektiver, en sådan afhæn-

gighed af Preussen åbnede. Samwer, der i høj grad overvurderede sine egne politiske talenter, førte en svingende politik, der ikke styrkede tilliden til de augustenburgske muligheder. En vis spænding mellem den augustenburgske ledelse i Kiel og den tyske, nationale bevægelses ledende organer begyndte at gøre sig gældende.

Under forhandlingerne på London-konferencen i maj 1864, hvor en forhandlingsløsning under stormagternes mægling tilstræbtes, syntes der at åbne sig visse muligheder for augustenborgerne. De danske forhandlere på konferencen afviste definitivt en personalunion mellem et selvstændigt Slesvig-Holsten og Danmark. Østrig måtte deraf slutte, at en udskillelse af hertugdømmerne måtte komme, og for at hindre en preussisk udvidelse i området, ændrede den østrigske regering holdning og gik ind for et Slesvig-Holsten under augustenburgsk ledelse. Bismarck var i den givne situation nødt til at følge trop, men tabte intet øjeblik de preussiske interesser af syne.

Det var også uden videre klart, at de to magter aldeles ikke var enige om betingelserne for en sådan augustenburgsk løsning. Bismarck kunne kun gå med, hvis det blev et Slesvig-Holsten i stærk afhængighed af Preussen med garanti for preussisk militær dominans og adgang til Østersøen. For Østrig var en sådan ordning umulig at støtte. Et selvstændigt Slesvig-Holsten skulle være en modvægt mod en overvældende preussisk indflydelse i Nordtyskland.

Da de to magter fremlagde deres forslag på London-konferencen, begrundede de støtten til den augustenburgsk regent med, at han ikke blot i Tysklands, men også i andres øjne havde flest retskrav på arvefølgen, og at hans valg derfor ville være sikret i forbundsagen. Dermed und-

lod magterne at udtrykke en selvstændig opfattelse af retsspørgsmålet. De henviste blot til opinionen, og det var både formelt og reelt en højst betinget støtte til de augustenburgske krav.

Bismarcks spil

Frygten for en preussisk overtagelse af hertugdømmerne var da også udbredt i den augustenburgske kreds. Samwer ønskede ikke at kaste sig i Preussens arme og regnede ganske urealistisk med, at de andre tyske stater kunne bremse Bismarck. Håbet om en gunstig løsning stimuleredes af det tyske forslag i London, og humøret var allerede steget før forslaget fremsættelse, da den preussiske kronprins kort forinden havde kunnet meddele, at Bismarck nu var rede til en forhandling med Frederik.

Her ville det komme an på at give konservative garantier og forsikringer, skrev kronprinsen. Men samtidig advarede andre, bl.a. den sachsiske minister, Beust, prinsen mod at stole for meget på Bismarck og binde sig til Preussen. Også Østrig betonedede, at forudsætningen for en augustenburgsk magtovertagelse var, at Frederik ikke indlod sig på separataftaler til fordel for en enkelt stat.

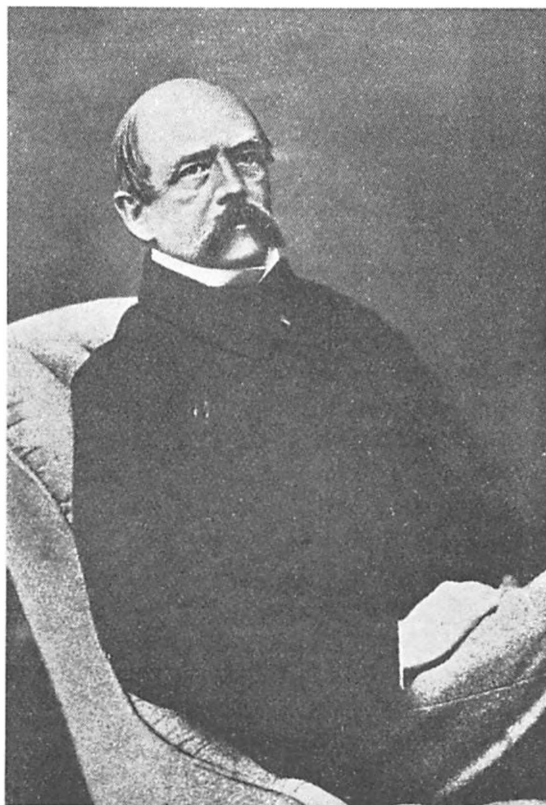
Det illustrerede tydeligt den klemme, den tyske politik satte augustenborgerne i. Da Frederik den 1. juni kom til Berlin, var han derfor ikke frigjort for sin gamle skepsis over for Bismarck, og han var højst usikker på, hvor langt han burde gå med indrømmelser. Det hjalp ikke, at hans mor ved hans ankomst til byen kunne fortælle ham, at kong Wilhelm havde sagt hende, at hendes søn sikkert ville komme til regeringen. Frederik havde en samtale med kongen, der var positiv, men tavs om eventuelle

betingelser for støtte, og det afgørende var naturligvis samtalen med Bismarck om aftenen.

Den blev en ubehagelig oplevelse for prinsen. Bismarck og prins Frederiks beretninger om forhandlingen afviger temmelig meget fra hinanden. Men det synes tydeligt, at ministerpræsidenten dels bevidst søgte at skræmme prinsen dels bragte ham i en situation, hvor det kom til at se ud, som om augustenborgeren ikke for alvor ville give Preussen de nødvendige indrømmelser. På den måde refererede Bismarck bag efter samtalen, og det bidrog til at afsvale bl.a. kongens begejstring for augustenborgeren.

Bismarck slog i samtalen på, at den russiske zar nu havde afstået sine rettigheder til storhertugen af Oldenburg, og dermed var endnu en tronkræver med styrke kommet ind i sagen. Desuden pegede han på det forslag, der på Londonkonferencen var fremlagt om Slesvigs deling, og prinsen kunne ikke få klar besked om, hvor langt mod syd Bismarck kunne tænkes at gå. Det var derfor ikke muligt for prinsen at se, hvad han kunne få til gengæld for ubestemte landafståelser og en placering af preussiske støttepunkter ved en kommende, preussisk kontrolleret kanal mellem Østersøen og Nordsøen. Ikke underligt, om han i den situation veg tilbage for at give bindende tilsagn.

Fremdragelsen af den oldenborgske kandidatur var en vel betænkt manøvre fra Bismarcks side. Den demonstrerede nemlig, at han ikke opfattede samtalen som en forhandling med den arveberettigede til hertugdømmerne, men med en tronkræver blandt andre tronkrævere, som Preussen kunne overveje at støtte. Samme bevidste fornærmelse lå i, at han tiltalte prinsen »Hoheit« og ikke med det »Durchlaucht«, som tilkom en hertug.

Otto v. Bismarck (1815-98) medvirkede som preussisk gesandt ved forbundsdagen ved Christian Augusts økonomiske opgør med Danmark og ledede den preussiske politik, der 1863-66 definitivt knuste augustenborgerne. Fotograf 1866.

Bismarcks hensigter kom desuden tydeligt frem ved, at han henviste prins Frederik til at forhandle med kronprinsen om en konvention mellem Slesvig-Holsten og Preussen. De kunne så prøve at nå et passende resultat. Hertil måtte prinsen svare, at kronprinsen jo ingen kompetence havde til at slutte bindende overenskomster. Det var ham klart, at Bismarck ville stå fuldstændig frit over for en aftale, truffet med

kronprinsen. Den ville kun tjene til at lokke prinsen ud i det fri med tilsagn, som Bismarck så kunne benytte som påskud til at knuse de augustenburgske muligheder.

Prinsen fandt, at det ville være for tidligt at afslutte en detailleret overenskomst. Sagen krævede absolut diskretion, og det ville vække opsigt, hvis han blev længere tid i Berlin, sagde han. Det gav Bismarck ham ret i og var taktløs nok til at tilføje, at han intet havde imod, at prinsen rejste. Han kunne så i Dolzig tale tingene igennem med sin fader, som sikkert ville give ham gode råd. Det var ikke blot til andre, Bismarck talte om det lette i at dreje halsen om på de hanekyllinger, man selv havde opdrættet. Han behandlede også taktisk meget bevidst den augustenburgske prins som en kylling.

Iøvrigt rådede Christian August sønnen til at se tiden an og i hvert fald ikke indlade sig på skriftlige aftaler med kronprinsen. For Bismarck var sagen klar efter samtalen. Hvis han havde overvejet den augustenburgske kandidatur alvorligt, så gjorde han det i hvert fald ikke mere. Og samtidig fik prins Frederik også vanskeligheder med Østrig. Det var forudset, at han skulle have besøgt Wien, men efter Berlinmødet blev rejsen aflyst. Det passede ikke øst-rigerne, at han havde nærmet sig Preussen.

Reelt gik de augustenburgske muligheder, der tilsyneladende havde vist sig ved Londonkonferencen, op i røg, næsten før de for alvor var dukket frem. De følgende måneder blev et bestandigt tovtrækkeri og en mere og mere ydmygende situation for den augustenburgske prins. Skridt for skridt satte Bismarck sin vilje igennem, og end ikke prinsens accept af i givet fald ikke at blive andet end preussisk statholder i hertugdømmerne, førte til noget.

Mellem 1864 og 1866

Et slag for den augustenburgske politik fremtid var det naturligtvis, at krigen i 1864 endte med afståelsen af hertugdømmerne til Preussen og Østrig. Det gav disse to magter hele indflydelsen på den videre udvikling og kobledede ikke på nogen måde augustenborgerne ind på hertugdømmernes skæbne. Et yderligere slag var den bevægelse, der skete i nationale kredse over mod Preussen.

Det blev klart for mange, at den preussiske politik nok så godt fremmede den tyske sag også i hertugdømmerne som augustenborgerne. I slutningen af 1864 sendte en gruppe storgodsbesiddere og andre fremtrædende mænd i Slesvig-Holsten en adresse til den preussiske konge og den østrigske kejser med ønsket om hellere at sluttes nær til Preussen end splittes på grund af usikkerhed om arvefølgen. En forbindelse med Preussen var for en stor del af ridderskabet at foretrække for en ny tysk småstat.

På mange måder smuldrede den smule grundlag, den augustenburgske sag havde haft. I tovtrækkeriet mellem Preussen og Østrig i årene 1864-66 var prins Frederik henvist til en helt passiv rolle uden mulighed for at påvirke udviklingen. Sommeren 1865 var det kommet så vidt, at den preussiske konge utvetydigt bebrejdede Frederik hans optræden, påstod, at han holdt sig til Østrig og ikke tog hensyn til de pligter, han havde som preussisk undersåt og officer. Det var en overordentlig skarp tilrettevisning, så meget mere som kong Wilhelm hidtil havde været en af augustenborgerne støtter. Bismarck var dermed nået endnu et skridt. Kort efter henvendte Preusserkongen sig endog til den østrigske kejser for at få Frederik fjernet fra

hertugdømmerne, men østrigerne dækkede dog stadig den augustenburgske prins.

Bismarck trak imidlertid i mange strenge. På den tid offentliggjorde han referatet af sin samtale med Frederik den 1. juni 1864 for yderligere at påvirke offentligheden til ugunst for prinsen. Det blev ikke uden virkning, og kampagnen udbyggedes i den presse, regeringen kontrollerede. Dette anti-augustenburgske felttog fik stærk støtte af det votum, de preussiske kronjurister nu afgav om de augustenburgske rettigheder.

Efter at storhertugen af Oldenborgs rettigheder var trukket ind i den politiske sammenhæng, havde Frederik over for forbundsdagen måttet eftervise, hvad han begrundede sine retskrav på, og Bismarck havde i december 1864 givet 18 preussiske kronjurister til opgave at granske det slesvig-holstenske arvefølgespørgsmål. De nåede til den opfattelse, at augustenborgerne slet ikke var de nærmest berettigede arvinger, og de understregede, at Østrig og Preussen med fuld ret kunne tage deres udgangspunkt for en ordning i de rettigheder, som Christian IX havde afgivet ved fredsslutningen i Wien efter krigen i 1864. Ordningen fra 1852 måtte anerkendes.

En sidste gang havde de augustenburgske krav her været underkastet en juridisk granskning med en politisk hensigt, og også denne gang gik afgørelsen augustenborgerne imod. Kronjuristernes votum skulle naturligvis bruges til at svække den augustenburgske position og give Preussen et legalt alibi for at sætte sig ud over de augustenburgske krav. Bismarck samlede ad denne vej argumenter til at bevæge navnlig kong Wilhelm til at godtage tanken om, at hertugdømmerne skulle indlemmes i Preussen.

Et lommelørklæde af rødt bomuld med prins Frederik i uniform som tronprætendent. I hjørnerne et våbenskjold, sammenstykket af våbenmærkerne for Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Oldenburg-Delmenhorst samt Sachsen, der formentlig er med, fordi Frederik dannede sin regering i Gotha.

Afbrydelsen af forbindelsen mellem den preussiske konge og prins Frederik markeredes ved, at prinsen bad kongen om sin afsked som officer i hans hær. Han fik omgående bevilliget afskeden, men ad den tjenstlige vej, ikke af kongen personligt.

Frederik presses ud

Kort efter, 14. august 1865, gik Bismarck ved overenskomsten med Østrig i Gastein endnu et skridt videre mod sit mål. De to magter besad stadig hertugdømmerne i fællesskab, men den fælles regering, de hidtil havde udøvet, deltes

nu. Holsten fik en østrigsk og Slesvig en preussisk statholder. Den preussiske blev general v. Manteuffel, der sammen med den øverste civile leder, v. Zedlitz, konsekvent søgte at nedkæmpe slesvig-holstenske tendenser i Slesvig.

I Holsten fik augustenborgerne friere løb under statholderen, v. Gablentz, der bl. a. tillod et folkemøde i Altona i januar 1866 med protest mod Preussen og hyldede til »vor retmæssige elskede fyrste, hertug Frederik«. Det gav Bismarck anledning til endnu en gang at søge Frederik fjernet fra hertugdømmerne, men den østrigske regering kunne ikke på den måde indrømme en preussisk dominans og sagde nej. Med det resultat, at forholdet mellem de to magter yderligere skærpedes.

I denne spænding mellem Preussen og Østrig sad prins Frederik og hans rådgivere i Kiel fanget. De havde ingen mulighed for at udnytte den uvilje mod Preussen, som den skarpe kurs i Slesvig udløste i begge hertugdømmer. Frederiks svaghed og de vilkår, han måtte finde sig i, afsløredes i et glimt i forbindelse med prinsen af Nørs begravelse i foråret 1866.

Allerede i oktober 1865 havde der været en episode, da Frederik havde betrådt slesvigsk grund ved at besøge prins Carl af Lyksborg på hans gods ved Arnæs. Det havde medført hyldest fra befolkningen, og det gjorde Manteuffel rasende. Han bebrejdede sin civile kollega, Zedlitz, at prinsen ikke straks var blevet arresteret, og skrev desuden til prins Frederik, at en gentagelse, hvor han ikke erkendte sin private stilling, ville føre til retslig indskriden. Desuden forbød han, at prins Frederik offentligt blev omtalt som hertug eller »Friedrich der Achte«.

Derfor var preusserne i alarmberedskab, da prinsen af Nør efter sin død i Beirut sammen

med sin første hustru skulle begraves på Kru-sendorf kirkegård. Man ventede, at prinsen ville komme fra Kiel, og Manteuffel lod alle veje spærre for at opsnappe Frederik, hvis han viste sig. Det havde været de preussiske myndigheds chance, men Frederik blev klogeligt i Kiel, og prinsen af Nør bisattes ved en højtidelighed og med et følge, der tydeligt viste den helt umulige situation, augustenborgerne befandt sig i.

Fra begyndelsen af maj 1866 var Frederik forberedt på at forlade Kiel. En udladning mellem Preussen og Østrig var at forudse, og Frederik gjorde sig allehånde overvejelser om, hvordan han skulle forholde sig. Han overvejede alle muligheder lige til at slutte sig aktivt til Preussens modstandere i en kommende krig. Også emigration til England tænkte han på.

Enden blev, at han 11. juni 1866 forlod Kiel, da den østrigske statholder, Gablentz, med sine tropper rømmede Holsten for Manteuffels preussiske styrker. Dermed forlod augustenborgerne definitivt Holsten, og deres historie i Slesvig og Holsten var ude. I de følgende måneder fulgte Frederik fra München de begivenheder, der endeligt begravede de sidste augustenborgske forhåbninger. Bismarck tog målbevidst de sidste skridt frem til annektionen af Slesvig og Holsten, som blev en preussisk provins.

Kort før indlemmelsen af hertugdømmerne i Preussen havde Frederik løst sine slesvig-holstenske tilhængere fra den ed og de løfter, de måtte have aflagt til ham, for ikke at skabe problemer for dem. Men selv var han usikker på, hvordan han skulle forholde sig med en protest. Der var overvejelser i gang om at etablere en aftale med Bismarck, som kunne give ham en tålelig stilling med en pengeerstatning og en art

statholderstilling i hertugdømmerne. Men disse planer nåede aldrig frem til forhandling, og i februar 1867 indleverede han til den preussiske konge en protest, som han dog undlod at sende ud i en større offentlighed. Hans og familiens fremtidige tilværelse stod på spil, hvis han ikke var forsigtig.

Efterklang

Så stille klang den augustenburgske politik ud, som var grundlagt med planen om et ægteskab mellem Louisa Augusta og Frederik Christian små hundrede år tidligere. Formelt endte den vel først med sønnen, Ernst Günthers afkald på de augustenburgske rettigheder til Slesvig-Holsten og hans anerkendelse af provinsens tilhørsforhold til Preussen. Nogen oprejsning for huset lå der naturligvis i, at dette afkald blev givet i sammenhæng med, at Frederiks datter blev gift med den tyske prins Wilhelm, den senere kejser Wilhelm II. Trofaste slesvig-holstenerne kendtes jo senere på, at de kaldte kejseren for »hertugens svigersøn«. Men det var en social oprejsning uden forbindelse med de politiske ambitioner, der havde været kernen i den augustenburgske families stræben.

Som vi har set, var denne stræben dømt til undergang så at sige i sit udspring, og i hvert fald var den uden muligheder efter 1848. Prins Frederik var ikke den mand, der kunne vende denne skæbne og da slet ikke i modspil til en gigant som Bismarck.

Ironisk nok vandt augustenborgerne en sejr i Slesvig, efter at de selv var borte fra skuepladsen. Ved valget til den nordtyske grundlovgivende rigsdag den 12. februar 1867, der jo klart

viste skellet mellem dansk og tysk i Slesvig, vandt de augustenburgsk sindede kandidater i de kredse, der ikke erobredes af danskerne. Valget blev således ikke alene en dansk demonstration, men i den tyske del af Slesvig også en slesvig-holstensk protest mod Preussen. I hertugdømmerne var de antipreussiske tilkendegivelser ved valget stærkere end noget andet sted i de områder, som skulle vælge til den nordtyske rigsdag. Uviljen mod Preussen havde under krigen og i årene 1864-66 fået slesvig-holstenerne til at slutte sig tæt til den augustenburgske politik.

Det var en tilslutning i et omfang, som ikke var oplevet før i de årtier, augustenborgerne havde ført deres kamp. Men også nu var det en tilslutning, der kun indirekte gik på det augustenburgske hus som sådant og dets politik, og under alle omstændigheder var det for sent - alt for sent.

Kilder og litteratur

Den efterfølgende liste indeholder størsteparten af de kilder og den litteratur, der er lagt til grund for bogens fremstilling. Listen er opdelt i en fortegnelse over det materiale, der er anvendt af begge forfattere, samt fortegnelser over kilder og litteratur, som der ud over er anvendt specielt af Jørgen Paulsen og H. P. Clausen i deres respektive afsnit.

I. Fælles kilder og litteratur

ARKIVALIER

Rigsarkivet

Kongehusets arkiv. Dele af Frederik VI's og Christian VIII's arkiver samt augustenburgske papirer. - Se Vello Helk: Kongehusarkivet fra kongerne Frederik VI's, Christian VIII's og Frederik VII's tid. Vejledende arkivregistraturer XIII, 1963.

Landsarkivet, Åbenrå

Godsarkiverne. De augustenburgske og gråstenske godser. Heri bl.a. akter vedrørende skolesager, hertughoffet, testamenter og arvesager, fyrstelige rejser, oprøret og udviklingen 1848. Se Foreløbig arkivfortegnelse, 1978.

Private arkiver

Brattingsborg. Augustenburgske breve i de Danneskiold-Samsøeske privatarkiver.

KILDEPUBLIKATIONER

Louis Bobé: Efterladte papirer fra den Reventlowske familiekreds, I-X. 1895-1937.

Knud Fabricius og Johs. Lomholt-Thomsen (udg.): Flensborgeren, professor Christian Paulsens dagbøger, 1946.

Optegnelser af prins Friedrich af Noer fra år 1848 til 1850. Oversat af C. C. Hall. 1861.

Friedrich August, Prinz zu Schleswig-Holstein-Augustenburg, Graf von Noer. Briefe und Aufzeichnungen aus seinem Nachlass. Herausgegeben von Carmen Gräfin v. Noer. 1886.

Harald Jørgensen (udg.): Fra fire kongers tid J. P. Traps erindringer, I. 1966.

Axel Linvald (udg.): Kong Christian VIII's dagbøger og optegnelser 1799-1821, I-II. 1943 og 1973.

Axel Linvald (udg.): Kong Christian VIII's breve 1796-1813, I-II. 1965.

Max Müller: Schillers Briefwechsel mit dem Herzog Friedrich Christian. 1876.

Paul Rachel: Fürstin Pauline zur Lippe und Herzog Friedrich Christian von Augustenburg. Briefe aus den Jahren 1790-1812. 1903.

Hans Schulz: Aus dem Briefwechsel des Herzogs Friedrich Christian zu Schleswig-Holstein. 1913.

Hans Schulz: Briefwechsel des Herzogs Friedrich Christian ... mit König Friedrich VI von Dänemark und dem Thronfolger Prinzen Christian Friedrich. 1908.

Hans Schulz: Schiller und der Herzog von Augustenburg in Briefen. 1905.

Hans Schulz: Timoleon und Immanuel ... Briefwechsel zwischen Friedrich Christian zu Schleswig-Holstein und Jens Baggesen. 1910.

Th. Thaulow og J. O. Bro Jørgensen: J. O. Schack-Rathlous arkiv 1760-1800. 1936.

C. F. Wegener: Actmæssige bidrag til Danmarks historie i det nittende århundrede. 1851.

LITTERATUR

Dansk biografisk leksikon. 1933-44.

Laura Johanne Christensen: Konge og hertug. 1944.

Julius Clausen: Frederik Christian, hertug af Augustenburg, 1765-1814. 1896.

Droysen u. Samwer: Die Herzogthümer Schleswig und Holstein und das Königreich Dänemark. 1850.

Kr. Erslev: Augustenburgernes arvekrav. 1915.

Johan Gebauer: Christian August, Herzog von Schleswig-Holstein. 1900.

Johan Gebauer: Herzog Friedrich VIII von Schleswig-Holstein. Ein Lebensbild. 1912.

Holger Hjelholt: Sønderjylland under Treårskrigen, I-II. 1959 og 1961.

Edv. Holm: Danmark-Norges historie 1720-1814, IV-VII. 1902-12.

Fr. v. Krogh: Beiträge zur älteren Geschichte des Hauses Sonderburg. 1877.

Axel Linvald: Kronprins Frederik og hans regering 1797-1807. 1925.

Axel Linvald: Christian VIII. Den unge prins. 1943.

Axel Linvald: Christian VIII. Norges statholder. 1952.

J. G. Rist: Lebenserinnerungen I-III. 1880-88.

Rudolf Schleiden: Erinnerungen eines Schleswig-Holsteiners. Neue Folge 1841-80. 1890.

Hans Schulz: Friedrich Christian ... von Augustenburg und Schiller. Ein Nachlass. 1905.

Hans Schulz: Friedrich Christian, Herzog zu Schleswig-Holstein. Ein Lebenslauf. 1910.

Hans Schulz: Luise von Schleswig-Holstein. 1915. (Særligt).

Sønderjyllands historie, I-V. 1930-33.

C. F. Wegener: Om hertugen af Augustenborgs forhold til det holstenske oprør. 1849.

A. S. Ørsted: Af mit livs og min tids historie, I-IV. 1851-57.

Endvidere er inddraget relevante artikler om Augustenborg og augustenborgerne i følgende tidsskrifter: Sønderjyske Årbøger, Sønderjysk Månedsskrift, Fra Als og Sundede, Zeitschrift der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte og Nordelbingen.

II. Kilder og litteratur, specielt til Jørgen Paulsens afsnit

ARKIVALIER

Rigsarkivet

Tyske kancelli. Indenlandske afd. Det slesvig-holstenlaueborgske kancelli. Alm. afd. D 4. Det kgl. hus. 1742-1827. Akter vedr. huset Augustenborg (1651) 1694-1848.

Ministeriet for hertugdømmet Slesvig 1850-53. Sekretariatet. Akter ang. forhandlinger om det ækvivalens, der skal gives hertugen af Augustenborg for de augustenborgske godser og det derværende inventar.

Kort og tegninger. 15. Militære arkiver (Kegnæsgård, Sønderborg slot, Augustenborg), samt 38a-d: Majbølgård, Kegnæsgård, Rønhave, Avnbølgård.

Hærarkivet. Kort og tegninger. BE 2-a2: Augustenborg.

Det kgl. bibliotek

Pastor Chr. Knudsens samlinger vedrørende øen Als. Ny kgl. Samling 2683,4°.

Kortsamlingen. Resens Atlas (Augustenborg ca. 1670).

Frederiksborgmuseet

Breve og optegnelser vedr. museets erhvervelser af augustenborgske billeder og genstande fra Gråsten 1921, kunsthåndlere i Berlin, Dresden og Breslau 1929-30 samt Primkenau 1929-30.

Inventarprotokoller.

Private arkiver

Gårdejer Festersen, Kokhave ved Gråsten. Akter og regnskaber vedr. de gråstenske godser i tiden 1784-1811, efterladt af den daværende ejer af gården, hertugelig kasserer Asmus Thaysen. Heri bl.a. også beskrivelse af Majbølgård i anledning af tvangsauktion 1791 og korn- og pengeregnskab fra Rumohrsgård 1812-13.

KILDEPUBLIKATIONER

H. C. Andersens dagbøger, II-III. 1973-74.

Louis Bobé (udg.): August Hennings dagbog under hans ophold i København 1802. 1934.

Kong Christian IV's egenhændige breve, VIII. 1947.

Prins Christian (V)'s breve, II. 1956.

Julius Clausen og P. Fr. Rist (udg.): Memoirer og breve. III. Fra hoffet og byen. Stemninger og tilstande 1793-1822. Breve til Johan Bülow til Sanderumgård. 1906.

XXVII. Gyldenløves lakaj. Optegnelser fra Christian V's tid. Af Matthias Skaanlund. 1912.

XX. Charles Ogier: Det store bilager i Kjøbenhavn 1634. 1914.

Den svenske gesandt Magnus Duvals breve til rigsdrosten Per Brahe 1651-52. Se Becker: Samlinger til Danmarks historie, I-II. 1847-53.

Laurids Engelstofts dagbogsoptegnelser fra 1807 og 1808. Se Danske Samlinger, 1. rk., III. 1867-68.

Emil Gigas: Grev Bernadino de Rebolledo, spansk gesandt i Kjøbenhavn 1648-59. 1883.

Leonora Christinas Jammersminde. Udgivet af Johs. Brøndum-Nielsen og C. O. Bøggild-Andersen. 1949.

Luxdorfs dagbøger, II. 1925-30.

En dansk statsmands hjem omkring år 1800. Breve fra grevinde Sophie Frederikke Louise Charlotte Reventlow, født Beulwitz, I-II. Ved Chr. Reventlow. 1902.

LITTERATUR

Trap Danmark, 5. udgave, X, 3. Åbenrå og Sønderborg amter. 1967.

Danmarks kirker, XXII og XXIII. Åbenrå og Sønderborg amter. 1967.

Danske slotte og herregårde, IV. 1945. Artikler om Augustenborg, Gråsten og Sønderborg slotte af Jørgen Paulsen.

Dansk Kunsthistorie, I-V. Politikens Forlag. 1972-75.

Weilbachs kunstnerleksikon, 3. udgave. 1947-52.

Frederiksborg Museet. Katalog. 1943.

Det nationalistiske Museum på Frederiksborg, 1928-53. 1953.

H. C. Andersen: Mit livs eventyr, I-II. 1926.

Otto Andrup: En gruppe Frederiksborg erhvervelser. Tilskueren 1931, I.

E. Berckenhagen: Anton Graff. 1967.

Louis Bobé: Slægten Ahlefeldts historie, I-VII. 1897-1912.

Joh. Braemer: Ehe-Lob oder Preis des Ehestandes ... Vertrauung Ernst Günther und Augusta. 1651.

C. O. Bøggild-Andersen: Hannibal Sehested, I-II. 1970. Ernst Christensen: Blade af den alske landsbys historie.

Se Bogen om Als. 1956.

Dankwerth; Neue Landesbeschreibung der zwei Herzogthümer Schleswig und Holstein zusamt vielen neuen Landcharten von J. Mejer. 1652.

Denkmähler des Aufenthaltes zu Augustenburg und Gravenstein im Herbst 1793. 1793.

Povl Eller: Kongelige portrætmalere i Danmark 1630-82. 1971.

Jacob Fr. Feddersen: Louisens Grösse. Eine Trauerrede. 1765.

Fortegnelse over en betydelig masse gode meubler og andre ejendele, som ... hertug Christian Carl Friedrich August lader bortsælge onsdagen den 29. juni 1853 ... og påfølgende dage ved offentlig auktion på Augustenborg. 1853.

F. H. Germar: Gedächtnispredigt nach dem Tode des Fürsten Friedrich Christian ... in der Schlosskirche zu Augustenburg d. 19. Juni 1814. 1814.

C. C. L. Hirschfeld: Theorie der Gartenkunst, IV. 1782.

Peter Hirschfeldt: Herrenhäuser und Schlösser in Schleswig-Holstein, 3. Auflage. 1964.

Marie Holst (datter af forpagter på Fiskbæk, Peter Holst)'s erindringer om forholdene omkring Gråsten 1848.

Johan Hvidtfeldt: Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795-1805. 1963.

Wilh. Karl Prinz von Isenburg: Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staten, I. 1956.

Jørgen Steen Jensen: Hertug Hans den yngre. 1971.

Chr. Jessen: Trauerrede ... der Fürstin Charlotte Amalie Wilhelmine. 1770.

Chr. Jessen: Cantate auf das Dankfest wegen der Genesung den eingeimpften Blättern der drei Fürstenkinder. 1770.

Chr. Jessen: Rede bey der Confirmation des Prinzen Friedrich Christian. 1780.

A. D. Jørgensen: Peder Schumacher Griffenfeld, II. 1894.

Hans Wilh. Kaalund: En allerunderdanigst lykønskning til Friedrich Christian ... 1754.

Peder Krogh Meyer: Hertug ... Christian Carl Frederik Augusts Confirmationsakt d. 12. maj 1815. 1815.

Københavns universitets sørgehøjtid til minde om hertug Frederik Christian ... i Trinitatis kirke i Kiøbenhavn d. 4. august 1814. 1814.

Vilh. Lorenzen: Dansk herregårdsarkitektur i baroktiden. 1928.

Gustav Michelsen: Om væddeløbene ved Augustenborg i 1829 og om stuttoriet sammesteds. 1830.

Fr. Münter: Et mindeskrift, I-II. 1925 og 1949.

Otto Norn, Jørgen Paulsen og Jørgen Slettebo: Sønderborg slot. Historie og bygning. 1963.

Adam Oehlenschlaegers Erindringer, I-IV. 1850-51.

Jørgen Paulsen: H. C. Andersen portrætter. I: H. C. Andersen, Mennesket og digteren. 1955.

Jørgen Paulsen: Det augustenborgske sølvkammer. Festskrift til Johan Hvidtfeldt. 1978.

Erik Pontoppidan: Theatrum Daniæ. 1730.

Erik Pontoppidan: Den danske Atlas, VII. 1781.

Sam. Pufendorf: De rebus a Carolo Gustavo, Sueciæ regæ, gestis. 1696.

Jens Raben. Et mindeskrift. 1961.

H. D. Schepelern: C. A. Lorentzen og hans norske landskaber. Kunst og kultur, 49. årg. 1966.

Carl-Heinrich Seebach: Schloss Glücksburg. 1979.

Sønderborg bys historie, I-II. 1960 og 1966.

Frede Terkelsen: Als i krigstider. Bogen om Als. 1956.

Laurids de Thurah: Den danske Vitruvius, II. 1749.

Die Veredlung der Pferdezucht auf Alsen. In einer Reihe von Bildnissen und Skizzen aus dem Gestüt ... Nach der Natur gezeichnet von Albrecht Adam. Mit erläuterndem Texte von Graf v. Holmer. 1939.

Verlohrne Zeit und Arbeit. Ballet, opført ved Ernst Günthers bryllup 1651. 1651.

Fr. Weibach: Dansk bygningskunst i det 18. århundrede. 1930.

Bo G. Wennberg: Svenska målare i Danmark under 1700-tallet. 1940.

Peter Vignau-Wilberg: Friedrich Carl Gröger. 1971.

Sønderjysk håndarbejde fra fortid og nutid. Katalog over Håndarbejdets Fremme's udstilling på Sønderborg slot, 1956, nr. 1.

Hertugen af Slesvig-Holsten Christian Carl Frederik Augusts formæling med comtesse Lovise Sophie af Danne-skjold-Samsø den 18. september 1820.

Ohnnachtheilige jedoch richtige und wahre Verzeichniss dero Ausskünfte und Hebungen von denen gesammten Gravensteinischen Güthern. 1725.

III. Kilder og litteratur, specielt til H. P. Clausens afsnit

ARKIVALIER

Rigsarkivet

Departementet for udenrigske anliggender
Tyske Kancelli (bl.a. Dankwartske papirer).
Danske Kancelli.

Slesvig-Holsten-Lauenborgske Kancelli (akter vedr. Kongehuset. G. Christian VIII 1839-46).

Russiske akter i Aage Friis' samlinger.

Udenrigsminister F. M. Knuths arkiv

Orla Lehmanns arkiv

Hiort Lorenzens arkiv

Pastor Lorenz Lorenzens arkiv

A. F. Tschernings arkiv

Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv, Slesvig.

Primkenau-arkivet. Se Erich Graber: Das herzoglich-schlesw.-holst. Hausarchiv zu Primkenau in Schlesien. Die Inventare der nicht-staatlichen Archive Schlesiens. *Codex dipl. Silesiæ XXXI*, 1925.

Jansens arkiv

Karl Lorentzens arkiv

Samwers arkiv

Fr. v. Reventlows arkiv

Reventlow-Farves arkiv

F. Reventlow-Preetz' arkiv

Til problemerne med arvefølgen og Christian Augusts udenlandske forbindelse er benyttet akter i

Archives du ministère des affaires étrangères, Paris.

Public Record Office, London

Deutsche Zentralarchiv, Merseburg

Staatsarchiv, Wien.

British Museum (Aberdeen Papers).

KILDEPUBLIKATIONER

Af A. F. Tschernings efterladte papirer. Udgivet af hans efterlevende familie I-III. 1876-78.

Povl Bagge og Povl Engelstoft (udg.): Danske politiske breve fra 1830'erne og 1840'erne I-IV; 1945-58.

Brevveksling fra 1846-47 mellem grev Reventlow

(Preetz) og grev C. Moltke. Hist. Tidsskrift 3. rk. V.

H. P. Clausen: Breve mellem hertug Chr. August af Augustenborg, prins Frederik af Nør og grev Ernst Reventlow-Farve 1847. Danske Magazin 8. rk. II, 1962-65.

H. P. Clausen: Preussens syn på Danmark. Danske Magazin 8. rk. II, 1962-65.

Julius Clausen (udg.): Af Orla Lehmanns papirer. Bidrag til Danmarks tidshistorie i det 19. århundrede. 1903.

Aage Friis: Aktstykker og breve vedrørende Holstens indlemmelse i Danmark 1806. Danske Magazin, 5. rk. VI. 1909.

H. V. Gregersen: Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København. 1966.

H. V. Gregersen: Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i Sønderjylland. 1970.

Axel Heils: Augustenborgske breve til J. G. Adler og P. Hjort. Danske Magazin 6. Rk. IV, 1925.

Le Danemark, les Duchés et la France. Correspondance du roi Christian avec M. Decazes et de M. Decazes avec M. Guizot. Revue rétrospective, 1848.

Personalhistorisk Tidsskrift 9. rk. 6., 1933. Breve fra Christian VIII til greve F. D. Reventlow.

J. A. V. Rantzau: Europäische Quellen zur schl.-holst. Geschichte im 19. Jahrhundert I. 1934.

Tidende for den ... slesvigske stænderforsamling 1836-1838-1840-1842-1846.

LITTERATUR

Theodor v. Bernhardt: Tagebuchblätter aus den Jahren 1863-64. 1895.

sm: Tagebuchblätter aus den Jahren 1864-66. 1897.

Olav J. Bonefeldt: En folkelig Augustenborg-prins og hans skæbne. Udg. af Numismatisk forening for Nord- og Sydslesvig. 1980.

M. Borup: Peder Hjort. 1959.

T. Brummer: Det alsiske bispedømme 1819-64. Bogen om Als, 1956.

Daebel, Joachim: Die Schleswig-Holstein-Bewegung in Deutschland 1863/64. 1969.

Kr. Erslev: Augustenborgernes Arvekrav. 1915.

(Fich): Hertugen af Augustenborgs litterære virksomhed i den slesvig-holstenske sag. 1850.

H. Hagenah: Revolution und Legitimität in der Geschichte der Erhebung Schleswig-Holsteins. Untersuchungen zur Geschichte der provisorischen Regierung. 1916.

Oswald Hauser: Provinz im Königreich Preussen. - Olaf Klose (udg.): Geschichte Schleswig-Holsteins Bd. 8. 1966.

Kurt Hector: Die politischen Ideen und Parteibildungen in den schleswigschen und holsteinischen Ständeversammlungen 1836 bis 1846 I, 1935.

Paul von Hedemann-Heespen: Die Herzogtümer Schleswig-Holstein und die Neuzeit. 1926.

Axel Heils: Hertugen af Augustenborg og Professor Peder Hjort. Festskrift til Johs. Steenstrup. 1915.

Holger Hjelholt: Arvefølgesag og Forfatningsforhold i det danske Monarki ved Midten af 19. århundrede. 1973.

Holger Hjelholt: British Mediation in the Danish-German Conflict 1848-1850, I-II. 1965-66.

Holger Hjelholt: Great Britain, the Danish-German Conflict and the Danish Succession 1850-1852. 1971.

Holger Hjelholt: Inkorporationen af den gottorpske del af Sønderjylland i kronen 1721. 1945.

Karl Jansen og Karl Samwer: Schleswig-Holsteins Befreiung. 1897.

Hans Jensen: De danske stænderforsamlings historie 1830-1848. I-II: 1931-34.

Poul Jensen: Presse, penge og politik 1839-48. 1971.

A. D. Jørgensen: Kristian VIII og Nordslesvig. Sønderjyske årbøger 1895.

Tormod Jørgensen: Anton Frederik Tscherning. 1938.

Elisabeth Kardel: Die Stadt Flensburg und die politischen und nationalen Zeitströmungen um die Mitte des 19. Jahrhunderts. 1929.

Joachim Larsen: Bidrag til den danske folkeskoles historie 1784-1818. 1893.

Aksel Lassen: Valg mellem tysk og dansk. 1976.

P. Lauridsen: Da Sønderjylland vågnede 1-8. 1909-18.

Henning Matzen: Kjøbenhavn. Universitetets Retshistorie. I-II. 1879.

N. Neergaard: Under Junigrundloven I-II. 1892-1916.

J. Paludan: Det højere Skolevæsen. 1895.

Chr. Paulsen: Samlede mindre Skrifter II. 1957.

Alex. Scharff: Wilhelm Hartwig Beselers politische Wirksamkeit vor 1848. I Schleswig-Holstein in der deutschen und nordeuropäischen Geschichte. 1969.

Alex. Scharff: Bismarks Plan einer Volksbefragung im Herzogthum Schleswig 1864. I Schleswig-Holstein in der deutschen und nordeuropäischen Geschichte. 1969.

Gertrud Schweickhardt: Wilhelm Beseler als Politiker. 1927.

Ejvind Slottved og Mogens Thøgersen: Universitetets gods. I Københavns Universitet 1479-1979, bd. IV, 1980.

Henrich Steffens: Was ich erlebte. 1840-44.

Alex. Thorsøe: Den danske Stats Historie fra 1814-1848. 1879.

Christoph v. Tiedemann: Aus sieben Jahrzehnten. Erinnerungen. 1905.

Jörgen Weibull: Carl Johan och Norge 1810-1814. 1957.

Volker Weimar: Der Malmöer Waffenstilstand von 1848. 1959.

Gundalena Wille: Der Herzog von Augustenburg und die Schleswig-Holsteinische Erhebung des Jahres 1848. 1932.

A. S. Ørsted: For den danske stats opretholdelse i dens helhed. 1850.

Personregister

I registret er ikke medtaget hertugerne af Augustenborg. Hovedomtalen af hver enkelt hertug fremgår af indholdsfortegnelsen.

Registret er udarbejdet af Inge Adriansen, H. Roesdahl og J. Slettebo under medvirken af fru Inge Jensen og fru Ruth Steffensen

- Abildgaard, Søren, 1718-91, arkivtegner og kunstmaler 167
- Adam, Albrecht, 1786-1862, tysk hof- og hestemaler 94 f, 97, 252, 286
- Adelheid af Hohenlohe-Langenburg, 1835-1900, hertuginde af Augustenborg 14, 17, 129 f
- Adler, lakaj på Augustenborg ca. 1815 83
- Adler, J. G., 1784-1852, kabinetssekretær 87, 108, 110
- Adlersparre, Georg, svensk politiker 232, 234
- Adolf, 1526-86, hertug af Gottorp 16
- Agnes Hedvig af Anhalt, 1573-1616, hertuginde af Sønderborg 29
- Ahlefeldt, Carl, 1670-1722, overhofmester, statholder i Slesv.-Holst. 33 f, 36, 161, 171, 187
- Ahlefeldt, Cay, 1591-1670, amtmand i Flensborg. 171, 174
- Ahlefeldt, Frederik, 1623-86, greve, storkansler 17 f, 26, 28, 32 - 34, 37, 187
- Ahlefeldt, Frederik, den yngre, greve til Gråsten m.v. 33 f, 36, 161
- Ahlefeldt-Laurvig, greve 97
- Ahlefeldt, Marie Elisabeth, grevinde, g.m. storkansler Frederik Ahlefeldt 33, 35
- Ahlefeldt, Sophie Amalie, se: Sophie Amalie, hertuginde
- Ahlefeldt, Ulrikke Antoinette, f. Gyldenløve 136 f
- Ahlmann, Hans, 1770-1845, præst i Egen 1801-45 74
- Ahlmann, Johan C., 1773-1852, justitsråd, borgmester i Sønderborg 1802-23 99
- Ahlmann, Nicolaj, 1809-90, politiker, ejer af Vertemine til 1875 195
- Ahlmann, Otto F., 1786-1866, købmand i Gråsten 99
- Albert, 1869-1931, søn af Chr. Carl August, hertug 1921 15, 18, 131
- Albert, 1819-61, prins af Sachsen-Coburg, prinsgemal af England 18, 129, 312, 313
- Alexander, 1573-1627, hertug af Sønderborg 11 f, 16, 19 f, 138
- Alexander Henrik, søn af hertug Alexander af Sønderborg 20
- Alexander, 1821-23, prins af Augustenborg, søn af hertug Chr. August II 14, 100
- Algreen-Ussing, Tage, 1797-1872, jurist, professor i København, liberal politiker 278
- Als, Peder, 1726-76, portrætma-ler 45, 47, 50, 70
- Amalie, prinsesse, se Caroline Amalie
- Andersen, H. C. 1805-1875, digter 103, 105-08, 168
- Andersen, Hans Clausen, Kegnæsgaard 195
- Andres, garderobepige, Augustenborg 83
- Andrup, Otto, 1883-1953, direktør for Frederiksborgmuseet, 1933-53 131
- Anna af Delmenhorst, hertuginde af Sønderborg, g.m. hertug Hans Christian 20, 139
- Anton II, greve af Oldenburg 20
- Anton, Günther, greve af Oldenburg og Delmenhorst 21
- Antoinette Amalie, enkehertuginde af Braunschweig-Wolfenbüttel o. 1755 167
- August Philip, 1612-75, hertug af Sønderborg-Beck 12
- Auguste, 1633-1701, prinsesse af Lyksborg, hertuginde af Augustenborg 11, 16 f, 22-24, 27 f, 30, 32, 135, 173, 174, 175
- Auguste, se prinsesse Louise Augusta, 1824-72
- Auguste Victoria, 1858-1921, prinsesse af Augustenborg, gift med kejser Wilhelm II 14, 91, 129
- Autzen, livjæger på Augustenborg ca. 1845 102, 292
- Baggesen, August, søn af Jens Baggesen 71
- Baggesen, Jens, 1764-1826, forfatter 66, 69-73, 78, 219, 220
- Bahr, huslærer på Augustenborg ca. 1825 101
- Bahr, Daniel N. hofråd, overinspektør på Augustenborg fra 1823 87, 98 f, 103 f, 109, 112, 115 f, 119, 185, 270, 314
- Balemann, G. L., advokat i Kiel 279
- Balle, Nic. E. 1744-1816, biskop på Sjælland 215
- Balle, forvalter på Sønderborg Lade-gaard, ca. 1840 99
- Balle, apoteker i Nordborg, ca. 1840 99
- Balle, krigsråd, Nordborg 99
- Balthasar, abbed i Stade 19
- Bargum, advokat, Kiel 301
- Barck, læge 112
- Baudissin, greve 99
- Baumann, krigsråd 99
- Bergmann, H. E., kammertjener på Augustenborg 53, 57, 154
- Bergstrøm, husfoged på Augustenborg 53, 148, 154

- Berling, Sophie Hedevig, ejer af Rønhave 1855 195
- Bernadotte, Jean Baptiste, 1763-1844, fransk marskal, konge i Sverige som Karl XIV Johan 1818 78, 238
- Bernstorff, A. P., 1735-97, greve og dansk udenrigsminister 56, 59, 62, 64, 66, 197, 201, 203, 212
- Bernstorff, Chr. Günther, 1769-1835, greve og udenrigsminister, senere preussisk minister 258
- Bernstorff, Joachim Frederik, 1771-1835, greve og gesandt 227, 229, 230
- Bernstorff, J. H. E. 1712-72, greve og dansk udenrigsminister 43, 46
- Bernstorff til Gyldensteen 97
- Beseler, Wilhelm H. 1806-84, Slesvigsk politiker, medlem af den provisorisk regering 1848 273 f, 277 f, 294 f, 296, 301-304
- Beust, greve og sachsisk minister 323, 326
- Bildt, enke efter lakaj hos Louise Augusta 84
- Bille-Brahe, baron til Hvedholm 97
- Billing, baron, fransk gesandt i Kbhvn. i 1840-erne 264 f
- Binck, Jacob, ca. 1500-1569, tysk hofmaler, kobberstikker og medaljør 28 f
- Bismarck, Otto v., 1815-98, preussisk kansler 122, 194, 312 f, 315 f, 321-23, 326-30
- Biørnsen, J. F., 1796-1865, livlæge på Augustenborg 84, 99, 112
- Biørnsen, fru, g.m. livlæge J. F. Biørnsen 112
- Bleshøj, snedker 112, 152, 154
- Bleshøj, Hans P., snedker, se Hans Peter Pram 152
- Bleshøj, Jørgen Chr., byggekonduktør 153, 156
- Blome, Salzau, godsbesidder i Holsten 98
- Blücher-Altona, greve, hofchef hos det danske hof 84, 108, 112
- Blücher, Gustav v. 87
- Bonen, G. J., guldsmed i Braunschweig 53
- Bohlsmann, Chr. Aug. 1740-94, bygmester 148, 152
- Bohlsmann, Peter, tømrermester i Gråsten 148
- Boisen, P. O., 1762-1831, pastor, biskop og seminarieforsandt 213
- Bonefeld, dyrlæge i Sottrup 96
- Bonefeld, Chr., stænderdept. i 1836 251, 268
- Bonin, E. v., 1793-1865, preussisk general 1848-49 118, 304
- Boysen, forpagter på Årup 1774 191
- Boysen, Hans Peter, forpagter på Vertemine, 1780'erne 179
- Braemer, Johannes, hofpræst på Københavns slot 22
- Brag, Jürgen, 1794-1864, præst i Adsbøl-Gråsten 1839-50 99, 104
- Brahe, Tyge, 1546-1601, dansk astronom 29
- Brandt, Otto Frederik, 1659-1726, pastor i Havnbjerg 1686-1726 37
- Breda, v., svensk maler 82
- Breidahl, tegner, o. 1850 159
- Brekling, forpagter på Sønderborg Ladegård 37
- Bremer, Jürgen, advokat i Flensborg, slesv.-holst. politiker 254, 302 f
- Bretueville, Louis le Normand de, kammerjunker, hovmester 81, 84
- Brockdorff, Cai Lorenz, jurist, overretskansler, o. 1820 i Glückstadt 78, 80 f, 184
- Brockdorf-Kletkamp, godsbesidder i Holsten 98
- Bruhn, gæstgiver i Augustenborg 112
- Bruhn, godsinspektør, Gråsten 90, 92
- Brøndsted, P. O. 1780-1842, arkæolog og filolog 88
- Buchardi, Christian August, 1752-1839, præst i Ketting 1793-1839 74
- Buchwald, Caspar, v. 104, 125
- Buchwald, Hugo von, hofchef hos Louise Augusta til 1835 77, 84, 87 f
- Buchwald, Johann Hugo von, godsejer 181, 192 f
- Buchwald, Magnus v., greve 104
- Bunsen, preussisk gesandt 308, 313
- Busch, Johann Daniel, orgelbygger i Itzehoe, ca. 1773 145
- Bülow, Johan, 1751-1828, godsejer, hofchef hos Chr. VII 69, 76
- Bülow v., dansk gesandt 313
- Böhme, rådmand i Sønderborg 37
- Böhndel, F. C., 1774-1821, forvalter på Gammelgård ca. 1840 182
- Canitz v., udenrigsminister 290
- Carl af Lyksborg, prins, broder til Chr. IX 330
- Carl af Hessen, 1744-1836, landgreve, general, statholder i hertugdømmene 64, 66, 206, 225
- Carlsen, hofapoteker i Augustenborg 98 f, 112
- Caroline Amalie, 1796-1881, prinsesse af Augustenborg, dansk dronning, g.m. Chr. VIII i 1815 14, 72, 74-77, 80-85, 91, 96 f, 101, 104 f, 108, 110, 112, 115, 122, 124, 126, 184, 238, 247, 281
- Caroline Amalie, prinsesse af Augustenborg 1826-1901, kaldet Amalie 14, 91, 97, 100-103, 107-111, 115, 119
- Caroline Mathilde, 1751-75, dansk dronning 1767-72 17, 59, 67, 127, 206, 281
- Carstens, retsskriver på Augustenborg 1841 99, 112
- Cederfeld de Simonsen, amtmand, godsejer, Erholm 121
- Charlotte, prinsesse, g.m. Karl af Schwarzburg-Sondershausen i 1811 78, 82, 87
- Charlotte af Hessen, prinsesse af Danmark, 1789-1864, søster til kong Christian VIII 259
- Charlotte Amalie, 1650-1714, dansk dronning, gift med Christian V 1667 28, 29, 31
- Charlotte Amalie, 1736-1815, prin-

- sesse af Augustenborg, kaldet Manane 15, 48, 50, 57, 68, 80, 83
- Charlotte Amalie Vilhelmine, 1744-70, f. prinsesse af Pløn, hertuginde af Augustenborg 14, 17, 46-51, 53, 56, 82, 141, 146
- Charlotte Louise, prinsesse, g.m. grev Ahlefeldt af Gråsten 34
- Charlotte Marie, 1697-1760, prinsesse af Augustenborg, hertuginde af Lyksborg 15, 35
- Christensen, Andreas, landmåler, o. 1790 181
- Christian I, 1426-81, dansk konge 1448-81, 13
- Christian II, 1481-1559, dansk konge 1513-23 167
- Christian III, 1503-59, dansk konge 1533-59 13, 16, 29, 169, 199
- Christian IV, 1577-1648, konge 1588-1648 19-22, 135, 167, 173
- Christian V, 1646-99, konge 1670-99 17 f, 27, 29, 33, 36, 39, 41, 89, 171, 174 f
- Christian VI, 1696-1746, konge 1730-46 17, 38, 43, 93, 171, 176, 189
- Christian VII, 1749-1808, konge 1766-1808 17, 50, 55, 59, 62, 77, 83, 201
- Christian VIII, 1786-1848, som prins: Christian Frederik, konge 1839-48 14, 74, 79-81, 84, 89, 92, 101, 104 f, 108-110, 112, 114 f, 168, 185, 201, 235, 238, 243 f, 250, 259 f, 262 f, 267, 275, 280, 287, 297, 300
- Christian IX, 1818-1906, konge 1863-1906 12, 129, 312, 324, 329
- Christian X, 1870-1947, konge 1912-1947 195
- Christian, 1603-47, udvalgt prins, søn af Christian IV 20 f
- Christian, 1570-1633, hertug af Ærø 11
- Christian Adolf, 1641-1702, hertug af Sønderborg 26
- Christian August, 1768-1810, prins af Augustenborg, kronprins af Sverige 15, 48 f, 56, 59-61, 66, 68, 76 f, 231-35, 237
- Christian Carl, 1674-1706, prins af Nordborg-Pløn, 136
- Christian Carl August, 1831-1917, prins af Augustenborg 15, 18, 100, 111, 115, 122, 128 f, 194, 311
- Christian Frederik, prins, se Christian VIII
- Christiane Gyldenløve, datter af Christian V og Sophie Amalie Moth., gift med Frederik Ahlefeldt d. Yngre til Gråsten m.v. 161
- Christiane Ulrikke, 1727-94, prinsesse af Augustenborg 15, 48, 50, 57, 68
- Christine Ermegaard, 1711-79, f. Reventlow, hertuginde af Pløn 43, 47, 49
- Clausen, H. N. 1793-1877, teolog og politiker 297
- Christiansen, Rud. billedhugger i Augustenborg ca. 1796 154
- Colbjørnsen, Christian, 1749-1814, jurist og embedsmand 222
- Cossel, v., hofchef på Augustenborg 1846 103, 115, 251, 290
- Cæcilie Cathrine, møllerenke 1791 179
- Dahlberg, E. 1625-1703, svensk officer, militærforfatter og tegner 25
- Dahlmann, Friedrich Christoph, 1785-1860, tysk historiker 128
- Dankwart, depechesekretær i 1837 258
- Danckwert, C., død 1672, dansk topograf 134 f, 138
- Danneskiold-Laurvig, Charlotte Amalie, g.m. Christian Gyldenløve 17, 36
- Danneskiold-Laurvig, Ferdinand Anton, greve, overstaldmester 33, 37
- Danneskiold-Laurvig, Ulrikke Amalie, grevinde, g.m. Carl Ahlefeldt til Gråsten 33
- Danneskiold-Samsøe, Christian Conrad Sophus, greve til Gissel-feld 17, 36, 251, 275
- Danneskiold-Samsøe, Christiane, se: Holck-Wintherfeld. Christiane.
- Danneskiold-Samsøe, Frederik, admiral og embedsmand 36, 44, 86, 90
- Danneskiold-Samsøe, Frederikke Louise, grevinde, se: Frederikke Louise, hertuginde
- Danneskiold-Samsøe, Henriette, 1806-58, g.m. prins Frederik af Nør, se: Henriette, f. Danneskiold-Samsøe
- Danneskiold-Samsøe, Louise Sophie, se Louise Sophie, hertuginde
- Danneskiold-Samsøe, Sophus 86, 90
- Dehn, F. L., 1697-1771, dansk minister og diplomat 69, 76
- Delolme, Louise, lærerinde i fransk på Augustenborg i beg. af 1800-årene 73
- Dieck, forpagter på Rønhave i 1841 99
- Dirckink-Holmfeld, friherre og politisk forfatter 315
- Dithmer, J. Fr. major, o. 1750 177
- Dithmer, H. H. 1780-1848, teglværksejer, Renbjerg 102 f, 281-285, 292
- Dorothea af Brandenburg, 1430-95, dansk dronning, g.m. Christian I 13
- Dorothea af Sachsen, 1511-1571, dansk dronning, g.m. Christian III 13, 29, 168 f
- Dorothea, prinsesse af Lyksborg, g. kurfyrstinde af Brandenburg 16
- Dorothea af Sachsen-Coburg og Götha, 1881-1967, hertuginde af Augustenborg 14, 18, 131, 195
- Dorothea af Schwarzburg-Sondershausen, 1579-1639, hertuginde af Sønderborg 19 f
- Dorothea Christine, f. von Aichelberg, gift med Christian Carl af Nordborg, Pløn, kaldet »fru von Carlstein« 47, 49, 82, 136
- Dorothea Louise, 1663-1721, prinsesse af Augustenborg, abbedisse i

- Itzehoe 15, 30
- Droysen, J. G., tysk professor, ca. 1850 128, 309
- Dúbois, Isak, sølvmed i København ca. 1690 39
- Dufour, G. H., schweiz. general 87
- Durell, Magnus, svensk gesandt i København 26
- Ebbesen, Frederik 1768-1836, præst i Svenstrup 1805-36, provst fra 1808 247, 251
- Ebeling, husfoged på Gråsten 53, 73, 235 f
- Ebeling, skovrider på Gråsten 53, 117
- Ebeling, Christian Rudolph, organist, degn og billedskærer 53, 146, 154
- Eickstedt, v., oberst i 1716 36
- Eigtved, Nic., 1701-54, dansk arkitekt 146
- Eisenblatt, Carmelita, g.m. greven af Nør 1870 127
- Elisabeth af Braunschweig, 1550-86, hertuginde af Sønderborg 29
- Elking, v., hofdame, o. 1815 82 f
- Elley, hornist på Augustenborg 1840'erne 84
- Elley, Peter, kusk på Augustenborg, o. 1850 120
- Emil, prins af Augustenborg, se Frederik Carl Emil
- Engelstoft, Laurids, 1774-1851, historiker 66, 168, 217 f, 244
- Ernst, fyrste af Hohenlohe-Langenburg 17
- Ernst af Sachsen-Coburg, hertug 119, 129, 312, 320
- Ernst August, 1771-1851, konge af Hannover 1837 265, 290, 294, 297, 298, 310
- Ernst August, 1660-1731, prins af Augustenborg, guvernør på Als 15, 31, 167
- Ernestine Justina, 1659-62, prinsesse af Augustenborg 15
- Erslev, Kr. 1852-1930, dansk historiker 200
- Esmarek, Fr. v., tysk kirurg, g.m.prinsesse Henriette af Augustenborg 15, 119
- Falck, Nicolaus, tysk professor 260, 265, 274, 278, 288, 293, 302
- Feddelsen, etatsråd i 1840 108
- Feddelsen, Jacob Fr. kabinetspræst på Augustenborg 1760-65 51, 54
- Fensmark, v. kaptajn, kgl. adjutant i 1840 108
- Ferdinand, 1792-1863, arveprins, bror til Christian VIII 99, 110, 243, 320
- Ferry, frøken, fransklærer på Augustenborg o. 1840 101
- Fersen, Axel, svensk greve og rigsmarskal, død 1810 233
- Fichen, se: Sophie Magdalene
- Fischer, kasserer i Augustenborg 1840'erne 99, 112
- Fischer, skrædder i Augustenborg i 1796 154
- Fischer, Frederik, 1809-71, redaktør 257
- Fischer, G. H., kancelliråd i 1754 177
- Flor, Chr. 1792-1875, dansk professor i Kiel 282
- Foght, kammerjomfru hos Louise Augusta 84
- Francke, Karl Philip, regeringspræsident i Sachsen-Coburg-Götha i 1860'erne 330, 322, 323
- Franz II, 1768-1835, tysk-romersk kejser 1792-1806, kejser af Østrig 1804-35 226
- Frederik I, 1471-1533, konge 1523-33 13, 28 f
- Frederik II, 1534-88, konge 1559-88 11, 16, 199
- Frederik III, 1609-70, konge 1648-70 16 f, 21-29, 33, 36, 135, 138 f, 167, 171, 173, 175, 228
- Frederik IV, 1671-1730, konge 1699-1730 17, 27, 29, 31 f, 36, 39, 167, 175, 199
- Frederik V, 1723-66, konge 1746-66 17, 43 f, 48, 50, 54, 59, 64, 140, 172, 177 f, 204
- Frederik VI, 1768-1839, konge 1808-39 12, 17, 62, 66 f, 74, 77, 79, 81, 87, 89, 100, 226-239, 241, 246-250, 254, 258, 262, 281
- Frederik VII, 1808-63, konge 1848-63 115, 117 f, 120, 129, 164, 201, 243, 258, 301, 306, 309, 312, 320 f
- Frederik IX, 1899-1972, konge 1947-72 165
- Frederik, 1583-1658, hertug af Nordborg 11 f
- Frederik, se Frederik III, næstældste søn af Chr. IV, fyrstebiskop i Bremen og Verden
- Frederik, 1652-92, prins af Augustenborg 14, 30 f, 167
- Frederik II, »den store«, 1712-86, konge af Preussen 1740-86 60
- Frederik, 1753-1805, arveprins, far til Christian VIII 74, 168, 201
- Frederik, 1829-80, prins af Augustenborg, kaldet Frederik »der Achte« 14, 17, 95, 100, 103, 107, 111, 115, 121, 126, 128 f, 195, 281, 314, 319-331
- Frederik af Hessen, 1820-84, landgreve, statholder 201, 259 f
- Frederik af Nør, 1800-65, prins af Augustenborg og Nør 15, 72-76, 80, 84, 86-89, 92, 95, 100, 103, 106, 115, 124-127, 156, 158 f, 197, 243, 246, 248 f, 252 f, 257, 260-65, 280, 288 f, 291, 296, 299-304, 306 f, 309-12, 314, 320, 330
- Frederik August, konge af Hannover 264
- Frederik Carl, 1706-61, hertug af Nordborg og Plön 17, 43, 46 f, 49, 136
- Frederik Carl Christian August, prins, s.a. Frederik af Nør, fra 1870 greve af Nør 125, 127
- Frederik Carl Emil, kaldet Emil, 1767-1841, prins af Augustenborg 15, 48 f, 56, 59, 61, 66, 68, 76, 78, 81-84, 87, 101, 104, 264
- Frederik Carl Ludvig, 1757-1816, hertug af Sønderborg-Beck, officer 12

- Frederik Emil August, se Frederik af Nør
- Frederik Ludvig, greve af Beck, g.m. Louise Charlotte af Augustenborg 1685 30
- Frederik Ludvig, greve af Nassau-Saarbrücken, ejer af Avnbølgård fra 1703 171, 187
- Frederik Wilhelm, 1620-88, »den store kurfyrste« af Brandenburg, g.m. Dorothea af Lykksborg 16, 26
- Frederik Vilhelm, 1668-1714, prins af Augustenborg 30 f, 167, 175
- Frederik Wilhelm III, 1770-1840, konge af Preussen 1797-1840 87, 263, 264, 321
- Frederik Vilhelm IV, 1795-1861, konge af Preussen 1840-61 110, 305 f
- Frederik Vilhelm, 1831-88, prins af Preussen, tysk kejser (Fred. III) 1888, 128 f
- Frederikke Louise, 1699-1744, født Danneskiold-Samsøe, hertuginde af Augustenborg, g.m. Christian August I 14, 17, 34, 36, 38 f, 41-43, 56 f, 90, 133, 140, 161-163, 171, 176, 189
- Frederikke Sophie Charlotte, prinsesse af Pløn 49
- Friis, Aage, 1870-, historiker 236
- Friis-Frijsenborg 97
- Gablentz, v., statholder i Holsten 1866 330
- Gebauer, Joh. G., historiker, ca. 1910 131
- Georg, 1819-78, konge af Hannover 323
- Germar, Fr. H., 1776-1865, hofpræst på Augustenborg 1812-48 79 f, 85-88, 98 f, 112, 114, 153, 159
- Germar, C. E. A., tegner o. 1830 159
- Gertner, I. V., 1818-1871, dansk maler 112, 261, 288
- Glahn, Poul Egede, præst 90
- Godeffroy, Cäsar, bankier i Altona 152, 313
- Goethe, Johann N. 1749-1832, tysk digter 219
- Goldschmidt, Aron Meier, 1819-87, dansk forfatter 281
- Graff, Anton, 1736-1813, schweiz.-tysk portrætmaler 60-63, 67, 70, 82, 207
- Griffenfeld, Peder, 1635-99, rigskansler 28, 30, 32
- Grotrian, 1754-1803, staldmester på Augustenborg 53
- Grotrian, husfoged på Augustenborg 1841 99, 112
- Grotrian, skovrider i Nørreskoven 1841 99
- Grotrian, overjæger i Augustenborg i 1796 154
- Grotrian, Charlotte, oldfrue på Augustenborg 53
- Gröger, F. C. 1766-1838, tysk maler og litograf 76, 226, 238, 247
- Guizot, fransk udenrigsminister i 1844 264
- Gustav IV, Adolf, 1778-1837, svensk konge 1796-1809 231
- Gulich, advokat i Åbenrå, o. 1840, stænderdept. 277,294
- Gyldenløve, Christian, greve til Samsøe 17, 36, 38 f, 41
- Gyldenløve, Christiane, grevinde, g.m. Frederik Ahlefeldt d.y. 33, 36, 161
- Gyldenløve, Ulrik Christian 39
- Gyldenløve, Ulrik Frederik, uægte søn af kong Frederik III 17, 33,137
- Günderoth, overinspektør i Augustenborg 190
- Göttig, købmand i Flensborg, o. 1848 184
- Hall, C. C., konsejlspræsident 323
- Haller, Sophie, g.m. Jens Baggesen 69, 71
- Handjeri, Michel Vlangali, prins, gift 1865 m. prinsesse Louise, datter af prinsen af Nør 127
- Hans den Yngre, 1545-1622, hertug af Sønderborg 11 f, 16, 19, 29, 82, 91, 167, 173, 199
- Hans den Ældre, 1521-80, Hertug af Haderslev 16
- Hans Adolf, 1576-1624, hertug af Nordborg 11
- Hans August, prins af Gottorp 171, 174
- Hans Christian, 1607-53, hertug af Sønderborg 12. 19 f, 135, 171, 173
- Hansen, slotsorganist i Augustenborg 97-99, 104, 112
- Hansen, degn i Augustenborg 99
- Hansen, major, toldforvalter i Åbenrå 84, 97
- Hansen Eckernförde, redaktør 276, 277
- Hansen, Boy, forpagter 178 f
- Hansen, Chr., brøderiejer i Bolderslev 191
- Hansen, C. F., 1756-1845, arkitekt, generalbygmester i Holsten 152, 156, 164, 168
- Hansen, C. F., 1788-1873, generalmajor 117
- Hansen, F. C., guldsmed i Åbenrå 1760-95 52
- Hansen, Constantin, 1804-1880, dansk maler 322
- Hansen, Hans, 1769-1828, portrætmaler, far til Constantin Hansen 75
- Hansen, Jens, kusk hos Louise Augusta 84
- Hansen, Fred., væver i Augustenborg 112, 154
- Hanssen, Nis, 1808-66, præst i Sotturup 1859-66 268, 270
- Harboe, retsskriver, Nordborg, 99
- Harald, 1876-1949, prins af Danmark 195
- Harsdorff, C. F., 1735-99, arkitekt, kongelig hofbygmester 152
- Hartmann, Carl, tysk maler, tegner på Augustenborg 102 f, 107 f, 110 f., 116, 125, 127, 256, 269, 273, 279, 281, 284, 292, 299, 308
- Hegewisch, F. H. H. 1782-1855, professor i medicin, i Kiel, slesv.-holst. politiker 254, 295
- Heiberg, advokat 277

- Heimbach, Wolfgang, ca. 1615-1678, tysk maler, hofmaler hos Frd. III 1653-62 29 f.
- Heinrich VI, se Reuss
- Helene af Lyksborg, 1888, prinsesse, gift med prins Harald af Danmark 195
- Helene Augusta Victoria, 1831-1923, prinsesse af England, datter af dronning Victoria 15, 129, 131
- Helene Victoria, 1870-1948, prinsesse, datter af Frederik »der Achte« 15
- Helgesen, Hans, 1793-1858, norsk officer, dansk oberstløjtnant 1849, udmærkede sig v. Frederiksstad 1850 120
- Hellenmann, J., proprietær til Rumohrsgård 1863 195
- Heltzen, E. S. E., 1818-98, amtmand i Åbenrå 1850, indtil 1864 også over Als og Ærø 119, 194
- Hennings, August, amtmand i Pløn o. 1790 193, 213
- Henningsen, apoteker i Gråsten 1841 99
- Henrici, H. W., 1772-1850, livlæge hos Louise Augusta 84, 99, 112
- Henrici, P. Chr., jurist i 1840'erne 84
- Henriette, 1833-1917, prinsesse af Augustenborg, 1872 g.m. J. F. Esmarck, professor i kirurgi i Kiel, 15, 97, 100, 102, 111, 115, 119, 281, 284
- Henriette (Jette) født Danneskiold-Samsøe, 1806-58, g.m. Frederik af Nør 15, 86, 90, 124, 126
- Herholdt, J. D., 1818-1902, dansk arkitekt 121
- Heuer, Wilhelm, 1786-1856, kobberstikker og litograf 91, 303
- Hinrichsen, H., overinspektør på Gråsten 1798 180 f, 192 f
- Hinrichsen, hofrådinde i Gråsten 1841 99
- Hinrichsen, huslærer på Augustenborg i begyndelsen af 1800-årene 73
- Hirschfeld, C. C. L. 1742-92, havearkitekt i Kiel 148, 150, 163
- Hjort, Peder, 1790-1871, forfatter, lektor i Sorø 283, 289, 310
- Holbe, godsbesidder i Gelting på Angel 98
- Hoffmeister, Carl Christian, sølvsmed, Åbenrå 1732-43 35
- Hohenlohe-Langenburg, Adelheid, se Adelheid af Hohenlohe-Langenburg
- Hohwü, husfoged på Gråsten slot 99
- Holck, Juliane, baronesse hofdame hos Louise-Augusta 1806-19 68, 84
- Holck-Winterfeldt, dansk grevelig godsejerslægt 97
- Holck-Winterfeldt, Christiane, f. Danneskiold-Samsøe, søster til hertuginde Louise Sophie, g. 1837 m. Gustav H.-W., 101, 122 f, 125 f
- Holck-Winterfeldt, Gustav, greve 101, 119, 121, 295
- Holm, Edvard P., 1833-1915, historiker 205
- Holmer, v., holstensk greve 94, 98
- Holst, svensk officer under Napoleonskrigen 77, 235 f
- Holst, forpagter på Fiskbæk 1848 117
- Holstein, Jacobine v., hofdame på Augustenborg hos Louise Augusta 68 f
- Holstein, Louise v., hofdame på Augustenborg hos Louise Augusta 68
- Holstein-Waterneverstorff, holstensk godsejerslægt 98
- Holsten, Fritz, godsejer 86
- Hornemann, F. E., konst. overinspektør på Augustenborg 1848 116, 118
- Howden, frøken, gouvernante og engelsklærer på Augustenborg 101, 103
- Haaek, forvalter på Augustenborg hovedgård i 1864 99
- Haaek, inspektør på Augustenborg i 1848 118
- Ingemann, B. S., 1789-1862, dansk digter 88
- Ingrid, dansk dronning, født 1910 165
- Iversen, Jens, landmåler i 1790 181
- Iversen, Nikolaj, landmand, Ertebjerg 96
- Jacobsen, Anders, landmand, Ertebjerg 96
- Jacobsen, Chr., forpagter på Gammelgård omkr. 1810-30 96, 182 f
- Jacobsen, Lorentz, 1721-79, bygmester i Åbenrå 148, 152
- Jansen, gartnerenke på Østerholm i 1725 37
- Jansen, slotsbetjent på Gråsten i 1865 123
- Janson, H. F., 1737-1805, tysk hofpræst i København 209
- Jaspers, justitsråd i 1840'erne 270
- Jensen, agent, stænderdeputeret fra Flesborg 294
- Jensen, C. A., 1792-1870, dansk portrætmaler 110
- Jensen Møller, Niels, møller i Felsbæk i 1774 191
- Jepsen, tingskriver fra Rinkenæs, stænderdeputeret 1842 273
- Jessen, Chr., 1743-1812, hofpræst på Augustenborg 1776-1812, huslærer og kabinetspræst på Augustenborg o. 1766 49, 54, 59, 66-68, 70-73, 78, 82, 86, 98, 148, 154, 217
- Jessen, Frederikke, f. Melbye, præstefru i Augustenborg fra 1778 54, 82
- Jessen, Hans Henrik, 1820-1903, proprietær Majbølgård fra 1863 195
- Jessen, Helene, »demoiselle«, datter af hofpræst Chr. Jessen 83, 98 f, 112
- Jessen, Korte, se Korte-Jessen
- Jessen, Thomas, 1777-1855, forpagter på Majbølgård o. 1830 96
- Jessen, Wilhelmine, f. Melbye, præstefru i Augustenborg 1776-77 54
- Jette, se Henriette Danneskiold-

- Samsø
 Joachim Ernst, 1595-1671, hertug af Pløn 12
 Jochumsen, Hinrich, høker i Ulle-rup ca. 1774 191
 Johannsen, amtmand i Sønderborg i 1848 115 f
 Johannsen, Ulrich, 1816-1912, guldsmed i Sønderborg 99
 Juell, Jens, 1745-1802, dansk maler, 70, 198, 201
 Juell-Rysensteen, godsejerslægt 97
 Juliane Marie, 1729-96, dansk dronning i 1752, g.m. Frederik V 64, 70, 167
 Julie, frøken, i.e. v. Krogh, hofdame, se Krogh v. 97
 Juul, godsinspektør på Augustenborg i 1730'erne 39
 Juul, hofråd på Augustenborg, indtil 1774 180
 Jürgensen, købmand i Sønderborg i 1843 184
 Jørgen, 1653-1708, prins af Danmark, søn af Frederik III 30
 Jørgensen, A. D. 1840-97, dansk historiker, rigsarkivar 253, 267, 268
 Jørgensen, J. J., ca. 1779-1837, guldsmed i Sønderborg 99
- Karberg, Chr. 1804-96, købmand, skibsreder og rådmand i Sønderborg 99
 Karberg, Lorenz, død 1820, købmand og skibsreder i Sønderborg 184
 Karl August, 1768-1810, se Christian August
 Karl af Hessen, se Carl af Hessen
 Karl X Gustav, 1622-60, svensk konge 1654-60 25 f, 135 f
 Karl af Schwarzburg-Sondershausen, prins, g.m. prinsesse Charlotte 78
 Karl, hertug af Södermannland, se Karl XIII
 Karl XIII, 1748-1818, svensk konge 1809-1818 231, 233
 Karl XIV Johan, se Bernadotte
- Karl Peter Ulrik af Holsten-Gottorp, 1728-62, russisk zar som Peter d. 3., 1762, myrdedes samme år 200
 Katarina II, 1729-96, kejserinde af Rusland 1762-96, g.m. Peter d. 3. 200
 Kielmannsegg, J. A., v., 1612-76, gottorpsk kansler 32
 Kirsch, Hans, hofurmager hos Chr. IV 29
 Kjeldsen, Andreas, dansk maler o. 1650 23
 Klopstock, Fr. G., 1724-1803, tysk digter 219
 Knudsen, Chr. 1828-1918, kapellan i Egen 1861-71, alsisk lokalhistoriker 152
 Kock, P. C., 1807-80, redaktør af »Dannevirke» 268
 Kock, Jørgen, husmand på Majbølgård 1791 179
 Kohlmann, Johan, 1684-1701, sølvsmed i København 39, 41
 Korte Jessen, boghandler, Flensborg i beg. af 1800-årene 83
 Krafft, Joh. Chr., tegner 1790 181
 Kriesche, Joh. D., klokkestøber i Egerfnørde i 1767 143
 Krogh, v., amtmand i Husum 97
 Krogh, v., amtmand i Tønder 97, 270
 Krogh, Julie, v., hofdame på Augustenborg, o. 1840 97, 103
 Krogh, v. frk., hofdame hos Dronning Caroline Amalie 108
 Krogh, Wilh. v., justitiarius, overinspektør, Gråsten 103
 Krog-Meyer, fru, præstefru i Ulkebøl 105
 Krog-Meyer, Hans W. 1805-83, præst i Ulkebøl 1831-64, dansk-lærer på Augustenborg 1831 ff. 101, 103-105, 114, 282-84, 292
 Krog Meyer, Peder, teolog, professor 86, 156
 Kroke, C., tysk tegner 123
 Krüger, fru, Sønderborg 105
 Krüger, H. A., 1816-81, gårdejer i Bevtoft, danskindet, stænderdeputeret, efter 1864 medlem af den nordtyske rigsdag 301
 König, overførster i Sønderkoven i 1840'erne 99, 118
 Kaadt, rådmand i Sønderborg 1722 37
 Kaalund, H. W., forfatter 44
 Kaas, Fr. Julius, 1758-1827, dansk gehejmestatsminister 87, 228
- Langreuther, A. D. G., borgmester i Sønderborg, 1830-48, justitsråd 99, 103, 105, 292
 Langsperg, skovrider i Gråsten 1841 99
 Lasiana de, sprog lærer på Augustenborg 102 f
 Laue, Hans Peter, gårdejer på Øvelgrønne fra 1863 195
 Lavater, Johann Caspar, 1741-1801, sværmerisk svejtsisk teolog 68
 Lee, Marie Esther, 1837-1914, gift med prinsen af Nør 1864 15, 126
 Lehmann, Orla, 1810-70, national-liberal politiker 256, 282, 285
 Leibnitz, 1646-1716, tysk filosof 205
 Lemche, justitsråd, læge o. 1848 190
 Leonore Christina, 1621-98, datter af Christian IV og Kirstine Munk 27 f
 Leopold, fyrste af Lippe-Deimold 72
 Leopold, d. 1., 1790-1865, konge af Belgien 1831-65 128, 264
 Levetzau, v., kammerherre, hofchef hos dronning Caroline Amalie 1840 108
 Lorenzen, Lorenz, 1796-1866, præst i Adelby, 1829-50, stænderdep. 103, 255 f, 273, 292
 Lorenzen, Nis, 1794-1860, bonde, slesvigsk politiker og stænderdep. 267, 274
 Lorenzen, Hiort Peter, 1791-1845, købmand i Haderslev, stænderdeputeret 1841-45 251, 253 f, 269, 272-74, 276
 Lorentzen, C. A., 1746-1828, dansk maler, f.i. Sønderborg 50, 70, 75 f,

- 204
- Lorentzen, Karl, filolog dr. phil.
128, 257, 260
- Lørnsen, Uwe Jens, 1793-1838,
slesvigsk embedsmand og politi-
ker, skribent 249, 274
- Louis Philippe, 1773-1850, fransk
konge 1830-48 264
- Louise, se: Louise Christine Caroli-
ne
- Louise, 1750-1831, dansk prinsesse,
g.m. Carl af Hessen 64, 66
- Louise, prinsesse af Schwartzburg-
Sondershausen, o. 1815 82
- Louise Albertine, prinsesse af Pløn
1759 49
- Louise, Augusta, 1771-1843, dansk
prinsesse, hertuginde af Augu-
stenborg, gift med Frederik Chri-
stian II 1786 14, 17, 56, 59, 61-
64, 66-87, 96, 100, 120, 124 f,
150, 153, 156, 168, 180, 184, 197,
198, 199, 204, 206, 225, 228, 234,
236 f, 241, 281, 331
- Louise Augusta, kaldet Auguste,
1824-72 14, 91, 97, 100, 102 f,
115, 119
- Louise Caroline af Hessen, 1789-
1867, prinsesse, hertuginde af
Lyksborg, gift med Vilhelm af
Sønderborg-Beck, der blev hertug
af Lyksborg 1825 12
- Louise Charlotte, 1658-1740, prin-
sesse af Augustenborg, g.m. Fred.
Ludv. af Beck 14, 26, 28, 30
- Louise Charlotte Henriette Auguste,
1836-66, prinsesse, datter af Fre-
derik af Nør 125, 127
- Louise Christine Caroline, 1764-
1815, prinsesse af Augustenborg
14, 48-50, 56 f, 59 f, 66, 68, 71-74,
78-83, 86, 150 f, 219, 221, 233,
281
- Louise Sophie, 1699-1765, prinsesse
af Augustenborg 15, 35, 42, 48,
51, 53, 190
- Louise Sophie, 1796-1867, født
Danneskiold-Samsøe, hertuginde
af Augustenborg, gift 1820 med
Christian August II 14, 17, 81, 88
f, 91, 99-103, 107, 109, 111, 115,
118, 120, 122-24
- Louise Sophie, 1866-1952, prinsesse
af Augustenborg, gift med Fr.
Leopold 1889 14
- Ludwig d. 1. af Bayern, 1786-1868,
konge 1825-48 263
- Luther, Martin, 1483-1546, refor-
mator 166
- Lützen, Hans Staal v., overadjutant
hos Frederik VI i 1809 237
- Löwenstern, frøken v., hofdame på
Augustenborg i 1790'erne 68
- Mackeprang, M., 1869-1959, direk-
tør for Nationalmuseet 131
- Magdalene Sibylle, prinsesse af
Sachsen, g.m. den udvalgte prins
Christian 20
- Maibom, lakaj på Augustenborg 48
- Malling, Ove, 1747-1829, historiker
66, 217, 218, 244
- Mananc, se Charlotte Amalie
Mander, Karel v., ca. 1609-1670,
dansk hofmaler 21, 29
- Manicus, Claus, læge 255
- Manteuffel, Edwin, v., 1809-85,
preussisk general 330
- Manthey, etatsråd, Sønderborg 99,
103, 105, 292
- Manthey, Tekla, frøken 1846 103
- Marcussen, kasserer 99, 112
- Margrethe II, 1940, dansk dronning
fra 1972 12
- Marie Louise, født 1872, prinsesse
af Augustenborg, gift 1891-1900
med Aribert af Anhalt 15
- Marie Sophie Frederikke, 1767-
1852, dansk dronning, f. prinsesse
af Hessen-Kassel, gift med Frede-
rik VI 1790 66, 67, 72, 206
- Martensen, hofråd, overinspektør
fra 1774-91 180
- Matthiesen, Bendix, hofråd, overin-
spektør fra 1791 180
- Matthiessen, Broder, -1666, hofma-
ler 29
- Melanchthon, Philip, 1497-1560,
tysk reformator 166
- Metternich, 1773-1859, østrigsk
kansler 1813 258-263, 291
- Mejer, Johs. 1606-74, kartograf
134 f
- Meyer, Peder Krog, se: Krog
Meyer, Peder
- Meyn, Peter, arkitekt o. 1780 152
- Meza, Chr. de, 1792-1865, dansk
officer 120
- Michel Vlangali Handjeri, se
Handjeri, Michel V.
- Michelsen, Gustav, forfatter, o. 1829
96
- Mirabeau, H. G., 1749-91, fransk
greve og statsmand 66, 221
- Moldenhawer, D. G. 1753-1823,
professor i Kiel og København,
overbibliotekar v. Det kgl. biblio-
tek 66 f, 216 f, 244
- Moltke-Huitfeldt, A. G., godsbesid-
der, ejer af Gråsten m.fl. 1864-65
195
- Moltke, Carl, 1798-1866, kancelli-
præsident, holst. godsejer, 88, 98 f,
294, 296
- Momsen, H., købmand i Augusten-
borg i 1796 154
- Monies, David, 1812-1894, dansk
maler 110
- Moth, Sophie Amalie, 1654-1710,
g.m. Christian V 17, 33, 39, 41
- Motte la, kunstner, o. 1841 99
- Müller, P. E., 1776-1834, universi-
tetsrektor, o. 1814 79
- Münter, Fr. 1761-1830, teolog og
arkæolog 66
- Møller, Gustav, 1826-84, dansk teg-
ner 311
- Møller, H. T., proprietær på Gam-
melgård, ca. 1860 195
- Møsting, J. S., 1759-1843, dansk
statsmand 226, 244, 260, 262
- Møsting, v., kammerfrøken på Au-
gustenborg, o. 1793 68, 73
- Nachtegall, Fr., 1777-1847, indfører
af gymnastikken i Danmark 73
- Napoleon I, 1769-1821, fransk kej-
ser 77 f, 226, 234, 236, 244
- Napoleon III, 1808-1873, fransk
præsident og kejser 126, 128, 315

- Nielsen, bødker i Augustenborg i 1845 112
- Nielsen, stutmester i Hillerød 98
- Nissen, Nicolai., 1757-35, byfoged og rådmand i Sønderborg 37
- Nissen, Nicolai, fra Styrtom 191
- Normann, v., major hos hertug Fred. Chr. II 68
- Nør, prinsen af, se Frederik af Nør
- Oehlenschläger, Adam, 1779-1850, dansk digter 79, 104 f, 168, 219
- Ohlson, v., baron, staldmester på Augustenborg i 1840'erne 103, 107
- Olav, født 1903, konge i Norge fra 1957 12
- Olshausen, Th., 1802-69, slev. holst. journalist og politiker 303
- Opitz, F., retsskriver i Augustenborg i 1790'erne 154
- Oscar I, 1799-1859, konge af Sverige og Norge 1844-59 287
- Otto af Bayern, 1815-62, konge i Grækenland 1833-62 129
- Otzen, Hinrich, købmand i Augustenborg i 1840'erne 112, 184
- Oxenstjerne, Gabriel, svensk adelsmand 25
- Parkinson, Richard, engelsk hestetræner 100
- Paul I, 1754-1801, storfyrste, zar af Rusland 1796-1801 200
- Pauelsen, Erik, 1749-1790, dansk maler 70
- Paulsen, B. H. C., hofchef hos Louise Augusta 1835-43 84, 99
- Paulsen, Christian, 1798-1854, jurist, danskindet, sønderjysk fører 88, 104, 257
- Paulsen, Nikolaj, overinspektør i Augustenborg, død 1728 171, 187
- Pauline af Anhalt-Bernburg, prinsesse, fyrstinde af Lippe-Deimold 60, 66 f, 72, 81 f, 241
- Pautre, I., kobberstikker o. 1650 25
- Pechlin, A. C., baronesse, hofdame hos Louise Augusta 1806-26 84
- Pechlin, Fr. v., dansk gesandt ved det tyske forbund 1840'erne 258, 288
- Perthes, tysk professor 128
- Petermann, F. G., kammertjener på Augustenborg hos prins Æmil 53, 154
- Petersen, smed i Augustenborg i 1840'erne 112
- Petersen, hofrådinde i Augustenborg i 1840'erne 99, 112
- Petersen, Chr., hofråd, overinspektør på Augustenborg indtil 1823 80, 98, 185, 193
- Petersen, Chr., 1768-1858, købmand og skibsreder i Sønderborg 99, 184
- Petersen, Frederikke, lærerinde på Augustenborg i beg. af 1800-tallet 73
- Petersen, Hans, forpagter på Gammelegård i 1744 189
- Petersen, H. C., 1853-1919, billedhugger og landskabsmaler 153
- Petersen, Peter, ejer af Augustenborg Ladegård fra 1861 195
- Petersen, Peter Post, tyende på Gråsten 1774 191
- Philip, 1584-1663, hertug af Lyksborg 12, 16, 22
- Philip, prins af Sachsen-Coburg og Gotha 18
- Philip Ernst, 1673-1729, hertug af Lyksborg 15, 35
- Philip Ernst, 1655-77 prins af Augustenborg 14
- Pilo, C. G., 1711-1793, hofmaler 43-46, 54 f, 70
- Planitz, v., hofdame på Augustenborg fra 1784 53, 68 f, 82
- Plat, Cæsar du, officer 323
- Platen, Wilhelm Friedrich, v., 1667-1732, ammand i Sønderborg i 1718-32 38, 167
- Platner, Ernst, teolog og filosof, prof. i Leipzig 60, 204 f, 222
- Plessen, Louise v., overhofmesterinde hos dronn. Caroline Mathilde 67
- Plessen-Sierhagen, godsbesidder i Holsten 98
- Ploug, Carl, 1813-1898, dansk digter, nationalliberal politiker og journalist 285
- Plötz, Hans Heinrich, 1747-1830, maler, tegner og hofmecanicus 76, 243
- Pontoppidan, Erik, 1698-1764, teolog og topograf, 135, 138 f, 161
- Posselt, A. H., gårdejer i København, stænderdeputeret 294
- Poulsen, Johannes M., 1682-1734, provst i Ketting 37
- Pram, Hans Peter, snedker ca. 1780, kaldet Bleshøj efter fødestedet 152
- Prehn, herredsfoged, hofråd 99, 103, 112, 271
- Pufendorff, S., 1632-1694, statssekretær og forfatter 25 f, 135 f
- Rahbek, K. L. 1760-1830, dansk forfatter, professor i dansk 214, 218
- Rahl, Carl, østrigsk portrætmaler 110, 114, 266
- Ramin, garderobepige, Augustenborg o. 1810 83
- Rantzau, Adolf Christian, greve 185
- Rantzau, Carl, greve, Rastorff 78, 80 f, 98, 184
- Rantzau, Christian, greve, embedsmand 227
- Rebollo, 1597-1676, spansk gesandt 28
- Recke, Elisa von der, forfatterinde, o. 1794 70
- Recke, fru von der, kammerherreinde, o. 1793 68
- Reiche, slesvigs-holstens liberal politiker, o. 1830 316
- Reinecke, Hendrich, guldsmed i København 1701-44 41
- Reinhold, Karl, 1758-1823, tysk filosof 70 f
- Resen, Peder, 1625-88, topograf 138 f
- Reuss, Heinrich, greve, ammand i Sønderborg 1754 168
- Reventlow, Chr. Ditlev, 1748-1827, lensgreve og statsmand 54 f, 59, 64, 213 f, 216-18, 228

- Reventlow, Conrad, 1644-1708, greve, storkansler 33
- Reventlow, Ermegård Margrethe, 1678-1709, g.m. greve Fred. Ahlefeldt d.y. 33
- Reventlow, Ernst, greve 104, 125
- Reventlow, Ferdinand, greve 104
- Reventlow, Frederikke Charlotte, f. Beulwitz, g.m. grev C. D. Reventlow, o. 1776 55, 67
- Reventlow, Fritz, 1755-1828, greve, godsejer på Emkendorf 69
- Reventlow, Johan Ludvig, 1751-1801, greve, godsejer, 59, 64, 213
- Reventlow-Criminil, godsbesidder på Emkendorf 98
- Reventlow-Farve, godsbesidder i Holsten 98
- Reventlow-Preetz, Friedrich, 1797-1874, statholder, greve 295-98, 301 f, 304-307
- Riegels, krigsråd, Fægteborg, bror til H. C. Riegels, o. 1841 99
- Riegels, H. C., 1793-1861, general-krigskommissær 115-117, 120
- Rigaud, H., 1659-1723, fransk hofmaler 39
- Roggenbach, Franz, V., minister i Baden, o. 1863 321
- Rosenørn-Lehn, F. M., lensbaron, godsejer 37
- Rosenørn-Lehn, O. D., dansk udenrigsminister fra 1870, proprietær på Kiding 1862 195
- Rosenberg, Johann Gottfried, arkitekt, ca. 1764 141, 146, 148, 163
- Rossmæler, tysk maler, o. 1809 232
- Rower, J. C. J., regnskabsfører hos Louise Augusta, 1 1830-rne 84
- Rühmann, H. C., kammertjener hos Louise Augusta, hans enke, o. 1848 84
- Rumohr, godsejer på Rundtoft i Angel, o. 1830 98
- Ryberg, Johan Chr., 1767-1832, etatsråd 185
- Ryborg, Rasmus, gartner og fårepasser, Gråsten, o. 1800 83
- Samland, enkefru, gift med amtsforvalter S. o. 1725 37
- Samwer, Karl, advokat, o. 1846 256 f, 260, 276, 277, 279, 293, 301, 302, 306, 309, 314, 315, 319-24, 326
- Schack-Ratlow J. O. 1728-1800, medlem af statsrådet 1772-88 64, 205-09
- Scheele, L. N., 1796-1874, statsmand 88, 294, 296, 301
- Scheel-Plessen, Carl, 1811-1892, baron 103 f, 104
- Scheel-Plessen, Sophie Charlotte, 1826-74, f.v. Cronstern 103 f
- Schiffmann, Friderica, g.m. legationsråd S., o. 1793 68
- Schiffmann, J. Fr., pædagog, huslærer på Augustenborg, o. 1780 54, 59 f, 68 f, 73
- Schiller, Frd. 1759-1805, tysk digter 66, 219-21
- Schimmelmänn, Charlotte, 1757-1816, f. Schubert, grevinde 67, 219
- Schimmelmänn, Ernst H., 1747-1831, finansminister, reformven 64, 66, 219 f, 222, 227 f
- Schinkel, Sophie Dorothea v., hofdame på Augustenborg i 1769 48, 53
- Schlepppegrel, f. A., 1792-1850, norsk født officer, øverstkommanderende på Als 1845-50 120
- Schloepke, T., kunstmaler 319
- Schmidt, David, apoteker i Sønderborg ca. 1860 137
- Schmidt, J. D., apoteker, rådmand i Sønderborg 1841-48 105
- Schmidt, N. T., købmand og chef for Kiels borgergarde 302 f
- Schnack, J., berider hos hertugen o. 1800 154
- Schouw, J. F., 1789-1852, botaniker og fremtrædende nationalliberal politiker 297
- Schow, G. H. L., borgmester i Åbenrå fra 1839 270
- Schrader, L. F. G., borgmester Haderslev 270
- Schubart, Hermann, 1756-1832, dansk diplomat 87 f
- Schultz, Hans, tysk historiker 131
- Schaarup, Chr., kammertjener på Augustenborg i midten af 1700-tallet 53
- Sehested, Hannibal, 1609-66, dansk statsmand, gift med Chr. IV's datter 28
- Sehestedt-Juel til Ravnholt 97
- Silverstolpe, svensk baron, politiker omkring 1810 77
- Skau, Laurids, 1817-64, nordslesvigsk gårdejer, politiker og amtsforvalter 281-84, 287
- Skeel, Jørgen Erik, 1737-95, statsminister 76
- Skeel, Sophie, hofdame, g.m. prins Emil af Augustenborg 76, 83
- Skovmand, A. C., lakaj hos Louise Augusta 84
- Sophie, dansk dronning, gift med Frederik II 29
- Sophie Amalie, 1628-85, dansk dronning, gift med Frederik III 16, 22, 27, 29 f, 135, 173
- Sophie Amalie, 1675-1741, f. Ahlefeldt, hertuginde af Augustenborg 15, 17, 32-36, 133, 161, 175, 187
- Sophie Charlotte, 1725-52, prinsesse af Augustenborg 14
- Sophie Dorothea, prinsesse af Lyksborg 35
- Sophie Hedvig, hertuginde af Lyksborg, gift med Hertug Philip 22
- Sophie Kathrine, prinsesse af Sønderborg, g.m. Anton Günther af Oldenburg og Delmenhorst 1634 20
- Sophie Magdalene, 1731-99, prinsesse af Augustenborg, kaldet Fichen 15, 48, 50, 57, 68
- Sophie Magdalene, 1700-1770, dansk dronning, gift med Christian VI 1721 38
- Speerschneider, Carl Aug., hushovmester på Augustenborg slot 1840'erne 29, 112, 116, 119 f
- Stannis, slotsgartner i Augustenborg i 1840'erne 98, 112
- Steenholdt, Thies, Ravsted, stænderdeputeret 269, 278

- Steffens, Momme, 1790-1849, herredsfoged, Nordborg 99, 103, 251, 268 f, 292
- Steffens, Henrik, 1773-1845, dansk-tysk filosof og naturforsker 219
- Steffensen, Karl, pædagog, lærer i bl.a. historie og jura på Augustenborg 102 f, 107, 115, 281, 308
- Steltzner, Caroline 1808-1875, miniature-malerinde 81
- Steltzner og Schmalz, blomsterhandlere i Lübeck, beg. af 1800-årene 83
- Stolberg, Christian, 1748-1821, godsejer på Vindeby 64, 74—
- Stolberg, Louise, g.m. Chr. Stolberg, Vindeby f. Reventlow 74, 78
- Struensee, J. F., 1737-1772, tyskfødt læge, dansk geheimekabinetminister 17, 59, 197
- Sturz, H. P., maler 67
- Suadicani, C. F., 1753-1824, hertugelig livlæge på Augustenborg 1783-1801 66, 72 f, 79, 84, 154
- Taddei, Michel Angelo, 1831, italiensk stukkator, ca. 1777 145
- Tattersall, Rich., engelsk hestehandelsfirma 94, 96
- Tetens, H. A., landskriver, Tønning 88, 97, 102
- Teiens, Stephan, 1773-1855, biskop over Als og Ærø, 1819-47, bosat i Ketting 99, 247, 249, 271
- Thibaut, jurist, professor i Heidelberg 88
- Thienen, E. H. v., hofchef i Augustenborg til 1814 52 f, 72
- Thomsen, bagermester i Augustenborg i 1845 112
- Thomsen, Nicolaus, 1663-1739, hofpræst på Gråsten, præst i Sønderborg 1694-1739 33, 190
- Thomsen, Thomas, herredsfoged og justitiarius, Gråsten 90, 92, 99, 193, 270
- Thorvaldsen, Bertel, 1770-1844, billedhugger 87 f
- Thurah, L. de, 1706-1759, dansk arkitekt og forfatter 161, 167
- Timm, Peter Fr., købmand i Sønderborg i 1813 184
- Timmermann, boghandler i Augustenborg i 1841 99
- Tischbein, J. H. 1722-1789, hofmaler i Hessen 49 f
- Tolderlund, Edv. A., proprietær til Årup 1863 195
- Torelli, Stefano, italienskfødt maler 48, 50
- Trampe, Philip Ditlev, generalmajor, ca. 1738 137
- Trap, J. P., 1810-1885, kabinetssekretær og topografisk forfatter 84, 108
- Treschow, Niels, 1751-1833, dansk-norsk filosof 66
- Trolle, degn i Notmark o. 1815 183
- Tscherning, A. F., 1795-1874, officer, nationalliberal politiker og krigsminister 281-85, 287
- Ulfeldt, Corfütz, 1606-64, dansk rigshofmester 21
- Ulrikke, se: Christiane Ulrikke
- Ussing, Tage Algreen, 1797-1872, jurist og politiker, stænderdeputeret i Roskilde 1835-42 264
- Wahl, J. S., 1689-1765, hofmaler 3, 37 f, 42
- Wallenstein, A. E. W., 1583-1634, tysk hærfører og fyrste 19
- Walterstorff, kammerfrøken hos dronning Caroline Amalie i 1840 108
- Wedel Jarlsberg, F. 1855-1942, greve, norsk diplomat 232
- Wegener, C. F., 1802-93, gehejmearkivar 309
- Wegge, husfoged på Gråsten slot i 1853 119
- Vellbrück, Marie Therese v., † 1712, baronesse, g.m. prins Ernst August i 1695 31
- Victoria, 1819-1901, dronning af England 1837-1901 18, 129, 312 f
- Wieler, hofchef på Augustenborg 1846 103 f
- Vilhelm, 1785-1831, hertug af Sønderborg-Beck, fra 1825 af Lyksborg 12
- Vilhelm, 1845-1913, dansk prins, konge af Grækenland under navnet Georg I 1863 129
- Wilhelm I, 1797-1888, konge af Preussen, tysk kejser 1871-88 129, 325, 326, 328 f
- Wilhelm II, 1859-1941, tysk kejser 1888-1918 129, 331
- Vilhelmine, 1822-29, prinsesse af Augustenborg, datter af Chr. August II 14
- Vilhelmine Auguste, datter af Christian Carl af Pløn, Nordborg, senere gift Reventlow 136
- Vilhelmine Marie, 1808-1891, dansk prinsesse, d. af Frederik d. 6., g.m. Frederik d. 7., skilt, gift igen med hertug Karl af Lyksborg 258
- Willisen, K. W. v., 1790-1879, tysk general under treårskrigen 118, 264
- Winkelmann, Heinrich, gårdejer på Gundestrup 1857 195
- Vinstrup, L. A., arkitekt i Flensborg, o. 1853 164
- Vith, Jørgen Pedersen, 1749-1822, præst i Notmark 1797-1822 183
- Vogt, herredsfoged, o. 1848 190
- Vogtmann, kasserer, Augustenborg 1848 99, 118
- Vothmann, Peter Hansen, hertugelig gartner 1689 137
- Woldemar, prins af Augustenborg, søn af prins Emil 264, 291
- Wrangel, F. H. E. 1784-1877, preussisk general i 1848-1850 og 1864 118, 307
- Wuchters, Abraham, ca. 1610-1682, maler 27, 29
- Würst, konditor i Augustenborg 154
- Wögens Nickels, landmåler 1796 154, 181
- Zahrtmann, C. C., 1793-1853, marinsekretær, kgl. adjutant 1840

108

Zedlitz, v., preussisk embedsmand

1865 330

Zeuthen, Sophie, 126

Zyphen, v., frk. hofdame hos dronning Caroline Amalie i 1840 108

Æmil August, 1722-86, prins af Augustenborg 14, 42, 47 f, 50, 53, 71,

82, 133 f, 145, 150 f, 178, 191

Ørsted, Anders Sandøe, 1778-1860,

dansk retslærd og statsmand 217, 224-226

Ørsted, Hans Chr., 1777-1851,

dansk fysiker 217

Rettelser:

Under udarbejdelsen af registret er der, efter at bogens egentlige tekst er gået i trykken, fundet nogle trykfejl:

Side 22, billedteksten:	Sophie Hedevig skal være Sophie Hedvig
Side 25, billedteksten:	Carl X Gustav bør staves med K
Side 28, spalte 2:	Sophie Charlotte skal være Louise Charlotte
Side 48, spalte 1:	Sophie Louise skal være Louise Sophie
Side 68, spalte 1:	3 ugifte søstre skal være fastre
Side 82, spalte 1:	Christian Carl August skal være Christian August
Side 84, spalte 2:	Ruhmann skal være Rühmann
Side 190, spalte 2:	Herrdsfoged Vogt skal være herredsfoged
Side 206, spalte 1:	Karl af Hessen bør staves med C
Side 289, spalte 1:	augusterborgerne skal være augustenborgerne
Side 297, spalte 1:	P. G. Schouw skal være J. Fr. Schouw
Side 302, spalte 2:	M. T. Schmidt skal være N. T. Schmidt

På overgangen s. 244-245 er faldet en linie ud.
De pågældende sætninger skal være:

Men hans aktivitet var begrænset af det knæk, hans svage konstitution havde fået af de senere års alvorlige modgang. Set i forhold til de muligheder, hans ægteskab havde åbnet ham, og til den position, han havde indtaget i samfundet, fik hans liv et tragisk forløb, og han døde som en bitter mand.

Detailkort over Mecklenburg. F. W. C. v. Schmettau 1788. (Viser landskabets beskaffenhed i egne, hvor glasindustri fandtes).

Kort over Mecklenburg. Johan Laurenberg ca. 1630. (Med hytternes beliggenhed understreget).